

NO: 15568.

ΚΩΦ: 15437.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ



ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΥ - ΤΑΣΚΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

*Κοινωνική Συγκρότηση και Λαϊκές Αφηγήσεις
Η κοινωνία της Ερεσού και οι μισελέδες της*

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
---------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΡΕΣΟΣ: Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Γεωγραφική θέση- Γεωφυσική διαμόρφωση

Εισαγωγή.....	16
α. Η Λέσβος στον ευρύτερο χώρο της Α. Μεσόγειο.....	18
β. Θέση της Ερεσού στην περιφέρεια- Ηφαιστιακή κατασκευή-Απομόνωση.....	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο χώρος και ο άνθρωπος

Εισαγωγή.....	36
α. Η κυριαρχία της πέτρας.....	39
β. Το κλίμα.....	42
γ. Το τοπίο.....	48
δ. Το φυτικό και ζωικό περιβάλλον-γυναίκες και άντρες.....	54

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Εισαγωγή.....	81
---------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η συγκρότηση του οικισμού

α. Το απώτερο παρελθόν (Αρχαία και μεσαιωνική πόλη).....	84
β. Η νεότερη Ερεσός (1700-1940).....	93
Η Απελευθέρωση.....	100
Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ερεσό.....	104
γ. Ο «Γιαλός» ή Η «Σκάλα Ερεσού.....	110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Β' Παγκόσμιος πόλεμος και μεταπολεμική περίοδος

α. Γερμανική Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος πόλεμος.....	115
<i>Ερεσός: όξυνση των αντιθέσεων</i>	121
<i>Ο εμφύλιος πόλεμος μέσα από τον τοπικό προφορικό λόγο</i>	126
β. Η φτώχεια	132
γ. Η μετανάστευση.....	136
δ. Η σύγχρονη Ερεσός.....	140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η κοινωνική οργάνωση

α. Η παραδοσιακή αγροτική δομή και το Γαιοκτητικό καθεστώς.....	146
β. Η οργάνωση του χώρου.....	160
γ. «Τα σουπαρτά», η διπλή προίκα και η ιδιαίτερη θέση της γυναίκας στην κοινωνία της Ερεσού.....	165
δ. Χωριό και κοινωνική διαστρωμάτωση.....	186

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΜΙΣΕΛΕΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΣΟΥ

Εισαγωγή.....	196
---------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Προφορικός πολιτισμός και μισελές

α. Προφορικότητα και παράδοση	200
β. Τα χαρακτηριστικά του ερεσιώτικου προφορικού λόγου.....	206
γ. Ο μισελές.....	222

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Μισελές, κοινωνική δομή και κοινωνική αλλαγή.....	234
<i>Συμπεράσματα</i>	251

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	255
-------------------------------	-----

ΧΑΡΤΕΣ	257
--------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	269
-------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Λαϊκές αφηγήσεις «Μισελέςδες».....	281
---	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αρχικό κίνητρο για να μελετήσω την κοινωνία της Ερεσού, ήταν η ανάγκη να επικοινωνήσω μ' έναν τόπο και μια κοινωνία, πολύ διαφορετική από όσες είχα ως τότε γνωρίσει. Η Ερεσός για πολλά χρόνια παρέμενε ένα αίνιγμα για μένα, άνθρωπο της πόλης και εξοικειωμένη με πολιτισμικές αναφορές της κεντρικής Ελλάδας. Έτσι ξεκίνησε ένα ταξίδι ανίχνευσης και μελέτης της «ετερότητας», όπου η περιέργεια, η παρατήρηση, το βίωμα, η καταγραφή εντυπώσεων και η συλλογή στοιχείων συμπλέκονταν με την αναζήτηση πληροφοριών και εξηγήσεων μέσα σε ιστορικά και ανθρωπολογικά βιβλία.

Στην πορεία της γνωριμίας μου με την Ερεσό, τρεις ήταν οι δρόμοι προσπέλασης της τοπικής κοινωνίας: του χώρου, του λόγου και της ιστορίας. Δρόμοι που οδηγούν ο ένας στον άλλον, διασταυρώνονται, αλληλοτεμνονται ή συμπίπτουν, σ' ένα πολύπλοκο δίκτυο.

Στην πρώτη γνωριμία μου με τον τόπο (1980), κυρίαρχη ήταν η παρουσία του χώρου και η σιωπή. Ένα άδειο, σχεδόν έρημο χωριό, οι κάτοικοι σκορπισμένοι στις αγροικίες του κάμπου κι ένα απρόσμενο πολύχρωμο πλήθος τα σαββατόβραδα στο Γιαλό. Για την ιστορία του τόπου πρώτα μου μίλησε ο χώρος και τα υλικά τεκμήρια και ύστερα οι άνθρωποι μέσα από τη ζωή και το λόγο τους. Πολύ αργότερα τα βιβλία, όπου κυριαρχεί η αρχαία ιστορία της Ερεσού, ενώ η νεότερη κείτεται κομματιασμένη και θαμμένη μέσα στις προσχώσεις της γενικής ιστορίας και των τοπικών ιστοριών του νησιού. Η πρόσφατη ιστορία, γραμμένη στις μνήμες και την προφορική παράδοση, ήταν από τη μια αποσπασματική και από την άλλη δυσπρόσιτη.

Ψάχνοντας την άκρη του νήματος που θα με οδηγούσε στο λαβύρινθο της τοπικής κοινωνίας ή το κλειδί που θα άνοιγε μια πόρτα προσπέλασης και οδηγημένη από τον πλούσιο εκφραστικό λόγο των ανθρώπων, ξεχώρισα μια παλιά και επεξεργασμένη, ζώσα και μεταλλασσόμενη, πολυσήμαντη μορφή της τοπικής προφορικής τέχνης του λόγου, το «μισελέ». Μου έδινε πιο πολλά μηνύματα από ότι η ίδια η κοινωνία, με το κρυμμένο πρόσωπο και τη σιωπή της αρχικά, με τα πολλά πρόσωπα και τη φλυαρία της στη συνέχεια, με την κατακερματισμένη φυσιογνωμία και την «χαμένη» ιστορία

Η Ερεσός είναι ένας μικρόκοσμος της Μεσογείου, μια εικόνα της ίσως από τις πιο αρχαίες, που συγκεντρώνει τα κύρια χαρακτηριστικά της, όπως τόσο επιγραμματικά και εύστοχα έχει περιγράψει ο ιστορικός της Fernand Braudel: «δεν είναι μόνο ένα αλλά αμέτρητα τοπία», «δεν είναι ένας πολιτισμός αλλά πολιτισμοί που συσσωρεύονται ο ένας πάνω στον άλλο», «είναι η συνάντηση με πράγματα πολύ παλιά που είναι όμως ακόμη ζωντανά και συνυπάρχουν με το υπέρ-μοντέρνο», είναι «ένα πανάρχαιο σταυροδρόμι» (Braudel, 1990, 9-10). Για να παραφράσουμε τον Braudel, η Ερεσός – σταυροδρόμι, η ετερόκλητη Ερεσός, στο φυσικό όπως και στο ανθρώπινο τοπίο της, παρουσίαζε μια εικόνα συνεκτική «σαν σύστημα όπου όλα μπερδεύονται για να ανασυντεθούν σε μια πρωτότυπη ενότητα» (ό. π., 11-12). Η ερμηνεία αυτής της ενότητας έπρεπε να αναζητηθεί στη φύση και στους ανθρώπους, «που με επιμονή συνδέουν τα πάντα μεταξύ τους», στην ιστορία της, στη διαρκή συνάντηση και το διάλογο του παρελθόντος με το παρόν, και ακόμα σε κάποια επί μέρους συστήματα και μηχανισμούς, όπως ο προφορικός λόγος και ο «Μισελές». Για να κατανοηθεί αυτή η «πρωτότυπη ενότητα», που αποτελεί τη βαθύτερη υπόστασή της Ερεσού, χρειαζόταν ακόμα, όλα τα παραπάνω- φύση, άνθρωποι, ιστορία, μισλέδες- να θεωρηθούν στο σύνολό τους και ακόμη να συνδυαστούν μεταξύ τους. Το θέμα, στις παρυφές της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της κοινωνικής ιστορίας, της πολιτισμικής γεωγραφίας, της εθνογλωσσολογίας, απαιτούσε μια σύνθετη μεθοδολογία, βασισμένη στη συνεργασία των επιστημονικών μεθόδων.

*

Για την προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας δούλεψα με τον εξής τρόπο: Συγκέντρωνα ποικίλο υλικό από τον προφορικό λόγο των κατοίκων προσπαθώντας να εξοικειωθώ με το τοπικό γλωσσικό τους ιδίωμα και να προσεγγίσω καλύτερα τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς τους. Η διετής φοίτησή μου στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου της Μυτιλήνης μου έδωσε τις βάσεις και την προοπτική για μια τέτοια έρευνα, που αλλιώς δε θα ήταν δυνατή. Πολύ νωρίς, ακολουθώντας τη συμβουλή της καθηγήτριας μου ανθρωπογεωγράφου Ρενέ Χήρσον-Φιλιππάκη, πήρα χάρτη της περιοχής από τη γεωγραφική υπηρεσία, που με βοήθησε να αποκτήσω μια συνολική εικόνα του χώρου, που ως τότε ήταν για μένα ελλιπής και αποσπασματική. Έτσι άρχισα να προσεγγίζω την τοπική κοινωνία πιο συστηματικά μέσω του προφορικού της λόγου

και του χώρου, που έτσι και αλλιώς είχα εντοπίσει ως κυρίαρχες τοπικές ιδιαιτερότητες. Στην πορεία και μέσα από την ανθρωπολογική μελέτη για τη σχέση κοινωνίας και γλώσσας καθώς και τη σχέση του ανθρώπου με το χώρο, αντιλήφθηκα ότι ο χώρος και ο προφορικό λόγος είναι δύο «γλώσσες», που όσο τις προσεγγίζα με βοηθούσαν στην ανάγνωση της τοπικής κοινωνίας.

Την οριστική επιλογή του μισελέ ως μέσου προσέγγισης της τοπικής κοινωνίας την οφείλω στην παρότρυνση του Στάθη Δαμιανάκου, όταν ζητώντας διέξοδο στις ερευνητικές αναζητήσεις μου ξεκίνησα να κάνω διδακτορική διατριβή στο Παρίσι, στο Laboratoire d' Anthropologie Sociale. Στον ίδιο οφείλω και την οπτική της αμφίδρομης εξέτασης κοινωνίας και μισελέ, που αποτέλεσε και τη βασική μέθοδο προσέγγισης της παρούσας εργασίας. Στην παράλληλη αυτή εξέταση κοινωνίας και μισελέ άλλοτε έπαιρνε το προβάδισμα η κοινωνία και άλλοτε ο μισελές, ώσπου άρχισαν να συνδέονται, αποκαλύπτοντας σα μαγικές εικόνες διάφορες όψεις τους, που αποτελούν και το αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Αυτή η οπτική οδήγησε στην ακόλουθη προσέγγιση του θέματος: α) στη σύνδεση της τοπικής κοινωνίας με την ευρύτερη κοινωνία του νησιού και της γύρω περιοχής, β) στην εξέταση των δομών μέσα στο χρόνο και μέσα από τον προφορικό λόγο κυρίως, γ) στο συσχετισμό τους για την κατανόηση της τοπικής κοινωνίας και δ) στη σχέση της κοινωνίας με τις «ιστορίες» της, δηλ. τους «μισελέδες».

Η εργασία κινήθηκε σε δύο άξονες. Σε έναν κάθετο άξονα εξετάστηκε η ιστορία των δομών μέσα στο χρόνο, από το παρόν στο παρελθόν ή αντίστροφα. Και σε ένα οριζόντιο άξονα εξετάστηκαν οι συναρθρώσεις των δομών μεταξύ τους. Η εξέταση των δομών μέσα στο χρόνο και οι συναρθρώσεις τους αποκάλυψαν τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας, την ενότητα και την πολυμορφία, την κατάτμηση και την κυριαρχία των αντιθέσεων, την ιεραρχικότητα, τόσο στο φυσικό όσο και στο κοινωνικό τοπίο.

Η αμφίδρομη εξέταση της τοπικής κοινωνίας και του μισελέ, αποκάλυψε πώς τα παραπάνω χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας εγγράφονται στο μισελέ, που αποτελεί μια κύρια προφορική, παραδοσιακή, πολιτισμική της έκφραση και από την άλλη, πώς ο μισελές, ως πολιτισμικό μόρφωμα, αποκαλύπτει τις κοινωνικές αντιθέσεις, γίνεται σύμβολο κοινωνικής ένταξης και αυτό-αναγνώρισης της τοπικής κοινωνίας, ένας τοπικός παραδοσιακός πολιτισμικός κώδικας (Δαμιανάκος,1987,39)

προσαρμογής στις νέες καταστάσεις και αναπαραγωγής της πολιτισμικής της ταυτότητας.

Ο «Μισελές», γέννημα της ετερόκλητης τοπικής κοινωνίας είναι ένας διάλογος με το «άλλο», εκτονώνει ή εκφράζει άλλοτε αιχμηρά και άλλοτε υπαινικτικά τις κοινωνικές αντιθέσεις. Είναι ένας παραδοσιακός μηχανισμός, που «μπερδεύει», αφομοιώνει και ανασυνθέτει τα καινούρια και ετερόκλητα στοιχεία της, εξασφαλίζοντας την επιβίωση, την αναζωογόνησή της και την εξέλιξη της.

Για τη μελέτη και ανάλυση του μισελέ και των σχέσεών του με την κοινωνία σημαντική ήταν η μελέτη ξένης και ελληνικής βιβλιογραφίας, όπως τα βιβλία των Griaule G., C. *Ethnologie et langage: La parole chez les Dogon*, Barthes, R., «Introduction a l' analyse structurale du récit», Δαμιανάκου Στ., *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου, Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, «Ο Λόγος, ο Μύθος και ο Ηρωας στον Ελληνικό Καραγκιόζη: Σημειολογικές εκδοχές μιας τριπλής παράβασης», Κιουρτσάκη Γ., *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου, Η τρελή σοφία ή τα ανίερα ιερά. Δοκίμιο για το καρναβάλι και τη γλώσσα του*. Για την ιστορική οπτική της έρευνας και τη σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν, τα έργα του Fernand Braudel για τη Μεσόγειο. Για τη μελέτη του χώρου και της οργάνωσής του τα βιβλία των Β.Νιτσιάκου, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Νιτσιάκος Β., (Γενική Επιμέλεια), *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, Tekeli I., "Οι θεσμοθετημένες εξωτερικές σχέσεις των πόλεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εξέταση οικιστικών μοντέλων". Η τεκμηρίωση της διατριβής εκτός από τη βιβλιογραφία στηρίχθηκε και στον ζωντανό τοπικό προφορικό λόγο, είτε με τη μορφή του κοινού λόγου είτε με τη μορφή της ιστορικής μαρτυρίας είτε με τη μορφή της λαϊκής έντεχνης αφήγησης, το Μισελέ.

Η διαφορετική οπτική αυτής της εργασίας έγκειται στην συγχρονική παράλληλη και αμφίδρομη μελέτη κοινωνίας και πολιτισμικού της μορφώματος, με την μέθοδο της επί τόπου έρευνας και συμμετοχικής παρατήρησης. Η διαφορετική οπτική έγκειται επίσης στη διαχείριση του παρελθόντος, που προσεγγίζεται με αφετηρία και στόχο να φωτίσει το παρόν. Ιδιαίτερα η μελέτη των μισελέδων γίνεται σε συνάρτηση με την κοινωνία που τους παράγει και αναπαράγει και κατά το δυνατόν σε συνάρτηση με τα κοινωνικά συμφραζόμενα και τις συγκεκριμένες περιστάσεις και συνθήκες που επικρατούν κατά το χρόνο παραγωγής τους.

Η έρευνα εστιάζει σε μια νησιωτική κοινότητα του βόρειο-ανατολικού Αιγαίου και αποκαλύπτει σημαντικές όψεις των σχέσεών της με τις λαϊκές αφηγήσεις της, τους «μισελέδες». Η ιδιομορφία της κοινωνικής συγκρότησης της Ερεσού, που διατηρεί ακόμη και σήμερα δικούς της ρυθμούς εξέλιξης και ένα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο προφορικό λόγο, με προεξάρχουσα μια ζώσα και εξελισσόμενη μορφή λαϊκής προφορικής δημιουργίας, το «μισελέ», αποτέλεσε χαρακτηριστικό υπόδειγμα στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην κοινωνική συγκρότηση μιας τοπικής κοινότητας και στις λαϊκές της αφηγήσεις. Και παραπέρα, υπόδειγμα στη διερεύνηση του πώς μέσα σε οριακές- χωρικά και χρονικά- τοπικές κοινωνίες, όπως οι μεσογειακοί μικρόκοσμοι, κινητοποιούνται παραδοσιακοί κώδικες, κυρίως σε περιόδους κοινωνικής μετάβασης όπως η σημερινή, που βοηθούν τις εν λόγω κοινωνίες στην επιβίωση και την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες καθώς και στη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η διδακτορική διατριβή βασίστηκε σε επιτόπια ανθρωπολογική έρευνα και τη συμμετοχική παρατήρηση της κοινωνικής ζωής της Ερεσού, που εκτυλίσσεται τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο, στο καφενείο, στο σπίτι, στη γειτονιά, στους χώρους εργασίας. Από το 1985 μέχρι το 2002 είχα συνεχή επαφή, έστω και αποσπασματική με την τοπική κοινωνία και συνέλεγα υλικό. Συστηματική επιτόπια έρευνα διενήργησα στα χρονικά διαστήματα 1990-1992 και 200-2002. Όλο αυτό το διάστημα έγιναν αλλαγές που έχω παρακολουθήσει.

Μεγάλο μέρος του υλικού προέρχεται από προφορικές συνεντεύξεις ελεύθερες ή ημι-κατευθυνόμενες, με κατοίκους της Ερεσού. Τα κοινοτικά δεδομένα, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στην κοινότητα καθώς και τα δεδομένα του συμβολαιογραφικού αρχείου, λειτούργησαν συμπληρωματικά ως προς την επιτόπια έρευνα, δίνοντας μια σαφή εικόνα της πληθυσμιακής εξέλιξης και των μεταναστευτικών ρευμάτων, των βασικών αρχών κοινωνικής οργάνωσης καθώς και της μετάβασης και του μετασχηματισμού της τοπικής κοινωνίας.

Η μελέτη του τοπικού τύπου και της τοπικής ιστοριογραφίας του νησιού, όπως και η μελέτη της ιστορίας κατά την περίοδο της κατοχής και της μεταπολεμικής περιόδου, συμπλήρωσαν την επιτόπια έρευνα και φώτισαν την ιστορική έρευνα σε ότι αφορά στις κοινωνικές συνθήκες και τις αντιθέσεις που έγιναν καθοριστικές για τη σύγχρονη φυσιογνωμία της Ερεσού.

Οι δυσκολίες που συνάντησα κατά την ερευνητική διαδικασία ήταν εν πρώτοις η έλλειψη γραπτών πηγών και τεκμηρίων. Η διερεύνηση της «προφορικής ιστορίας» αποδείχτηκε προβληματική εξαιτίας της κοινωνικής κατάταξης, της περιχαράκωσης των στρωμάτων, που δημιουργούσε δυσκολίες στην προσπέλαση ανθρώπων και χώρων. Οι ίδιες δυσκολίες αποδείχθηκαν σχεδόν αξεπέραστες στη συγκέντρωση του εθνογραφικού υλικού των μισελέδων από τη στιγμή που η έμφαση δόθηκε στο κοινωνικό πλαίσιο αναφοράς τους, γιατί ήταν αδύνατη η προσπέλαση του ανδρικού χώρου των καφενείων το χειμώνα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρειαζόταν συνοδευτική αντρική παρουσία. Αλλά και τότε οι συνθήκες επηρεάζονταν καθοριστικά, από το γεγονός της γυναικείας παρουσίας. Οι δυσκολίες αυτές για να ξεπεραστούν, και να είναι κατά το δυνατόν ασφαλή τα συμπεράσματα, αποδείχτηκε ότι απαιτούνταν πολύς χρόνος, μεγάλη γνώριμια και εξοικείωση με την τοπική κοινωνία, προσαρμοσμένοι ρυθμοί και μέθοδοι προσέγγισης. Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι εργάστηκα ως καθηγήτρια στην περιοχή για μια τετραετία, γι' αυτό είχα πρόσβαση, μέσω των παιδιών, στις οικογένειες. Είχα ένα συγκεκριμένο κοινωνικό ρόλο, που μου εξασφάλισε την αποδοχή της τοπικής κοινωνίας και σχέσεις σεβασμού και εμπιστοσύνης, καθώς και μια σχετική ελευθερία κινήσεων, που αντιστάθμιζε τις δυσκολίες διευκολύνοντας την έρευνα.

Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού των μισελέδων, συγκεντρώθηκε σε ανύποπτο χρόνο, χωρίς άμεση καταγραφή των συμφραζομένων. Πολλοί μισελέδες είναι μαγνητοφωνημένοι, όχι τη στιγμή που αυθόρμητα χρησιμοποιήθηκαν. Για λίγους μισελέδες έχουν αποτυπωθεί επακριβώς και σχολιαστεί τα κοινωνικά συμφραζόμενα και έχει μελετηθεί η ελαστικότητά τους, το στοιχείο δηλαδή του αυτοσχεδιασμού και των παραλλαγών ανάλογα με τις περιστάσεις. Τα παραπάνω είναι ζητούμενα σε μια περαιτέρω έρευνα και παρατήρηση.

Στην αμφίδρομη σχέση κοινωνίας και μισελέ δόθηκε έμφαση στη μελέτη της κοινωνίας και μέσα από αυτήν έγινε η προσέγγιση το μισελέ. Έτσι, η κοινωνία κατέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας, ενώ δεν έγινε δυνατό να γίνει η γλωσσολογική ανάλυση που απαιτούσε ο μισελές ως αφηγηματικό κείμενο, πράγμα που θα χρειαζόταν μια δεύτερη διατριβή. Παρόλα αυτά με βοήθησε πολύ η ανάγνωση σχετικής βιβλιογραφίας (Β. Προπ, Μπαχτιν, Ρ. Μπαρτ, Λ. Στρώς, Δαμιανάκος, Κιουρτσάκης, Καψωμένος κ.ά.) που αφορά στην ανάλυση



αφηγηματικών κειμένων, στο να κατανοήσω τις σχέσεις κοινωνίας και μισελέ και επηρέασε την οπτική μου.

Η εργασία αποτελείται από τρεις ενότητες.

Στο πρώτο μέρος επιχειρείται η τοποθέτηση της Ερεσού στο ευρύτερο γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο της Λέσβου και στο εγγύτερο του δυτικού τμήματος του νησιού, με την ηφαιστειακή γεωφυσική διαμόρφωση. Αναλυτικότερα, γίνεται μια συνοπτική ιστορική αναδρομή στην ιστορία του νησιού που φωτίζει κάποια αδρά κοινά χαρακτηριστικά των τοπικών κοινωνιών του, όπως η ενότητα και η κατάτμηση, οι ιστορικές συνέχειες και οι απότομες συγκυριακές αλλαγές της τύχης, η οριακή πληθυσμιακή αυξομείωση, η σχετική αυτοτέλεια και αυτονομία, η κυριαρχία τέλος των αντιθέσεων στη φύση και την κοινωνία.

Στη συνέχεια, μελετάται η θέση της κοινότητας της Ερεσού στην περιφέρεια, η ηφαιστειακή πετρώδης γεωλογική κατασκευή και η φυσική της διαμόρφωση, που την καθιστούν ένα κλειστό σύνολο, σχετικά απομονωμένο με κυριαρχία των αντιθέσεων στο φυσικό τοπίο, με τάση στην αυτάρκεια, τη σχετική εξάρτηση και αυτονομία σε σχέση με την ευρύτερη κοινωνία, έξω από τους ρυθμούς εξέλιξής της. Επισημαίνεται η επίδραση στο παρελθόν, του μουσουλμανικού τρόπου ζωής. Η διατήρηση επίσης των παλιών δομών μακράς διάρκειας και η κυριαρχία των κοινωνικών αντιθέσεων.

Το πρώτο μέρος της διατριβής κλείνει με μια εκτενή αναφορά στη σχέση του ανθρώπου με το χώρο, στη σχέση του με ένα περιβάλλον που το χαρακτηρίζει η κατάτμηση και η πολυμορφία, η ποικιλία και οι αντιθέσεις, αλλά και η ενότητα, τόσο στη φυσική διαμόρφωση, όσο και στο κλίμα και το τοπίο. Το φυτικό και ζωικό περιβάλλον εξετάζεται με μια συγχρονική αλλά και διαχρονική οπτική σε συνάρτηση με τις ασχολίες των κατοίκων και τον καταμερισμό κατά φύλα. Το πώς τοποθετείται μέσα σ' αυτό ο άνθρωπος και εκφράζεται μέσα από τον προφορικό του λόγο, αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα της σχέσης τους. Αυτή συνίσταται στη στενή εξάρτηση και σχετική ισορροπία καθώς και την ικανότητα συνδυασμού ετερόκλητων στοιχείων.

Στο Δεύτερο μέρος μελετώνται οι δομές μέσα στο χρόνο και οι σχέσεις τους, η ιστορική τους συνέχεια καθώς και οι ιστορικές ασυνέχειες των πολέμων και των κοινωνικών ρήξεων. Αρχικά μελετάται η ιστορική διαδρομή της Ερεσού στο χώρο, η οικιστική της δομή σε συνδυασμό με τη διοικητική δομή και την κίνηση του

πληθυσμού, από το απώτερο παρελθόν (αρχαία και μεσαιωνική πόλη) ως τη Νεότερη Ερεσό (1700- 1940) και την ίδρυση του νεότερου οικισμού της Σκάλας Ερεσού. Καταδεικνύεται ότι η οικιστική ιστορία της Ερεσού είναι μια ιστορία οικισμών που ταξιδεύουν στο χώρο και στο χρόνο. Ο ίδιος ο χώρος επέβαλε την κατάτμηση, το Πάνω-Κάτω, τη συνεχή μετακίνηση. Η κατάτμηση του χώρου της Ερεσού σε «Χωριό», «Κάμπο», «Γιαλό», σημαίνει διαφορετικές συνήθειες και τρόπους ζωής, που αντιστοιχούσαν- πω πολύ στο παρελθόν-και αντιστοιχούν ως ένα βαθμό και σήμερα, και σε κοινωνικές διαφορές και διχοτομίες.

Ακολουθεί ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η μεταπολεμική περίοδος. Στις επιμέρους ενότητες εκτίθεται συνοπτικά η Λεσβιακή αντίσταση στη Γερμανική κατοχή και στα πλαίσιά της η τοπική ερεσιώτικη ιστορία της Αντίστασης και του εμφύλιου, με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, γραπτές και προφορικές μαρτυρίες. Πώς τα γεγονότα εκείνης της εποχής, μέσα στην τοπική συγκυρία, πήραν εκρηκτικές διαστάσεις και οδήγησαν στην όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων, σε έντονη κοινωνική αντιπαλότητα και πόλωση, στη μετανάστευση, στη φτώχεια, την κοινωνική αποδόμηση και τη μετάβαση στη σύγχρονη εποχή, λόγω ερήμωσης.

Στη μελέτη της Κοινωνικής Οργάνωσης εξετάζονται οι κοινωνικές δομές μέσα στο χρόνο και οι σχέσεις τους. Πώς διαπλέκεται η αγροτική δομή με το σύστημα ιδιοκτησίας και την οργάνωση του χώρου, η ιεραρχική πολεοδομική και οικιστική δομή με την ιεραρχική κοινωνική δομή και τη συγγένεια, τη διπλή προίκα και την εξέχουσα θέση των γυναικών στην ερεσιώτικη κοινωνία και όλες αυτές οι δομές μεταξύ τους. Η μελέτη των δομών μέσα στο χρόνο και οι συναρθρώσεις τους καταδεικνύουν ότι η ενότητα και η πολυμορφία, η κατάτμηση η κυριαρχία των αντιθέσεων και η ιεραρχικότητα, εκτός από χαρακτηριστικά γνωρίσματα του φυσικού χώρου, αποτελούν και τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας.

Στο Τρίτο μέρος επιχειρείται η σύνδεση του μισελέ με την κοινωνία της Ερεσού. Εισαγωγικά επισημαίνεται η σχέση της αγροτικής δομής με τη μακριά παράδοση και καλλιέργεια του τοπικού προφορικού πολιτισμού. Καθώς επίσης και η σχέση της πολυκύμαντης ιστορίας και της κοινωνικής δομής (κατάτμηση και αντιθέσεις) με την ανάπτυξη ισχυρών δυνάμεων επιβίωσης και αμυντικών μηχανισμών κοινωνικής συνοχής, όπως ο προφορικός λόγος και ο μισελές, που επισημαίνονται και ως μηχανισμοί εξισορρόπησης των αντιθέσεων, άμυνας και προσαρμογής στις νέες καταστάσεις, εργαλεία αλλαγής. Ο μισελές ως τοπικό πολιτισμικό προϊόν, εντάσσεται

στα πλαίσια του προφορικού πολιτισμού και της «λαϊκής» προφορικής παράδοσης της Ερεσού. Συνδέεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής προφορικότητας και της τοπικής «ολιστικής» προφορικής σκέψης, που αφορούν στη βίωση και διαχείριση του χρόνου, την ένταξη του φανταστικού στο πραγματικό, τον ιδιαίτερα καλλιεργημένο λόγο και την ανάπτυξη της προφορικής λογοτεχνίας.

Εν συνεχεία, εξετάζονται τα χαρακτηριστικά του ερεσιώτικου προφορικού λόγου, ενώ ο μισελές τοποθετείται συσχετιζόμενος, στο εσωτερικό του γενικότερου συστήματος της τοπικής προφορικής λογοτεχνίας, που με τη σειρά του συγκροτεί ένα ιδιαίτερο σύστημα στο εσωτερικό του γενικότερου συστήματος της λεκτικής επικοινωνίας. Με την τοποθέτηση του μισελέ στο εσωτερικό αυτών των δύο γενικότερων συστημάτων και το συσχετισμό τους, (Griaule, 1987: 559), διαπιστώνεται ότι ο μισελές είναι το επικρατέστερο είδος της προφορικής λογοτεχνίας, που συνδυάζει άλλα είδη της, φέρει τα κύρια γνωρίσματα του ερεσιώτικου προφορικού λόγου, συμπυκνώνει όλα τα χαρακτηριστικά του με κύριο δομικό στοιχείο την αμφισημία, που τον εντάσσει στην αμφίπλευρη και αμφίσημη «γλώσσα του καρναβαλιού» του Μπαχτίν.

Ακολούθως συντάσσεται η ταυτότητά του Μισελέ. Διατυπώνεται ο ορισμός του, εκτίθενται τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά και οι τρόποι που εμπλέκεται στο λόγο. Μελετάται η δομή του, τα γνωρίσματα του κεντρικού νοηματικού του πυρήνα, η αμφίσημη φύση του, η ελαστικότητα και οι παραλλαγές του, η συμβολική του δύναμη στην αναπαραγωγή ενός τρόπου ζωής και σκέψης. Γίνεται η κατηγοριοποίησή του με βάση το χρόνο, το θέμα, την κοινωνική κατηγορία (φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη).

Τέλος μελετάται η σχέση του με την κοινωνική δομή και ο ρόλος του στην κοινωνική αλλαγή. Εκτίθενται οι διαδικασίες δημιουργίας, διάδοσης, μετάπλασης και εξαφάνισης του μισελέ, τα κοινωνικά στρώματα, τα οποία αποτελούν το κοινωνικό του υπόβαθρο και τα χαρακτηριστικά τους. Ο τρόπος με τον οποίο στη δομή του μισελέ εγγράφεται η κοινωνική δομή, πώς ο μισελές παρακολουθεί την εξέλιξή της τοπικής κοινωνίας βοηθώντας στην αναζωογόνηση και την αλλαγή της, μέσω της εξοικείωσης με το καινούριο, της ενίσχυσης καινούριων οικονομικών και κοινωνικών δομών, της αντιστροφής του κοινωνικού «πάνω-κάτω». Πώς τελικά ο μισελές, ένας «παλιός πολιτισμικός κώδικας», χρησιμοποιείται ως εργαλείο προσαρμογής στη σύγχρονη εποχή (Collard, 1987, 347-350), αλλάζοντας παράλληλα και αυτός.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΡΕΣΟΣ: Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Κεφάλαιο 1

Γεωγραφική θέση - Γεωφυσική διαμόρφωση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ερεσός, τμήμα της Λέσβου, μοιάζεται με αυτήν μια κοινή σε γενικές γραμμές ιστορική μοίρα, διαμορφώνοντας και κάποια κοινά κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ενώ συγχρόνως διαγράφει τη δική της ανεξάρτητη ιστορική πορεία, συγκροτεί τη δική της ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Η έλλειψη γραπτών πηγών και βοηθημάτων για το νησί και τις κατά τόπους κοινωνίες του, καθιστά το ιστορικό τοπίο θολό και προβληματική την προσπάθεια να αποκτηθεί μια σαφής εικόνα για τη νεότερη ιστορία της Ερεσού. " Στις χρονολογίες-σταθμούς της ιστορίας του (νησιού) παρεμβάλλονται θανατικά, λιμοί, επιδρομές και λεηλασίες, φυσικές καταστροφές και πολεμικές κατακτήσεις, μετατοπίσεις πληθυσμών και διοικητικές ανακατατάξεις: γεγονότα που μπορούν να εξηγήσουν την ολοκληρωτική έλλειψη γραπτών τεκμηρίων" (Καραγιαννοπούλου, 1993: 63). Ο κύριος όγκος των σύγχρονων δημοσιευμάτων και πληροφοριών για τη Λέσβο επικεντρώνεται στην ιστορία της πρωτεύουσας Μυτιλήνης, ενώ το κενό για τις άλλες πόλεις ή χωριά του νησιού, καλύπτει η αρκετά αξιόλογη πολλές φορές δημοσιογραφική ή εκδοτική δραστηριότητα τοπικών διανοούμενων και λόγιων.

Συγκεκριμένα, για την ιστορία της Ερεσού, πιο πολύ μιλούν ο χώρος, τα υλικά τεκμήρια και η προφορική παράδοση, που συντηρούν τη συλλογική μνήμη, παρά κάποια γραπτά τεκμήρια. Γραπτές πηγές και βοηθήματα υπάρχουν μόνο για την αρχαία της ιστορία, όταν ήταν μια από τις μεγαλύτερες και λαμπρότερες παραλιακές πόλεις του νησιού. Για τη νεότερη ιστορία της οι γραπτές πηγές είναι λίγες και αναξιοποίητες: ένα τοπικό συμβολαιογραφικό αρχείο, που ξεκινάει από το 1912 και ένα κοινοτικό αρχείο

πρακτικών της δημογεροντίας Ερεσού. Λιγιστά και διάσπαρτα είναι και τα βοηθήματα για την απόκτηση κάποιας εικόνας όσον αφορά στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Ερεσού: μερικά κείμενα με εκκλησιαστική προέλευση, οι αφηγήσεις των περιηγητών, ο λεσβιακός Τύπος, το τοπικό λαογραφικό περιοδικό ΕΡΕΣΟΣ που άρχισε να εκδίδεται το 1975, τοπικές ιστορίες και λαογραφίες λογίων από τα γειτονικά χωριά, που αναφέρονται και στην Ερεσό, ενώ οι τοπικοί της λόγιοι ασχολούνται με την αρχαία της κυρίως ιστορία.

Μέσα σ' αυτή την ιστορική «ανυδρία», η τοποθέτηση της Ερεσού, στο ευρύτερο γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο της Λέσβου και των απέναντι Μικρασιατικών παραλίων, καθώς και στο εγγύτερο του δυτικού τμήματος του νησιού και των γειτονικών χωριών, αποκτάει κυρίαρχη σημασία, για να μπορέσουμε να σχηματίσουμε μια σαφή εικόνα για την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική φυσιογνωμία της. Στα ίδια πλαίσια, οι αναδρομές στο απώτατο και απώτερο παρελθόν είναι απαραίτητες, στο βαθμό που βοηθούν να οδηγηθούμε σε κάποιες γενικές διαπιστώσεις, που σχετίζονται με πραγματικότητες μακριάς διάρκειας και φωτίζουν κάποια αδρά χαρακτηριστικά του νησιού και της τοπικής κοινωνίας. Αυτό γίνεται κατορθωτό, επειδή κοινοί παράγοντες, όπως θέση, όρια, γειτνιάσεις, σε διαφορετικές εποχές, προκαλούν παρόμοια φαινόμενα και υπαγορεύουν παρόμοιες τάσεις, ψυχολογίες, τακτικές. Οι γενικές αυτές διαπιστώσεις διαγράφουν το κοινό γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίχθηκαν οι τοπικές κοινωνίες της Λέσβου, όπως και η σημερινή Ερεσός. Αφορούν στα χαρακτηριστικά της ενότητας και της κατάτμησης, των ιστορικών συνεχειών και αποτόμων, συγκυριακών αλλαγών της τύχης, της οριακής πληθυσμιακής αυξομείωσης, της "αυτοτέλειας και αυτονομίας", της κυριαρχίας τέλος των αντιθέσεων τόσο στο φυσικό όσο και στο ανθρώπινο τοπίο.

α. Η Λέσβος στον ευρύτερο χώρο της Α. Μεσογείου

Η Λέσβος, τρίτη σε μέγεθος από τα ελληνικά νησιά, είναι μια μικρογραφία ηπείρου (Braudel, 1987, 1: 136), που κατεξοχήν συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά του μεσογειακού - αιγαικού χώρου, στον οποίο ανήκει την ενότητα και την πολυμορφία, το μεγάλο ιστορικό και πολιτισμικό βάθος, τη συνύπαρξη πολύ παλιών πραγμάτων, που είναι όμως ακόμα ζωντανά, με το υπέρ-μοντέρνο (Braudel, 1990: 10).

Αν δούμε το νησί μακροσκοπικά, στο ευρύτερο πλαίσιο της Μεσογείου (χάρτης 1), τοποθετείται στην ανατολική μικρασιατική της περιφέρεια, σε ένα από τα αυτόνομα κομμάτια της κατατμημένης θάλασσας της Μεσογείου, το πλέον κατατμημένο Αιγαίο πέλαγος. Η ποικιλομορφία και ο συνδυασμός των αντιθέσεων -χαρακτηριστικά γνωρίσματα του μεσογειακού χώρου- κορυφώνονται στον αιγαιό χώρο, όπου κυριαρχεί η αντίθεση και η κατάτμηση, η ατέλειωτη εναλλαγή και πολυμορφία ως ουσιαστικό του γνώρισμα. Αν δούμε τη Λέσβο στο εγγύτερο πλαίσιο του Αιγαίου πελάγους, ανήκει στο σύμπλεγμα των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, στα όρια όπου η Ευρώπη αρθρώνεται με την Ασία, δια μέσου της χερσονήσου της Μ. Ασίας (χάρτης 1 και 2).

Οι κοινωνίες της είναι κοινωνίες των συνόρων, και μάλιστα των ακραίων συνόρων, μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Μετέχουν πολιτισμικά και στους δύο κόσμους, Ανατολής και Δύσης, και κατά τη νεώτερη ιστορία τους σε δύο μεγάλες πολιτισμικές κοινότητες, το Ισλάμ και την Ορθοδοξία. Χαρακτηρίζονται από κοινωνική ετερογένεια και πολιτισμική ποικιλία, διαλλακτικότητα, προσαρμοστικότητα και ανεκτικότητα, άνοιγμα σε ευκαιρίες κι ακόμα, από τις δυνατότητες και τις αντιφάσεις, της αντίθεσης από τη μια και της πίστης στο "κέντρο" από την άλλη (Tekeli, 1979: 493-94).

Αν τα νησιά του Αιγαίου αποτελούν μια γέφυρα προς τη Μ. Ασία, τα ανατολικά νησιά είναι οι πύλες προς αλλά και από την Ανατολή. Αν δούμε τη Λέσβο μικροσκοπικά, ανήκει στο χώρο του Β.Α. Αιγαίου, χώρο στο παρελθόν ενιαίο, οικονομικά και πολιτισμικά, με τα απέναντι Β.Δ. παράλια της Μ. Ασίας (χάρτης 2). Βρίσκεται απέναντι από τον κόλπο του Αδραμυτίου, "φυσική προέκταση της γειτονικής στεριάς", από την οποία χωρίζεται με δύο

στενά περάσματα, το ένα στο Βορρά, μεταξύ Τρωάδας και Μήθυμνας, και το άλλο στην Ανατολή, μεταξύ Μυτιλήνης και απέναντι Μικρασιατικής ακτής. Η Λέσβος, που μοιάζει εδαφολογικά και κλιματολογικά με την απέναντι παραλία, ήταν κάποτε ενωμένη με την Ασία και μεγάλα τμήμα του σημερινού της βυθού αποτελούσαν ξηρά. Καταβυθίσεις από σεισμούς, εκρήξεις ηφαιστείων και διαβρώσεις, της έδωσαν τη σημερινή της μορφή (Ιστ. Ελλ. Έθνους, 1970: 13).

Το νησί "ίδιο πλατανόφυλλο" που φύσηξε κάποιος θεός μακριά, καταμεσής του πελάγους, ένα κομμάτι γης "παραμυθένιας" (Ελύτης, 1995: 36), ίδιας στο σχήμα με το δημιουργικό χέρι της Γης-θεάς (Γκρέιβς, 1979, 1: 114), οφείλει το χαρακτηριστικό του σχήμα στους δύο του κόλπους (Γέρας και Καλλονής), που το χωρίζουν σε τέσσερις χερσονήσους. Σε κάθε μία δεσπόζει και μία οροσειρά. Γύρω-γύρω εκτείνονται οι πεδιάδες της Γέρας, της Καλλονής, της Ερεσού, της Πέτρας και του Μανταμάδου (χάρτης 3). Μεγάλη, ορεινή και δασώδης, "πολύκαρπος και ποικιλόκαρπος" (Φουντούλη, 1960: 32) η Λέσβος. Εύφορη γη, πλούσια σε χλωρίδα και πανίδα καθώς και σε αλιεύματα, ευνόησε από πολύ νωρίς την καλλιέργεια του αμπελιού, του σιταριού και της ελιάς -αυτόχθονα αγαθά της Μεσογείου (Braudel, 1990: 10). Οι τέσσερις οροσειρές της τη διαιρούν σε ισάριθμα γεωγραφικά και οικιστικά σύνολα. Η γεωλογική και εδαφολογική της διαμόρφωση σε δύο διαφορετικές μεταξύ τους περιοχές. Την εύφορη κεντρική και ανατολική περιοχή με τις κύριες πληθυσμιακές και οικιστικές συγκεντρώσεις (ομάδες οικισμών γύρω από την πόλη της Μυτιλήνης, τον κόλπο της Γέρας, την Αγιάσο, το Πλωμάρι, τον Κόλπο Καλλονής, το Μόλυβο, το Μανταμάδο) και την άγονη δυτική περιοχή, οικονομικά και πολιτισμικά "καθυστερημένη" με τα μεμονωμένα κεφαλοχώρια της Ερεσού, Αντισσας, Βατούσας, Σκαλοχωρίου κ. λ. π.

Οι υπάρχουσες πηγές συμπίπτουν στη διαπίστωση ότι από τα αρχαία χρόνια, τα κύρια δρομολόγια και το οικιστικό πλέγμα του νησιού παραμένουν σχεδόν αναλλοίωτα ως προς τα σπουδαιότερα κέντρα που είναι λιμάνια και οχυρές θέσεις (Μυτιλήνης και Μήθυμνας) και ως προς τις κύριες συγκεντρώσεις πληθυσμού, που αντιστοιχούν στα κέντρα αυτά. Ο λόγος της οικιστικής αυτής διάταξης οφείλεται βέβαια στη γεινίαση προς τις μικρασιατικές ακτές, αλλά και στη γεωλογική κατασκευή του νησιού, που ευνοεί το εύφορο κεντρικό και ανατολικό μέρος, ενώ το δυτικό αποτελείται

από άγονες εκτάσεις και απροσπέλαστες ακτές, στοιχεία που δυσχεραίνουν τις καλλιέργειες και την ύπαρξη λιμανιών (Μιχαηλάρης, 1995: 23-24).

Την εδαφική κατάτμηση ακολούθησε η διοικητική και πολιτική κατάτμηση σε πόλεις, επικράτειες και περιοχές, απομονωμένες σχετικά μεταξύ τους. Χαρακτηριστική είναι η τάση προς αυτοτέλεια και αυτονομία των πόλεων και περιοχών του νησιού, που διατρέχει τη μακραίωνη ιστορία του και που ευνοήθηκε από την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ τους. Χαρακτηριστική επίσης η ανισόμετρη ανάπτυξη ανατολικού και δυτικού τμήματος του νησιού και η αντιπαλότητα μεταξύ των σπουδαιότερων κέντρων του, Μυτιλήνης - Μήθυμνας. Η Μυτιλήνη λόγω θέσης και οικονομικής σπουδαιότητας απόκτησε από νωρίς το προβάδισμα. Στην αρχή του μεσαίωνα, σε συνθήκες οικονομικής συρρίκνωσης της Λέσβου και ενώ οι πόλεις διαλύονται και σκορπίζονται σε οικισμούς της υπαίθρου, η Μυτιλήνη παραμένει "πόλις" (6^{ος} αι.) και το όνομά της αρχίζει να επεκτείνεται χαρακτηρίζοντας όλο το νησί. Κατά το τέλος του 9^{ου} αιώνα επεκτείνεται και η οικονομική της κυριαρχία στο δυτικό τμήμα του νησιού μέσω της εκκλησιαστικής εξάρτησής του από τη Μητρόπολη Μυτιλήνης, στην οποία υπάγονται έξι (6) χωροεπίσκοποι, μεταξύ των οποίων και ο Ιερισού ή της Ερεσού " (Κλεομβρότου, 1970, 1:14). Η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο τμημάτων του νησιού εκδηλώνεται και στις διενέξεις των 2 μητροπόλεων Μυτιλήνης-Μήθυμνας κατά το 17^ο αι., για την κατοχή χωριών της δυτικής πλευράς του νησιού, όπως η Ερεσός και ο Μεσότοπος (Πατριαρχικό σιγίλιο, 1626). Έτσι, η πρακτική της πρωτεύουσας Μυτιλήνης να καρπώνεται μόνη τα οφέλη και να διατηρεί τα προνόμια που της προσκομίζει η κεντρική της θέση, κρατώντας σε απομόνωση, υπανάπτυξη και σχετική οικονομική εξάρτηση τη δυτική περιφέρεια του νησιού, εντάσσεται στα πλαίσια της παραδοσιακής διοικητικής και πολιτικής κατάτμησης του νησιού και της ιεραρχικής πολεοδομικής δομής, που ανέπτυξε κυρίως με την οθωμανική κατάκτηση. Στους μέσους εκείνους και νεώτερους χρόνους ανάγεται η εκκλησιαστική -στην ουσία οικονομική- εξάρτηση της Ερεσού από τη Μυτιλήνη (σχέση κέντρου – περιφέρειας).

Με βάση αυτή την οικιστική διάταξη και τη γεωγραφική θέση της, η Λέσβος και η απέναντι από αυτήν μικρασιατική παραλία αποτελούν ενιαίο χώρο, πρόσφορο για επικοινωνία και ανταλλαγές. Κύριο χαρακτηριστικό της

Λέσβου από την αυγή της ιστορίας της είναι η στενή σχέση με τα απέναντι Μικρασιατικά παράλια. Αυτή ακριβώς η σχέση καθώς και το μέγεθος του νησιού και η ποικιλία του φυσικού του περιβάλλοντος, είναι τα στοιχεία που επέτρεψαν τη δημιουργία ενός απομονωμένου, ξεχωριστού κόσμου και καλλιέργησαν την τάση για αυτοτέλεια και αυτονομία (Βοσνάνη, 1982: 7). Στην αρχαία περίοδο της ιστορίας της, περίοδο ανάπτυξης και ευημερίας, οι πολιτισμοί της ήταν τοπικές παραλλαγές αυτόνομων πολιτισμών, που αναπτύχθηκαν στην ευρύτερη περιοχή του Β. Α. Αιγαίου και της Μ. Ασίας. (Προελληνικός "παρωικόσ" πολιτισμός στη Β.Δ. Μ. Ασία - Αιολικός πολιτισμός στην Αιολίδα).

Η διακοπή των σχέσεων με τη Μικρασιατική ενδοχώρα, όσες φορές συνέβη, σήμανε για το νησί απομόνωση, περιορισμό του εμπορίου, οικονομικές δυσκολίες για τους κατοίκους του. Μια από τις κύριες αιτίες που προκάλεσαν την οικονομική ύφεση στη μεσαιωνική περίοδο της ιστορίας του νησιού, είναι η έλλειψη επικοινωνίας και οικονομικής ενίσχυσης από τη Μ. Ασία, λόγω της ταραγμένης πλέον ιστορίας της (Αχειλαρά, 1995: 28).

Με την οθωμανική κυριαρχία (1462-1912) το νησί εντάσσεται στο σύστημα της οθωμανικής επικράτειας και ο χώρος του Β. Α. Αιγαίου αποκτά πολιτική ομοιομορφία, που ευνοεί την άμεση επικοινωνία των διαφόρων τμημάτων του. Έτσι το νησί θα στραφεί και πάλι δυναμικά προς την Ανατολή, «στην οποία αισθάνεται ότι ανήκει» και εκεί θα αναζητήσει διέξοδο κάθε φορά που πιέζεται είτε από φυσικά φαινόμενα, είτε από δημογραφικές αλλαγές, είτε για να ανταλλάξει οικονομικά και πολιτισμικά αγαθά. Οι Λέσβιοι και οι Μικρασιάτες επικοινωνούν εύκολα σ' όλους τους τομείς της ζωής, σ' αυτόν τον ενοποιημένο χώρο, στον οποίο δίνουν τον τόνο η Μυτιλήνη, οι Κυδωνιές (Αϊβαλί), τα Μοσχονήσια, το Πλωμάρι. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα χωριά της δυτικής πλευράς του νησιού εξαιτίας της απόστασης και των δυσκολιών της επικοινωνίας ιδρύουν μονιμότερες εγκαταστάσεις στο εσωτερικό της Μ. Ασίας, δημιουργώντας αληθινές παροικίες Μυτιληνίων" (Μιχαηλάρης, 1995: 23- 24). Τέτοιες παροικίες ήταν και η παροικία των Ερεσιωτών -κυρίως ραφτάδων- στην Κωνσταντινούπολη και των Μεσοποπιτών στη Σμύρνη, στου Δερβίσογλου το χάνι.

"Σα να λέμε η Σμύρνη ήταν ... η αυλή του χωριού μας" έλεγε ένας Μεσοποπιτής (Κοντέλη, 1985, I: 188), εικονογραφώντας παραστατικά τη

συμπληρωματικότητα του απέναντι χώρου και το ρόλο του ως ζωτικής διεξόδου όλων των πιέσεων που συσσωρεύει ο κλειστός χώρος του νησιού (Μιχαηλάρης, 1995: 24). Η μακραίωνη αυτή στενή και ζωτική σχέση των δύο περιοχών διαρκεί μέχρι την ενσωμάτωση στο νέο ελληνικό κράτος (1914). "Η απελευθέρωση μετακίνησε τη Λέσβο από το κέντρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας στην περιφέρεια της ελλαδικής επικράτειας και την εισήγαγε σε μία περίοδο (1912-40) όπου οι κεκτημένες ταχύτητες και οι ιστορικές συνέχεις με δυσκολία λειτουργούν ως αντίβαρο στις υφέσεις που δημιουργούν οι μετατοπίσεις των εμπορικών αξόνων και τα ιστορικά γεγονότα, όπως οι Βαλκανικοί πόλεμοι, ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος, η Ρωσική επανάσταση και η Μικρασιατική καταστροφή". Η μικρασιατική καταστροφή και η συμφωνία περί ανταλλαγής πληθυσμών το 1923 έκοψαν οριστικά το σταθερό δρόμο επικοινωνίας με τις απέναντι ακτές. Η αρχόμενη μετανάστευση και η οριστική απώλεια της Μικρασιατικής ενδοχώρας θα αντιμετωπιστούν με την προσωρινή εγκατάσταση στη Λέσβο, 30.000 προσφύγων (και την οριστική 15.000 περίπου), τη συνακόλουθη ενίσχυση της τοπικής αγοράς και την πνευματική ανάπτυξη με την ενίσχυση της τοπικής διανοήσης (Αργύρης, 1995: 62).

Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος εισήγαγε τη Λέσβο σε μία περίοδο (1940-1975) απομόνωσης, φτώχειας και μεγάλης οικονομικής δυσπραγίας, εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης προς την Αυστραλία, Αμερική, Αφρική και Αθήνα, αποψίλωσης των χωριών από τα αστικά στοιχεία, ερήμωσης και περιθωριοποίησης. Όλα αυτά συνέβησαν εξαιτίας των συνεπειών της γερμανικής κατοχής και του εμφύλιου, εξαιτίας των μετεμφυλιακών τακτικών και πολιτικών πρακτικών των διαφόρων ελληνικών κυβερνήσεων, καθώς και της περιφερειακής πλέον και απομακρυσμένης θέσης του νησιού. Παρά την ανάκαμψη που άρχισε το 1975, το νησί παραμένει ένα "ακραίο σημείο της σύγχρονης Ελλάδας" υποφέροντας "από τη γεωγραφική του απομάκρυνση και περισσότερο ακόμη από τη γειτνίασή του μ' ένα ευαίσθητο γεωπολιτικό σύνορο" (Burgel, 1996: 17).

Το μέγεθος και η γεωγραφική θέση του νησιού σε συνδυασμό με την ιστορική συγκυρία, προίκισαν τη Λέσβο με μια μακραίωνη -πολυτάραχη και πολυκύμαντη- ιστορία κι ένα αντίστοιχο πολιτισμικό βάθος με διαδοχικές

επικαλύψεις πολιτισμών και πολιτισμική ποικιλία. Εξαιτίας του φυσικού πλούτου, της προνομιακής θέσης και της γειτνίασης με τα μικρασιατικά παράλια, καθώς και της γεωφυσικής διαμόρφωσης (των κολπίσεων που πρόσφεραν καταφύγιο σε δύσκολες καιρικές συνθήκες) κατοικήθηκε πρώιμα από την όψιμη τουλάχιστον, νεολιθική περίοδο, ενώ στην πρώιμη περίοδο του χαλκού είχε αναπτύξει εξαιρετικά εξελιγμένο πολιτισμό. Μελετώντας την αρχαία ιστορία, παρατηρεί κανείς ότι η ενότητα πραγματώνεται μέσα από την επικοινωνία των δύο ακτών. Στην αρχαία εποχή, ο πολιτικός κατακερματισμός αντισταθμίζεται από την ενότητα των πόλεων της Λέσβου και των απέναντι παραλίων, που είχε εθνοτικό -πολιτισμικό χαρακτήρα (Αιολική Ενότητα). Στη μετέπειτα ιστορία του, το νησί αποτελεί τμήμα μεγάλων κεντρικών αυτοκρατοριών-Ρωμαϊκής, Βυζαντινής, Οθωμανικής- με λίγο-πολύ χαλαρή σύνδεση με το κέντρο και συνακόλουθα τη διατήρηση ή ανάπτυξη μιας εσωτερικής αυτονομίας και αυτοτέλειας, παράλληλα με μια σχετική έλλειψη συνοχής, με μια δηλαδή εύθραυστη και οριακή ενότητα, κυρίως σε περιόδους αποκλεισμών, ανταγωνισμών και αντιπαλότητας. Το νησί εξαιτίας της θέσης του στο ακραίο σημείο του ανατολικού συνόρου με τη Δύση, στην ακραία γραμμή των μαχών και των πολεμικών επιχειρήσεων ανάμεσα στους δύο εχθρικούς κόσμους της Ευρώπης και της Ασίας, βρέθηκε στο επίκεντρο πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης, έγινε στόχος επιδρομών και αντικείμενο διεκδίκησης, προσωρινών κατακτήσεων και μακροχρόνιων κυριαρχιών από τους εκάστοτε ισχυρούς του Αρχιπελάγους και της περιοχής, Πέρσες, Αθηναίους, Ρωμαίους, Λατίνους, Γενοβέζους, Οθωμανούς. Αν προστεθούν στην περιπετειώδη ιστορία, οι φυσικές καταστροφές (σεισμοί - παγετοί), τα θανατικά, οι λιμοί, οι ερημώσεις κυρίως από αντρικό πληθυσμό, αλλά και οι μετακινήσεις πληθυσμού προς το νησί, σε συνδυασμό με τις οικονομικές ανακάμψεις, μπορεί κανείς να συμπεράνει την αυξομείωση του πληθυσμού σε οριακά μεγέθη. Όσον αφορά στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα: "το πληθυσμιακό εύρος από την εποχή της κατάληψης ως την εποχή της απελευθέρωσης (1462-1912) πρέπει να κυμαίνεται από 20.000 ως τις 126.000 που μας δίνει η τελευταία τουρκική απογραφή"(Μιχαηλάρης, 1995:28).

Μελετώντας την ιστορία της Λέσβου διαπιστώνουμε ότι οι περίοδοι οικονομικής και πολιτισμικής ανάπτυξης και ευημερίας της Λέσβου συμπίπτουν με ιστορικές περιόδους που ευνοούσαν την περιφέρεια και τα περιφερειακά κέντρα, την ελεύθερη επικοινωνία με τα Μικρασιατικά παράλια, την ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας, την εξωστρέφεια. Αδιάψευστος μάρτυρας η πλούσια, ισχυρή και πυκνοκατοικημένη Λέσβος των αρχαϊκών χρόνων. Αντίθετα, σε περιόδους "συγκεντρωτικές" (Κακριδής Φ., 1992), που χαρακτηρίζονταν από υποβάθμιση της περιφέρειας και εξάρτηση από το κέντρο, περιόδους περιορισμού του εμπορίου και των επικοινωνιών, ακολουθούσε οικονομική ύφεση, μετανάστευση, ερήμωση, πολιτισμική αναδίπλωση, εσωστρέφεια. Στα πλαίσια της μεσαιωνικής και νεώτερης ιστορίας του νησιού, οι περίοδοι ακμής συμπίπτουν με τις μεταβατικές περιόδους - περάσματα από τη μια ιστορική εποχή στην άλλη. Αυτές οι περίοδοι είναι: η μεταβατική περίοδος από το αρχαίο στο μεσαιωνικό κόσμο (από τον 3^ο ως τον 8^ο αι. όπου για το νησί τοποθετείται η ιστορική τομή ανάμεσα στους δύο κόσμους (Σκαμπαβίας, 1995: 18). Η περίοδος της αυθεντίας των Γενοβέζων Γατελούζων (1354-1462), που σηματοδοτεί το τέλος του βυζαντινού κόσμου και την αρχή της οθωμανικής κυριαρχίας, και η όψιμη οθωμανική (β' μισό 19^{ου} αι. - αρχές 20^{ου}), που σηματοδοτείται από τη μετάβαση στον αστικό μετασχηματισμό και την ενσωμάτωση στο ελληνικό εθνικό κράτος. Αν η πρώτη περίοδος είναι προϊόν ιστορικής συνέχειας και ομαλής ένταξης της Λέσβου στο εκχριστιανισμένο κράτος της Ανατολής, στο οποίο είχε μετατραπεί η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οι άλλες δύο είναι προϊόντα συγκυριών στα πλαίσια αυτοκρατοριών που βρίσκονταν υπό διάλυση. Έτσι μπορεί κανείς να πει ότι η ακμή της Αρχαίας Λέσβου αποτέλεσε μια μακράιωνη ιστορική συνέχεια που διατηρήθηκε ως τον πρώιμο μεσαίωνα, ενώ οι μετέπειτα σύντομες περίοδοι ακμής -συγκριτικά απλά επεισόδια- αποτέλεσαν ασυνέχειες στις παρατεταμένες περιόδους οικονομικής-πληθυσμιακής ύφεσης και εσωστρέφειας κατά την περίοδο των μέσων και νεότερων χρόνων.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ιστορίας της Λέσβου είναι τα ομαλά, σχετικά ειρηνικά περάσματα από τη μια εξουσία στην άλλη, εξαιτίας της θέσης της και διαφόρων εξωτερικών καταναγκασμών, αλλά και εξαιτίας της επιδίωξης που είχε η εκάστοτε άρχουσα τάξη να διατηρήσει την ασφάλεια ή

τον πλούτο και τα προνόμιά της. Το γεγονός αυτό απέτρεψε τις μεγάλες και βίαιες ανατροπές διατηρώντας τα στοιχεία της συνέχειας στις μεταβατικές φάσεις. Συναρτημένη μ' αυτή τη συνέχεια είναι και η ύπαρξη δομών μακρίας διάρκειας, όπως είναι η οικονομική και κοινωνική δομή. Η αρχαία Λέσβος συνδύαζε την αγροτική οικονομία με τη ναυτιλία και το εμπόριο, κύρια πηγή της ευημερίας του νησιού. Αντίθετα, στα χρόνια του μεσαιώνα επικρατεί ο αγροτικός αποκλειστικά χαρακτήρας της νέας οικονομίας (Αχειλαρά, 1995: 28). Την εποχή των Γατελούζων (1355-1462) παρόλη την ανάπτυξη του εμπορίου, της ναυτιλίας και της γεωργίας (Αργύρης, 1995: 32-33), "η παλιά αγροτική δομή της οικονομίας παραμένει άθικτη" (Μιχαηλάρης, 1995: 22) και δεν αλλάζει το καθεστώς της αγροτικής ιδιοκτησίας με ένα φεουδαρχικό καθεστώς δυτικού τύπου (Αχειλαρά, 1995: 34). Με την οθωμανική κατάκτηση διατηρείται κλειστός ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας του νησιού, με την επιλογή της Πύλης να μείνει η Λέσβος έξω από τις θαλάσσιες εμπορικές ανταλλαγές, για να αποτραπεί η κατάληψή της από τις δυτικές χριστιανικές δυνάμεις (Αργύρης, 1995: 37). Είναι φανερό ότι η αγροτική δομή της οικονομίας του νησιού εγγράφεται στη μακριά διάρκεια. Με αυτήν συνυφαίνονται η μεγάλη ιδιοκτησία, οι κοινωνικές αντιθέσεις και η ιεραρχική κοινωνική δομή των πόλεων.

Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας το καθεστώς της έγγειας ιδιοκτησίας χαρακτηρίζεται από δύο στάδια: ένα, όπου κυριαρχεί η τουρκική ιδιοκτησία (1462 ως το 19^ο αιώνα), κι ένα όπου κυριαρχεί η Ελληνική (19^{ος} αιώνας ως το 1912). Στο δεύτερο αυτό στάδιο, οι Χριστιανοί Οθωμανοί υπήκοοι εμφανίζονται ιδιοκτήτες του μεγαλύτερου μέρους του νησιού (Σιφναίου, 1996: 96). Ο πιο γνωστός τρόπος απόκτησης γης στη Λέσβο, υπήρξε το *selem*, δηλαδή η τοκογλυφία με αντάλλαγμα ιδιοκτησίες γης (ό. π. : 98). Η περίοδος του 19^{ου} αιώνα – αρχές 20ου χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή συγκέντρωση της γης στα χέρια λίγων μεγάλων γαιοκτημόνων, αλλά και της Εκκλησίας, που εκμεταλλεύεται τεράστιες αγροτικές εκτάσεις (Αργύρης, 1995: 50), από τη διαχείριση της τοπικής πολιτικής εξουσίας εκ μέρους εκείνων που έχουν και την οικονομική εξουσία (Σιφναίου, 1996: 101), από την εγκαθίδρυση σχέσεων βαριάς φεουδαλικής εκμετάλλευσης του αγροτικού πληθυσμού εκ μέρους των μεγάλων ιδιοκτητών γης, Τούρκων και Χριστιανών - σχέσεις που πήραν μορφές δουλείας

προσωπικής και επιβίωσαν, τουλάχιστον σε ορισμένες περιοχές όπως της Ερεσού, αρκετές δεκαετίες μετά την ένταξη της Λέσβου στο ελληνικό εθνικό κράτος. Αυτά μαρτυρούν προφορικές αφηγήσεις αλλά και τα λεγόμενα συμβόλαια "υιοθεσίας" ή ενοικίας "δούλων", δηλαδή μικρών παιδιών που εκτελούν χρέη υπηρέτη στα αστικά σπίτια (ό. π.: 21). Έτσι, ο αγροτικός πληθυσμός υφίσταται την διπλή εξουσία Τούρκων και Χριστιανών τοπικών αρχόντων. Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα (1880-1912), περίοδο αστικού μετασχηματισμού στη Λέσβο, οι μεγάλοι Χριστιανοί γαιοκτήμονες μετεξελίσσονται σε βιομηχάνους, εμπόρους και ιδιότυπους τραπεζίτες και συγκροτούν την τοπική άρχουσα τάξη των "αρχοντοαστών". Οι αγρότες δανείζονται με ιδιαίτερα σκληρούς όρους και συγκροτούν μια πελατεία μόνιμα χρεωμένων οφειλετών, αναγκάζονται να δεσμεύουν τη σοδειά του επόμενου χρόνου, για να πληρώσουν την "έντοκη οφειλή" σε είδος και αν δεν μπορούν χάνουν τα κτήματά τους "εις απόσβεσιν των χρεών" (Αργύρης, 1995: 55).

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια διαμορφώθηκε ένα τεράστιο χάσμα και μια κοινωνική πόλωση μεταξύ πλούσιων και φτωχών, ανώτερου και κατώτερου κοινωνικών στρωμάτων. Αυτό καθόρισε αργότερα τη μαζική συμμετοχή του λεσβιακού λαού στην Αντίσταση και την ένταξή του στην αριστερά. Καθόρισε επίσης την ένταση των μετεμφυλιακών διώξεων και τον μέχρι σήμερα συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων με σχετικά ενισχυμένη την αριστερά. Η κοινωνική αυτή διχοτομία αποτυπώνεται στη φυσιογνωμία τόσο των τοπικών κυρίαρχων τάξεων, όσο και των κυριαρχούμενων στρωμάτων-φυσιογνωμία έντονα διακριτή. Μια εκδοχή αυτής της διάκρισης μας δίνει ο Μυτιληνιός συγγραφέας Ασημάκης Πανσέληνος: "Για να καταλάβεις καλά το μυτιληναϊκό λαό ... πρέπει να τον σκεφτείς εντελώς αντίθετο από τους αφεντάδες του, ήγουν λεβέντη, ντόμπρο, ανοιχτόκαρδο, έξυπνο, φιλόξενο, νοικοκύρη. Είναι όμως και τζαναμπέτης, σα μυριστεί μπαμπεσιά" (Πανσέληνος, 1974: 106).

Η διατήρηση της συνέχειας στις μεταβατικές φάσεις της ιστορίας του νησιού σε συνδυασμό με τη σχετική απομόνωση, τη σχετική αυτάρκεια και αυτονομία των πόλεων του νησιού, με την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ τους και τη συγκέντρωση εξουσίας σε τοπικά επίπεδα, με τη μακραιώνη

διατήρηση και κυριαρχία του αγροτικού χαρακτήρα της οικονομίας και της μεγάλης ιδιοκτησίας, είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ανθεκτικών κοινωνικών και πολιτισμικών δομών, που εγγράφονται στη μακρόσυρτη διάρκεια, τη διατήρηση αρχαϊκών μορφών και τρόπων ζωής πλάι σε υπέρ-σύγχρονους, τη σχετικά μειωμένη αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος, τις αργές κεκτημένες ταχύτητες, που δομούν τον τοπικό χρόνο και τους αντίστοιχα βραδύτερους τοπικούς ρυθμούς εξέλιξης σε αντίστιξη με της ευρύτερης κοινωνίας, τα σχετικά χαλαρά δεσμά με τα κέντρα εξουσίας και την ενίσχυση της τάσης για αυτοτέλεια και αυτοδύναμη ανάπτυξη.

Η σχέση της Λέσβου, με τον Αδραμιτινόν Κόλπο και τη μικρασιατική ενδοχώρα του -σχέση που εγγράφεται στη μακρά διάρκεια - εντείνει υλοποιώντας την οριακή θέση της Λέσβου ανάμεσα σε δύο κόσμους, εντείνοντας παράλληλα, τις αντιφάσεις μεταξύ αντίθεσης και πίστης προς τα κέντρα εξουσίας, μεταξύ ενότητας και κατάτμησης, καθώς και τις αντιφάσεις της άρχουσας τάξης "των αρχοντοαστών" της, που είναι βαθιά ριζωμένη στον τόπο της και παρ' όλα αυτά δεν μπορεί να ζήσει παρά μόνο στραμμένη προς τα έξω (Bugel, 1996: 18). «Αυτές οι αντιφάσεις και οι διπλές προσκολλησεις», που οφείλονται στην οριακή θέση της Λέσβου και τη στενή σχέση της με τα μικρασιατικά παράλια, αποκαλύπτουν τη δυσπρόστατη φύση, όχι μόνο της μυτηληναϊκής αστικής τάξης, μεταξύ Δύσης και Ανατολής (ο. π), αλλά και του ίδιου του νησιού και εξηγούν την κυριαρχία των αντιθέσεων, την εύθραυστη, αμφίσημη και οριακή ενότητά του, την τάση για αυτοτέλεια και αυτονομία και την "αυτοδύναμη "λεσβιακή" συνείδηση, που έτσι ή αλλιώς στη δίνη των περιπετειών του νησιού, σε πείσμα ή στο πλαίσιο της εκάστοτε ξένη κυριαρχίας, φέρεται να διαπλάθεται", από τους τοπικούς της ιστορικούς (Αναστασιάδης - Κάραβας, 1996: XIII). Στη δυσπρόστατη αυτή φύση της Λέσβου μεταξύ Δύσης και Ανατολής, ανάγεται το πλέγμα των αντιφάσεων μέσα στο οποίο βρίσκεται το νησί.

Καταλαβαίνει λοιπόν κανείς πόσο ισχυρούς και ανθεκτικούς αφομοιωτικούς και εξισορροπητικούς μηχανισμούς θα πρέπει να έχουν αναπτύξει οι κοινωνίες της Λέσβου, για να αφομοιώνουν τις ποικίλες επιδράσεις, να εξισορροπούν τις αντιφάσεις και να επιβιώνουν. Κι ακόμα πόσο ισχυρούς και ανθεκτικούς μηχανισμούς άμυνας και προσαρμογής για να αντιμετωπίζουν τις αλλαγές της τύχης, τις ποικίλες ξένες εισβολές, τις

εναλλαγές ευημερίας και φτώχειας, ανεξαρτησίας και υποταγής, ανοίγματος στον κόσμο και κλεισίματος στο στενό πλαίσιο του νησιού. Πόσο απόθεμα σοφίας και γνώσης πάνω στις "τέχνες της ζωής" θα πρέπει να διαθέτουν, για να συνδυάζουν τις αντιθέσεις και να λύνουν τις αντιφάσεις. Πόση γνώση της ετερότητας και της πολιτισμικής διαφοράς για να κινούνται στα όρια και να βιώνουν ειρηνικά τη συνύπαρξη τόσων διαφορών και αντιθέσεων.

β. Θέση της Ερεσού στην περιφέρεια -Ηφαιστειακή κατασκευή- Απομόνωση

Το δυτικό τμήμα της Λέσβου αποτελεί την πλέον απομονωμένη και διακριτή από το υπόλοιπο νησί περιοχή, τόσο από άποψη γεωλογική και εδαφολογική, όσο και από άποψη οικονομική και πολιτισμική. Έχει ηφαιστειακή, πετρώδη γεωλογική κατασκευή και καλύπτεται από βελανιδιές και βοσκοτόπια, αποτελώντας τη φτωχή και άγονη περιφέρεια του νησιού, σε αντίθεση με την κεντρική και ανατολική περιφέρεια, που είναι εύφορη και ευνόησε την καλλιέργεια της ελιάς. Η Βορειοδυτική Λέσβος είναι μια χερσόνησος, που κλείνεται από "γήινα τείχη" και που η μόνη του διέξοδος είναι η θάλασσα (Braudel, 1987, 1: 147). Ενώ όλο το νησί είναι κυριολεκτικά στραμμένο προς τη μικρασιατική ακτή, το δυτικό τμήμα του στρέφει τα νότια προς τη Μ. Ασία βλέποντας προς το Αιγαίο και την Κεντρική Ελλάδα., βρίσκεται δηλαδή στην περιφέρεια του νησιού και της μικρασιατικής ενδοχώρας, που αποτελούσε επί αιώνες τη φυσική προέκταση των δραστηριοτήτων της νησιωτικής περιοχής.

Η κωμόπολη της Ερεσού και η αγροτική της περιφέρεια βρίσκονται στο δυτικό, άγονο τμήμα του νησιού, στο Νοτιοδυτικό του άκρο και βλέπουν στο Νότιο τη Χίο και τα Ψαρά. Απέχει 90 χλμ. από την πρωτεύουσα Μυτιλήνη και 4 χλμ. από τα Νοτιοδυτικά παράλια του νησιού, όπου βρισκόταν η αρχαία πόλη. Στη θέση της αρχαίας πόλης, σήμερα βρίσκεται η "Σκάλα Ερεσού", μικρός τουριστικός συνοικισμός, που υπάγεται στο Δήμο Ερεσού. Η έκταση της περιοχής Ερεσού είναι 300 χλμ.² (Λίμινα-Πορτός: 20 χλμ. και Σκάλα-Κόμβοι 15 χλμ.). Γύρω, συνορεύει με τις περιοχές κοινοτήτων με διαφορετική κοινωνική και πολιτισμική φυσιογνωμία, το Σίγρι, την Αντισσα, τα Χύδρα, την Άγρα, το Μεσότοπο και με τη θάλασσα. Ολόκληρη η περιφέρεια είναι "βουνώδης". Οι ψηλές κορυφές είναι: το όρος Υψηλό (ή Όρδυμος) με την υψηλότερη κορυφή (600 περίπου μέτρα), όπου υπάρχει βυζαντινό μοναστήρι, το Ψηλοκούδουνο, Κόμβοι, Τρούλος, Αγ. Ηλίας, Άγιος Ηλίας θαλασσίτης, Φονιάς, Ανελίτης, Νιτσιλέλι, Μυροβίγλι, Πατάρ, Δεργάς, Αετός. Μεταξύ αυτών των βουνών και των λόφων που βρίσκονται ανάμεσά τους, ανοίγονται διάφορες πεδινές εκτάσεις, κοιλάδες και οροπέδια άδενδρα, που καλλιεργούνταν μέχρι πρόσφατα με σιτηρά,

μπαμπάκι, καπνά κ.ά. Η μεγαλύτερη από τις πεδιάδες είναι ο Κάμπος, που έχει έκταση 10 χλμ.² με τις παραφυάδες του Κορώνη και Χλιαρά και άλλες γύρω μικρότερες: Λιφώνακα, Τσιχλιώντα, Λαχανερό, Τατάρια, Παπάζια, Ψήνια, Πιθάρι, Μέγας Λάκκος, Πορτός, Περιστεριά. Η περιοχή διαρρέεται από τον ποταμό Τσιχλιώντα, που πηγάζει από τις περιφέρειες Σιγρίου, Άντισσας και Ερεσού και από το χείμαρρο Χαλάνδρα με τους παραποτάμους της, της Κορώνης και τον Πισσούλη, που δέχεται τα νερά των περιφερειών Ερεσού, Χυδίων και Μεσοτόπου. Και ο Τσιχλιώντας και η Χαλάνδρα εκβάλλουν στη θάλασσα στο Νότο (Λουκίδης, 1955:90) (βλ. Χάρτη αρ. 5).

Η ηφαιστειακή γεωλογική κατασκευή της Ερεσού γίνεται έντονα αισθητή στη θέα και σύσταση των πετρωμάτων της, στα απογυμνωμένα από βλάστηση πετρώδη βουνά της, στα λείψανα του απολιθωμένου δάσους της, στο κωνικό γειτονικό βουνό Όρδυμος που μοιάζει και πιθανολογείται ότι ήταν ηφαιστειο. Συντηρεί την αρχαία παράδοση για τη διάσπαση του νησιού από την απέναντι ξηρά, που αναφέρει ο Στράβων¹. Σύμφωνα με προφορική αφήγηση, «το νησί κόπηκε από τη στεριά, σε ένα μεγάλο σεισμό. Με τα χρόνια, τα ύφαλά του έχουν φαγωθεί και τώρα στέκεται σε μια κολόνα γης. Αυτή κάποτε θα σπάσει και το νησί θα βουλιάξει. Μόνο οι κορυφές των βουνών θα μείνουν έξω από το νερό, μικρά νησάκια. Γι' αυτό μέσα στα δυο ζωκλήσια του Αϊ-Λια που βρίσκονται πάνω σε κορφές, πρέπει να γραφτούν επιγραφές, που θα δείχνουν ότι εδώ κάποτε υπήρξε η Ερεσός.»

Η περιοχή της Ερεσού - ένας εύφορος λοφώδης κάμπος, περιστοιχισμένος από βουνά και θάλασσα στο Νοτιά - είναι ένα κλειστό σύνολο, μια περιφέρεια μέσα σε άλλη περιφέρεια, ένα νησί μέσα σε άλλο νησί, αφού επί αιώνες επικοινωνούσε με τον έξω κόσμο μέσω της θάλασσας.² Είναι ένας πραγματικός μικρόκοσμος, εμπλουτισμένος με αντίθετα αλλά και συμπληρωματικά στοιχεία: ένα κύτταρο του αιγαιακού χώρου που επαναλαμβάνει συμπυκνώνοντας οριακά τις δύο λογικές του: τη λογική της αντίθεσης και της κατάτμησης από τη μια, αλλά και τη λογική μιας ενότητας από την άλλη. Η κατάτμηση και η αντίθεση είναι φανερή και κυρίαρχη στο χώρο, ενώ η ενότητα αθέατη και εσωτερική, αποτέλεσμα

¹ "Οι δε και την Λέσβον της Ίδης απερρωγένα πεπειστεύκασι" (Στράβων 1-3-19).

² Με τη Μυτιλήνη συνδέθηκε ουσιαστικά το 1970 με τη διάνοιξη και ασφαλτόστρωση του δρόμου Άντισσας-Ερεσού.

συνδυασμών, δύσκολα αντιληπτή και οριακή. Από τη μια ένα μωσαϊκό από διαμερίσματα, βουνά και πεδιάδες, λόφοι και μικρές κοιλάδες, φαράγγια, λάκκοι και ποτάμια, βραχώδεις ακτές και όρμοι αμμουδεροί. Από την άλλη υπάρχει μια κεντροπεριφερειακή διάταξη στο χώρο, που σε προδιαθέτει για την εμφάνιση κάποιας ενότητας. Λόφοι περιστοιχίζουν κοιλάδες και περιστοιχίζονται από αυτές. Η εναλλαγή λόφων, κοιλάδων και φαραγγίων δημιουργεί μικρούς κλειστούς κόσμους σε άπειρες παραλλαγές του βασικού αυτού συνδυασμού και ποικίλα τοπία, αν προσθέσουμε τις εναλλαγές της βλάστησης και του κλίματος, ανάλογα με την εποχή και την ώρα. Εκτός από την κεντροπεριφερειακή διάταξη, ενοποιητικά στοιχεία σ' ένα χώρο τόσο καταταμημένο και ετερόκλητο είναι «η πέτρα» και μια ατμόσφαιρα, που συνδυάζεται με ένα ιδιαίτερο κλίμα και μια ιδιαίτερη βλάστηση. Τα στοιχεία αυτά συνθέτουν μια κοινή ουσία που ενοποιεί το χώρο.

Τα γεωγραφικά και γεωφυσικά δεδομένα της περιοχής και γενικότερα το φυσικό περιβάλλον, έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο για την οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα της Ερεσού. Η Ερεσός, λόγω της οριακής θέσης του νησιού ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, μετέχει πολιτισμικά και στους δύο κόσμους. Εντάσσεται στις κοινωνίες με μικρασιατικές ρίζες - ρίζες στην Ορθοδοξία και τον Οθωμανισμό - πολύ περισσότερο επειδή εδώ υπήρχε σημαντική παρουσία μουσουλμανικού πληθυσμού (25% περίπου) και μάλιστα πληθυσμού οργανικά δεμένου με την τοπική κοινωνία (Κάραβας, 1996: XX-XXIV), σε αντίθεση με τα γειτονικά κεφαλοχώρια Αντισσα και Βατούσα, που είχαν μόνο χριστιανικό. Από την άλλη, καθόρισαν την αγροτική ανάπτυξη και τη διατήρηση της αγροτικής δομής, το γεγονός ότι παρέμεινε "επαρχία" της Μυτιλήνης με χαρακτήρα γεωργό-κτηνοτροφικό. Ευνόησαν στο παρελθόν την παρουσία του μουσουλμανικού πληθυσμού, που ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι, εγκατεστημένοι στο πιο άγονο τμήμα του νησιού, μεταξύ Μολύβου και Ερεσού. Τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας με την εκβιομηχάνιση και την πληθυσμιακή άνθηση του νησιού, η Ερεσός ανέπτυξε σχέσεις εξάρτησης και υπαγωγής με το βιομηχανικό κέντρο της Μυτιλήνης, ενώ ένα μέρος του δημογραφικού της πλεονάσματος ωθήθηκε στη μετανάστευση στα "κατέναντι πλουσιότατα της Ανατολής μέρη". Η επικοινωνία των κατοίκων της με τον έξω κόσμο, εξίσου επιθυμητή και

αναγκαία όσο και δύσκολη, επέβαλε την ίδρυση μονιμότερων εγκαταστάσεων στη Μ. Ασία, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη, όπου υπήρχε παροικία Ερεσιωτών, κυρίως ραφτάδων, που κατοικούσαν στην Κλειστή Αγορά (Καλή Τσαρσή) και μάλιστα στο Βοδρούμ Χάνι (Λουκίδης, 1955: 70).³

Η Ερεσός ήταν και είναι ως ένα βαθμό και σήμερα απομονωμένη, σαν «νησί μέσα σε άλλο νησί». « Δεν κατόρθωσε να συνδεθεί τελικώς με το υπό της Τουρκίας κατασκευασθέν οδικό δίκτυο στη Λέσβο. Έγιναν μεν και σ' αυτήν εργασίες, αλλά σταμάτησαν προς την Άντισσα μεν στις δύο πλευρές του απότομου υψώματος "Κόμπος" προς το Σίγριο δε στα δύο άκρα του μικρού κάμπου της Τσιχλιόντας και έτσι δεν έγινε το μεγάλο γεφύρι του ποταμού, που χρειαζόταν καθώς και 2-3 άλλα μικρότερα" (Ξενέλλης, 1978: 12-14). Επικοινωνούσε με τον έξω κόσμο από την θάλασσα και με τα γειτονικά χωριά πόλεις και κωμοπόλεις, με μουλαρόδρομους. Η απόσταση από την πρωτεύουσα ήταν 16 ώρες "ημιονικές". (Τάξη, 1996: 39). Η συγκοινωνία και οι μεταφορές στην ξηρά γίνονταν με ανθρώπους και ζώα. Για μεγάλα βάρη και μικρές επίπεδες αποστάσεις η μεταφορά γινόταν με "καζάκες", δηλαδή ένα χοντρό διχαλωτό ξύλο από βελανιδιά, πάνω στο οποίο έμπαινε το βαρύ αντικείμενο και το έσυραν με χονδρή αλυσίδα δύο βόδια. Για πιο μικρά βάρη και ανώμαλες αποστάσεις χρησιμοποιούνταν μουλάρια και γαϊδούρια. Γύρω στα 1905 ήρθαν στην Ερεσό 3-4 κάρα τετράτροχα, που τα έσυραν δύο άλογα. Σ' αυτά φόρτωναν την κόκκινη πέτρα που κατέβαζαν με τα γαϊδουρία από του "Λαγού τις τρύπες" (νταμάρι στο βουνό πάνω απ' το χωριό), για να τη μεταφέρουν στο γιαλό και από κει στη Σμύρνη, όπου χτιζόταν ένα παραλιακό κτίριο η "Τράπεζα της Ανατολής" με αρχιτέκτονα, εργολάβο και εργατικό προσωπικό Ερεσιώτες. "Βούξε όλο το χωριό για τους αραμπάδες αυτούς. Δεν είχαν ξαναϊδεί τέτοιο πράγμα! Μεγάλοι και μικροί έτρεχαν πίσω τους για να τους αποθαυμάσουν" (Ξενέλλης, ό. π.).

³Το 1850, ο Στ. Αναγνώστης έγραφε για το τμήμα του νησιού δυτικά του Λαφιάνα: "Των τελευταίων τούτων χωρίων οι κάτοικοι" . . . " είν', ως επί το πλείστον. τεχνίται . τέκτονες κτίσται. χρίσται, ζωγραφισταί, ράπται, κ.λ. περιφερόμενοι εις όλας σχεδόν τας πόλεις της Τουρκίας και μάλιστα τας επί της Ανατολής. χάριν εργασίας διότι. η ελαποφυτεία εις τας κατ' αυτούς μέρη δεν ευστοχεί, ή μάλλον εντελώς λείπει· οι μένοντες δ' εξ αυτών επί της νήσου. ενασχολούντα μόνον εις την ποιμενικήν και γεωργίαν. και εις τους αμπελώνας". (Κάραβας, 1996: ΧΧ)

Αλλά και η επικοινωνία από τη θάλασσα δεν ήταν εύκολη, αφού η παραλία της Ερεσού δεν είχε λιμάνι. "Η θάλασσα ήτο τότε και επί πολλά χρόνια το μόνο μέσο επικοινωνίας με την Σμύρνη μέχρι του 1912 και με τον Πειραιά και τη Μυτιλήνη αργότερα. Σε περίπτωση δε μεγάλης νοτιάς τα πλοία κατέφευγαν με τους επιβάτες και τα εμπορεύματα στο ασφαλές λιμάνι του Σιγρίου". Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αντίκρυ από την σημερινή Πλατεία, είχε κατασκευαστεί πάνω στην άμμο αποβάθρα με με χονδρές σιδερένιες ράγες, καρφωμένες βαθειά στην άμμο της θάλασσας. Επάνω σ' αυτές βίδωναν σανίδες χονδρές, όταν χρειαζόταν και η θάλασσα ήταν ήρεμη. Η αποβάθρα προχωρούσε σχετικά βαθιά, ώστε να μπορούν να πλευρίζουν οι φορτωμένες βάρκες και να αποβιβάζουν εμπορεύματα και επιβάτες «οι οποίοι απέφευγαν έτσι το υποχρεωτικό καβαλλίκευμα στις πλάτες του λεμβούχου» (Ξενέλλης, 1982: 4-6).

Με τη διάνοιξη του δρόμου προς την παραλία το 1924 και την ανέγερση του Σχολείου κατά την περίοδο 1925-1928 ήρθαν τα δίτροχα κάρρα, «ενώ το επάγγελμα του αγωγιάτη κατά συνέπειαν έφθινε». Την Άνοιξη του 1928, έφτασε κοντά στην Ερεσό το πρώτο επιβατικό αυτοκίνητο από τη Μυτιλήνη, μέσω Σιγρίου. Μετέφερε τον Ερεσιώτη αρχιτέκτονα του "Θεοφράστειου" δημοτικού σχολείου, για επιθεώρηση του έργου που τελείωνε. Το "Βυζάντιον" όμως, όπως λεγόταν το αυτοκίνητο, έπεσε σ' ένα χαντάκι που σχημάτιζε το ρεύμα του ποταμού Τσιχλιόντα, έσβησε η μηχανή του και έμεινε μέσα στο νερό με κίνδυνο να παρασυρθεί προς τη θάλασσα. «Οι επιβάτες βοηθούμενοι από τους προστρέξαντας τσομπάνηδες, βγήκαν στην όχθη χωρίς οι ίδιοι να βραχούν καθώς και οι αποσκευές τους και διανυκτέρευσαν μέσα σ' ένα ντάμι βοσκοτόπου εκεί κοντά. Την αυγή ειδοποίησαν με ένα τσομπανόπουλο στο χωριό να στείλωμε ένα μουλάρι για να φορτώσουν τις λίγες αποσκευές τους και ότι αυτοί θα έρχονταν πεζοί».

Πριν από τη διάνοιξη του νέου δρόμου, από την Εταιρεία "Αθηνά", που ένωσε την Ερεσό με την Άντισσα, το δρομολόγιο ως την Ερεσό μέσω Σιγρίου "εκτελούσε επιτυχώς" ο Κίμων Αβαγιανός με το αυτοκίνητό του - το πρώτο ταξί - ως τον "Πλάτανο" παρά τις πολλές δυσκολίες. (Ξενέλλης, ό.π.). «Το 29-30 έγινε ο δρόμος Ερεσός-Άντισσα με φουρνέλα και κασμάδες. Δούλευαν ως και οι γυναίκες και τα παιδιά κι έσπαγαν χαλίκι. Μέχρι τότε

υπήρχε ένας άλλος, μουλαρόδρομος, που πήγαινε μέσα από τα βουνά στην Άντισσα...» Σ' αυτό το έργο, το επονομαζόμενο "Κάτεργο" δούλεψαν και πολλοί Μεσσοτοπιίτες. Μετά τη διάνοιξη του δρόμου, η "από ξηράς" συγκοινωνία έγινε πιο τακτική. Δρομολόγια έκαναν αρχικά το φορτηγό "η Γουρούνα", με ξύλινη σκεπαστή κλούβα και στη συνέχεια το πρώτο τοπικό λεωφορείο της Κοινοπραξίας Σταύρου Καπετάνιου - Μπαϊρακτάρη Μόσχου - Καραχάλιου.

Η τοπική συγκοινωνία και οι απλές μεταφορές εξακολούθησαν να γίνονται με μουλάρια, γαϊδούρια, κάρρα κι αραμπάδες ως τη δεκαετία του 1960, ενώ η σύνδεση με τα άλλα χωριά και τη Μυτιλήνη παρέμεινε προβληματική, γιατί ο δρόμος που συνέδεε την Ερεσό με την Άντισσα ήταν χωματόδρομος και πολλές φορές αχρηστευόταν από τις βροχές και τις κατολισθήσεις. Τη δεκαετία του '70 έγινε η ουσιαστική σύνδεση Ερεσού-Άντισσας -Μυτιλήνης με τη διάνοιξη και ασφαλτόστρωση του δρόμου ως την Καλλονή και την «τακτική» συγκοινωνία -ένα λεωφορείο την ημέρα και ταξί-που σύνδεσε την Ερεσό με τη Μυτιλήνη. Τότε ασφαλτοστρώθηκε και ο καρόδρομος, που συνέδεε το χωριό με το γιαλό. "Θυμάμαι το δρόμο πριν τον στρώσουν. Είχε πέντε αυλακιές: δύο από τις ρόδες των κάρων, μία στο κέντρο από τα πατήματα του αλόγου και δύο στις άκρες από τα πατήματα των ζώων..(που μετέφεραν τους χωρικούς στον κάμπο)" (αφήγηση Π. Κ., 45 χρονών,1990).

Σήμερα, οι σχετικά μεγάλες αποστάσεις σε συνδυασμό με το πλήθος των στρωμάτων και την παλαιότητα των ασφαλτοστρωμένων δρόμων, δεν ευνοούν τις μετακινήσεις και δυσκολεύουν την επικοινωνία μεταξύ των χωριών. Από την άλλη οι αγροτικοί δρόμοι είναι ή γίνονται δύσβατοι ή και άβατοι για τα αυτοκίνητα. Τους εννέα μήνες του χρόνου, ένα λεωφορείο την ημέρα, πήγαινε-έλα 6.30π.μ - 4. 30μμ., συνδέει την Ερεσό με τον παραλιακό της οικισμό, τη Μυτιλήνη και τα κεφαλοχώρια της γραμμής. Τους θερινούς μήνες τα δρομολόγια των λεωφορείων γίνονται δύο ή τρία για τη μεταφορά επισκεπτών. Κατά τα λοιπά οι μακρινές διαδρομές γίνονται με ταξί ή ιδιωτικά αυτοκίνητα, ενώ για τις κοντινές και για όποιον μπορεί πιο πρόσφορα είναι τα μηχανάκια, τα ποδήλατα, τα ζώα, το «ωτοστόπ» και ο ποδαρόδρομος.

Η θέση της Ερεσού μικροσκοπικά και μακροσκοπικά, στην περιφέρεια σε συνδυασμό με την γεωφυσική διαμόρφωση· η συνακόλουθη σχετική απομόνωση και τάση στην αυτάρκεια· η σχετική εξάρτηση και αυτονομία σε σχέση με την ευρύτερη κοινωνία· η επίδραση του μουσουλμανικού τρόπου ζωής και οι αντιστάσεις στην καπιταλιστική νοοτροπία που απαιτούσαν οι καιροί με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ· έδωσαν στην Ερεσό ένα αντίστοιχο πολιτισμικό χαρακτήρα, αγροτικό - προβιομηχανικό, "καθυστερημένο", ανατολίτικο, σε αντίστιξη με της Μυτιλήνης που ήταν αστικός, κοσμοπολίτικος, ανοικτός στο σύγχρονο κόσμο, τον κόσμο των Ευρωπαϊκών μητροπόλεων, "εξελιγμένος". Έτσι η Ερεσός γίνεται η αθέατη πλευρά του νησιού, ή "ξεχασμένη από το Θεό" και το χρόνο, η "πιο καθυστερημένη" και περιθωριοποιημένη κοινωνικά και πολιτισμικά, όπου συσσωρεύονται όλες οι πιέσεις, που γεννούν οι διαφορές και οι αντιθέσεις γόνιμου-άγονου, κέντρου-περιφέρειας, πλούτου-φτώχειας, βιομηχανικής-προβιομηχανικής, αστικής-αγροτικής κοινωνίας, εξέλιξης-καθυστέρησης, Δύσης-Ανατολής. Από την άλλη, σαν γνήσια κοινωνία των συνόρων, χαρακτηρίζεται από κοινωνική εταιρογένεια, διαλλακτικότητα, προσαρμοστικότητα και ανεκτικότητα, άνοιγμα σε ευκαιρίες, από πολιτισμική ετερογένεια αλλά και τους συγκρητισμούς· από τη συγκέντρωση ατόμων, έτοιμων για νέες περιπέτειες· τις δυνατότητες και τις αντιφάσεις της αντίθεσης από τη μία και της πίστης στο εκάστοτε κέντρο εξουσίας από την άλλη (Tekeli, 1979: 493-94).

Κεφάλαιο 2

Ο χώρος και ο άνθρωπος

Εισαγωγή

Ο χώρος της Ερεσού, αποτέλεσμα της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, εντάσσεται στο συνολικό τοπικό πολιτισμό. Η μορφολογία και το υλικό του, καθώς και οι αλλαγές που έχει υποστεί, έχουν καθοριστεί από την ηφαιστειακή γεωλογική δράση, από την επέμβαση των αγροτικών κοινωνιών που έχει φιλοξενήσει, από τη σχέση του με τον άνθρωπο. Ως πεδίο υποδοχής του τοπικού πολιτισμού επηρεάζεται από αυτόν, τόσο στα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, όσο και σ' αυτές τις ίδιες τις οικολογικές ισορροπίες. Από την άλλη, αυτός ο ίδιος χώρος, ως πλαίσιο λειτουργίας των κοινωνιών που φιλοξένησε και φιλοξενεί, υπαγορεύει με τη μορφολογία του, με το υλικό του, τρόπους προσαρμογής· επηρεάζει την ανθρώπινη συμπεριφορά καθώς και την εικόνα που διαμορφώνει ο άνθρωπος για τον εαυτό του και τον κόσμο. (Νιτσιάκος, 1991: 15-17).

Οι κοινωνίες που φιλοξένησε ο χώρος της Ερεσού, ήταν προβιομηχανικές κοινωνίες με μία μέθοδο γεωργικής παραγωγής που βασιζόταν στο ζευγάρι των βοδιών ως προς τα υποζύγια και στα άροτρα ως προς τα γεωργικά εργαλεία. Οι μεταφορές ως τον 19^ο αιώνα γίνονταν με τον άνθρωπο και τα ζώα - βόδια, άλογα, μουλάρια. Τον 19^ο αιώνα άνοιξαν δρόμοι για να περνούν οι άμαξες και οι αραμπάδες, που άρχισαν τότε να χρησιμοποιούνται στο νησί. Αυτός ο αρχαϊκός τρόπος παραγωγής και μεταφορών, που υπαγόρευαν και μια ανάλογα διαμορφωμένη οργάνωση του χώρου, διατηρήθηκε ως τα μέσα του 20ου αιώνα (1960). Έτσι η μορφολογία του χώρου δεν έχει υποστεί ριζικές μεταβολές. Διατηρεί τα κύρια χαρακτηριστικά της - γεγονός που διαπιστώνεται και από τις αφηγήσεις των περιηγητών. Το τοπίο μαρτυράει την ηφαιστειακή γεωλογική κατασκευή του χώρου, τους αρχαϊκούς τρόπους ζωής, που σώζονται μέχρι σήμερα και τη στενή σχέση και αλληλεξάρτηση ανθρώπου και φύσης. Η σχέση αυτή, αν ακολουθήσουμε την ταξινόμηση, που κάνει ο Amos Rapoport βρίσκεται πιο κοντά στη «συμβιωτική» μορφή σχέσης ανθρώπου-φύσης. Η «συμβιωτική» μορφή είναι μια ενδιάμεση μορφή μεταξύ «θρησκευτικής και κοσμολογικής» (άνθρωπος κατώτερος από τη φύση) και «εκμεταλλευτικής»

(άνθρωπος –δημιουργός και καταστροφέας του περιβάλλοντος). Σύμφωνα με τη συμβιωτική μορφή σχέσης «άνθρωπος και φύση βρίσκονται σε μια κατάσταση ισορροπίας και ο άνθρωπος θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο απέναντι στο Θεό για τη φύση και τη γη, φροντιστή και φύλακα της φύσης» (Rappoport, 1976: 107-108). Σχετική είναι και η άποψη του συγγραφέα Α. Πανσέληνου, ο οποίος μιλώντας για τη θρησκευτικότητα των κατοίκων του νησιού, λέει ότι η πίστη τους στο Θεό είναι στην ουσία σεβασμός προς τους φυσικούς κανόνες (Πανσέληνος, 1974).

Ο Ελύτης αναφερόμενος στη Λέσβο, μιλάει για "παραμυθένια γη" με "τριανταφυλλένια βουνά που μπαίνουν το ένα μέσα στο άλλο και καμπυλώνονται με τη χάρη γυναίκας ηδονικής". (Ελύτης, 1995 :36). Είναι αλήθεια ότι το τοπίο της Λέσβου είναι ένα «θηλυκό» τοπίο. Ιδιαίτερα στη δυτική περιοχή του νησιού με την εμφανή ηφαιστιογενή διαμόρφωση, λόγω της γυμνότητας των βουνών, το τοπίο παρουσιάζει μια έντονη «σωματικότητα». Τα βουνά με απαλές καμπύλες κορυφογραμμές, κατηφορίζουν προς τις ακτές, όπου ήταν χτισμένες οι αρχαίες πόλεις. Τα νεότερα μεσογειακά κεφαλοχώρια Ανεμότια, Βατούσα, Πτερούντα, Χύδηρα είναι χτισμένα σε κρατήρες ηφαιστειών, που οι εκρήξεις τους, πριν εκατομμύρια χρόνια, διαμόρφωσαν τους ορεινούς όγκους της Βόρειας και Δυτικής Λέσβου. Τα πυροκλαστικά υλικά τους απολίθωσαν το μεγάλο, πυκνό και πλούσιο δάσος, που υπήρχε εκείνη την εποχή στη δυτική πλευρά του νησιού, γνωστό σήμερα ως "Απολιθωμένο δάσος" ή "Απολιθωμένη" στην περιοχή Αντισσας- Ερεσού- Σιγρίου, όπου βρίσκονται και σκόρπια λείψανά του (Ζούρος, 1998: 68-95).

Από αρχαία κείμενα συμπεραίνεται ότι στη δυτική Λέσβο, άρα και στους κατεξοχήν γυμνούς σήμερα ορεινούς όγκους του Όρδυνου, υπήρχαν πυκνά δάση από βελανιδιές. Η αποψιλωτική παρέμβαση του ανθρώπου, η διάβρωση και η μείωση του εδάφους από το νερό και τον άνεμο, τα απογύμνωσαν από την πυκνή βλάστηση και κατά περιοχές έχουν αποκαλύψει το "μητρικό πέτρωμα" (Γεροντίδη, 1998: 25-28). Το φαινόμενο αυτό, καθώς και η ηφαιστειακή γεωλογική κατασκευή - ιδιαίτερα αισθητά στην περιοχή Ερεσού - δημιουργούν μια εικόνα γυμνότητας του τοπίου, στο οποίο αποτυπώθηκε ο αναβρασμός της γης, που πέτρωσε λες σε μια στιγμή ηφαιστειακής δράσης. Στην περιοχή δεσπόζουν μεγάλων διαστάσεων ηφαιστειακές φλέβες, που διαπερνούν τα

παιλιότερα γεωλογικά πετρώματα και βγαίνουν στην επιφάνεια, δημιουργώντας επιμήκη σώματα. Άλλα πετρώματα είναι σχηματισμένα από χοντρόκοκκα θραύσματα προϋπαρχόντων πετρωμάτων, βυθισμένα σ' ένα υλικό πιο λεπτόκοκκο.

Τοπίο πρωτεϊκό! Στον ανύποπτο επισκέπτη δημιουργεί την αίσθηση της άγριας, "αμάλαγης", παρθένας φύσης. Για έναν προσεκτικό παρατηρητή όμως, γίνεται εύκολα ορατή η ανθρώπινη παρέμβαση. Μισοσβησμένες αναβαθμίδες που ρυτιδώνουν εδώ και εκεί τις πλαγιές· επίπεδα κομμάτια γης που συγκρατούν ακόμα λίγο χρώμα και χρυσίζουν ή πρασινίζουν ανάλογα την εποχή, ανάμεσα στα βράχια, μαρτυρούν τις παλιές καλλιέργειες, που έφταναν ως την κορυφή των βουνών. Ντουβάρια ξεροτρόχαλα, που συγχωνεύονται οπτικά με το βουνό, χωρίζουν τις ιδιοκτησίες - σημερινούς βοσκότοπους. Όλα δείχνουν ότι το τοπίο έχει δημιουργηθεί εξολοκλήρου από τα χέρια του ανθρώπου και με πολύ μόχθο (Μεσόγειος, 1990: 29). Τοπίο μνημείο! Αισθάνεσαι ότι σε "κοιτάζει" περισσότερο από όσο εσύ μπορείς να το δεις και σε προκαλεί σ' έναν ατέλειωτο διάλογο.

Το φυσικό τοπίο - η ορατή άποψη του χώρου - δεν είναι τόσο μια εικόνα, όσο ένα περιβάλλον στο οποίο ο άνθρωπος συμμετέχει με όλες τους τις αισθήσεις· δεν μπορεί να σταθεί απέναντι σαν θεατής, αλλά εντός σαν κοινωνός. Αυτό συμβαίνει γιατί το φυσικό περιβάλλον, που συναρτάται περισσότερο από οτιδήποτε άλλο με τις αισθήσεις, έχει κυρίαρχη παρουσία με τους ήχους, τις οσμές, την ατμόσφαιρα και το κλίμα του, την έντονη ενέργεια που εκλύει με τις μεγάλες αποστάσεις, που απαιτούν συνεχή μετακίνηση - χρόνο και κόπο αλογάριαστο - με τη συνεχή εναλλαγή και ποικιλία τόπων, εποχών, τοπίων και μικροκλιμάτων που δοκιμάζει ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια των διαφορετικών του απασχολήσεων, όταν κινείται μεταξύ χωριού, κάμπου και παραλιακού οικισμού, αλλά και μεταξύ διαφορετικών περιοχών του κάμπου, του βουνού και του γιαλού· με τις έντονες εναλλαγές, ανάμεσα σε πράσινο και γυμνό, χλωρό και ξερό, απαλό και τραχύ, εύφορο και άγονο, σκιερό της όασης και εκτυφλωτικό της ερήμου· με τις εναλλαγές ανάμεσα στην «κάψη», που αναδύουν τα γυμνά βράχια, οι πέτρες και τα ντουβάρια και τη "δροσά" που αναδύει η θάλασσα ή η πράσινη φωλιά του κάμπου και της αυλής.

α. Η κυριαρχία της «πέτρας»

Η Ερεσόσ- μια ψηφίδα ξεχωριστή στο πολύχρωμο και ποικιλόσχημο μωσαϊκό της Λέσβου -είναι η ίδια μια ηφαιστειογενής «πέτρα», ζυμωμένη με διαφορετικές ψηφίδες, σαν τις πέτρες που βρίσκεις στην παραλία της. Μια εικόνα μεσογειακή στο φυσικό όπως και στο ανθρώπινό της τοπίο. Μια εικόνα ετερόκλητη αλλά και συνεκτική, σαν σύστημα που όλα μπερδεύονται για να ανασυντεθούν σε μια πρωτότυπη ενότητα (Braudel, 1990: 11-12)

Ενώ ο χώρος, με την ηφαιστειακή γεωλογική κατασκευή και το ετερογενές υλικό του ευθύνεται για τη διαμόρφωση ενός ετερόκλητου και κατατημένου τοπίου, το ίδιο το υλικό του χώρου, η "πέτρα", σ' όλες της τις εκδοχές, το ενοποιεί και του δίνει την πρωτότυπη ομορφιά του. Γυμνά βουνά με βραχώδεις απολήξεις («ραχόνια») ζώνουν το χωριό και τον κάμπο: Τρούλος, Ασπρος Ράχτης, Αϊ Λιας, Αλήμπαλη, Τρυπτός κ. α. Βραχώδεις λόφοι («βουνάρια») ζώνουν τις μικρές κοιλάδες. Βράχοι ("Ράχτες") και ξερολιθιές ("ξεροτρόχαλα"), ντουβάρια και πεζούλες, ζώνουν παντού τη γη των βουνών και του κάμπου. Το ίδιο υλικό, η "πέτρα" που χωρίζει σε τμήματα τη γη, το ίδιο την ορίζει, την περιορίζει, την κλιμακώνει, την ενοποιεί. Κλιμακωτά η γη, κατεβαίνει από τις κορυφές στον κάμπο ως τη θάλασσα. Στην άκρη της αμμουδιάς θαρρείς πως σχηματίζεται το τελευταίο ξεροτρόχαλο, από βότσαλα, εκεί που σκάει το κύμα.

Η παρουσία της "πέτρας" γίνεται πιο αισθητή, εξαιτίας της αντίθεσης ορεινού και πεδινού τοπίου και επισημαίνεται σε πολλές περιγραφές περιηγητών, που επισκέφθηκαν την περιοχή. Ο Άγγλος αρχαιολόγος Charles Newton ,που επισκέφτηκε την Ερεσό στις 10 Νοεμβρίου 1852, θέλοντας να περιγράψει «τη θέα της γης στην οποία γεννήθηκε η Σαπφώ», δίνει μια εύστοχη εικόνα της αντίθεσης και του συνδυασμού ορεινού και πεδινού τοπίου.

«...Η περιοχή γύρω από την Ερεσό είναι ορεινή. Στις κοιλάδες το έδαφος είναι πλούσιο παράγοντας άφθονο καλαμπόκι και κρασί...Τα χαμηλά μέρη δε συμπίεζονται σε στενές κοιλάδες, όπως συμβαίνει γύρω στη Μυτιλήνη, αλλά εκτείνονται σε μικρές πεδιάδες, έτσι ώστε υπάρχει μεγαλύτερος χώρος για κίνηση στην ύπαιθρο. Στα περισσότερα μέρη του νησιού πάντοτε αισθάνομαι σα να 'μαι κλεισμένος σε μια βραχώδη φυλακή απ' το αίσθημα που μου δημιουργεί η περιοχή για σκαρφάλωμα. Τα βουνά έχουν σημαντικό ύψος και υψώνονται σε

γραφικά και απότομα σχήματα. Οι βραχώδεις γκρεμοί κοντά στις κορυφές αυτών των βουνών είναι γεμάτοι από σπηλιές και τρύπες, καταφύγια αετών, οι οποίοι φαίνονται να στριφογυρνούν στα μεσούρανα, ψάχνοντας για πέρδικες κάτω στις κοιλάδες... Η χλόη αυτή την εποχή είναι τόσο πράσινη και τρυφερή όσο της Αγγλίας την άνοιξη...» (Παπαζογλου, 1981: 117).

"Βουνάρι", "ραχόνι" "Ράχης", "λίθος", "βωλάδα", "λίτρα" (=πέτρα λεία ποταμίσια, κροκάλα), "απολιθωμένο"· αυτά και άλλα πολλά ονόματα διακρίνουν σε είδη την "πέτρα". Ποικίλα και τα χρώματα, τα σχήματα, η υφή και η σύνθεση των ηφαιστειακών πετρωμάτων, που επαναλαμβάνονται από τα βουνά και τους βράχους ως τις πέτρες και τα βότσαλα. Πέτρες - θραύσματα πετρωμάτων - ζυμωμένες με άλλες πέτρες σε παράξενα μίγματα, κράματα, αμαλγάματα. Πέτρα κι ένα δάσος ολόκληρο(Βελιτζέλος,1998: 35-42). Η προγονική φύση, απολιθωμένη. Άπειρα χρώματα, σχήματα, συνδυασμοί. Μόνο τα πολύ μικρά και τα μακρινά γίνονται ένα για το μάτι: η άμμος - ψιλούτσικη πέτρα κι αυτή που ζώνει το γιάλό σαν καβουρδισμένο σιμιγδάλι- και τα μακρινά βουνά. Πετρόχτειστο και το χωριό και οι αγροτικές κατοικίες στον κάμπο - κούλες, σοφαδέλια και ντάμια- συγχωνεύονται οπτικά με το τοπίο. Πέτρινες και πλήθος άλλες αγροτικές κατασκευές - σάγιες, φούρνοι, βρύσες, γούρνες, μύλοι και πηγάδια, "πανάρχαιες κατασκευές, που διαγωνίστηκαν μέσα σ' ένα χώρο, όπου οι παλιές αγροτικές μέθοδοι, δεν μπορούσαν να παραχωρήσουν τη θέση τους σε σύγχρονες τεχνικές" (Braudel,1990: 28- 29).

Και στα σώματα, κυρίως των ανθρώπων της δουλειάς, θαρρείς η πέτρα έχει δώσει το σχήμα, την κίνηση, το ρυθμό. Χέρια εργατικά, του αγρότη που διορθώνει πρόχειρα το χαλασμένο ντουβάρη, γίνονται επιδέξια εργαλεία, προσαρμοσμένα στο ξεροτράχαλο, σαν αρπάγες, σαν πέτρινα εκμαγεία. Άλλα χέρια, μαστορικά, χειρονομούν στην αφήγηση σα να χτίζουν λόγια και εικόνες. Το βάδισμα στο "ντουσιμέ"⁶ έχει επηρεάσει το περπάτημα και το σχήμα των ποδιών - κυρίως των γυναικών. Ένα βάδισμα λίγο πηδηχτό, σε σχήμα ζικ-ζακ, ακανόνιστο αλλά ρυθμικό, με ανοιχτά ποδιάρια, για να ισορροπεί το σώμα "από πέτρα σε λιθάρι" στα στενά λιθόστρωτα («σικουλντούμια» και σοκάκια) που συνδέουν σπίτια και μαχαλάδες - επικράτεια των γυναικών. "Για

⁶ Ντουσιμές =το λιθόστρωτο

δε! Στραβώσασι τα ποδάρια της απ' τσι δρόμοι". Και το δέρμα, των ηλικιωμένων κυρίως αγροτών, έχει τις χαρακίες της πέτρας. Σαν σαρκωμένες πέτρες και αυτοί, μοιάζουν με στοιχεία της φύσης, όπως και η φύση μοιάζει ανθρωποποιημένη.

Οι "ιδιότητες" της πέτρας - ξερή, γυμνή, σκληρή, άκαμπτη – μεταφέρονται και αποτυπώνονται στον κοινό λόγο, αφορώντας σε πράγματα και ανθρώπους: "το τσεφάλι τ' έγινε λίτρα"⁵ (καραφλό, γουλί), ή "λίθοι ήντασι τα σύκα" (άγουρα, σκληρά) ή "Ο πατέρας μου μό' λεγε «την πέτρα, να τη βάνεις κει που χωρεί, την ξερή σου κει που δε χωρεί" (μάστορας της πέτρας εξηγώντας την τέχνη του χτισίματος) ή το παρατσούκλι «Λίθος»: "Γι Λίθος πότιζε τους κήπους των πλούσιων στο χωριό, το καλοκαίρι που σ'νοπαίρναν. Κουβανούσε το νερό μ' ένα ξύλο στην πλάτη και δύο τενεκέδες. Όταν ένα δέντρο ήταν πιο αδύνατο κουβανούσε τρεις τενεκέδες. Με τα χρόνια, δεν μπορούσε να σκώσει τα χέρια του. Απόμειναν κάτω, ξερά απ' το κουβάνημα. Τον έλεγαν, Μήτρος γι Λίθος".

Η "πέτρα", όπως η φύση, δανείζει εικόνες της στο λόγο, για να πλάσει μεταφορές και αλληγορίες, αλλά και την ύλη της για να πλάσει ο άνθρωπος την εικόνα του εαυτού του και του κόσμου. Φράσεις όπως "ξεροτράχαλη είναι πια η καρδιά σου και χαλά τόσο εύκολα;" ή "είναι από καλό νταμάρ"⁵ (λένε για να παινέσουν το γαμπρό, διακρίνοντας τις "γενιές" όπως και τα πετρώματα σε γερές και σαθρές), ή "κυλά πέτρα σπα αυγό, κυλά αυγό σπα αυγό" (για την ανημπόρια του αδύνατου μπροστά στο δυνατό), πλάθουν μια εικόνα υλική, γήινη του ανθρώπου, μια εικόνα της γης- "μητέρας των πάντων"-, αξίες όπως η γερή κατασκευή, που συναρτάται με την ομορφιά και η σκληρότητα που συναρτάται με την επιβίωση.

⁵ Λίτρα = ποταμόπετρα, κροκάλα

β. Το κλίμα

Η Λέσβος, το «Μάκαρος έδος» (= έδρα του μυθικού βασιλιά Μάκαρα σύμφωνα με τον Όμηρο), κλιματικά ανήκει στα νησιά του Αιγαίου που βρίσκονται κοντά στις μικρασιατικές ακτές και αποτελούν μια ειδική κλιματική μονάδα. Ο Διόδωρος, μεταδίδοντας μία από τις μυθολογικές παραδόσεις τις σχετικές με τη Λέσβο, λέει ότι ο Μακαρεύς, αφού εγκαταστάθηκε σ' αυτήν, αποίκισε και τα νοτιότερα νησιά του Α. Αιγαίου ως τη Ρόδο. Όλα τα νησιά αυτά, για τον υγιεινό τους αέρα, την ευκαρπία και την ευπορία που εξασφαλίζουν στους κατοίκους ονομάζονταν "μακάρων νήσοι". Το όνομα διασώζει η γειτονική στην Ερεσό τοποθεσία « Μάκαρα». Η Λέσβος έχει το κοινό εύκρατο κλίμα των νησιών του Αιγαίου. Επηρεάζεται όμως από τη βόρεια θέση της και προπάντων από τη στενή γειτνίαση με τη μικρασιατική ήπειρο που την αγκαλιάζει με τον συνήθως χιονισμένο ορεινό όγκο της Ίδης. (Κοντής, 1978: 19). Οι χειμωνιάτικοι βοριάδες κατεβαίνουν στη Λέσβο από την Τρωάδα, ενώ οι θερινοί βοριάδες (ετησίες ή μελτέμια) πνέουν περιοδικά από το τέλος Μαΐου μέχρι το τέλος Οκτωβρίου και είναι υπεύθυνοι για την ξηρασία του καλοκαιριού. Βροχή πέφτει μέρος του φθινοπώρου και το χειμώνα, εποχή που κυριαρχούν οι νοτιάδες, όπως έχουν παρατηρήσει ότι συμβαίνει γενικά στο Αιγαίο. Το κλίμα της χαρακτηρίζεται από δύο ευδιάκριτες εποχές, τη θερμή (από Απρίλιο μέχρι Οκτώβριο) και την ψυχρή (από Νοέμβριο μέχρι Μάρτιο). Το φθινόπωρο και η άνοιξη συνήθως επεκτείνονται μέσα στο χειμώνα και το καλοκαίρι. Λόγω των βορείων ανέμων, που είναι οι κύριοι άνεμοι στη Λέσβο, η νέφωση είναι γενικά μικρή και η Λέσβος είναι από τις περιοχές της Ελλάδας με τον μεγαλύτερο ετήσιο αριθμό ωρών ηλιοφάνειας. (Χουτζαίος, 1981: 1-4). Ταχτικές είναι τον Ιανουάριο στη Λέσβο οι "αλκυονίδες", οι λαμπρές μέρες του Γενάρη με τον γλυκό καιρό. Κανονικά, ο χειμώνας της Λέσβου είναι μάλλον ήπιος με συχνότερες αντίθετες εξάρσεις. Το ίδιο συμβαίνει και με το καλοκαίρι. Κάτι τέτοιο συνέβαινε και στην αρχαιότητα. Ο Αλκαίος, που κατεξοχήν βάσισε την ποιητική του δημιουργία σε προσωπικά του, τοπικά, βιώματα, δίνει την εικόνα και των δύο αντίθετων εξάρσεων στα συμποσιακά του. Του λεσβιακού χειμώνα: "ὄει μὲν ὁ Ζεὺς ἔκ δ' ὄρανῶ μέγας χεῖμων, πεπάγασι δ' ὑδάτων

ρῶαί ..." («Ο Δίας στέλνει τη βροχή κι από τον ουρανό / ξεχύνεται άγρια θύελλα, ενώ παγώνουν τα νερά» (μετ. Ρώμας).

Της αφόρητης ζέστης του καλοκαιριού: "ἄ δ' ὥρα χαλέπα, πάντα δέ δίψασ' ὕπα καύματος, ἄχει δ' ἐκ πετάλων ἄδεα τέττιξ ... (θέρος) ὄπποτα φλόγιον ..." («κι είναι η εποχή σκληρή / κι όλα διψούν από την κάψα / ο τζίτζικας μέσ' απ' τα φύλλα γλυκοκελαηδεί / ... όταν το θέρος / το καυτό απλώνεται και τη φύση τη μαραίνει (ό. π.)

Οι ορεινοί όγκοι του νησιού σκεπάζονται κανονικά από χιόνι και συνήθως το κρατούν. Όχι σπάνια, το χιόνι κατεβαίνει και ως τα πιο χαμηλά μέρη. Υπάρχουν και περιπτώσεις, που σκεπάζει το περισσότερο νησί και κάποτε διατηρείται αρκετό διάστημα. Τα τρεχούμενα νερά συχνά παγώνουν. Συχνές είναι επίσης και οι παγωνιές, που κάποτε προκαλούν σοβαρές ζημιές στην κτηνοτροφία και τη γεωργία. Κάποτε και στα δέντρα, όταν τα βρίσκουν ξεθαρραμένα από παράκαιρες καλοκαιρίες που προηγήθηκαν. Άσβεστη μένει στην παράδοση του νησιού η ανάμνηση της παγωνιάς του 1850, που είχε και ανθρώπινα θύματα. Οι καταστροφές που προκάλεσε ήταν πολύ μεγάλες, μ' όλο που οι 8^ο βαθμοί που κατέβηκε το θερμόμετρο δεν ήταν κάτι πρωτοφανές. Όμως τη χρονιά εκείνη είχαν προηγηθεί πολύμηνες βροχές και τα χτήματα πλημμύρισαν από νερά που πάγωσαν. Άλλες μικρότερες καταστροφές συνέβησαν και συμβαίνουν συχνά.

Πολύ συνηθισμένο είναι στη Λέσβο το φαινόμενο της νυχτερινής δροσιάς (αγιάζι) λόγω της μεγάλης ηλιοφάνειας. Η νυχτερινή "δρόσος" είναι πολύ ευεργετική για τη φυτεία, αν δεν συνδυάζεται με παγωνιά (Κοντής, 1978: 20-22). Ιδιαίτερα στην Ερεσό, που η ηλιοφάνεια είναι μεγαλύτερη, η συννεφιά σπάνια και εναλλάσσονται οι βοριάδες με τους νοτιάδες, η ευεργετική νυχτερινή δροσιά, αλλά και η καταστροφική παγωνιά («κυραγί»), είναι πολύ συχνά και απρόβλεπτα φαινόμενα. Τη νυχτερινή δροσιά την έερσα (έερσην) όπως λεγόταν στην αιολική διάλεκτο του νησιού, την αναφέρει σ' ένα ποίημά της και η Σαπφώ "ἄ δ' έέρσα καλά κέχνται, τεθάλαισι δέ βροδά και ἄπαλ' ἄνθρουσκα και μέλιλωτος ἄνθεμώδης" ("... κι αργοσταλάζει όμορφα γύρω η δρόσος κι αναθάλλουν τα ρῶδα, οι ἄνηθ' οι απαλοί κι ο ανθοντυμένος μελίλωτος^{6*}"

⁶ Μελίλωτος = είδος τριφυλλίου.

(μετ. Π. Λεκατσάς). Το ποίημα θα μπορούσε να έχει γραφτεί και σήμερα, αφού αναπαριστά με ακρίβεια την όψη του κάμπου της Ερεσού, την ατμόσφαιρα και το κλίμα.

Η περιοχή της Ερεσού επηρεάζεται κλιματολογικά, από τη νοτιοδυτική θέση της, την κάλυψή της προς βορρά από βουνά, καθώς και την έλλειψη δασών. Γενικά έχει λιγότερες βροχοπτώσεις και μεγαλύτερη ηλιοφάνεια από το υπόλοιπο νησί. Το κλίμα της χαρακτηρίζεται από έντονες αντιθέσεις, από μικροκλιματικές διαφορές εξαιτίας της μεγάλης της έκτασης και της φυσικής της διαμόρφωσης, και είναι ευμετάβλητο. Τα καιρικά φαινόμενα οι αλλαγές και οι επιπτώσεις τους, εδώ γίνονται περισσότερο αισθητά. Παρουσιάζει συχνά εναλλαγές περιόδων καύσωνα έντονης εξάτμισης και ξηρασίας και περιόδων με έντονες βροχοπτώσεις, αλλά και χαμηλές θερμοκρασίες το χειμώνα. Εναλλαγές άπνοιας και ανέμων που χτυπιούνται μεταξύ τους δημιουργώντας μικρούς τοπικούς κυκλώνες, συχνές αλλαγές της κατεύθυνσης του ανέμου, που τη μια "το γυρίζει σε νοτιά", την άλλη σε βοριάδακι. Ο καιρός μ' ένα λόγο παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις, απαιτώντας ανάλογη προσαρμοστικότητα και αντοχή, από τον άνθρωπο κυρίως που κινείται και εργάζεται στο ύπαιθρο. Η μεταβλητότητα του κλίματος δημιουργεί σοβαρούς κινδύνους και μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την ανάπτυξη της βλάστησης και της σοδειάς, άρα και τη ζωή του αγρότη. Και όλοι λίγο-πολύ στην Ερεσό ασχολούνται με τα αγροτικά. Επηρεάζει εξάλλου σημαντικά εκτός από τις αγροτικές και όλες τις άλλες καθημερινές εργασίες και την πορεία τους, διαφεντεύει τη ζωή, την κίνηση και την επικοινωνία

Τα λόγια περιγράφουν εύστοχα τον καιρό και τα καιρικά φαινόμενα, τις διάφορες ακραίες ή "επιθυμητές" συμπεριφορές του, την τυραννία του, τις επιπτώσεις του. Περιγράφουν γλαφυρά την εξάρτηση του αγρότη αλλά και του τεχνίτη, την αγωνία και την αβεβαιότητα που δημιουργούν οι απότομες εναλλαγές του, επισημαίνουν τις αντιφατικές προσδοκίες: "Ι Βοριάς χτύπησε τον αγέρα πα' στο ντ'βαρ' και τον έκλωσε", «Εβρεξε με το σιντζίμ'» (τρκ.κορδόνι), «Εβρεξε με το κανάτι», «Μια σκοτεινάγρα, ένας αγέρας, μια βροχή!...», "Το νερό ήντο καταραχτό, γένηκε πλημμύρα, ποταμός, δεν πρόλαβε να πει η γη". Αντίθετα: "Όσο νερό έριχνε το ήπει η γη μέσα. Ύστερα αμολάραν τα ποτάμια, χορτάσαν τα βουνά και τρέξαν οι πηγές", "Πυρή είναι η μέρα .. Όξω σκάει η πέτρα", "Οι ντοματιές καϊκασι, φυτά είναι - τι να σ' κάνουν;

εδώ καγιόμαστε μεις οι ανθρώποι!», "Βρε κάψη! Τώρα ποιος να λυέται πα' στον κάμπο, γαμάτο!", «Να παγαίνεις το χειμώνα στη μάντρα είναι ζόρ'. Όταν έχει καλοσύνη κάτι γίνεται, όταν έχει κακοσύνη...», "Αν δε βρέξει τι θα κάνουμε, κι αν βρέχει πού θα κρυφτούμε". Αλλιώς: « Γριά, αν δε βρέξει τι θα γίνουμε κι άμα βρέξει πού θα πάμε;» Υπάρχει εξάλλου και ο σχεπικός "μισελές", "Είτε βρέξει είτε δε βρέξει":

«Ένας γέρος και μια γρια είχαν δυο παιδιά, μεγάλα πα, που μέναν χώρα. Λέει μια μέρα η γριά: - Έ γέρο, δεν πας να δεις τι κάνουν τα παιδιά μας; Πάει ο γέρος κι ο καιρός ήταν μια να βρέξει, μια να μη βρέξει. Βρίσκει τον ένα γιο που ήταν μπαζεβάνης. - Πατέρα, του Λέει, αν δεν βρέξει χάθηκα. Χάλασαν ούλα τα μπαζεβανικά, και θα πεινάσω. Πάει πιο πέρα βρίσκει τον άλλο γιο που είχε καμίνι κι έφτιαχνε κεραμίδια. - Πατέρα, του λέει, αν πιάσει βροχή τα κεραμίδια ούλα ξαναγίνονται λάσπη και μένα με παίρνει ο διάβολος. Γυρνάει στο σπίτι ο γέρος και τον ρωτάει η γριά: - Τι γίνονται τα παιδιά, γέρο; Κι αυτός της απαντά: - Είτε βρέξει είτε δεν βρέξει το ένα μας το παιδί το παίρνει ο διάβολος».

Δεν είναι τυχαίο και το εύρημα του «καιρού» ως ειρωνικό πρόσχημα, που ερμηνεύει την παραδοσιακή τους φτώχεια, στο σχετικό μισελέ: «Όταν ο θιος μοίραζε τα χωράφια έβρεξε. Οι φτωχοί πήγαν να μαζέψουν σαλιάτσοι κι έμειναν οι πλούσιοι. Έτσι ο Χριστός μοίρασε τα χωράφια στους λίγους».

Η ανάγκη για πρόγνωση του καιρού και των αλλαγών του έχει καλλιεργήσει από παλιά μια ολόκληρη εμπειρική μετεωρολογική επιστήμη. Σε στερεότυπες, παροιμιακές φράσεις υπάρχουν συμπυκνωμένες μετεωρολογικές παρατηρήσεις⁷ που επισημαίνουν τις αλλαγές του καιρού, προβλέπουν, συμβουλεύουν, π. χ.: "Τσάματα στον ουρανό, για αγέρας, για νερό". Όταν δηλαδή στο γαλάζιο ουρανό φανούν σύννεφα, όμοια με ξασμένα μαλλιά, τότε περίμενε πως θα αλλάξει ο καιρός, θα βγάλει αέρα ή θα φέρει βροχή. Τέτοιας μορφής σύννεφα ονομάζονται στη μετεωρολογία θυσανοσωρίτες, που προμηνύουν αλλαγή του καιρού(Γιαννουλέλλης, 1994: 53-55). « Όρθιο φεγγάρι – δίπλα ο καπετάνιος- δίπλα το φεγγάρι – όρθιος ο καπετάνιος». Όταν το νέο φεγγάρι είναι όρθιο, είναι προμήνυμα καλοκαιρίας και ο καπετάνιος μπορεί να

⁷ Τα γνωμικά και οι λαϊκές μετεωρολογικές παρατηρήσεις που δημοσιεύει ο Γ. Γιαννουλέλλης στο βιβλίο του «Τα καΐκια» (1994, σελ. 53-55), επιχωριάζουν και στην Ερεσό.

κοιμάται ήσυχος, ενώ όταν το νέο φεγγάρι είναι πλαγιαστό, ο καπετάνιος πρέπει να ξαγρυπνά, γιατί θάρθει κακοκαιρία. «Γέρο βοριάς αρμένιζε και νότο παλληκάρη». Είναι παρατηρημένο πως ο βοριάς αρχίζει δυνατά και όσο περνούν οι μέρες ή και οι ώρες εξασθενεί, ενώ ο νοτιάς αρχίζει σαν ήπιος και δυναμώνει όσο περνά ο χρόνος (Γιαννουλέλλης, ό. π.)

Τα σημάδια του καιρού διαβάζονται και στη συμπεριφορά των ζώων και γίνονται προγνώσεις. Πολλές σφήκες το καλοκαίρι προμηνύουν βροχερό χειμώνα: πολλοί σκούρτσοι, προμηνύουν χιόνι. Μηνύματα βροχής φέρνουν: τα βατράχια και τα καβούρια του ποταμού, όταν ανηφορίζουν στις όχθες, τα σαλιγκάρια, τα μυρμήγκια, οι γάτες, τα νήματα της αράχνης, τα πουλιά και τα πρόβατα. Π. χ. - όταν τα πρόβατα αναταράζονται θα βρέξει, όταν κουτουλιούνται θα βγάλει αγέρα. Ειδικοί στην πρόγνωση του καιρού είναι οι τσοπάνηδες. Μελετούν τη συμπεριφορά των ζώων ορισμένες μέρες του Ιούλη: "στ' Αγιού Λιά του θαλασσινού το βουνό, σ' ένα μέρος, παρακολουθούν τα πρόβατα... Πέφτουν κατάβορνα, θα κάνει καλό χειμώνα. Πέφτουν σε κάτι λακκούβες στο νότο, θα κάνει του κοράκ' το χειμώνα". Αρχές Αυγούστου, στρώνουν δώδεκα συκόφυλλα και για έξι μέρες - πρωί-απόγεμα - τα μελετούν με τη σειρά - κάθε συκόφυλλο κι ένας μήνας - ξεκινώντας από τον Αύγουστο. Άλλο ξεραίνεται, άλλο νωπίζει, άλλο μένει φρέσκο κ. λ. π. έτσι βγάζουν ανάλογα συμπεράσματα για τον καιρό που θα κάνει όλο το χρόνο: ξερή ζέστη, ξερά συκόφυλλα, σημαίνουν σκληρό χειμώνα: συννεφάκια, νωπά συκόφυλλα, σημαίνουν βροχές κ. ο. κ.

Για τους πολλούς, οι μετεωρολογικές αυτές παρατηρήσεις και πρακτικές είναι "πράματα πρωτινά" για άλλους, συγχέονται με μαγανειές, στις οποίες αμύνονται:

"- Πιστεύεις αυτά τα ξηλωμένα; Οι παλιοί τα λεν αυτά". Η πρακτική μετεωρολογία σήμερα αντικαθίσταται από "το δελτίο καιρού", στην τηλεόραση: "Άνεμοι ασθενήδες, τότε η τηλεόραση! - Θα ν' έχει καλό ταξίδ'" , "- Είπε, θα ν' έχει καλό καιρό .. - Δεν εμπιστεύεσαι ..". Έτσι ή αλλιώς "ο καιρός" βρίσκεται πάντοτε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και είναι το θέμα που δεν λείπει ποτέ απ' την κουβέντα. Πολλές φορές αντικαθιστά το χαιρετισμό ή γίνεται πρόσχημα για συζήτηση στο καφενείο:

"- Έι, καλημέρα ... Θα βρεξ' σήμερα. – Καλημέρα. Λες να βρεξ' ; - Έμ.. θε να βρεξ'. Δε θωρείς; Γι ουρανόσ γύρω-γύρω είναι ζεμένοσ, παντού έχει θολάδα, θα τραγανίζει ούλη μέρα».

"- Συννέφιασε, έβγαλε αγέρα. -Τι καιρός! Μια κρυώνεις μια ιδρώνεις. -Είναι νοτιάσ. - Παλιόκαιροσ. Ι νοτιάσ είναι θηλυκόσ καιρός, ι βοριάσ αρσενικόσ. Έτσι λέμε εδώ..." Και με τον συμβολισμό γίνεται απόπειρα για πέρασμα σε άλλη, ίσωσ πιο ενδιαφέρουσα συζήτηση.

γ. Το τοπίο

Για να πας στην Ερεσό, διασχίζεις το νησί από τη μια άκρη στην άλλη. Στα μισά περίπου της διαδρομής και στο κέντρο του νησιού, είναι η Καλλονή, όπου φτάνεις ενώ έχεις αφήσει πίσω τοπία ήμερα και καταπράσινα, ελαιώνες και δάση από πεύκα (τσαμλίκια). Όταν βγεις από την πεδινή Καλλονή και πιάσεις τον ανήφορο, το τοπίο αλλάζει απότομα· γίνεται άγριο ορεινό, πετρώδες, με αραϊή βλάστηση από θάμνους και βελανιδιές. Από την Καλλονή ως την Άντισσα, παρόμοιο τοπίο. Ποικίλει με λίγα πεύκα, λίγες ελιές και πλατάνια γύρω από τα χωριά που συναντάς στο δρόμο· ένα δρόμο με συνεχείς ελιγμούς, αναβάσεις και καταβάσεις ανάμεσα στα βουνά. Ορίζοντας είναι συχνά η άκρη του δρόμου.

Βγαίνοντας από την Άντισσα προς Ερεσό το τοπίο γίνεται άδενδρο. Το ορεινό συγκρότημα του Όρδουμου κατέχει την περιοχή. Τον ορίζοντα κατακλύζει μια θάλασσα από βουνά σε διάφορα ύψη. Πλησιάζοντας, η παρουσία των ηφαιστειακών πετρωμάτων κάνει πιο έντονη τη γυμνότητα του τοπίου. Συστάδες βράχων φυτρώνουν στις πλαγιές, αιχμηρές κορυφές λόφων με ιδιόρρυθμα σχήματα δημιουργούν μια εικόνα σεληνιακού τοπίου. Χρώματα γκριζα, ώχρες, πράσινα, κόκκινα, μαβιά των βράχων, που μοιάζουν με τεράστια αμυγδαλωτά, ενώ άλλοι εκεί που έχουν κοπεί για να περάσει ο δρόμος, δείχνουν τις φλέβες τους.

Κι ενώ η πορεία προς την Ερεσό είναι μια κατάβαση ανάμεσα σε βουνά, ο ταξιδιώτης αισθάνεται ότι ανεβαίνει - ίσως γιατί η γύμνια του τοπίου παραπέμπει στην αλπική ζώνη, ίσως γιατί ο ορίζοντας φαρδαίνει, οι ορεινοί όγκοι γύρω χαμηλώνουν και ο ουρανός πληθαίνει - και αντικρίζει το χωριό από μακριά σαν όαση, φωλιασμένο στη γυμνή αγκαλιά των βουνών. Αυτή είναι η πρώτη αισθητή αντίθεση ανάμεσα στο γήινο και το ουράνιο στοιχείο, αντιστροφή και ταύτιση του «πάνω» και του «κάτω», που δημιουργεί το τοπίο. Ακολουθώντας το δρόμο νότια, προσπερνάς το μεσογειακό χωριό αφήνοντάς το πίσω σου, να ανηφορίζει. Διασχίζεις μια αλέα με πανύψηλες συκαμινιές - πύλη που σε οδηγεί σ' έναν άλλο κόσμο - και βουτάς στο πράσινο του κάμπου. Στο τέλος του δρόμου, η θάλασσα και ο παραλιακός οικισμός. Στη δυτική άκρη της παραλίας, στο "Αφεντέλι", τελειώνει η "ανάβαση". Θαρρείς ότι βρίσκεσαι "στην

άκρη της γης", να πας, να σκύψεις, να δεις, πίσω από την άμμο, τι υπάρχει. Η αμμουδιά και ο ουρανός ενώνονται σε μια γραμμή και η θάλασσα ανάμεσα, μια έκπληξη.

Η μεσογειακή Ερεσός, αόρατη απ' το γυαλό, φωλιασμένη ανάμεσα στα βουνά, όπως στις τρύπες των βράχων τα αγριοπούλια της, βλέπει ευρυγώνια τον κάμπο και τη θάλασσα: Γυμνοί ορεινοί όγκοι περιβάλλουν τον καταπράσινο κάμπο - διάσπαρτο με βραχώδεις λόφους - αφήνοντας ένα άνοιγμα δύο χιλιομέτρων στη θάλασσα, νότια. Όταν έχει διαύγεια, η Χίος και τα Ψαρά διακρίνονται στο βάθος του θαλάσσιου ορίζοντα.

Βουνό, κάμπος, θάλασσα. Ένας χώρος, που κύρια στοιχεία του είναι η ανομοιομορφία, η ποικιλία και οι αντιθέσεις, αλλά και μια εσωτερική ενότητα και συνοχή. Εναλλαγή του πράσινου με το λιτό και άγονο, του γυμνού με το δασωμένο· εναλλαγή της μικρής με τη μεγάλη διάσταση, του υψηλού με το χαμηλό, του κλειστού, με το ανοιχτό. Χώρος αχανής και δαιδαλώδης, ενιαίος και κατατημημένος, κλειστός και ανοιχτός, διαμορφώνει ένα ανάλογο φυσικό τοπίο, που βρίσκει το αντίστοιχό του στον οικιστικό τοπίο. Βουνά, βλάστηση, μαντρότοιχοι και στέγες, όλα προβάλλονται στον ουρανό - από παντού ορατό - δημιουργώντας με την εναλλαγή τους ποικιλόσημους μικρούς και μεγάλους κλειστούς ορίζοντες, στις αυλές, τα σοκάκια, την πλατεία του χωριού, τις κουιάδες του κάμπου- όλα φωλιές. Θέα που παραλλάζει, από τα ανοίγματα του σπιτιού: τα παράθυρα, την πόρτα, την σκάλα, την αυλή, την εξώπορτα. Παραλλάζει και από τα ανοίγματα του χωριού: τους δρόμους, τα τρίστρατα, την πλατεία, τις "άκρες". Η θέα από τα χωράφια και τα υψώματα έχει τις δικές της παραλλαγές, καθώς και η θέα κοντά στη θάλασσα.

Ο ουρανός εξαιτίας της γυμνότητας των βουνών, της έκτασης του κάμπου και της συγκεκριμένης ατμόσφαιρας, αποχτά όγκο, βάθος και διαύγεια, κυριαρχώντας στο τοπίο και δίνοντάς του μια πνευματικότητα σε αντίθεση με τη γη που το σωματοποιεί. Ο ουρανός με τα δικά του σχήματα και χρώματα, με το δικό του φως, αλλάζει με την ώρα και την εποχή. Αλλάζοντας το φως, αλλάζουν οι σκιές και τα χρώματα - οι τόνοι, η ένταση, η υφή τους - στο γήινο σύμπαν· παραλλάζουν τα τοπία, οι εκδοχές τους γίνονται αμέτρητες. Ο ουρανός άλλοτε γίνεται το κοίλο μιας σφαίρας, που εμπεριέχει το σύμπαν και το γήινο τοπίο μοιάζει ένα λίκνο που ταξιδεύει. Άλλοτε γίνεται σα φωτεινή οθόνη και το τοπίο

σκηνικό θεάτρου σκιών· κι άλλοτε σα διάφανη γλωμή πορσελάνη και η βλάστηση σαν κινέζικη ζωγραφική, σημάδια ενός τοπίου, που δείχνουν πως ξεκινά από δω η Ανατολή.

Από όλες τις εποχές, η Άνοιξη είναι η πιο ωραία για όλους. Η ατμόσφαιρα διάφανη, απαλή, μυρωμένη. Τα βουνά πρασινίζουν, η γη γίνεται χλωρή, «ανθίζουν ακόμα και οι ράχτες(τα βράχια)». Τόση απαλότητα πάνω στα σκληρά! Το "έξω" είναι τόσο θερμό και οικείο, που αντιστρέφεται με το "μέσα". " Μάσαλα, ε ομορφιά! Παράδεισος η κάμπος! Ίσαλα, - Έι, να πάρουτε το τάσι. Ι κάμπος είναι Ανάσταση!" έλεγε "η γιαγιά η Ανθή", παραβιάζοντας τις εγγονές της από το σπίτι της, στην άκρη του χωριού.

Το καλοκαίρι ο ουρανός χάνει το χρώμα του, το «κρουστό» γαλάζιο (Μυριβήλης, 1979) . Από το πολύ φως εξατμίζεται, θαρρείς ότι θα χαθεί. Το τοπίο γίνεται επίπεδο, εκτυφλωτικό, σα μέταλλο, έτοιμο ν' αναλυθεί κι αυτό σε φως. Όταν όμως ο ήλιος γείρει πίσω από τα βουνά της δύσης, εκείνα χάνουν τον όγκο τους, γίνονται σα σκιές και ο ουρανός γίνεται ένας τεράστιος φωτισμένος μπερντές, που αλλάζει αποχρώσεις μέχρι να πέσει η νύχτα.

Το φθινόπωρο το φως αλλάζει. Το τοπίο αποκτά αδρά περιγράμματα, βάθος και χρώμα. Φύση και άνθρωποι απαλλάσσονται από την τυραννία του ήλιου. Η μέρα μικραίνει, αλλά γίνεται πυκνή σε κίνηση και δράση. Η πρώτη βροχή ξεπλένει, δροσίζει, σηκώνει χιλιάδες μυρωδιές από τη γη. Ο ουρανός μεταμορφώνεται, γεμίζει "θυμωμένα" σύννεφα. Χαμηλώνει, κατεβαίνει θαρρείς μέσα στο χωριό και το καταλαμβάνει - μαύρη καταχνιά, μπουμπουνητά κι αστροπελέκια. Το σπίτι γίνεται σαν τσόφλι αυγού. Όταν αδειάσει ο ουρανός, ξαστερώνει. Συναντάς κάποια γειτόνισσα πού ρχεται από τον κάμπο, "-Έγινα ζούπα (μούσκεμα), σου λέει, μόνο η ψυχή μου έμεινε στεγνή". Με δύο-τρεις βροχές η γη πρασινίζει κι ανθίζει. Συγγέεται το φθινόπωρο με την άνοιξη - "θαρρείς είναι Μάης".

Το χειμώνα το τοπίο γίνεται τραχύ, ψυχρό και αφιλόξενο. Νεροποντές μετατρέπουν τους δρόμους σε ποτάμια, τα χωράφια σε λίμνες. Γεμίζουν οι λαγκαδοσυρμές και οι ποταμοί, λασπώνει ο κάμπος, γίνεται αδιάβατος. Στερεότυπα, τα λόγια περιγράφουν:

«Ο καιρός είναι καταμούκουρος», «Ο αγέρας είναι φονιάς», «Έξω βρέχει απ' το σιντζίμ⁸». Το σπίτι γίνεται φωλιά και καταφύγιο.

Οι αντιθέσεις και οι εναλλαγές, που παρουσιάζουν το κλίμα, η ατμόσφαιρα και το φως, ανάλογα με την ώρα και την εποχή - οι αντιθέσεις ανάμεσα στο θερμό-ψυχρό, ξηρό-υγρό, φωτεινό-ισκιερό, διάφανο-πυκνό, απαλό-τραχύ, ελαφρύ-βαρύ, η αντίθεση ανάμεσα σε ουρανό και γη, εντείνονται από τη γυμνότητα του τοπίου. Σώμα της γης, άλλοτε το θωπεύει ο ήλιος κι άλλοτε το πυρπολεί. Άλλοτε ησυχάζει κάτω από τ' αστέρια κι άλλοτε ξαγρυπνά στο φως της σελήνης, που ορίζει και του καιρού τα γυρίσματα. "Με το νέο φεγγάρι ο καιρός αλλάζει".

Όψεις τ' ουρανού, φώτα και χρώματα ρόδινα και χρυσά, οι φάσεις της μέρας πάνω από τη γη και τη θάλασσα, ανακαλούν στίχους της Σαφούς.

"Λίγο προτού η Αυγούλα η χρυσοπέδιλη"

"Τη ροδοχέρα την Αυγούλα στην άκρη-άκρη της γης φέρνοντας"

"Έσπερε, π' όλα όσα σκόρπισεν / η Αυγή η λαμπρή τα ξαναφέρνεις
φέρνεις τη γίδα και το πρόβατο / και το παιδί στη μάνα φέρνεις".

"..... ως όταν πέσει

ο ήλιος, ροδοστέφανη η Σελήνη,

από τ' αστέρια υπέρτερη όλα, χύνει

το φως της στ' αρμυρά πελάγη επάνω

και στην πολύνανθη γη ..." (Μετάφραση Π.Λεκατσά)

Για τα φεγγάρια του Αυγούστου και του Γενάρη - πιο λαμπερά από τ' άλλα - λένε στην Ερεσό: "Το φεγγάρι του Αυγούστου, είναι να περνάς βελόνι", "το φεγγάρι είναι να γράψεις", "το φεγγάρι του Γενάρη παραλίγο να 'ναι μέρα".

Τέτοιες και άλλες αντιστροφές και ταυτίσεις δημιουργούν τοπίο, κλίμα, φως και ατμόσφαιρα, ανάμεσα σε ώρες της ημέρας, σε εποχές, σε χώρους και χρόνους. Η δύση με την ανατολή συγχέονται, εκείνη την ώρα που ο ήλιος έχει πέσει και ετοιμάζεται να προβάλει η σελήνη. Συγχέεται και το σούρουπο με το πρώτο φως της μέρας - "το λυκόφως με το λυκαυγές" - αλλά και οι ώρες οι νυχτερινές, όταν στον ουρανό φέγγει μόνος ο "ο πλέων ωραίος από όλους τους αστέρες"-σύμφωνα με το στίχο της Σαφούς- ο Έσπερος-Αποσπερίτης ή

⁸ Βρέχει με το σιντζίμ (τούρκικα=κορδόνι).Βρέχει δηλαδή «καταπρακτωδώς».

Αυγερινός. Στην Ερεσό "παλιά τονε λέγασι "Αλάني μπερδάνι", γιατί γέλασε, λέει τσι κλέφτες και τσι πιάσασι, κινήσασι νύχτα να παν να κλέβουν αλλά έφεξε και τσι πιάσασι". "Γελούσε και μας πολλές φορές, γιατί δουλεύαμε ήλιο μ' ήλιο, δεν είχαμε ρολόγια, πέφταμε σηκωνόμαστων νύχτα, πηγαίναμε, περιμέναμε να ξημερώσει, περιμέναμε .. και δεν ξημέρωνε".

Από την άλλη, ανάλογα με την ώρα και την εποχή, με το φως που αλλάζει, αλλάζει και το τοπίο, αλλάζοντας και την αίσθηση του χώρου και του χρόνου. Διαμορφώνεται ένα μονοδιάστατο, επίπεδο τοπίο με συγκεκριμένα περιγράμματα και «σκοτωμένα» χρώματα, σ' εναλλαγή με ένα πολυδιάστατο, πολυεδρικό τοπίο με ζωντανά χρώματα και έντονα περιγράμματα. Ανάλογα, η εσωτερική του τοπίου δημιουργεί μια αίσθηση σύνθλιψης και εκμηδένισης σε εναλλαγή με μια αίσθηση δύναμης και ζωντανίας. Άλλοτε πάλι, μια αίσθηση απειλής και φόβου σε εναλλαγή με μια αίσθηση προστασίας και ασφάλειας.

Αντίστοιχα ο χρόνος ως αίσθηση, βιώνεται διττά. Η αίσθηση της στατικότητας και της ακινησίας εναλλάσσεται με την αίσθηση της κίνησης και της αλλαγής, η αίσθηση του αιώνιου με την αίσθηση του πρόσκαιρου και περαστικού. Οι πολλές αλλαγές και εναλλαγές χώρων, τοπίων και μικροκλιμάτων, το πλήθος κι η εναλλαγή των εντυπώσεων, συμπυκνώνουν, επιμηκύνουν, πληθαίνουν το χρόνο, εξοικειώνουν τον άνθρωπο με την αλλαγή και τον κάνουν ευπροσάρμοστο. Έτσι ο άνθρωπος αλλάζοντας πιο γρήγορα απ' όσο ο κόσμος γύρω του, νιώθει ότι ζει και υπάρχει μέσα στην κίνηση βιώνοντας το αιώνιο μέσα στο προσωρινό.

Φύση και κλίμα καταλυτικά. Ο ήλιος και η βροχή, η εναλλαγή κρύου και ζέστης, ο άνεμος, η αρμύρα, η υγρασία, φθείρουν αρμούς, σοβάδες, ξεροτρόχαλα, πεζούλες και βουνά. Το θρυμματίζουν αδιάκοπα. Και η γη, λίγο να μείνει χωρίς φροντίδα, ξελιθάρισμα-ξεβοτάνισμα, γρήγορα επανέρχεται στην άγρια κατάσταση. Γρήγορα καταλύονται τα έργα του ανθρώπου και επιστρέφουν στη φύση: πέτρες και άμμος γίνονται τα ντουβάρια, "γένικα", "κούπετρα" και "αμάλαγα" γίνονται τα χωράφια (δηλ. ακαλλιέργητα, γεμάτα πετραδάκι, χορτάρια και ρουμάνια). Μόνο η αδιάκοπη δουλειά, η συνεχής κίνηση των ανθρώπων εξισορροπεί τη φθορά. "Άμα δεν τσαλακωθείς, τίποτα δε γένηται" λένε ή "άμα δεν ανεμίξεις (δεν κουνηθείς), δουλειά δε γένηται".

Από την άλλη, η γη είναι γόνιμη στις προσχωματικές κοιλάδες του κάμπου και εξισορροπεί τις προδοσίες του κλίματος, την καταλυτική δύναμη της

φύσης και τη φθορά. Εύφορη γη, "ό,τι να σπείρεις φυτρώνει", "και άνθρωπο να φυτέψεις σ' αυτή τη γη, θα φυτρώσει", "άμα βρέξει, φυτρώνει κι η πέτρα". Πλούσια η βλάστηση του κάμπου, εξισορροπεί τη γυμνότητα και την τραχύτητα του ορεινού τοπίου. Σ' αυτή τη γη ρίζωσε και ο άνθρωπος σα σπόρος ανθεκτικός. Και ο πολιτισμός του αγκιστρώθηκε γερά στο γεωγραφικό του χώρο (Braudel, 1990: 151).

δ. Το φυτικό και ζωικό περιβάλλον-γυναίκες και άντρες

Στην περιοχή Ερεσού - εκτεταμένη και κατ' εξοχήν γεωργό-κτηνοτροφική περιοχή σ' ένα νησί "που η ζωή συνεχίστηκε από την αρχαιότητα χωρίς διακοπές" - δεν είναι πιθανό ότι υπήρξε ποτέ μακρόχρονη εγκατάλειψη της καλλιέργειας και της αγροτικής ζωής. Τόσο το φυτικό και ζωικό περιβάλλον, όσο και η σχέση του ανθρώπου με αυτό, έχουν μεγάλο ιστορικό βάθος και προδίδουν μιαν αρχαιότητα, που συμβαδίζει με τις αρχαϊκές μεθόδους παραγωγής και καλλιέργειας που εγκαταλείφθηκαν σχετικά πρόσφατα.

Ο Σ. Τάξης γράφει στην αρχή του αιώνα μας, για τη φυτική κατάσταση της Λέσβου, επισημαίνοντας τον πλούτο, την ομοιότητα με την απέναντι μικρασιατική περιοχή καθώς και την ιδιαιτερότητα της βλάστησης σε κάθε διαμέρισμα του νησιού: "...το φυτικόν βασίλειον ἐν Λέσβῳ ἐν μεγάλῃ εὐρίσκειται ἀναπτύξει ἀείποτε, καθ' ὅσον οὐδενός εἶδους θάμνων, ἀνθέων καὶ βοτάνων τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς στερεεῖται αὕτη ἀνέκαθεν. Ἐκαστον αὐτῆς διαμέρισμα ἰδιαιτέρον παρουσιάζει φυτικόν πλοῦτον.." (Τάξη, 1996: 12-13).

Η ιδιαιτερότητα του "φυτικού πλούτου" της Ερεσού οφείλεται στη φυσική της διαμόρφωση, το κλίμα και τη γεωλογική και εδαφολογική της σύσταση. Ἐγκείται στην αρχαιότητα και την ποικιλία της βλάστησης ως προς τα είδη και την κατανομή τους στο χώρο, στην εναλλαγή και συνύπαρξη φυσικών και τεχνητών ποικιλιών. Στην περιοχή υπάρχουν όλα τα καρποφόρα και μη δέντρα και θάμνοι, που απαντούν στην αιγιακή περιοχή. Τα συνηθέστερα είναι: Οι ελιές, συκίες, αμυγδαλιές, καρυδιές, ιπικιές, ροδιές, κυδωνιές, απιδιές, βυσσινιές, καϊσιές κ.λπ. στα κτήματα του κάμπου και στους κήπους. Οι λεμονιές και πορτοκαλιές που ευδοκίμουν μόνο στις απάνεμες αλές του χωριού. Οι μουριές (συκαμινιές), που παλιότερα ήταν περισσότερες και συνδυάζονταν με την παραγωγή μεταξιού. Οι λεύκες που δίνουν τον κύριο χαρακτήρα σε πολλές από τις κοιλάδες. Οι πλάτανοι, οι ροδοδάφνες, οι αρμυρήθρες και οι καλαμιές, οι "τιπιές"(ιτιές), οι "αργαλιές"(λυγαριές), τα

"μάλαθρα"(μάραθα) και τα αγριοσέλινα που φυτρώνουν στις όχθες των ποταμών και τις νεροσυρμές («λαγκαδούρια»). Υπάρχουν μικροί πευκόνες και γενικά λίγα κωνοφόρα. Εκτός από αυτά υπάρχουν πλήθος άλλα είδη θάμνων, χόρτων και βοτάνων: Βούρλα, "ασπαρτιάς", κάπαρη, ρίγανη, "αθρύμπα", "αλισκούνη" (μέντα), "αρνατίκια" και "μανίτες", πωξιίδες, καυκαλήθρες, αρνόγλωσσα, πικραλίδες, καθώς και "δείγματα" από τις παλιές καλλιέργειες, που σήμερα έχουν εγκαταλειφθεί και έχουν «αγρέψει»: άγρια κλήματα, αγριομαμπακιές, σουσάμι, καπνός, ρεβιθιές.

Η εικόνα της βλάστησης σήμερα είναι παρόμοια με την εικόνα που είδε και περιέγραψε ο Γερμανός αρχαιολόγος R. Koldwey, όταν επισκέφθηκε την Ερεσό το 1885, αν εξαιρέσει κανείς τις συστηματικές σπόριμες καλλιέργειες που έχουν εγκαταλειφθεί: "Κατά μήκος των οχθών υπάρχουν ροδοδάφνες και αρμυρίκια. Η γη ανθίζει σχεδόν ολόκληρο το έτος και παράγει κάθε είδους προϊόντα. Εκτός, από τους κοινούς λαχανόκηπους, αρνόγλωσσα ή πεντάνευρα και βελανιδιές, είδα επίσης συκιές, αμυγδαλιές, ροδιές και κυδωνιές, κλήματα, σουσάμι, βαμβάκι, πεπόνια, κριθάρι και σιτάρι. Οι αγροί σήμερα παράγουν τα δεκαπλάσια και καλλιεργούνται με σιτηρά ετησίως, εναλλάξ με πεπόνια και άλλα σπαρτά". (Koldwey, στο Παπάζογλου, 1981: 132).

Δεν είναι τόσο οι ομοιότητες των λόγων και των περιγραφών που αντιστοιχούν στις ομοιότητες της βλάστησης μέσα στους αιώνες, - πράγμα εξάλλου καθόλου περίεργο αφού τα γέννησε η ίδια γη, σ' ένα παρόμοιο κλίμα - όσο το ότι τα λόγια αναδύουν το ίδιο άρωμα και ανακαλούν μια παρόμοια αίσθηση. Ξαφνιάζουν οι συμπτώσεις. Αν τύχει να δεις ξερές ρεβιθιές στις όχθες του ποταμού Χαλάντρα, έρχεται στο νου το ερεσιώτικο αίνιγμα: «Κοντός-κοντός καλόγερας φλωριά αρματωμένος», και ο στοίχος της Σαπφούς:

«Και ξεφυτρώναν ρεβιθιές χρυσές γύρω απ' τις όχθες.»⁹

Η σημερινή βλάστηση της Ερεσού πρέπει να έχει σημαντική ομοιότητα, αλλά και πολλές διαφορές από τη βλάστηση στην αρχαιότητα, όπως φαίνεται από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων, Ελλήνων και

⁹ Σαπφώ, Μετφρ. Λεκατσά, αρ.25,σ. 109

Λατίνων. Η μεταβολή ανάμεσα σε δάση και βοσκές, είναι και η σημαντικότερη, που έγινε από την αρχαία εποχή, στην περιοχή. "Είναι μαρτυρημένο ότι ως τα μέσα του περασμένου αιώνα τα δάση των βελανιδιών καταστρέφονταν συνεχώς, για να δώσουν τη θέση τους σε βοσκές, μια και η ποιότητα του εδάφους, στις δυτικές μάλιστα περιοχές δεν επιτρέπει παρά περιορισμένη χρήση για τη γεωργία των κομματιών που αποψιλώνονται" (Κοντής, 1978: 39).

Για τις βελανιδιές της περιοχής κατά την αρχαιότητα, υπάρχει μια έμμεση μνεία σε ποίημα της Σαπφούς: "Έρως δ' έτίναξέ μοι φρένας/ώς άνεμος δρύσιν έμπέτων" (Ο Έρως μου συντάραξε το νου/σαν άνεμος στα δρυά που πέφτει του βουνού) (Μετ. Λεκατσά). Αφού βουνά με δρυς δεν υπάρχουν στην περιοχή της Μυτιλήνης, όπου ζούσε η Σαπφώ, υπάρχουν όμως στην περιοχή της Ερεσού από όπου καταγόταν η ποιήτρια, δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς ότι πή-ρε την εικόνα από τα βουνά της Ερεσού και ότι την είχε ζήσει, για να τη δώσει τόσο ζωντανή. Εκεί τα βουνά χτυπούνται από τους ανέμους του ανοιχτού πελάγους και μπορεί να δει κανείς την πάλη των βελανιδιών με τις θύελλες(ό.π.: 27).

Μια άλλη σημαντική μεταβολή στη βλάστηση από το πρόσφατο, αλλά και απώτερο παρελθόν, έγινε ανάμεσα στην καλλιέργεια των δημητριακών και της αμέλου και σε βοσκές ή άλλες καλλιέργειες, που τις αντικατέστησαν. Η καλλιέργεια των σιτηρών - στάρι, κριθάρι, σουσάμι κ. ά. - εγκαταλείφθηκε γύρω στα 1960. Οι βουνοπλαγιές που εδώ και αιώνες καλλιεργούνταν, τώρα χορταριάζουν και έχουν γίνει βοσκοτόποι. Σχεδόν εξαφανίστηκαν και οι αμέτρητες πέρδικες που το κελάηδισμά τους ακουγόταν μέσα στον κάμπο. Οι σημερινοί κάτοικοι θυμούνται και μνημονεύουν συχνά την εικόνα των σπαρμένων χωραφιών πριν από το θέρο, καθώς και το ζυμωτό, το "χάσικο" ψωμί, τα γλυκά, τις κουλούρες και τα παξιμάδια, που εξακολουθούν, αν και όχι το ίδιο συχνά, να φτιάχνουν οι νοικοκυρές. Την καλλιέργεια των σιτηρών αναφέρουν και οι περιηγητές, ενώ σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, που μεταφέρει ο δευτηρολόγος Αρχέστρατος τον 4^ο π. Χ. αιώνα, η Ερεσός ήταν ξακουστή την αρχαία εποχή για τα δημητριακά και το κριθαρένιο ψωμί της, "πιο άσπρο και από τις νιφάδες του χιονιού", που προμηθεύονται οι θεοί του Ολύμπου στέλνοντας τον Ερμή εκεί να το αγοράσει.

Η παραδοσιακή εκτεταμένη καλλιέργεια της αμπέλου εγκαταλείφθηκε τη νεώτερη εποχή, μετά την καταστροφή της αμπελοφυτείας από τη φυλλοξήρα. Σήμερα, εκτός από τα λίγα αμπελάκια και τις κληματαριές στις αυλές του κάμπου και του χωριού, συναντάς κλήματα που έχουν "αγρέψει" - υπολείμματα από την παλιά καλλιέργεια - δίπλα σε πηγάδια και νεροσυρμές, να διακλαδίζονται στη γη, να σκαλώνουν στους φράχτες, να αναρριχώνται σαν κισσοί στα γειτονικά δέντρα, γεμάτα κόκκινα μυρωδάτα σταφύλια, ίδια εικόνα με εκείνη της "Λεσβιακής αμπέλου" που μας δίνει ο Λόγγος τον 2^ο αι. μ.Χ., στα "Ποιμνικά" του: "πᾶσα κατά Λέσβον ἢ ἄμπελος ταπεινὴ οὐ μετέωρος οὐδέ ἀνανδενδρᾶς, ἀλλὰ κάτω τὰ κλήματα ἀποτείνουσα καὶ ὥσπερ κιττός νέμεται". Η Ερεσός στην αρχαιότητα ήταν ξακουστή για το κρασί της, τον "άνθοσμίαν οἶνον", που μόνο με την αμβροσία μπορούσε να συγκριθεί, σύμφωνα με τον δειπνολόγο Αρχέστρατο. Σήμερα γίνονται περιθωριακές, πειραματικές καλλιέργειες της τοπικής αμπέλου σε οικιακή βάση. Το κρασί που παράγεται είναι κόκκινο, λίγο αφρώδες και αρωματικό.

Νέα είδη καλλιέργειας έχουν εισαχθεί στην Ερεσό, όπως και σε όλο το νησί, από την Ανατολή και την "δυτική" Ευρώπη, μετά την αρχαιότητα. Είδη που εισήχθησαν τη σύγχρονη εποχή είναι ο καπνός και η πατάτα. Μέχρι πρόσφατα, δεν υπήρχαν πουθενά τα γνωστά «βρωμόδεντρα», αλλά ούτε και οι αρμυρήθρες, τώρα έχει γεμίσει ο τόπος. Σύμφωνα με μαρτυρίες «τα βρωμόδεντρα τα έφερε για πρώτη φορά, κάποιος "Λάρ'γκας" και τα φύτεψε για να προστατεύσει το κτήμα του από το βοριά», ενώ οι αρμυρήθρες ήρθαν μέσω συμπεθεριού, τη δεκαετία του 1930 από το Μεσότοπο, όπου για πρώτη φορά είχε εισάγει ο μεσοτοπίτης κ. Ιωσηφής. Σήμερα οι κάτοικοι που ασχολούνται με τη γη αγαπούν πολύ να δοκιμάζουν καινούριους σπόρους, νέα είδη φυτών και να πειραματίζονται με την απόδοσή τους. Ο τόπος, γενικά ευνοεί τα γηγενή και ιδιαίτερα τα αυτοφυή, όπως αποδείχτηκε από τη δενδροφύτευση της μεγάλης ξενοδοχειακής μονάδας Aiolian Village, με είδη που μεταφέρθηκαν από την Κρήτη. Το πείραμα απέτυχε και η κρητική βλάστηση αντικαταστάθηκε με είδη που ευδοκμούν στην περιοχή. Η φύτευση φοινικοδάσους από το Δήμο Ερεσού σήμερα, στην παρακείμενη παραλία, είναι ένα ακόμη πείραμα.

Τα κτήματα του κάμπου της σύγχρονης Ερεσού όσα δεν έχουν εγκαταλειφθεί ή μετατραπεί σε βοσκότοπους, παρουσιάζουν μια παρόμοια εικόνα με αυτήν που συναντάς στις περιγραφές του Λόγγου στα "Ποιμνικά" του, αν και αυτά διαδραματίζονται στην ανατολική περιοχή της Λέσβου. Η περιγραφή, του κτήματος στο οποίο συμβαίνουν οι περισσότερες σκηνές, των κήπων και της βλάστησης, είναι πολύ κοντά σε σημερινές περιγραφές και εικόνες. Το χτήμα ήταν «κάλλιστον. ὄρη θηροφόρα, πεδία πυροφόρα (σιτοφόρα), νομαί ποιμνίων καί ἡ θάλασσα...» Τα δύο είδη βλάστησης, που διέκρινε ο Λόγγος - όσα αναπτύσσονται φυσικά και οι τεχνητές ποικιλίες - όπως τότε έτσι και σήμερα συνυπάρχουν στα κτήματα του κάμπου. Στα "Ποιμνικά" αναφέρονται κήποι μέσα στα κτήματα, διακοσμητικοί και καρποφόροι. Ανάλογοι κήποι, που υπήρχαν στην Ερεσό, όταν όλοι σχεδόν οι κάτοικοι "συνόπερναν" στα κτήματα του κάμπου τους θερινούς μήνες (από Μάη ως Οκτώβρη). Αλλά και σήμερα, η εικόνα των κήπων και κυρίως η κατανομή της βλάστησης, είναι παρόμοια σε κτήματα του κάμπου με αγροτικές κατοικίες που κατοικούνται τους θερινούς μήνες. Μπροστά στο σπίτι - χώρο συγκέντρωσης της οικογένειας, οικιακών εργασιών, υποδοχής επισκεπτών - είναι ο "διακοσμητικός κήπος" με άνθη που φυτρώνουν στη γη ή σε γλάστρες και άλλα κάθε είδους δοχεία (τενεκέδες λαδιού ή τυριού, πλαστικά δοχεία χλωρίνης κατάλληλα κομμένα κ.ά.). Ο χώρος αυτός συνήθως καλύπτεται με μια "κρεβατή" και περιβάλλεται από τον "καρποφόρο κήπο" που τον διαδέχονται τα χωράφια με τις καλλιέργειες, οι γήλοφοι, τα βουνά με τα κοπάδια των προβάτων και η θάλασσα. Πλάι-πλάι, χωράφια με τριφύλλια, φρουτόδεντρα, λεύκες και βελανιδιές, αστιβές και αγριόχορτα, μπιστάνια και μπαχτσέδες. Δέντρα, θάμνοι, άνθη, φυτά και βότανα - δηλητήρια και γιατρικά - άγρια και μυριστικά χόρτα κάθε λογής, φυτρώνουν στον κάμπο και στο βουνό, ανακατεμένα. Φυσικές και τεχνητές ποικιλίες σε μια αξεδιάλυτη ενότητα.

Και οι κήποι στις αυλές των σπιτιών στο χωριό, την ίδια εικόνα ποικιλίας και ανακατεμένης βλάστησης παρουσιάζουν. Είναι ένα φυτικό περιβάλλον σε τόσες παραλλαγές όσες και τα σπίτια. Αποτελείται από πολλά είδη κατ' επιλογήν και από λίγο το καθένα και προορίζεται για πολλές και

ποικίλες χρήσεις, που καλύπτουν καθημερινές διατροφικές και αισθητικές ανάγκες του ανθρώπου. Έτσι εξασφαλίζεται η στοιχειώδης αυτάρκεια, η ανεξαρτησία αλλά και η συμπληρωματικότητα με την ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ των νοικοκυριών. Δέντρα καρποφόρα, λίγα μπαχτσεβανικά, άνθη και μυρωδικά. Η κληματαριά για "απόσκιο" το καλοκαίρι και για τα σταφύλια, για τα «μεταξωτά» της κληματόφυλλα στα ντολμαδάκια, για τις αγουρίδες της- γιατρικό πρώτης ανάγκης για τα τσιμπήματα εντόμων. Η λεμονιά για καρύκευμα, η πορτοκαλιά για φάρμακο, η αμυγδαλιά για το μπακλαβά. Μερικές μελιτζανιές για το ιμάμ και ανάμεσα βασιλικοί, για να "ορnisτούν" οι μελιτζανιές, για να φεύγουν τα έντομα, αλλά και για τη μυρωδιά - "το βασιλικό να τον χτυπήσεις δω, όσο μακριά κι αν είσαι ακούγεται". Η τριανταφυλλιά με τα εκατόφυλλα, μαγιάτικα τριαντάφυλλα για το άρωμα, για το γλυκό που 'ναι γιατρικό, για το στόλισμα, στην εκκλησιά "αγιολούλουδο". Η «μέλισσα» (λουίζα) για τσάι, αλλά και μυρωδικό, μαζί με το «τρισαγί» (αρμπαρόριζα) και το βασιλικό μπαίνει στα ξερά σύκα, ο δυόσμος στους κεφτέδες, το μάλαθρο στις τσακιστές ελιές («κλασταδες»), η δάφνη στις φακές. Ντοματιές, πιπεριές και "τουρκέλια" (μικρές καφτερές πιπεριές), σέλινα και μαϊντανός - "λίγη-λίγη να 'ν η πρασινάδα στη σαλάτα". Μαρούλι, φρέσκο κρεμμυδάκι, άνιθο, με σπαράγγια ή «σβιρνιές» απ' το βουνό, δένονται με χορτόσχινο σε μπουκέτο, έτοιμα για τη σαλάτα. Όλα τα υλικά για μια μαγειριά μελιτζάνες, για μια σαλάτα, για ένα γλυκό του κουταλιού - σταφύλι, κυδώνι και πελτές από ρίκια -τα κλασικά- αργότερα προστέθηκε το κολοκύθι, το σύκο και τα άλλα.

Οι αγροί προσφέρουν τα υπόλοιπα εφόδια για το χειμώνα. «Απειραθέλια» (χαμομήλι), ρίγανη, «αθρύμπα» και «αλισκούνη» (μέντα). Τα σύκα: αιδινιά, πολιτικά, πρασινόσυκα, μαυρόσυκα κι άλλες ποικιλίες, τα μαζεύουν από τις συκιές που έχουν απομείνει από τους παλιούς εκτεταμένους συκωνές, τα ξεραίνουν στον ήλιο, τα ζεματίζουν, τα ανοίγουν και τα πασπαλίζουν με κοπανισμένο μοσχοκάρυδο, αμύγδαλο και κανέλα και ταποθηκεύουν για το χειμώνα, με κλωναράκι βασιλικό σε σφίδες (πήλινα κιούπια) ή τενεκεδένια δοχεία. Σαλιγκάρια, μανιτάρια και χόρτα - εκλεκτά συμπληρώματα της διατροφής - υπάρχουν σε διάφορες ποικιλίες, ταξινομημένα το καθένα με το όνομά του, την ποιότητα, τη χρήση, τη νοστιμιά του. Η επιλογή, η συλλογή και η παρασκευή τους απαιτούν ιδιαίτερη

γνώση και ικανότητα. Π.χ. από τα χόρτα διαλέγουν ορισμένα για να έχουν μεγαλύτερη νοστιμάδα και να πιουν και το "ζουμί" τους. Προτιμούν τα γλυκά χόρτα και τις λεπτές γεύσεις και αρώματα. Τα πολλά και χωρίς επιλογή είναι για σαλάτα. Τα λίγα και επιλεγμένα τρώγονται μαζί με το ζουμί τους, ζεστά στο ποτήρι. "Τα πιο καλά: πυξίδες, γαλαπόδια, τζομπάν'σες, βοϊδόγλωσσα .. Μερικές τα κόβουν όλα, τα βάζουν όλα. Μερικά είναι βαριά, μυρίζουν. Μεις βάζομε μόνο αυτά. Η πολλή ποικιλία χαλά τη γεύση". Το μυστικό της τοπικής μαγειρικής τέχνης: ποικιλία και ποσότητες με μέτρο, που ορίζονται από τη γνώση των συνδυασμών (επιλογή και ταίριασμα) γεύσης και μυρωδιάς.

Οι κάτοικοι της Ερεσού θεωρούν πως όλα όσα παράγει η γη τους ξεχωρίζουν στη γεύση για τη νοστιμιά και κυρίως για τη γλυκύτητα τους (π.χ. πατάτες, μελιτζάνες, πεπόνια, καρπούζια, σύκα κ.ά.). Θεωρούν επίσης ότι ξεχωρίζουν για το έντονο άρωμα (π.χ. η ρίγανη και το αλισκούνι) και το μεγάλο μέγεθος. Διηγούνται πολλά για υπερφυσικά μεγέθη, που συνδέονται με τη μεγάλη αποδοτικότητα των χωραφιών, κυρίως των "πρωτόβαλων" (π.χ. τεράστια καρπούζια, ρεπάνια, αντιζούρια, μελιτζάνες, κολοκύθια) και θαυμάζουν τα παράδοξα σχήματα που παίρνουν μερικές φορές οι καρποί, τα "παρδαλά" και τα "δυομηλιάρκια" (δίδυμα) όπως τα ονομάζουν. Όλες οι ιδιότητες της τοπικής χλωρίδας - γλυκύτητα, άρωμα, νοστιμιά - επεκτείνονται μέσω της τροφής στα ζώα και στα γαλακτοκομικά προϊόντα - γάλα, τυρί, τραχανό - αλλά και στα ψάρια, που οι κάτοικοι θεωρούν γλυκύτερα από τα "ξενικά", κατ'επέκταση και στους ανθρώπους.

Η ταξινόμηση της βλάστησης βασίζεται σε μια ιεράρχηση. Με κριτήριο το "τι τρώγεται" και "ό,τι δεν τρώγεται" γίνεται ο πρώτος βασικός διαχωρισμός σε δύο κατηγορίες βλάστησης. Κατά κανόνα, "ό,τι σου δίνει να φας" θεωρείται κατεξοχήν ωφέλιμο. "Με την κόσα κόβει τα χόρτα και τις αργαλιές... από το χωράφι έκοψε και τη βελανίδα να την κάνει καυσόξυλα για το θερμοσίφωνο - αυτή που 'χε μολιάσει ο παππούς για να την κάνει καστανιά. Πιστεύει ότι ωφέλιμα είναι μόνο τα φρουτόδεντρα. Τα άλλα τα κόβει γιατί εμποδίζουν". Τα υπόλοιπα διακρίνονται σε χρήσιμα και βλαβερά. Δέντρα, θάμνοι, χόρτα και άλλα φυτά είναι χρήσιμα για ζωοτροφή, για τον ίσκιο τους, για φράχτες και κατασκευές, για γαϊτανάκια. Τα άνθη είναι για ομορφιά, μυρωδιά και καμάρι. Βλαβερά είναι οι αγριάδες, τα τσιμπούρια, οι

τριβόλοι, φυτά και μανιτάρια δηλητηριώδη για ζώα και ανθρώπους (αρνατίκια κ. ά.). "Ό,τι τρώγεται" ταξινομείται κατά ποιότητα και αποτελεί την πρώτη ύλη για τη σύνθετη τέχνη της κουζίνας, των γεύσεων και της διατροφής.

Τα ιαματικά χόρτα και βότανα αλλά και διάφοροι καρποί και φυτά με ιαματικές ιδιότητες καθώς και άλλα οργανικά και ανόργανα με παρόμοιες ιδιότητες (πετρώματα, το λευκό κουκούλι της αράχνης, έμβρυα ποντικού¹⁰ κ. ά.), αποτελούν πρώτη ύλη για μια εξίσου σύνθετη πρακτική ιατρική με διάφορες λαϊκές θεραπευτικές πρακτικές, που γνωρίζουν λίγο-πολύ όλοι, αλλά λίγοι έχουν τη γνώση και το χάρισμα να την εξασκούν. Ίσως δεν είναι τυχαίο το ότι η Ερεσός υπήρξε πατρίδα δύο αρχαίων φιλοσόφων, που ασχολήθηκαν με το ζωικό και φυτικό κόσμο της Λέσβου. Ο ένας ήταν ο Θεόφραστος - Τύρταμος ονομαζόταν στην πατρίδα του- διάδοχος του Αριστοτέλη στην περιπατητική σχολή. Ο άλλος ήταν ο Φαινίας ο Ερέσιος.

Στην Ερεσό η γη ανθίζει όλο το χρόνο, στο βουνό και τον κάμπο, στους κήπους, στις αυλές και τις γλάστρες. "Φτάκινα" ονομάζουν τα δέντρα και τα φυτά που ανθίζουν ολοχρονίς. "Δίφορα" όσα ανθίζουν δυο φορές το χρόνο. Δέντρα, θάμνοι, χόρτα, μπαχτεσβανικά, λογής-λογής φυτά και βότανα, καρποφόρα και άκαρπα, άγρια και μυρωδικά, αυτοφυή και καλλιεργημένα, ανθοφορούν σχεδόν όλα, χώρα τα λουλουδία - αγριολουλούδα και διακοσμητικά των κήπων. Η Άνοιξη, η βλάστηση, τα "χόρτα", οι μυρουδιές, η ανθοφορία, η αφθονία που υπόσχονται, η ομορφιά, συνδηλώνονται με μία λέξη: "το Μπαχάρ' ". Συνδέονται με την Ανάσταση και τον παράδεισο: "Μασσαλά, ε ομορφιά! Παράδεισος ι κάμπος! Ισσαλά! Ει, να πάρουτε το τάσιΙ κάμπος είναι .. Ανάσταση! Τούτο το Μπαχάρ' ι κάμπος είναι παράδεισος". "..Το Μπαχάρ' είναι η Άνοιξη. Την Άνοιξη έχει μπαχάρ', δηλαδή έχει χόρτα. Και το φθινόπωρο μπορεί να κάνει μπαχάρ' - σπάνια όμως- πρέπει να βρέξει δυο-τρεις φορές απανωτά .." ".. Μπαχάρ' είναι η

¹⁰ Η συνταγή με έμβρυα ποντικού στο λάδι και στον ήλιο για τις πληγές, ήταν γνωστή το Μεσαίωνα στους μοναχούς του Αγίου Όρους και αναφέρεται σε βυζαντινά κείμενα.

αφθονία. Μπαχάρια λέμε και τα μυρωδικά - το τρισαγί, τα μοσχοκάρφια - που βάζουμε στο γλυκό".

Υπάρχει μια "τρυφερή λατρεία" για τα καρποφόρα δέντρα, δέος και θαυμασμός για τις ιαματικές ιδιότητες των χόρτων και των βοτάνων, ένας "έρωτας" για τα λουλούδια και τα μυρωδικά. Η ανθισμένη αμυγδαλιά φέρνει το πρώτο μήνυμα της Άνοιξης μέσα στο χειμώνα. Είναι το πρώτο "θάμα", η πρώτη λαχτάρα όταν ξαφνικά τη δεις ανθισμένη, ο φθόνος της κυδωνιάς το Μάη: "Λέει η κυδωνιά : « πουτάνα αμυγδαλιά που ανοίγεις το Γενάρη, γιατί δε μ' επερίμενες ν' ανοίξουμε μαζί;". Κι από τα άνθη στον καρπό - τα χλωρά αμύγδαλα - τα τσάγαλα - η χαρά των παιδιών την Άνοιξη. Αμύγδαλα "θασά και πετράτα" και κανένα πικραμύγδαλο, για τη μυρωδιά και για να σπάει τη γλύκα, καθαρισμένα ολόκληρα, μπαίνουν στο "κολίκι", την κουλούρα της νύφης, για στολίδι κοπανισμένα, μπαίνουν στα ξερά σύκα, τ' Αιδινιά, στα περισσότερα γλυκά του σπιτιού, μυγδαλοπούλια, τσεσλεμέ, καραμέλα κ.ά. και το κυριότερο στο μπακλαβά του γάμου. Το διπλό αμύγδαλο - το "δυομηλιάρικο" - είναι "βασκάνα", "διώχνει το κακό μάτι". "Τ' αμυγδαλάκι" τραγουδιέται και χορεύεται σε χορό συρτό: "Τ' αμύγδαλο το τσάκισα και μέσα σε ζουγράφισα / αμυγδαλοτσακίσματα, σου στέλνω χαιρετίσματα".

Η ροδιά, άνθος και καρπός, άλλο "θάμα". Την "πρωτοσταυριά" (1^η Σεπτέμβρη) "φέρνουν στο σπίτι ρόδι και σταφύλι. Αν το ρόδι δε χαλάσει, το κάνουν ποδαρικό την πρωτοχρονιά. Νά, είναι, ας πούμε, μαγικό". Η προσφορά του ροδιού συνοδεύεται από ευχές: "Όσα σπυριά έχει το ρόδι, τόσα καλά να 'χεις στο σπιτικό σου" ή "όσα κούτσκα έχει το ρόδι μέσα έτσι να' ναι το σπικ' γεμάτο" ή "όπως το ρόδι είναι γεμάτο έτσι να γεμίσουν οι πατέζ (αποθήκες)". Η ροδιά με τα ρόδια σχεδόν προσωποποιείται στο ερωτικό δίστιχο: "Όλο τον κόσμο γύρισα να βρω ροδιά με ρόδια / να βρω και το κορμάκι σου να το γιομίσω λόγια".

Από το μπουμπούκι ο ανθός και από τον ανθό το δέσιμο του καρπού - υπάρχει ένας ιερός σχεδόν θαυμασμός για το ανεξήγητο μυστήριο της ζωής. Είδα σε μια αυλή μια λεμονιά μ' ένα κρυστάλλινο βάζο, σκαλωμένο στα κλαδιά της. Από το στενό λαιμό του ίσα-ίσα περνούσε ένα κλαδί, που κατέληγε σ' ένα λεμόνι. Στην έκπληξή μου ήρθε πρόθυμη η απάντηση: "πέρασα το κλαδί με το μπουμπούκι απ' το λαιμό. Άνθισε κι 'έδεσε ο καρπός μέσα στο βάζο. Στο σύζο μέσα, κρατά και δεκαπέντε χρόνια".

Και τα "άκαρπα", τ' άγρια και μυρωδικά, "αργαλιά", "αλισκούνι", ρίγανη, "αθρύμπα" "ασπαρτιές", ξομπλιάζονται με στιχάκια και λόγια, φτιάχνουν πολλές φορές "μικρούς παράδεισους", π.χ.: "Όποιος περάσει απ' αργαλιά και δεν κόψει κλωνάρι /τη νιότη του να μη χαρεί κι ας ει'νκαι παλικάρι", "Τ' αλισκούνι, τ' αλισκούνι που να κάνει ούλα σκούνη", " Να μη λησμονήσω τη ρίγανη. Τον Ιούνη δε στεκέσαι από τη μυρουδιά! Πρέπει να ξέρεις πότε να την κόψεις, μόλις πάνει κι ανθίζει, λίγο πριν πιάσει να πέφτει ο αθός ", " .. Παράδεισος ήντο, να κόψεις ένα καρπούζι, να φας ένα τυρί...αθρύμπα και ασπαρτιές, «Μόσχο» το λεν το μέρος". Παρόμοιες εικόνες με τις σημερινές, της "πολύανθης γης", παρόμοια βλάστηση και ατμόσφαιρα, συναντάς σε στίχους της Σαπφούς:

«Λιβιάδι ανθίζει, που βόσκουν άλογα, που φυτρώνουν γλυκάνισα
και τρυφερά οι άνεμοι φυσάνε"

Σ' άλλους στίχους της αναφέρονται οι μενεξέδες, τα ρόδα, οι υάκινθοι, τα ζουμπούλια, η δάφνη, τ' αγριοσέληνα, οι άνηθοι και το ανθισμένο τριφύλλι.

Τα άνηθ και τα μυρωδικά, εκτός από τη χρηστική τους αξία, γίνονται σύμβολα μιας επικοινωνίας, εκεί όπου συναισθήματα, έννοιες, σημασίες δεν εκδηλώνονται σε λέξεις, αλλά συνδηλώνονται έμμεσα και υπαινικτικά: "Για μυρουδιά και μεράκι έβαζαν οι άντρες βασιλικό, γαρύφαλλο και ματζουράνα. Παλιά, για να δείξουν ότι ήταν μπεκαιοί. Οι μέσοι γι' αγαπητική. Τα βάζουν για ομορφιά". Ο βασιλικός στο αυτί του άντρα δηλώνει ελευθερία, έλλειψη δέσμευσης, διαθεσιμότητα: "Εμείς έχομε ξένο νου. Γι' αυτό δε γερνούμε - να λέμε και τα ξούρια μας -". Ο βασιλικός πάντοτε συνδέεται με τον έρωτα και μνημονεύεται στα δίστιχα, σε κάθε ευκαιρία:

"Βασιλικός κι αν μαραθεί τη μυρωδιά την έχει
η αγαπή μου κι αν μ' αρνηθεί την έννοια μου την έχει"

"Βασιλικόν εφύτεψα και βγήκε μαντζουράνα
εγώ θα κάνω πεθερά την ιδική σου μάνα"

"Βασιλικός πλατύφυλλος με τα σαράντα φύλλα
σαράντα σ' αγαπήσανε μα πάλι εγώ σ' επήρα"

"Σου στέλνω χαιρετίσματα του φεγγαριού την άκρη
κι ένα κλωνί βασιλικό χωμένο μες τ' αδάκρυ"

"Βασιλικό εφύτεψες κι ήρθα να τον κλαδέψω
κι η μάνα σου ενόμισε πως ήρθα να σε κλέψω"
Και στο τραγούδι:
"Σγουρέ βασιλικέ μου και μαντζουράνα μου,
εσύ θα με χωρίσεις από τη μάνα μου".

Τα άνθη ανήκουν στον κόσμο των γυναικών, είναι δική τους απασχόληση και φροντίδα. Ο ανθόκηπος στην αυλή του σπιτιού, είναι δικό τους δημιούργημα - η επιλογή, η διάταξη, η διαμόρφωση. "Η καλή νοικοκυρά, η μερακλήδισσα, φαίνεται από τον κήπο της". "Το' χουν για κακό αν δεν έχουν λουλούδια οι νοικοκυρές στην αυλή". Η αυλή, όπως και το σπίτι, ανήκει βασικά στην επικράτεια των γυναικών. Η αυλή αποτελεί προέκταση του σπιτιού· είναι ένα πέρασμα ανάμεσα στον εσωτερικό χώρο του σπιτιού και τον εξωτερικό του οικισμού ή του κάμπου· είναι επιπλέον ένας ενδιάμεσος χώρος με πολλές λειτουργίες, ένας χώρος όπου η "φύση" συναντιέται με τον "πολιτισμό", το "άγριο" εξημερώνεται και γίνεται "ήμερο". Κάθε νοικοκυρά και ο κήπος της. Κάθε κήπος και άλλος συνδυασμός λουλουδιών, άλλο ταίριαγμα, άλλη διάταξη, άλλο στόλισμα, άλλος κόσμος.

Οι ανθόκηποι είναι μικροί κόσμοι με τη δική τους γλώσσα- τα λουλούδια- με τη δική τους τέχνη, που κατέχουν οι γυναίκες προφανώς από πολύ παλιά. Οι γυναίκες, όταν αρχίζουν να μιλούν για λουλούδια, βρίσκονται στο στοιχείο τους, ζωηρεύουν. Τα ταξινομούν, τα ιεραρχούν, τα αξιολογούν, το καθένα με τη χάρη, το ρόλο και την εποχή του. "Τα καλύτερα μας: γαρύφαλλα, διόλες, τριαντάφυλλα εκατότυφυλλα, μαγιάτικα, που μυρίζουν, τα φτάκινα ανοίγουν όλο τον καιρό". Αυτά τα λουλούδια κυριαρχούν, μέσα στις εκκλησιές στα εικονίσματα, στο στολισμό του Επιτάφιου, στα λάβαρα της δευτερανάστασης, στα ανθοστέφανα της Πρωτομαγιάς. Αυτά είναι τα επίσημα, τα γιορτινά - "να σε σταυρώσει η παπάς με το λουλούδι". "Το κόκκινο είναι το πιο καλό μας χρώμα - μοβ-ροζ, διόλες, γαρύφαλλα. Το γαρύφαλλο στους γαμπρού τ' αυτί, στο μπακλαβά, στα μπουκέτα". Στις αναχωρήσεις δίνουν λουλούδια - γαρύφαλλα συνήθως ή βασιλικό ή ό,τι άλλο έχουν. Στις κηδείες στολίζουν τη λαμπάδα με λουλούδια, φτιάχνουν τα στεφάνια. Τα παιδιά γυρίζουν τα σπίτια και μαζεύουν λουλούδια για να

φτιάξουν ανθοδέσμες για το γάμο ή για τον Άγιο, οι χωριανές είναι πρόθυμες ναδώσουν από τον κήπο τους. (Ζούρου, 1974: 66-67).

Πολλά τα είδη και οι ποικιλίες των λουλουδιών. Οι γυναίκες κυρίως, γνωρίζουν τα ονόματα, τις συνήθειες, τις χάρες και τις αδυναμίες τους. "Προτιμούμε τα καλοκαιρινά, γιατί αντέχουν - "νε αγέρας, νε ζέστη τα πειράζει -, πιάνουν όπου να τα βάλεις, έχουν όμορφα χρώματα, διατηρούνται - τζίνες, ψαρίδες, γαριφαλιές... τα γλυκά ματάκια, τα μπουφάκια, το νυχάκι. " Οι τζίνες πάνε κι έρχονται για χαιρετίσματα: "Η Ελένκω έστειλε τα χαιρετίσματα τρεις τζίνες". «Οι ψαρίδες νε πότισμα θέλουσι νε σκάλισμα. Έτοιμες να βάλεις στο σπίκι σου στον κάμπο". Έξω από τις αυλόπορτες φυτρώνουν δειλινά ("κτσα μουσταφάδες") και γεράνια ("ψαρίδες"). " Άλλα είναι πιο ευαίσθητα, δεν έρχονται νε στη ζέστη νε στον αγέρα" και ευδοκούν στις κλειστές αυλές του χωριού, αλλά και σε προστατευμένους κήπους του κάμπου. Τα παίρνουν μαζί τους όταν «συναπαίρνουν»· σκουλαρίκια, γαριδάκια, κοράλλια, μπιγόνιες, τζιφάνια, νατουράλια, μαστιχούλες, δαφνούλες, ροδίτσα, υάκινθο, μαυρομάτα, κρυφή αγάπη, έρωτα ή αγαπούλες, φωτιά - "δεν έρχεται καθιόλου στη δίπα, κάθε βράδυ πρέπει να το ποτίζεις". Το Χειμώνα και την Άνοιξη τα "ζιμπούλια" και οι "μελεξέδες" φυτρώνουν στους αγρούς, καλλιεργούνται και στους κήπους. Τα ζουμπούλια τα λένε και "δάκρυα της Παναγιάς". Οι "λαλέδες" (άγριες ανεμώνες) γεμίζουν τα βουνά. Βάζουν τους λαλέδες με το χώμα τους σ' ένα ταψάκι και το στολίζουν πάνω στο τραπέζι - «όσο κρατήσε». Το καλοκαίρι βγάζουν με το βολβό τους άσπρους μυρωδικούς κρίνους της άμμου και τους μεταφυτεύουν στους κήπους.

Ενστικτο και τέχνη καλλιεργημένη η μίμηση της φύσης και της αταξίας της. Έτσι φτιάχνουν τους κήπους και τις αυλές, ταιριάζουν τα μπουκέτα, ανθοστολίζουν το σπίτι, το ξωκκλήσι, τον επιτάφιο. Έτσι ταιριαζαν και τα χρώματα στον αργαλειό. "Τα βάζουμε ανακατεμένα στη γλάστρα και στα μπουκέτα, διαλέγουμε τα χρώματα, πράσινο, κόκκινο: το κόκκινο είναι το καλύτερό μας". "... Κόκκινο και μοβ μοσχομπίζελο, και τα χωνάκια το ίδιο (μοβ) - ένα σπίτι, πρασινάδα και λουλούδια". Φυτεύουν δύο-τρία λουλούδια στην ίδια γλάστρα, τενεκέ ή μπουκάλι χλωρίνης. "Ο βασιλικός πάει με τα γλυκά ματάκια να κρέμονται ένα γύρο και ο βασιλικός κουκλάδα". Πολλές φορές "ορνίζονται" από τα διπλανά, αλλάζουν χρώμα ή "γίνονται παρδαλά".

"Μέσα στις ροζ δαφνούλες είχε διόλα και μενεξέ άσπρα, και ορνίστηκαν, και οι δαφνούλες γενήκαν άσπρες". Τα λευκά νυχτολούλουδα - "ορνίστηκαν από τα μοβ και έγιναν ντεγκραντέ" (παρδαλά).

Οι κήποι ομορφαίνουν τις αυλές στον κάμπο και το χωριό. Με το άρωμα και τη δροσιά τους συναγωνίζονται τους "παράδεισους" της φύσης. Είναι απόλαυση ".. να κάτσεις, να πάρεις μια ανάσα, να κολατσίσεις, να πεις έναν καφέ, να πεις δυο κουβέντες.." Στην αυλή το καλοκαίρι κερνούν τον επισκέπτη καρπούζι με τυρί και ψωμί, καφέ και γλυκό του κουταλιού με κρύο νερό. Σοκολατάκι με ποτό καίσι (βερίκοκο) ή κέρας (ποτό από βύσσινο). Καραμέλα (γλυκό με γάλα κι αμύδαλα) στο "χρυσάφι" (αλουμινόχαρτο) και ιρίκια στη σακούλα για το σπίτι.

Οι γυναίκες συντηρούν και ανανεώνουν τα λουλούδια, καμαρώνουν και συναγωνίζονται για τους κήπους τους. Πάνε οι γειτόνισσες να πουν καφέ, ζηλεύουν, ζητούν το ένα, το άλλο. "Η Θεονύμφη είχε όμορφα γαρύφαλλα, μοβ-βυσηνιά-γκρενά, και από μυρωδιά .. μη συζητάς! Όλοι είχαν να το λένε - της Θιονύφ'ς τα γαρύφαλλα! Όμως χαλάσασι ούλα. Φαίνεται τα 'πασε κακό μάτι". Κυνηγούν, εκτός από τα σπάνια, και τα παράξενα, που εντυπωσιάζουν-καυχώνται και τα επιδεικνύουν: π.χ. μια άσπρη πασχαλιά, τα φαναράκια, το κουφέτο· μια πιπερίτσα με κόκκινους καρπούς σε σχήμα άνθους, ή το λεμονοανθό που 'δεσε καρπό μέσα στο γυάλινο βάζο.

Τα λουλούδια ανταλλάσσονται μεταξύ των γυναικών, πλέκουν σχέσεις, φανερώνουν συμπάθειες και αντιπάθειες. Έχουν έναν ωραίο τρόπο να προσφέρουν λουλούδια κατά τις αναχωρήσεις στον αποχαιρετισμό. Και είναι η προσφορά αυτή μια πολυσήμαντη χειρονομία, που "μιλάει", έμμεσα και υπαινικτικά· είναι μια βουβή έκκληση για ανταπόκριση, μια πρόκληση για ανταπόδοση και συγχρόνως υπόσχεση για επανάληψη. Συνοδεύεται συνήθως από ένα λόγο "ανηγόρευε" ή "ανηγορεύετε" ή "καλή αντάμωση". Έτσι πλέκονται οι σχέσεις, όπως η δαντέλα στο βελονάκι - παραδομένη η τέχνη και τα "πατήματα", από παλιά. Ο αποχαιρετισμός πάντα συνοδεύεται από λουλούδια, όπως και όλες οι τελεουργίες, οι οποίες βρίσκονται στην αρμοδιότητα των γυναικών. Τα λουλούδια στον αποχαιρετισμό - γαρύφαλλα, υάκινθος, βασιλικός κ.ά. - είναι ένα κομμάτι που παίρνεις μαζί σου από τον κόσμο που αφήνεις φεύγοντας, ένα κομμάτι που τον αντιπροσωπεύει· έτσι

τροφοδοτούν τη "μνήμη των αισθήσεων" ξυπνώντας τη νοσταλγία και συντηρώντας την επιθυμία της επιστροφής.

*

Η «πέτρα» όπως είδαμε, δανείζει εικόνες και ιδιότητες της στο λόγο, για να πλάσει την εικόνα του άντρα, αναδεικνύοντας κυρίως υλικές ποιότητες, όπως ανθεκτικότητα, σκληρότητα, αντοχή και κατ' επέκταση γεροσύνη και εργατικότητα. Τα άνθη αντίστοιχα δανείζουν εικόνες και ιδιότητες τους στο λόγο, για να πλάσει την εικόνα της γυναίκας αναδεικνύοντας κυρίως ποιότητες αισθητικές και ηθικές. Οι νεαρές γυναίκες και τα κορίτσια "προσομοιάζονται" με άνθη, σε λαϊκά δίστιχα, σε περιγραφές, σε προσφωνήσεις, όπως π.χ. "ανθιούλι" και "άνθος" σε τρυφερή προσφώνηση μάνας στην κόρη της Ανθή. "Στα 20 γαρύφαλλο, στα 25 διόλα, στα 30 μενεζές και στα 40 αμόλα", "Ήταν μια Μαρία, όμορφη πολύ - ήταν Παναγιά - και συ, γυναίκα, άμα την έβλεπες τη λιμπίζουσαν .. Θεά ήταν .. Μαρία την κρένασι, ήτανε Μαρία. Ήτανε ζιμπουλί πώς να στο πω, και μπόι καλό, πρώτο μπόι ...", Είναι εντυπωσιακό και το πλήθος των γυναικείων ονομάτων - από γιαγιά σ' εγγονή - που αντλούνται από τον κόσμο των λουλουδιών και των δέντρων: Ανθή, Ανθοφίλη, Κλεάνθη, Μαριάνθη, Ροδάνθη, Ροδοθέα, Ροδόπη, Ροδόκλεια, Γαρουφαλιά, Γαρούφαλη, Μαργαρίτα, Γιασεμί, αλλά και Μοσχούλα, Εριφύλλη, Μελιτζανή, Ροδιά, Δάφνη, Βάγια και Βαγιούδα, Μυρσίνη, Μύρτα και Αμερσουδά, Φιλομήλα και το οικογενειακό παρατσούκλι "Ζιμπουλαινές".

Το άρωμα, μια από τις κύριες ιδιότητες του κόσμου των λουλουδιών, μεταφέρεται στον κόσμο της συγγένειας, για να δηλώσει κοινωνική υπόληψη. Η έκφραση «μυρισμένο σόν», δίνει το μέτρο της ηθικής ποιότητας του σογιού και των μελών του. Στον αντίποδα, το ανυπόληπτο σόι «είναι...να πκιάνεις τη μύκη σ'». Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η έκφραση «είναι από μυρισμένο σόν», όσες φορές την άκουσα, αναφερόταν σε νύφη και προερχόταν από γυναίκα, ενώ η έκφραση «είναι από καλό νταμάρι» αναφερόταν σε γαμπρό και προερχόταν από άντρα.

Η πανίδα της Ερεσού, όπως και όλου του νησιού, στην αρχαιότητα πρέπει να ήταν ίδια περίπου με τη σημερινή και παρόμοια με της απέναντι μικρασιατικής ενδοχώρας, σύμφωνα με πληροφορίες που δίνουν τα κείμενα αρχαίων συγγραφέων και ποιητών. Σε ποιήματα της Σαπφούς αναφέρεται η χελιδόνα, η αηδόνη, η μέλισσα, τα ελαφάκια, τ' άλογα, τα πρόβατα και τα γίδια. Ο έρωτας παρομοιάζεται με "σερπετό" και άλλοτε πετά με "πυκνό φτερούγισμα". Στα "Ποιμενικά" του Λόγγου, αναφέρονται λαγοί, κοτσύφια, τσίχλες, αγριοπερίστερα, πουλιά των ελών, χήνες, πάπιες, κατοικίδιες όρνιθες. Γίνεται λόγος για "κύνες προβατευτικούς", "ερίφους γαλαθηνούς" και "χοίρους γαλαθηνούς". Χοίροι τρέφονταν σε μικρά κοπάδια στις αγροικίες. Ο Λόγγος κάνει λόγο και για κυνήγι ελαφιών, λαγών και πουλιών. Ελάφια υπήρχαν πάνω στο νησί ως τις αρχές του αιώνα μας. Στην Ερεσό την παρουσία ελαφιών μαρτυρούν τα ελαφίσια κέρατα που βρήκε αγρότης το 1984, όταν βάθαινε πηγάδι στο κτήμα του, δίπλα στον ποταμό της Χαλάντρας. Υπήρχαν επίσης και όναγροι στο γειτονικό όρος Ορδυμνος, ενώ η μείωση των δασών συνέβαλε στην εξαφάνιση των πιο άγριων ζώων, λύκων, αγριόχοιρων, κ.ά. που ακόμα υπάρχουν στην απέναντι μικρασιατική ενδοχώρα. Όπως επισημαίνει ο Κοντής, που μας δίνει και τις παραπάνω πληροφορίες, "τη σημασία του ζωικού και του φυτικού κόσμου της Λέσβου και της ευρύτερης μικρασιατικής ζώνης που την αγκαλιάζει, μαρτυρεί το γεγονός ότι όταν βρισκόταν στην περιοχή αυτή ο Αριστοτέλης, που πριν από τα δύο χρόνια της παραμονής του στη Μυτιλήνη είχε κάνει άλλα τρία στην τρωική Άσσο, μαζί με τον Θεόφραστο συνέβαλαν στην ιδέα να επεκτείνουν το ενδιαφέρον τους στο ζωικό και το φυτικό τομέα. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησε και ο άλλος Λέσβιος μαθητής του Αριστοτέλους, ο Φαινίας ο Ερέσιος". (Κοντής, 1978: 46-48).

Τα ζώα που υπάρχουν στην Ερεσό, είναι τα συνηθισμένα που βρίσκονται πάνω σ' όλο το νησί καθώς και στην απέναντι μικρασιατική περιοχή. Από τα άγρια, η αλεπού, το κουνάβι, ο σκίουρος, η νυφίτσα, ο ασπάλακας, ο σκαντζόχοιρος κ. ά.. Από τα μεγάλα ήμερα ζώα, άλογα και γαϊδούρια χρησιμοποιούνται ακόμη σ' ένα περιορισμένο αριθμό, από τους αγρότες. Παλιότερα η ορεινή σύσταση του εδάφους και η κακή κατάσταση των δρόμων ως τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα στο νησί και

ως τα μισά του αιώνα μας στην Ερεσό, επέβαλαν την ευρύτατη χρήση μουλαριών και γαϊδάρων. Είχε αναπτυχθεί επίσης και ένα είδος μικρόσωμων, αλλά δυνατών αλόγων, που αναφέρονται από τον 16^ο αι. και μετά. Το όνομά τους "μιντιλί" ή "μιντιλήδες" το πήραν από την τουρκική μορφή του ονόματος της Μυτιλήνης. (Κοντής, 1978: 643).

Στην Ερεσό μεταχειρίζονταν βόδια ως τη δεκαετία του '60, για άροση και μεταφορές. "Είχε πολλή βρώμα παλιά. Λάσπες, ζώα... τρακόσα ζευγάρια είχε η Ερεσός. Δούλευγαν στον κάμπο αλλά και πα' στα β'νά. Σήμερα έχει μόνο ένα ζευγάρι, του Γογγίνου, που πάει καμιά φορά και ζευγαρίζει, όπου δεν μπορεί να πάει το τρακτέρ. Τα βόδια τα είχαν και για μεταφορές". "Ως το '60 είχε αμπέλια, βελανδιές, καπνά, στάρια. Τα στάρια τα φόρτωναν σε βάρκες και σε καΐκια. Τα κατέβαζαν στο γιαλό με αραμπάδες ή βοδοκάρα - κάρα με 4 ρόδες και 2 άλογα ή βόδια -, τρεις-τέσσερις καρότσες είχε και μουλάρια ίσαμε πεντακόσια". " .. Το '60 ο Γ. Παπανδρέου έδωσε άδειες για τρίκυκλο στους παλιούς αραμπατζήδες".

Σήμερα που η γεωργία έχει εγκαταλειφθεί, η κτηνοτροφία είναι μία από τις κύριες ασχολίες των κατοίκων. Στην περιοχή Ερεσού, που διατηρεί πάντα τον αγροτικό της χαρακτήρα, παράλληλα με τη σχετικά πρόσφατη τουριστική ανάπτυξη, ο αριθμός των ζώων ήταν και παραμένει αυξημένος. Εδώ άλλωστε, στο Β. Δ. τμήμα του νησιού, υπάρχουν συστηματικότερα κοπάδια. Σύμφωνα με τις "φουσκωμένες" είναι η αλήθεια "καταστάσεις επιλέξιμων αιγοπροβάτων" του Αγροτικού Συνεταιρισμού, για το έτος 1997, στην Ερεσό υπήρχαν 142 παραγωγοί με 14.000 πρόβατα. Στην πραγματικότητα "άντε να 'ναι 10.000".

Εκτός από την κτηνοτροφία, η μελισσοκομία, όπως και η αλιεία και το κυνήγι (παλιότερα και η σπηροτροφία) είναι δευτερεύουσες ασχολίες των αγροτών, χωρίς σημαντική συμβολή στην οικονομία.

*

Από μαρτυρίες περιηγητών, αλλά και των ιδίων των κατοίκων, φαίνεται ότι μέχρι μια όχι και πολύ μακρινή εποχή, ο κάμπος της Ερεσού ήταν γεμάτος πουλιά, τα δέντρα και οι λόχμες γεμάτες φωλιές, στα βουνά λαγοί, αετοί, γεράκια, "κοπάδια οι πέρδικες". "Εδώ επάνω παλαιότερα κακάριζαν κοπάδια οι πέρδικες. Τώρα γαβγίζουν κοπάδια τα σκυλιά και αστράφτουν τα τουφέκια".

Σήμερα αρκετά ήδη έχουν εκλείψει ή έχουν μειωθεί αισθητά. Τα τοπωνύμια "Κουκ'βαγιές", "Πιστεριά" (Περιστεριά), "Σκορδαλός" (Κορυδαλλός), "Αετός", δείχνουν λημέρια ομώνυμων πουλιών. Η εγκατάλειψη των σπόριμων καλλιεργειών σε συνδυασμό με τη μαζική εισβολή κυνηγών, η λαθροθηρία, η χρήση φυτοφαρμάκων και δηλητηριών πο πρόσφατα, καθώς και η μόλυνση του ποταμού από απόβλητα, είναι οι κύριοι λόγοι για τη μείωση της τοπικής πανίδας. Παρόλα αυτά, η περιοχή διατηρεί μεγάλη ποικιλία ειδών, κυρίως από έντομα, ερπετά και πουλιά, μόνιμα και περαστικά. Τακτικοί και έκτακτοι επισκέπτες είναι: οι πελαργοί, οι αγριόχηνες, οι νερόκοτες και άλλα πουλιά των ελών, πελεκάνοι, ερωδιοί και διάφορα άλλα σπάνια πουλιά, που συναντά κανείς κυρίως στους ποταμούς, τη Χαλάντρα και τον Τσιχλιώντα. Πλήθος και τα έντομα, τα βατράχια, τα φίδια, οι σαύρες, οι χελώνες και άλλα, με το όνομά τους ή κάτω από τη γενική επωνυμία: "τζούμπουρα" και "μπεμπέκια". Ενδεικτικό για την ποικιλία και τη σπανιότητα των ειδών, είναι ότι τα τελευταία χρόνια έχουν πληθύνει στην Ερεσό και τα είδη των ερευνητών. Εκτός από, βοτανολόγοι, έχουν κάνει την εμφάνισή τους και ομάδες εντομολόγων και ορνιθολόγων. "Αυτοί έρχονται Μάιο και Σεπτέμβρη και μελετούν τα πουλιά με κιάλια".

Τοπικές εκφράσεις, πολύ προσφιλείς, συνδέουν τις πορείες των πουλιών με των ανθρώπων. Το φθινόπωρο, όταν φεύγουν και οι τελευταίοι επισκέπτες, ακούς να λένε: "ούλα τα πουλιά παγαίν'τσ'ι γι σκουρδαλοί πουμέν'" (Όλα τα πουλιά πηγαίνουν και οι κορυδαλλοί απομένουν). Μιλώντας για τους ξενιτεμένους συγγενείς ή συντοπίτες τους, λένε: "σαν τα πουλιά σκορπίσαν", και για τους ανά τον κόσμο Ερεσιώτες: "σαν τα πουλιά αλλού γι' αλλού". Όταν το απαιτεί η κατάσταση απευθύνουν και το στιχάκι: "ο ξένος μες την ξενιτιά σαν το πουλί γυρίζει / να κάνει φίλους κι αδερφούς αυτούς που δε γνωρίζει".

*

Στη θαλάσσια περιοχή της Ερεσού όπως και γύρω σ' όλο το νησί, υπάρχουν όλα τα είδη των ψαριών, που μένουν μόνιμα ή περνούν από το ανατολικό Αιγαίο. Σχετικά με τα περαστικά μάλιστα, η Λέσβος έχει το πλεονέκτημα να βρίσκεται πάνω στον κύριο δρόμο που ακολουθούν τα κοπάδια προς και από τον Εύξεινο. Στον Αθηναίο αναφέρονται αποσπάσματα

ποιητών που κάνουν λόγο για τα "φαγώσιμα" είδη που βγάξει η θάλασσα της Λέσβου.

Παρόλα αυτά, η Ερεσός από την εποχή που τραβήχτηκε στο εσωτερικό, εξαιτίας του φόβου των πειρατών, παρέμεινε με "στραμμένα τα νώτα προς τη θάλασσα". Στις αρχές του 20ου αιώνα άρχισαν να χτίζονται τα πρώτα σπίτια κοντά στην παραλία. Σήμερα παρόλο που διαθέτει παραλιακό οικισμό, εξακολουθεί να έχει μικρή σχέση με την αλιεία σε αντίθεση με άλλες περιοχές του νησιού. Η σχέση με την αλιεία δεν αναπτύχθηκε αρκετά και για ένα πρόσθετο λόγο, ολόκληρη η παραλία της μπορεί να χαρακτηριστεί αλίμενη (ό. π. : 319). Πολύ πρόσφατα διαμορφώθηκε το λιμανάκι της και προσφέρει καταφύγιο σε ψαρόβαρκες και άλλα μικρά πλεούμενα. Το ψάρεμα πάντοτε γινόταν σποραδικά, σε ατομική βάση, κυρίως για κάλυψη οικογενειακών αναγκών. Λίγοι ήταν κατά καιρούς οι επαγγελματίες ψαράδες, λίγοι και όσοι μπορούσαν να αγοράσουν. "Τα ψάρια ήντας' τσι τότες δυσέβρητα.. Τα καλά τα τρώγασ' γι αρχόγκ', γι φτώχια φύλαγει νάρθ' καμιά Πουλυχνιάκσα τράτα να βγάλ' Σμάρι γιά Σαρδέλλα, για να φά ψάρ'". (Πανταχός, 1982: 21-22). Χαρακτηριστική εξέλλου είναι η αντίληψη της τοπικής κοινωνίας για το επάγγελμα του ψαρά, όπως εκφράζεται στην παλιά παροιμία: "Του κυνηγού το τζέτζερε και του ψαρά το πιάτο εννιά φορές είν' αδειανό και μια φορά γεμάτο". Τα φτωχότερα στρώματα αλιεύαν στα ποτάμια καβούρια, χέλια κ. ά. και στις παραλίες χταπόδια, αχινούς, κολιφάδες, πεταλίδες και άλλα οστρακοειδή, που τα μαγειρεύαν με πλάφι. Στον περισσότερο κόσμο, τα ψάρια έγιναν προσιτά μεταπολεμικά, όταν άρχισαν να χρησιμοποιούνται στο νησί γρι-γρι, γρίτοι, ανεμότρατες, πεζότρατες κ. λ. π. (Κοντής, 1978: 45). Πιθανώς και με την εγκατάσταση στην Ερεσό, μικρασιατών προσφύγων, που ήταν πιο εξοικειωμένοι με τη θάλασσα. "Στην Ερεσό δεν είχαμε ντόπιες τράτες, παρόλο που η θάλασσα προσφέρεται για τέτοιου είδους ψάρεμα. Έρχονταν απ' όλα τα παραθαλάσσια χωριά του νησιού, Πολυχνίτο, Πλωμάρι, πολλές φορές κι απ' τα γύρω νησιά, Χίο, Λήμνο, Ψαρά". «Θυμάμαι... όταν έρχονταν οι πεζότρατες και καλάριζαν στη νυχτερινή καλάδα στ' Αφεντέλι, εμείς παιδιά τότε, πηγαίναμε με τα καλάθια γεμάτα σύκα και οι τρατάρηδες έλεγαν με τη πολυχνιάτικη προφορά τους: "Ρε μουρέλια, μια σκαρίδα μια σμαρίδα" και δίναμε τα σύκα

και παίρναμε ψάρια". "Όταν ερχόταν ο γρίπος έβλεπες από τον κάμπο να ξεχνόνταν οι γυναίκες και τα παιδιά, με τα καλάθια γεμάτα σύκα για να τα ανταλλάξουν με ψάρια". "Παλιά είχε γυρ-γύρια και έβγαζαν τα δίχτυα στο γιαλό κι έπιαναν τα ψάρια με μεγάλες συρμάτινες κουτάλες. Έτρωγε ο κόσμος ψάρι. Ψάρια να δουν τα μάτια σου!". (Χατζησάβας, 1993: 33-34). Το 1980 υπήρχε στην Ερεσό ένας ντόπιος "ψαρομανάβης", γνωστός ως "ψαράς", που μεσολαβούσε για την πώληση ψαριών, από περαστικές ψαρόβαρκες ή από άλλους μανάβηδες. Ήταν ένας "γκοτζάμ μπεκιάρης", όπως συνηθίζουν να αποκαλούν τα γεροντοπαλίκαρα στην Ερεσό, που όταν έπινε άρχιζε τον αμανέ:

"Βρε ψαρά με μαύρα φρύδια
πόσο τα 'χεις τα σαφρίδια.
Τα σαφρίδια τα 'χω πέντε
άντε και τις γόπες δεκαπέντε.
Πάρε με μες το γρι-γρί σου
για να κοιμηθώ μαζί σου.
Έμπα μέσα διάλεξέ τα
κι όσα θέλεις πλήρωσέ τα.
Πού να τα βρω τόσα βούρλα
για να τα περάσω ούλα.
Κάνε βούρλα τα μαλλιά σου
και παλάντζα τα βυζιά σου.
Αμάν, οι ψαράδες είναι όλοι κουβαρντάδες".

Σήμερα υπάρχει μόνο ένας ντόπιος επαγγελματίας ψαράς και δύο μισοεπαγγελματίες για τις ανάγκες κυρίως του τουρισμού. Σε καμιά περίπτωση τα ψάρια δεν είναι εμπορεύσιμο είδος έξω από την Ερεσό. Αντίθετα, τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού και των μαγαζιών την τουριστική περίοδο εξυπηρετούν ψαράδες, που κυρίως προέρχονται από το γειτονικό Μεσότοπο ή πλανόδιοι εμπορομανάβηδες. Από την άλλη, πληθαίνουν οι ερασιτέχνες ψαράδες, που έχουν μάλιστα συστήσει τοπικό σύλλογο. Το καλό ψάρι παραμένει σπάνιο είδος, για τον πολύ κόσμο και το τρώνε μόνο όσοι το ψαρεύουν μόνοι ή όσοι έχουν τους "τρόπους" να το

αποκτούν (χρήμα, γνωριμίες κ. λ. π.). Δεν λείπει και η λαθραλιεία και η χρήση της δυναμίτιδας, που προξενεί καταστροφές στην περιοχή και μείωση των αλιευμάτων.

Αν τα σπίτια, οι αυλές και οι ανθόκηποι ανήκουν στην επικράτεια των γυναικών, ο κάμπος, το βουνό και η θάλασσα, ανήκουν στην επικράτεια των αντρών. Τα άνθη από τη μια, τα ζώα από τη άλλη αντιπροσωπεύουν τον κόσμο των φύλων και τη σχέση τους, σχέση αντίθεσης και συμπληρωματικότητας

Οι απασχολήσεις των ανδρών, με τις πιο βαριές και επικίνδυνες αγροτικές και εργατικές δουλειές - ξεχέρσωμα των χωραφιών και παλιότερα όργωμα, ράβδισμα, "αχτάρντισμα" (επισκευή της στέγης", καθάρισμα του πηγαδιού, επισκευή του ξεροτρόχαλου, άρμεξη και σφάζιμο των ζώων, κινήγι, ψάρεμα κ. ά. - που απαιτούν δύναμη και αντοχή, θάρρος και ευκινησία, συνεχείς μετακινήσεις και παραμονή στο ύπαιθρο, υπαγορεύουν μια πιο άμεση και ενεργητική σχέση με τη φύση και ιδιαίτερα με την "άγρια" πλευρά της. Η σχέση αυτή περνά σε μεγάλο βαθμό μέσα από τη σχέση με τα ζώα. Από τη μια, γιατί η κτηνοτροφία είναι μία από τις κύριες απασχολήσεις των αντρών:

Παλιά - σήμερα λιγότερο - οι τσοπάνηδες έμεναν για μεγάλα χρονικά διαστήματα στις μάντρες, έρχονταν σε άμεση συνάφεια και αποκτούσαν στενή σχέση κι εξοικείωση με τα ζώα. Τέχνη ολόκληρη η φροντίδα και η περιποίηση των ζώων, "το κούρος" (κούρεμα), το στόλισμα των ζώων με "μερτζάνια", το αρμάτωμα του κοπαδιού με κουδοούνια- σήμερα τη συνεχίζουν "μόνο οι μερακλήδες". « Όταν είσαι μερακλής ,δε βάζεις πολλά και άχρηστα, βάζεις λίγα και ταιριασμένα. Το χρώμα το ρυθμίζεις και το βάζεις.» Από τα δέρματα των ζώων κατασκευάζουν ντρουβάδες και τους στολίζουν με "μαρέλια" και "κουκάλες". Παλιά σκάλιζαν και αυλούς σε ξύλο ή κόκαλο (ένας τέτοιος ερεσιώτικος αυλός από κόκαλο όρνιου υπάρχει στο μουσείο λαϊκών οργάνων, στην Πλάκα). Η μακροχρόνια παραμονή στις μάντρες, η μοναχική ζωή κοντά στη φύση με μόνη συντροφιά τα ζώα, διαμορφώνουν και

έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα "βαρύ" και λιγομίλητο. "Οι τζομπάνηδες ζουν πίσω από τον κόσμο", "Κάθονται στη μάντρα όλο το χρόνο", "δεν έρχονται στο μουσαβερέ"¹¹.

Από την άλλη, οι περισσότεροι άντρες, ανεξάρτητα από την κύρια απασχόλησή τους, ασχολούνται λίγο πολύ με αγροτικές δουλειές, το ψάρεμα, το κυνήγι. Έρχονται σ' επαφή πιο συχνά με τα αγριμάκια του βουνού και του κάμπου. Γνωρίζουν και διηγούνται πολλά για συνήθειες και περιστατικά που πάντοτε κερδίζουν το ενδιαφέρον και την περιέργεια. Π. χ. Πώς κλέβουν οι πονηκοί τ' αυγά, πώς ένας κόρακας μπορεί να ρημάξει ένα μοστάνι με καρπούζια, πώς μια αλεπού ξεπατώνει όλο το κοτέτσι κ. λ. π. "Είπαμε και τι δεν είπαμε .. κι αφού τελειώσαν οι σκορπιοί, οι τετράγκαθοι κι οι σφίγγες, πάσαμε τους λαφιάτες, τις όχεντρες, τις νεροφίδες..." Όχι σπάνια, κρατούν αιχμάλωτα μικρά αγρίμια και πουλιά με σκοπό να τα εξημερώσουν (αλεπούδες - κουνάβια - κουκουβάγιες κ. λ. π.) ή να τα ταριχεύσουν. Όσα από αυτά τρώγονται γίνονται θηράματα για τους κυνηγούς (λαγοί - πέρδικες - ορτύκια - τσίχλες κ.ά.). Το κυνήγι είχε μεγάλη αξία και αποτελούσε μια από τις κύριες παράπλευρες ασχολίες των ανδρών. Όσα δεν τρώγονται θεωρούνται και κατά τα άλλα άχρηστα και η στάση απέναντί τους καθορίζεται από το αν έκαναν ζημιά ή πρόκειται να κάνουν. Σ' αυτά τα πλαίσια αντιμετωπίζονται εχθρικά και εξοντώνονται. Υπάρχει μάλιστα και εκδικητικότητα και κλιμάκωση στους τρόπους τιμωρίας, ανάλογα με τη ζημιά που έχουν κάνει στους ανθρώπους. Ασυλία, και κάποια ιερότητα θα 'λεγε κανείς, έχει το σαμιαμίδι -"έπεσε μέσα στη μετάληψη"- και το φίδι του σπιτιού: «πάνω στη σκεπή ακουγόταν ένα σούρσιμο...Μη φοβάσαι, έλεγε η γιαγιά μου . Δεν είναι τίποτα- φίδι είναι. Το φίδι είναι το γούρι του σπιτιού, «φλαχτο'ής ίνυ». (Στασινοπούλου Δ., 1995: 21). Γενικά δε σκοτώνουν τα ζώα χωρίς λόγο και πάντα υπάρχει η υπόμνηση, "άμα δεν το πειράξεις δε σε πειράζει". Από την άλλη υπάρχει ένας θαυμασμός για τις συνήθειές τους, τη νοημοσύνη τους, τις φυσικές τους ικανότητες. Όπως παρατηρεί και ο Μ. Μερακλής « Για τον αρχαϊκό άνθρωπο το ζώο έχει ιδιότητες και δυνατότητες που δε διαθέτει ο ίδιος» (Μερακλής, 1993:109) Αυτά για τα άγρια.

¹¹ Μουσαβερές =σαματάς (muhavere trk. = συζήτηση, συνομιλία, ομιλία).

Τα ήμερα, από τη στιγμή που είναι χρήσιμα στον άνθρωπο κατατάσσονται σε μια ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ ανθρώπου και ζώου. Αναπτύσσεται μια ιδιαίτερη σχέση "όχι επειδή θα σου βγάλει, αλλά επειδή το πονάς, το έχεις σαν άνθρωπο, π.χ. οι τζομπάνηδες τα πρόβατα .. είτε άλογο, γάιδαρο ή κότα, καθένα το γνωρίζουν με το όνομά του, με τα χούγια του, τους μιλάνε, στις κότες, στα πρόβατα". "Σαν τις άνθρωποι είναι, μόνο μιλιά δεν έχουνε". Τα διακρίνουν σε "καματερά" και "τζαναμπέτκα". "Σαν τις άνθρωποι είναι κι αυτά .. άλλο θέλει να σου κάνει κακό, άλλο είναι καλότροπο, πιστό". Συχνά ακούς από κάνα τσοπάνο: "Καλύτερα τα ζώα, έτσι όπως γενήκασι οι άνθρωποι". "Όσο πονηρεύουσι τόσο εξολοθρεύουσι".

Η καθημερινή διατροφή που είναι μέλημα κυρίως των γυναικών, βασίζεται κυρίως στα προϊόντα του φυτικού κόσμου. Εκλεκτά συμπληρώματα της διατροφής - κυρίως τα ζωικά - ψάρια, κυνήγι, σαλιγκάρια, διάφορα θαλασσινά- και τα δυσεύρετα μανιτάρια, σμύρνες (είδος παραγαγιών), είναι στην αρμοδιότητα των αντρών. Ο άντρας τα αποσπά από τη φύση και τα φέρνει στο σπίτι: "Κοίτα να δεις τις σου έφερα!" Ο άντρας εφοδιάζει το σπίτι με κρέας. Το Πάσχα σφάζει το αρνί στην αυλή, το γδέρνει, το κόβει. Η γυναίκα είναι υπεύθυνη για το επόμενο στάδιο: το γεμίζει, το ράβει, το φουρνίζει· μετατρέπει το "ωμό" σε "ψημένο", τη "φύση" σε "πολιτισμό". Τσοπάνηδες αναλαμβάνουν το σφάξιμο του ζώου και στα "κουρμπάνια", που γίνονται προς τιμήν του Αϊ-Λιά, "γιορτή των τζομπαναρέων".

Οι άντρες από τη φύση "αποσπούν" και τα υλικά για διάφορες κατασκευές πρώτης ανάγκης. Από λεύκα φτιάχνουν τη στέγη, την "κρεβατή", φράχτες και "ματσελίνες" (αγροτικές πόρτες). Με βούρλα και ασπαρτίες φτιάχνουν τυροβόλια και χουλιάρα για τη μυζήθρα, δένουν ματσάκια, δεμάτια κι αρμαθιές. Με λυγαριές, καλαμιές, ιτιές και αρνατίκια πλέκουν καλάθια, φτιάχνουν "καρεκλέλια". "Ο παππούς μου ήταν καλός κυνηγός. Έφερνε πέρκες (πέρδικες) λαγοί. Ήταν τσοπάνος. Έφτιαχνε παπούτσια, καπέλα, καλάθια, κουτάλια με ξύλο. Έκανε διάφορα πράγματα με τα χέρια του. Έφτιαξε και μια γκάιντα. Είχε ένα μολύβι και ό,τι έβλεπε και τ' άρεσε, το

σχεδιάζε σ' ένα χαρτί και πήγαινε σπίτι και το 'φτιαχνε, από ξύλο, από πετσι." (Ν. Π., 1995, 65 χρόνων).

Η ιδιαίτερα στενή σχέση των κατοίκων με το συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον, τη χλωρίδα και την πανίδα του και οι συναφείς ασχολίες τους, έβαλαν τη σφραγίδα τους στον τοπικό αγροτικό πολιτισμό. Στα πλαίσιά του σήμερα διακρίνονται κάποιες διαφορές ανάμεσα σε μια πιο "εξελιγμένη" και μια "πιο πρωτόγονη" μορφή πολιτισμού, που έχουν τις ρίζες τους στο παρελθόν και αντιστοιχούσαν από τη μια στην κοινωνική κατηγορία των ζευγάδων και από την άλλη στην κατηγορία των τσοπάνηδων, που ήταν οργανωμένοι σε σινάφια. Θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για ένα "γεωργικό πολιτισμό" και ένα "ποιμενικό" που συνυπήρχαν και συναντιόνταν στα έθιμα που αφορούσαν στην κοινότητα αλλά που είχαν διαφορές, στις ασχολίες και τις συνήθειες της ζωής:

"Οι ζευγάδες κάναν πανηγύρ' τ' Αϊ-Νικόλα στην Παναγία, τον είχαν προστάτη. Το είχαν έθιμο. Οι τζομπανοί γιορτάζουν τον Αϊ-Σπυρί στον Αγ. Κωνσταντίνο. Μέχρι το 60-70. Δεν κάναν μαζί παρέα. Σφάζαν αρνιά ... Απ' τις ζευγάδες έτρωγε ο κόσμος. Απ' τις τζομπανοί δεν έτρωγε τίποτα. Οι τζομπανοί μοίραζαν το γάλα ούλο δυο φορές το χρόνο. Τη Μ. Παρασκευή και της Αναλήψεως." (Ν. Π.). "Οι ζευγάδες μένανε στα ντάμια, οι τσουμπανοί στο βουνό, οι γυναίκες κοιμότανε στο σπίκ". Ενώ οι τσοπάνηδες ζούσαν απομονωμένα στις μάντρες, οι γεωργοί δούλευαν μαζί με όλη την οικογένεια, έκαναν "δαν'καριές" (ανταλλαγή βοηθητικής εργασίας μεταξύ γειτόνων, συγγενών, φίλων), συμμετέχοντας σε ευρύτερες ομάδες εργασίας, τους "νταϊφάδες". Η ζωή τους ήταν πιο συλλογική. Παλιότερα οι φτωχοί τσοπάνηδες - όχι οι κεχαγιάδες - ήταν κατά κανόνα πιο δεμένοι "εξαρτημένοι" από τα αφεντικά, γιατί "τα πρόβατα θέλουν να 'χεις τόπο για βοσκή και η γη ανήκε σε λίγους". Ενώ οι ζευγάδες είχαν μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας γιατί είχαν τα εργαλεία τους, είχαν κι ένα μικρό χωραφάκι να το καλλιεργούν, έτρωγαν, έδιναν κάτι και στους άλλους.

Σήμερα, που έχουν εκλείψει τα σινάφια, οι ζευγάδες και οι παλιές κοινωνικές και οικονομικές διακρίσεις, οι τσοπάνηδες διατηρούν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα και ίσως είναι το πλέον διακριτό στρώμα μέσα στην κοινωνική πολυχρωμία και ετερογένεια. Ο "ποιμενικός" πολιτισμός τους είναι

σήμερα ο κατεξοχήν αντρικός αγροτικός πολιτισμός, με μια πλούσια χειροτεχνική παράδοση, βασισμένη στην επεξεργασία κάθε είδους φυσικής πρώτης ύλης, με τον αυλό, τη γκάιντα και τους ποιμενικούς σκοπούς, με το δικό τους "λόγο" και μια διάλεκτο δύσκολα κατανοητή, ακόμα και από τους ντόπιους, με τα αρχαία ομηρικά γλωσσικά στοιχεία (Βερναρδάκης-Κρέτση). Ο Σ. Τάξης γράφει σχετικά: "Επισκεφθείς πρό τινων ἐτῶν τὴν κωμόπολιν Ἐρεσσοῦ ὁ ἀείμνηστος Δ. Βερναρδάκης, εὔρεν αὐτόσε, ὡς ἀπὸ τοῦ στόματός του ἠκούσαμεν, πολλὰς λέξεις καὶ συνηθείας ἀρχαιοτάτας Ὀμηρικές, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν ποιμμένων, ὡς ἔλεγεν»(Τάξης, 1996: 140-141). Οι παλιοί τσοπάνηδες της Ερεσσοῦ συντηροῦν την παράδοση. "Τα πρωτινά είναι ιερά" λένε.

Και σήμερα ἀκόμη ζεῖ ἡ διαφορὰ καὶ ἡ ἀντιπαλότητᾳ ἀνάμεσα σε "ζευγάδες" καὶ "τσοπάνηδες", που δεν ἔχει οικονομικὸ ὑπόβαθρο, ἀλλὰ ἐκδηλώνεται σε ἐπίπεδο ἀξιών καὶ νοοτροπίας. Ἐκφράζεται ἐξάλλου με πειράγματα, υποτιμητικὰ σχόλια καὶ ὑπονοούμενα για κάποιους ἀκραίους ἐκπροσώπους των "τζομπάνων" στα οποία γίνονται ἀντιστροφές καὶ ταυτίσεις ἀνθρώπων καὶ ζῶων, π.χ. " Ἰ Φ.. ¹² ἐμ γυναίκα, ἐμ γελάδα, ἴδια κοιτά". "Γι Ὀλμου¹³ ἐκέρνα τὴ φοράδα του λουκούμ¹⁴ μπροστὰ στο μεγάλο τον καφενέ".

Το 1983, ὁ Α.Α., 76 χρόνων, παλιὸς ζευγάς καὶ ἀργότερα τσοπάνος, διηγίταν σὴν ἐγγονή του - 10 χρόνων τότε - "το παραμῦθι του Ὀδυσσεά". Διηγίταν καὶ παρίστανε πῶς τυφλώσε ὁ Ὀδυσσεάς τον Κύκλωπα¹⁵ - εἶχε ἓνα ζύλο καὶ του ἔκανε μύτη με τὸ μαχαίρι. Πῶς ἔφυγε ὁ Ὀδυσσεάς κάτω ἀπὸ ἓνα ζυγούρι καὶ οἱ σύντροφοί του κάτω ἀπὸ τὰ πρόβατα. Κι ὅταν ρώτησε ὁ Κύκλωπας "ποιος εἶναι", εἶπε ὁ Ὀδυσσεάς "κανεῖς". Μήπως καὶ ὁ μῦθος δεν ἀντιπαραθέτει δύο κόσμους, ἓναν "ἀπολίτιστο" κι ἓναν καὶ δεν ὑποδηλώνει τὴν ὑπεροχή του πολιτισμοῦ ἐναντι τῆς βαρβαρότητας;

¹² Πλούσιος ζωέμπορος. Ἐχει σχεδόν τὸ μονοπώλιο σὴν Ερεσσὸ καὶ τὴν ἐνρύτερη περιοχή.

¹³ Κληρονομικὸ παρατσούκλι, νεαροῦ τσοπάνη.

¹⁴ "Στο πανηγύρι τῆς Ερεσσοῦ τὸ παλικάρι πρόσφερε ἓνα λουκούμι σὴν κοπέλα που προτιμοῦσε".

¹⁵ Σχόλια του R. Dawkins σχετικά με τὸ λαϊκὸ παραμῦθι του Κύκλωπα καὶ τὴν προέλευσή του ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία, ἀναφέρει για ὁ Μ. Μερακλής (Μερακλής 1993: 77).

Η άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον διαμεσολαβούμενη βέβαια πάντα από την συγκεκριμένη κοινωνία (Νιτσιάκος, 1995: 53) αναπτύσσει κάποιες φυσικές ικανότητες, σωματικές και νοητικές, εφάμιλλες με των αγριμιών. Ο καθημερινός "λόγος" εκφράζοντας αξίες ενός αγροτικού παρελθόντος λίγο-πολύ διαχρονικές εξακολουθεί να καταξιώνει τις ικανότητες αυτές και τις ανάλογες αρετές: "Είναι δυπλός άντρας .. στη δ'λειά, στη δύναμη, στο μπόι, σε ούλα του!" "Ήταν καλός κ'νηγός και δρομέας πρώτης." "Είναι ελαφρύς στη δ'λειά και γλήγορος." "Αυτός δε βλέπει; Έχει ένα μάτι σαν το κσ'τερ¹⁶" ή "Την άρπαξε, σαν το κσ'τέρ' την πουλάδα." «Κι αυτός πα' στα φτερά μου ακουμπούσε.»

Τα ζώα που ζουν πολύ κοντά στον άνθρωπο κατατάσσονται όπως είδαμε, σε μια ιδιαίτερη κατηγορία μεταξύ ανθρώπου και ζώου. Από την άλλη, κάποιες κατηγορίες ανθρώπων, που βρίσκονται έξω από το γνωστικό του κύκλο και τη συνάφεια, όπως π.χ. οι τουρίστες- κυρίως τουρίστριες- και οι "λεσβίες" - διακριτό στοιχείο του τοπικού παρδαλού τουρισμού- κατατάσσονται σε μια ιδιαίτερη κατηγορία μεταξύ ζώου και ανθρώπου. Είναι χαρακτηριστική η ταξινόμησή τους από νέους του χωριού, σε: «πλακαρνιές», "τράγους" και "ζγούρια". Χαρακτηριστικά είναι και πολλά καλαμπούρια: «Πήρα και γω γερμανίδες. Είναι τώρα της μόδας στην Ερεσό...», έλεγε τσομπάνος δείχνοντας τις καινούριες κατσίκες του, ράτσας γερμανικής.

Από το ζωικό κόσμο αντλούνται παρατσούκλια για τους άντρες, σπάνια για τις γυναίκες. Π.χ. Μαθρακάς (= βάτραχος), Σκούρτσος, Τζαντζάρας (Κουνούπης), Κοριός, Αλεπός, Δαμάλια (τα Δαμάλια), Καρχαρίας, Λαγούδ'ς, Μαντάκας, Μπούφους, Σκουμπρής, Τσ'μουρ. Προσφωνήσεις υβριστικές ή επαινετικές: Σιρσέμ'ς, , Ξ'νόμπουφους, Μπούφους, Κουρνόγαλους, Κούταβους κ.λπ. Οι άντρες αποδίδουν συχνά στις γυναίκες ιδιότητες ζώων, τις οποίες θαυμάζουν ή φοβούνται: "Ελαφριά... πεταλούδα!" «Είναι δεκατριώ χρονώ, ένα κορμί σα χέλι .." "Ναμκίαρα γάτα!" και η εξήγηση: "Ναμκίόρισα γάτα θα πει αχόρταγη, αχάριστη. Αμα της δίνεις να φα όλο χαϊδεύεται. Μια μέρα να τη βροντήξεις, σου βγάζει τα νύχια της.

¹⁶ Κσ'τέρ' = Κσιτέρι= Κσιφτέρι=Ξεφτέρι = είδος γερακιού

Κι εγώ μια φορά να μην της φέρω, είσαι το 'να είσαι τ' άλλο.. - Καμιά φορά δεν έχει ο άνθρωπος ... - Εμ δεν είσαι συ για να κάνεις τίποτα ...".

Από την άλλη, σε εκφράσεις των αντρών, οι γυναίκες εμπίπτουν στην κατηγορία των βρώσιμων - φυτικών ή ζωικών, ανάλογα με τις περιστάσεις - ενώ παράλληλα το φαί ταυτίζεται με τη σεξουαλική πράξη. "Μια δροσινή ήντο... είχε δυο καρπουζέλια!" "ήντο σαν το τροφαντό .." "Έχει κάτι μπαμπουνάκια στο γιαλό, κάτι μελανούρια.." ή "αυτή είναι για μπασμό (= δόλωμα στα ψάρια)". "Τα παλιά τα χρόνια γυναίκειο κρέας δεν έβλεπες". "Βρε, τσ'ι τα κόκαλά τ'ς τρούγοντι". ".. είναι να γλύψεις και τα κοκαλέλια τ'ς.." "Οι γυναίκες είναι σαν το φαγητό. Βαριέσαι το ίδιο κάθε μέρα. Μιανού του φέραν φασιανό - φάε να δεις, θα βαρεθείς; Έφαγε μια, έφαγε δυο, έφαγε τρεις, μπούχτισε. Ήθελε ποικιλία, ας είναι και φασολάδα! "

Η σχέση με μια τόσο "πλούσια" φύση - πλούσια σε ποικιλία, αντιθέσεις, εναλλαγές, συνθέσεις και ανασυνθέσεις, μαθαίνει τον άνθρωπο τη γλώσσα και τους νόμους της. Το φυσικό περιβάλλον αποτελεί την πηγή από όπου αντλούνται οι μεταφορές, που προάγουν τη γνώση, και σχηματοποιούνται οι αξίες. Το εργαστήριο, όπου ο άνθρωπος μαθαίνει να χειρίζεται την ποικιλία και να αξιοποιεί τη διαφορά: μαθαίνει να επιλέγει και να συνδυάζει, να προσθέτει και ν' αφαιρεί, να δοκιμάζει, να παραλλάζει, να αυτοσχεδιάζει, να εκφράζεται εύστοχα με έξοχες εικόνες και μεταφορές: μαθαίνει μ' ένα λόγο την τέχνη να ζει και να δημιουργεί τον πολιτισμό του. Έτσι, ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον διαμορφώνεται μια βιωματική σχέση στενής εξάρτησης και εσωτερίκευσης του περιβάλλοντος χώρου, μια σχέση "σωματική" που οξύνει τις αισθήσεις αλλά και "διανοητική", που καλλιεργεί την περιέργεια και την ερευνητικότητα, αναπτύσσοντας φυσικές και διανοητικές δεξιότητες. Από τη σχέση αυτή, ανάμεσα στον άνθρωπο και το φυσικό του περιβάλλον, απορρέει η βαθιά εμπειρική γνώση των κανόνων της φύσης και, προπαντός, η τέχνη να συνταιριάζονται ετερόκλητα στοιχεία. Στο συνταίριασμα αυτό ίσως οφείλεται και η αθέατη εσωτερική ενότητα που χαρακτηρίζει το ετερόκλητο τοπίο της

Ερεσού, τόσο το φυσικό όσο και το ανθρώπινο. Αυτό ίσως εξασφαλίζει τόσο τη συνοχή, όσο και την ιδιαιτερότητά τους.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Εισαγωγή

Η Ερεσός είναι ένας χώρος με μεγάλο ιστορικό και πολιτισμικό βάθος. Για τη νεώτερη κωμόπολη, που συγκροτήθηκε πριν 300 περίπου χρόνια, βασικό ρόλο, παίζει το περιβάλλον και οι δομές μακρίας διάρκειας που συντηρεί. Κυρίαρχη είναι η αγροτική οικονομική δομή, η οποία από τη μια, συνυφίνεται με τη μεγάλη γαιοκτησία, την ιεραρχική ουρμπανιστική δομή και την επίσης ιεραρχική κοινωνική δομή και από την άλλη, συνδυάζεται με τη Μητρεστιακότητα και την Προφορικότητα.

Η Ερεσός διατήρησε ως το 1960 τον κύριο όγκο του πληθυσμού της καθώς και την ημι-φεουδαρχική οικονομική και κοινωνική δομή της. Τότε πραγματοποιήθηκε και η μεγαλύτερη μεταναστευτική έξοδος (35% του πληθυσμού), που προκάλεσε την κατάρρευση των παλαιών δομών. Έτσι, λόγω ερήμωσης, η Ερεσός εισέρχεται σε μία περίοδο μετάβασης από την παλιά στη σύγχρονη εποχή, την οποία διανύει μέχρι σήμερα, και στη διάρκεια της οποίας εκσυγχρονίζεται και μετασχηματίζεται κοινωνικά.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της Ερεσού είναι: η ποικιλομορφία του φυσικού, κοινωνικού και πολιτισμικού τοπίου, που βασίζεται αντίστοιχα: στην εδαφική κατάτμηση, την κοινωνική και πολιτισμική ετερογένεια και τη μεγάλη κοινωνική διαστρωμάτωση. Η ύπαρξη ενός ανεπτυγμένου προφορικού πολιτισμού σε αντίστιξη με έναν ισχνό «εγγράμματο». Η Ερεσός διατηρεί τη μακριά παράδοση του μεσογειακού χώρου, παράδοση αφομοίωσης ποικίλων πολιτισμικών στοιχείων. Είναι μια "χόανη πολιτισμών", ένα μωσαϊκό που παίρνει πολλές φορές παράξενα σχήματα, ανακαλώντας εποχές τη μία μέσα από την άλλη. Πώς να μιλήσεις για την ιστορία της! Αποσπασματικές πληροφορίες, προφορικές παραδόσεις και αφηγήσεις, θρύλοι, πραγματικές και φανταστικές ιστορίες, "μισελέδες", συγκροτούν τα πολλά και ετερόκλητα πρόσωπά της. Στους ανθρώπους της στοιχειώνει ένα αρχαϊκό παρελθόν, κι ένα υπερσύγχρονο παρόν, που

ζυμώνονται διαρκώς. Τοπικοί λόγιοι και ξένοι συγγραφείς έχουν ασχοληθεί με την αρχαία κυρίως ιστορία της. Η νεώτερη και σύγχρονη ιστορία είναι ουσιαστικά άγνωστες όσο και η μεσαιωνική. Λίγες και αποσπασματικές είναι οι πληροφορίες που υπάρχουν για την ιστορική διαδρομή της στο χώρο και το χρόνο, ελάχιστες συγκριτικά με των άλλων περιοχών του νησιού. Ωστόσο η διαδρομή αυτή έχει εγγραφεί και πλανιέται στο χώρο που φιλοξενεί την τοπική κοινωνία, στις συνήθειες και τα λόγια των ανθρώπων: «Νελέρ¹⁷ τιντίνια¹⁸ περάσασ'(ι)¹⁹ απείδω²⁰», δηλαδή, «σαν πόσοι και καλά "λεβέντες" έχουν περάσει από δω...». Ο λόγος αποτυπώνει, με ένα αξιοθαύμαστο συνδυασμό τεσσάρων λέξεων, τουρκικής, φράγκικης και ελληνικής προέλευσης-αρχαίας και νεότερης ιδιοματικής- ένα γεγονός επαναλαμβανόμενο με τεράστιο ιστορικό βάθος και διαχρονική ισχύ: το ανακάτεμα των πληθυσμών, την κοινωνική και πολιτισμική πανσπερμία.

Παρά τις δυσκολίες, αν καταφέρουμε να παρακολουθήσουμε έστω και σε γενικές γραμμές την ιστορική διαδρομή της Ερεσού στο χώρο και στο χρόνο, βάσει των λίγων και αποσπασματικών πληροφοριών, που διαθέτουμε, θα μπορούσαμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για τον ίδιο το χώρο σαν οικισμένο σύνολο μέσα στις εποχές. Ιδιαίτερα, ο τρόπος συγκρότησης της σημερινής κωμόπολης και η προηγούμενη οικιστική πραγματικότητα, θα μας επιτρέψει να σχηματίσουμε μια εικόνα πιο συνεκτική της τόσο ποικιλόμορφης, καταταμημένης και ετερογενούς κοινωνικής και πολιτισμικής φυσιογνωμίας και όσο είναι δυνατόν να εξηγήσουμε ορισμένες πλευρές της, πλευρές που σχετίζονται άμεσα με την κοινωνική δομή. π. χ. τη διπλή κατοικία που διατηρούν οι Ερεσιώτες - μια στο χωριό και μια στον κάμπο - και που εξασφάλιζαν μέχρι πρότινος μέσω της διπλής προίκας, καθώς και την παλιά συνήθεια της γενικής μετακόμισης του χωριού στον κάμπο και στο γιαλό κατά τους θερινούς μήνες (τα

¹⁷ Νελέρ: λέξη τουρκική. « πόσο λογίω». «τι και τυ». «πόσοι και πόσοι»

¹⁸ Τιντίνια: λέξη λατινική, μεταλλικά νομίσματα, κουδούνια (απομεινάκια σταφυλιών στον τρύγο). εδώ: κόσμος και κοσμάκης, κάθε καρυδιάς καρύδι.

¹⁹ Η τοπική διάλεκτος διατηρεί στο γ' πληθυντικό πρόσωπο τις αρχαίες καταλήξεις -ουσι και -ασι.

²⁰ Απείδω (=από δω): ιδιοματική ερεσιώτικη λέξη.

"σ'νουπαρτά"). Θα μπορέσουμε επίσης να εντοπίσουμε ορισμένα στοιχεία, που συστηματικά επαναλαμβάνόμενα, εγγράφονται στη μακρά διάρκεια και χαράσσουν τις κύριες γραμμές στην τοπική κοινωνική και πολιτισμική φυσιογνωμία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η συγκρότηση του οικισμού

α. Το απότερο παρελθόν (αρχαία και μεσαιωνική πόλη)

Η φυσική διάρθρωση της Λέσβου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικιστική της οργάνωση. Το νησί μοιράζεται σε ξεχωριστές χερσονήσους που έχουν για κέντρο τους έναν ορεινό όγκο. Η Β. Δ. χερσόνησος έχει κέντρο της τον ορεινό όγκο του Ορδύμνου, τρίτο σε ύψος του νησιού. Η περιοχή της Ερεσού κατέχεται από το ορεινό αυτό συγκρότημα, που σχηματίζεται από πολλά βουνά, πολλούς λόφους και άπειρα υψώματα, τραχιά και γυμνά (Κλεομβρότου, 1970, I: 16) καλύπτοντας σαν "δίχτυ" τη μεγαλύτερη επιφάνεια και αφήνοντας μέσα του και στις παρυφές, μικρές αλλά εύφορες κοιλάδες και πεδιάδες. (Κοντής, 1978: 11). Η διαμόρφωσή της, όπως και των άλλων αιολικών πόλεων του νησιού, σε αυτόνομη πόλη-κράτος με την επικράτειά του (περιοχή Ερεσσίας) έγινε με βάση και στα πλαίσια της φυσικής γεωγραφικής διαίρεσης του νησιού σε περιφέρειες.

Η Ερεσός είναι μία από τις τρεις αρχαίες πόλεις του νησιού που επέζησαν, μαζί με τη Μυτιλήνη και τη Μήθυμνα (Μόλυβο)²¹. Αν και δεν διατήρησε την αρχική της θέση όπως αυτές, είναι η μόνη εκτός από τη Μυτιλήνη, που διατήρησε το όνομά της, όπως και πολλά αρχαία τοπωνύμια - Λεσβάδος, Μάκαρα, Λαρτσή (Κοντής, ό. π.: 121-124)- που σώθηκαν περνώντας από στόμα σε στόμα από τις διαδοχικές γενεές των κατοίκων στην ευρύτερη αγροτική περιοχή της. "Ερεσος" στην τοπική αιολική διάλεκτο ήταν το όνομα της αρχαίας πόλης κράτους (Κόντης, ό. π.: 127). Το "Ιερισός" ή "Έρισός" απαντάται σε εκκλησιαστικά έγγραφα, ενώ το "Ερεσός" επικράτησε τα νεώτερα χρόνια. Σε προκοινοσύμφωνο του 1916 αναφέρεται ως «Νέα Ερεσός» σε αντιδιαστολή με την αρχαία πόλη, ενώ στην τοπική διάλεκτο ονομάζεται «Ουρσός». Η διατήρηση του ονόματος σ'

²¹ Η Λέσβος στην αρχαιότητα ήταν μοιρασμένη στην αρχή σε έξι, μετά σε πέντε, σε τέσσερις και τελικά σε τρεις πόλεις-κράτη.

όλες τις περιόδους της ιστορίας της, παρ' όλες τις τομές και τις ασυνέχειες, είναι ένα σημαντικό τεκμήριο για τη συνέχεια κοινωνικής ζωής και οίκησης της περιοχής "στα όρια μιας μακραίωνης και αδιάσπαστης ιστορικής διαδοχής" (ό. π.: 2).

Την αρχαία εποχή, η Ερεσός ήταν μία σημαντική ναυτική πόλη της Λέσβου. Ο Στράβων καθορίζει σύντομα τη θέση που κατείχε: "Ίδρυται δέ 'επί λόφου καθήκει τε επί θάλατταν". Παραστατικότερα δίνει την εικόνα της πόλης ο Αρχέστρατος: "Έν Λέσβω κλεινής Έρεέσου περικύμονι μαστῶ ". Η Ερεσός, δηλαδή, βρισκόταν σε λόφο ζωσμένο από το κύμα. Γύρω από αυτόν ξαπλωνόταν το Εμποροναυτικό λιμάνι και σε μια ακτίνα 400-500 μέτρων, όπως δείχνουν τα σκόρπια λειψανα εκείνης της εποχής. (Λάσκαρις, 1959: 67-74). Η ονομασία Ερεσός προέρχεται κατά μία εκδοχή από το ρήμα ερέσσω (= κωπηλατώ). Για την ανάπτυξη της πόλης στη θέση αυτή, πλεονέκτημα βασικής σημασίας ήταν η παρουσία πεδιάδας (κουιάδας στην πραγματικότητα), που είναι η μεγαλύτερη στην επικράτεια την κατεχόμενη από βουνά (Κοντής, 1978: 324-325).

Η Ερεσός στην πρώτη περίοδό της ήταν ένα είδος ακρόπολης, που προοριζόταν για την ασφαλή κατοίκηση ενός πολύ μικρού αριθμού αριστοκρατικών οικογενειών. Στην αρχική πόλη δηλαδή, οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν ποτέ κατά πολύ τους 1000. Από τον 4^ο αι. και μετά, η πόλη αναπτύχθηκε παρουσιάζοντας σημαντική οικονομική και βιοτεχνική ζωτικότητα και επεκτάθηκε αποκτώντας οικιστική δυναμικότητα, που ξεπερνούσε τις 2000 κατοίκους. Ο αριθμός αυτός αυξήθηκε κατά την ελληνιστική εποχή, περίοδο πλούτου και ευημερίας για τη Λέσβο. Η πόλη επεκτάθηκε στον κάμπο. Το σύνολο των πολιτών της, κατοίκων της πόλης και της υπαίθρου, υπολογίζεται σε 1000 με 1200 που πρέπει να αντιστοιχούσαν σε σύνολο 5000 - 6000 κατοίκων της Ερεσίας (ό. π. 379-380). Την εποχή αυτή, αποτελούσε ένα από τα πέντε τμήματα της Λέσβου, πόλεις-κράτη, (Μυτιλήνη - Πύρρα - Μήθυμνα - Άντισσα και Ερεσός), που πολλές φορές αντιμάχονταν μεταξύ τους. Η μεθοριακή γραμμή της αρχαίας επικράτειας (περιοχή Ερεσσίας) ξεκινούσε από τη βόρεια παραλία αμέσως πάνω από το Σίγρι, έπαιρνε μέσα της την κορυφή

του Ορδύμνου, όπου βρίσκεται το Υψηλό το Μοναστήρι, άφηνε έξω την περιοχή των Τελωνίων (που έχουν μετονομαστεί σε Άντισσα) και από κει ακολουθώντας νοτιοανατολική κατεύθυνση κατέβαινε (μέσω Χυδήρων και Άγρας) στον κόλπο της Καλλονής απολήγοντας ανατολικά από τον Όρμο της Αποθήκας. (ό. π. 318 - βλ. χάρτη 4). Καταλάμβανε δηλαδή όλη τη Ν. Δ. περιοχή της Λέσβου και γειτόνευε με το κράτος της Άντισσας με την οποία διατηρούσε φιλικές σχέσεις, όπως αποδεικνύει η έλλειψη οχυρών στα σύνορά τους.

Το 167 π. Χ. όμως οι Ρωμαίοι κατέστρεψαν την Άντισσα και παρέδωσαν την περιοχή της στους φίλους τους Μήθυμναιούς. Ερεσός και Μήθυμνα, δύο πόλεις-κράτη εχθρικές μεταξύ τους, απέκτησαν τότε για πρώτη φορά κοινά σύνορα. Έτσι οι Ερέσιοι χτίζουν μια σειρά παραμεθόρια οχυρά για να αμυνθούν στην επιθετική πολιτική της Μήθυμνας. (Κοντής, 1978: 304-306 και Βαλαβάνης, 1985, I: 71). Λείψανα από τα οχυρά αυτά, που έζωναν κυριολεκτικά την αρχαία επικράτεια μέχρι τη θάλασσα, σώζονται μέχρι σήμερα στη συνοριακή γραμμή Ερεσού-Μήθυμνας. (βλ. Κοντής, 1978: 329-331 και Χάρτη 4). Στο εσωτερικό της Ερεσσίας επίσης υπάρχουν λείψανα οχυρών, παλιότερων και νεότερων, που προορίζονταν όχι μόνο για την ασφάλεια των μικρών οικισμών που ήταν εγκατεστημένοι εκεί, αλλά συνδέονταν μαζί τους εξυπηρετώντας ορισμένο σύστημα εξασφάλισης κάποιων καιρίων σημείων για την άμυνα της επικράτειας. Λείψανα παλιών οικισμών που επισημάνθηκαν σε κάποιες μεσόγειες εκτός από τις παράλιες κοιλάδες και σε κάποια άλλα σπάνια μέρη που η γη επέτρεπε την καλλιέργεια αμπελιού κυρίως ή οπωροφόρων δέντρων και τις σπορές, δείχνουν ότι εκεί σχηματίζονταν κάποιες κώμες που ήταν κέντρα των γύρω μαντριών. Τέτοιοι οικισμοί υπήρχαν: στο «Μέγα Λάκκο», βόρεια από τη σημερινή Ερεσό, όπου η ζωή του οικισμού παρατάθηκε ως την Παλαιοχριστιανική εποχή και στα «Μέθανα», Β. Α. της σημερινής Ερεσού, σε γραφική κοιλάδα, που διατηρήθηκε ως μικρός οικισμός με το αρχαίο του όνομα ως το τέλος του 19^{ου} αι. (ό. π. 331-33). Τηχη αρχαίων οικισμών διαπιστώθηκαν και σε άλλες περιοχές: στα "Ψήνια", "Λαχανερό", "Μοναχλάδια", "Καπασούλες" κ. ά. , στις οποίες βρέθηκαν λείψανα, όπως

κλίβανοι, ληνοί, μολύβδινες πλάκες για την εκπίεση και την παραγωγή σουσαμέλαιου, μετρητής υγρών κ.λ.π. (Λουκίδης, 1955: 17 και Παπάζογλου, 1981: 30-31).

Στην τελευταία φάση της Ρωμαιοκρατίας, η επικράτεια της Ερεσού, όπως και των άλλων πόλεων του νησιού ήταν "κωμηδόν κατοικημένη". Σύμφωνα με την εικόνα που μας δίνει ο Λόγγος, μικρά χωριά, οικισμοί, μεμονωμένες επαύλεις με δούλους, δουλοπάροικους και ελεύθερους εργάτες καλλιεργούσαν τα κτήματα. Η διατήρηση των παλιών ενοτήτων στο νησί οφείλεται στους ίδιους γεωγραφικούς λόγους που επέβαλαν το σχηματισμό των αρχαίων επικρατειών. Η Ερεσός εξακολουθούσε να είναι το κέντρο της παλιάς Ερεσσίας και είχε λιμάνι εξαγωγής των προϊόντων της και διεξαγωγής εμπορίου (Παρασκευαϊδης, 1998: 68). Τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες στη Λέσβο εξακολουθεί η λατρεία του δωδεκάθεου, ενώ η λατρεία των αυτοκρατόρων είχε φτάσει το επίπεδο της λατρείας των θεών ("Καισαρολατρεία"). (Αχειλαρά, 1995: 26). Στην Ερεσό, εικόνα έντονης "καισαρολατρείας" δίνουν αφιερωματικές επιγραφές προς τους ρωμαίους αυτοκράτορες (Δανιή, 1895). Σχετικά αναφέρει ο Μητροπολίτης Σάρδεων Γερμανός στο "Δελτίο Ι. Μ. Μηθύμνης": " Ο Χριστιανισμός εν Λέσβω είχαν ευθύς εξ άρχης και πολύ κατόπιν νά αντιπαλαίσει προς αντίξοότητας και αντιδράσεις, άλλας τε και τας από τας γνωστής καισαρολατρείας και λοιπών ειδωλολατρικών εκδηλώσεων προερχομένας " (Κουρβανιού, 1998: 80). Ο εκχριστιανισμός της όπως και όλου του νησιού ήταν αποτέλεσμα της επικοινωνίας και των εμπορικών συναλλαγών με τα μεγάλα χριστιανικά κέντρα της Μ. Ασίας (Έφεσο, Πέργαμο, Σμύρνη κ. ά.), (Αχειλαρά, 1995: 27). Όμως, δέχθηκε το χριστιανισμό καθώς φαίνεται λίγο αργά και ακόμα πιο αργά οργανώθηκε εκκλησιαστικά, όπως εξάλλου και όλη η Λέσβος. (Κλεομβρότου, 1970: 13-14). Εξακολούθησε ασφαλώς για μακρύ χρόνο η λειτουργία των εθνικών ιερών, ακόμα και μετά το δια νόμου κλείσιμό τους.

Σιγά-σιγά οι χώροι της χριστιανικής λατρείας πολλαπλασιάζονται, ενώ τα αρχαία ιερά εξαφανίζονται ή μετατρέπονται σε χριστιανικούς ναούς. Οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Σκάλας Ερεσού και Αφεντέλλη (5^{ου}

και 6^ο αιώνα μ. Χ. αντίστοιχα), είναι χτισμένες πάνω σε αρχαιότερα κτίσματα –η πρώτη τουλάχιστον πάνω σε αρχαίο ναό-, ενώ τα ονόματα των δωρητών στις κτητορικές επιγραφές των ψηφιδωτών "διάχωρων": Τιμήσιος, Ισίδωρος, Τιμαγόρας, Ονήσιμος Παλατεινός, αλλά και ο ίδιος, ο ψηφιδωτός διάκοσμος, με αρχαία αγγεία (κανθάρους), τσαμπιά σταφυλιών, παραστάσεις πτηνών (πέρδικες, παγώνια) κλπ., είναι ενδεικτικά για την παρουσία της "όψιμης αρχαιότητας" μέσα στην πρωτοχριστιανική εποχή. Στο σημερινό λιμανάκι της Παναγιούδας, πάνω στην αμμουδιά βρίσκεται το εκκλησάκι της Παναγίας που λέγεται Μινάβρα, από η λατινική λέξη *Mineva* (= Αθηνά). Πάνω ακριβώς από αυτό υπήρχαν άφθονα ερείπια ναού που μεταβλήθηκε σε χριστιανική εκκλησία (κίονες δωρικοί, επιστύλια, κολώνες στρογγυλές, κομμάτια αγγείων κλπ.) (Λάσκαρις, 1959: 72). Μια αρχαία επιγραφή μιλάει για ναό της Αθηνάς (Δαυίδ, 1895). Πιο ανθεκτική στο χρόνο αποδείχθηκε η λαϊκή θρησκεία και πίστη στους μικρούς θεούς, τις Νηρηίδες και τους "δαίμονες", που μαρτυρείται μέχρι τα νεώτερα χρόνια, (Κουρβανιού, 1998 : 80), ακόμα και τα σημερινά, σε αφηγήσεις για τις «Νεραγίδες» (Νεράιδες- Νηρηίδες), για αερικά, ζωτικά και φαντάσματα (Στασινοπούλου, 1995: 21)²². Υπάρχει η εξής χαρακτηριστική μαρτυρία του Γ. Λάσκαρη, δημιουργού του αρχαιολογικού μουσείου Ερεσού:

"Έμαθα πως στα χέρια μιας γριούλας στον Κούκο (συνοικία της Ερεσού), της κυράς Πολυξένης βρισκόταν ένα αγαλματάκι, που κάθε φορά που παρουσιαζόταν κάποια αρρώστια στα πρόβατα, το μετάφερναν στη μάντρα, άναβαν κεριά κολλώντας τα απάνω του, το θύμιαζαν και το επέστρεφαν στη γριούλα που όπως έλεγε έβγαζε το τυρί ή τον τραχανά της χρονιάς της... Ήταν... από σκούρο μάρμαρο... παρίστανε γυναίκα που φορούσε ένα πλισέ φουστανάκι ως τα πόδια κι απ' τα κεριά που κολλούσαν οι τσομπάνηδες απάνω κι απ' τους καπνούς του λιβανιού δε φαινόταν το πρόσωπο. Είχε ύψος 0, 25 και τα χέρια ήταν κολλημένα στο κορμί. .
"(Λάσκαρης, 1991: 24-25).

²² Όσον αφορά τη σχέση του τόπου με τη θεότητα, βλ. Κυρακίδου Νέστορος, «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», 1989

Αν κρίνουμε από την ποιότητα των εκκλησιαστικών μνημείων που ερευνήθηκαν στην πόλη, η ευημερία διατηρήθηκε στην Ερεσό ως την παλαιοχριστιανική εποχή (4^{ος} - 6^{ος} αι. μ.Χ.). Με την οικονομική ύφεση που σημειώνεται στο νησί στο τέλος του 7^{ου} αι., τον περιορισμό του εμπορίου και τις νέες δημογραφικές συνθήκες που δημιουργούνται με τη μείωση του αστικού πληθυσμού (Αχειλάρα, 1995: 28), οι αρχαίες πόλεις διαλύονται και ο πληθυσμός τους σκορπίζεται σε μικρούς οικισμούς στην ύπαιθρο. Έτσι, στα βυζαντινά χρόνια μέσα στις ίδιες αρχαίες επικράτειες σχηματίζονται συστάδες χωριών, οι "κώμες" που έχουν σαν κέντρο τη "μητροκωμία" και εξασφαλίζονται με τοπικά οχυρά στον όψιμο Μεσαίωνα από το πλήθος των πειρατικών επιδρομών. (Βοσπάνη - Κουμπά, 1982: 9 και Μουντζούρης, 1962: 50). Πιθανώς η Ερεσός αποτέλεσε "μητροκωμία" - κέντρο τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής - και μαζί με τις γύρω "κώμες" ενιαία φορολογική μονάδα (Κουρβανιού, 1998: 78).

Η διάρθρωση της θρησκευτικής ζωής φαίνεται ότι ακολούθησε την πολιτική διάρθρωση του νησιού, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά το 167 π. Χ. και διατηρήθηκε ως την παλαιοχριστιανική εποχή, σε υποτυπώδη έστω μορφή (Κοντής, 1978: 50). "Στην επισκοπή της Μυτιλήνης υπάγονται οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων Μυτιλήνης, Πύρρας και Ερεσού, ενώ στην επισκοπή της Μήθυμνας οι επικράτειες της Μήθυμνας, της Αρίσβης και της Άντισσας" (Αχειλάρα, 1995: 27). Η Ερεσός που πολιτικά ήταν δεμένη στο άρμα της Μυτιλήνης από την αρχαία ακόμα εποχή, υπάγεται τώρα εκκλησιαστικά στη δικαιοδοσία της (4^{ος} μ. Χ. αιώνας). Μέχρι σήμερα διατηρείται η ίδια εκκλησιαστική διαίρεση. Η επικράτεια της αρχαίας πόλης της Ερεσού είναι σήμερα το μόνο μέρος της Β. Λέσβου που ανήκει στη Μητρόπολη Μυτιλήνης. Έτσι, αφενός επιβεβαιώνονται στις λεπτομέρειές τους τα όρια της "Ερεσίας" που είναι και όρια των δύο Μητροπόλεων Μήθυμνας και Μυτιλήνης και αφετέρου γίνεται δυνατή η παρακολούθηση της εξέλιξης της περιοχής, που για ένα διάστημα αποτέλεσε ιδιαίτερη επισκοπή (Κοντής, 1978: 318-319).

Στο τέλος του 9^{ου} αιώνα " 'Ο έκ τῶν δύο αὐτοκεφάλων 'Αρχιεπισκοπῶν" ἢ τῆς Μυτιλήνης, συμφώνως πρὸς τὰς "Αναγραφάς"

(Notitiae Episcopatum) προάγεται εις Μητρόπολιν. . καὶ ἀποκτᾶ ἕξ χωροεπισκόπους" ἀπὸ τοὺς οὗσις ἕνας ἦταν τῆς " Ἱερουσὸ ἢ τῆς Ἑρεσοῦ". (Κλεομβρότου, 1970: 14). Ἐπὶ λατινοκρατίας ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία ἰδρύει ἀρχιεπισκοπὴν στὴ Μυτιλήνη, ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Λατίνον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, καὶ Ἐπισκοπὴν στὴν Ἑρεσό. Οἱ Λατίνοι ἐλέγχουν καὶ τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον. (Αχειλαρά, 1995: 31). Ἐνας ἐρεσιώτικος μισελὲς με σατιρικὸ περιεχόμενον (βλ. Παράρτημα, μισελὲς ἀριθ. 23, "ἕνας παπᾶς φραγκόπαπας...") ἔχει διατηρήσει κρυσταλλώντονα τὴν ἱστορικὴ μνήμην τῆς ἐποχῆς. Ἀρχῆς 14^{ου} αἰ. ἀλλὰ καὶ τὸ 16^ο αἰ. ἡ Ἑρεσὸς ἀναφέρεται ὡς ἐπισκοπὴ τῆς Μητροπόλεως Μυτιλήνης, διατηρεῖ δηλαδὴ ὡς περιοχὴ τὸν ἀνάλογον πληθυσμὸν καὶ ζωτικότητα (Παπαζογλου, 1981: 94), μέχρι καὶ παρὰ τὴ δύσκολη ἐποχὴ τῆς πρώιμης ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.

Στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἡ Ἑρεσὸς διατηροῦσε τὸ φρούριόν τῆς, ποὺ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους στὸ τέλος τῆς περιόδου. Τὸ κάστρο τῆς Ἑρεσοῦ²³ φαίνεται ὅτι εἶχε ἐκπορθηθεῖ καὶ ὑποστεί καταστροφές, λίγο πρὶν τὴν κατάληψιν τῆς Λέσβου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1462), στὴ διάρκεια τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, ἐκδοχὴ ποὺ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ θρύλον γιὰ προδοσίαν τῆς μυστικῆς εἰσόδου καὶ ἐκπόρθησίν τῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Δεν εἶναι γνωστὸ πότε καὶ πῶς διαλύθηκε ὁ ἀρχαῖος παραλιακὸς οἰκισμὸς τῆς Ἑρεσοῦ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Σύμφωνα με τοὺς Καρύδη - Kiel, στὸ κεφάλαιον «Ὁ ναχιγιές τῆς Ἑρεσοῦ» (Καρύδης - Kiel, 2000: 94-97), ἡ μετακίνησιν τῆς Ἑρεσοῦ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν πρέπει νὰ συνέβη στὴν πρώιμη βυζαντινὴν περίοδον, ὅταν ἐγκαταλείφθηκε ἡ παλιὰ παραλιακὴ πόλις

²³ Τὸ κάστρον βρισκόταν ἐν ἐνέργειᾳ ὡς τὴν κατάληψιν τῆς Λέσβου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ποὺ τὸ ἀντικατέστησαν με τὸ κάστρον ποὺ ἐκτίσαν ἐκεῖνοι ἀργότερον στὸ Σίγρι (το 1757) ἐντάσσοντάς τὸ στὸ κύριον ἀμυντικὸν τοῦ δικτύου μαζί με τὰ κάστρα τῆς Μυτιλήνης καὶ τοῦ Μολύβου (Κοντής, 1978: 32). Σὲ κάποιον πύργον τοῦ οἱ Τούρκοι διατηροῦσαν παρατηρητήριον, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ βιβλίον πρακτικῶν τῆς Δημογεροντίας Ἑρεσοῦ τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνα, ὅπου ἀναγράφεται ὁ διορισμὸς καὶ τὸ μίσθωμα τοῦ «βίγλατζη» (Παπαζογλου, 1981: 101). Σήμερα στὴν κορυφὴ τῆς «Βίγλας», ὅπως ὀνομάζεται ὁ λόφος τῆς ἀρχαίας Ἑρεσοῦ, στὴ θέσιν τῆς ἐλληνικῆς ἀκρόπολις βρῖσκονται τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου.

και ιδρύθηκε ένας οχυρός οικισμός τέσσερα χιλιόμετρα στο εσωτερικό, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ο μεγαλύτερος οικισμός της περιοχής. Η μαρτυρία όμως του Οθωμανού κουρσάρου και κατόπιν ναύαρχου του Σουλτάνου, Πιρί Ρεΐς (1465-1553), στο βιβλίο του « Το Βιβλίο της Ναυσιπλοΐας» (Λούπης,1999:194), για την παραλιακή Ερεσό το 16^ο αιώνα, ανατρέπει την άποψη αυτή: «Η Ερεσός είναι ένα μεγάλο χωριό δίπλα στη θάλασσα. Ρίχνουν άγκυρα στα ρηγά νερά με τη λευκή άμμο, εμπρός απ' το χωριό. Αφού κάνουν τις προμήθειές τους σε νερό συνεχίζουν το δρόμο τους. Και εκατό πλοία μπορούν να αράξουν ταυτόχρονα. Υπάρχει αρκετό νερό για όλους. Εκεί κυλά κι ένα ποταμάκι. Τις μέρες του καλοκαιριού δεν πίνουν το νερό του, αλλά προτιμούν τα πηγάδια...»

Έτσι ή αλλιώς, τη μεσαιωνική περίοδο, οι κίνδυνοι από τις συνεχείς επιδρομές είχαν αναγκάσει τον πληθυσμό της αρχαίας παραλιακής πόλης να μετακινηθεί στο εσωτερικό σε αναζήτηση προστασίας. Φαίνεται ότι ενισχύθηκε το σύστημα διάσπαρτης οίκησης, που προϋπήρχε στην αγροτική ενδοχώρα, ευνοήθηκε η ανάπτυξη των εσωτερικών οικισμών και των μοναστηριών που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες για οχύρωση και αμυντική οργάνωση του γύρω χώρου καθώς και για καλλιέργεια των μοναστηριακών και άλλων κτημάτων (Αχειλαρά, 1995: 31). Ανάμεσα στο 1521 και 1644 η Ερεσός είχε χάσει το 57%, των οικισμών της, σύμφωνα με στοιχεία των οθωμανικών καταστάσεων, ο πληθυσμός της μειώθηκε φτάνοντας το 1672 στο κατώτερο σημείο του, ενώ η ανάκαμψη ήρθε το τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα. Η μείωση αυτή ίσως οφείλεται στη δυτική πειρατεία, που είχε φουντώσει τις παραμονές του πολέμου στην Κρήτη ή ενδεχομένως οφείλεται σε επιδημίες πανώλους και τύφου (Καρύδης - Kiel, 2000: 95-96). Την πρώτη υπόθεση ενισχύουν οι παραδόσεις για κουρσάρους και τα τοπωνύμια Χρούσος - Κούρσος και Σφαγή, στο χωριό Μεσότοπος (Βαλαβάνης, 1985: 86) και στην Ερεσό, οι παραδόσεις για πειρατές και "μεγάλη σφαγή" των κατοίκων, κατά μία εκδοχή στο βουνό, που από το γεγονός ονομάστηκε «Φονιάς». Τότε καταργήθηκε και η επισκοπική έδρα και τόσο η Ερεσός όσο και τα χωριά που αποτελούσαν την επισκοπική της περιφέρεια, Μεσότοπος και Άγρα υπήχθησαν στη μητρόπολη Μυτιλήνης,

όπου ανήκε και η καταργηθείσα επισκοπή. Η ερήμωση και η καταστροφή αναφέρεται ως λόγος της κατάργησης της επισκοπικής έδρας σε πατριαρχικό σιγίλιο του 1626, που δίνει τέλος υπέρ της Μυτιλήνης, στη διαμάχη των δύο Μητροπόλεων του νησιού, για τον έλεγχο των χωριών της δυτικής του περιφέρειας "τήν Έρισσόν, τήν Άγρην και τόν Μεσότοπον". (Πατριαρχ. Σιγίλλιον 1626).

Τα ερημοκλήσια στην ευρύτερη περιοχή της Ερεσού, μάρτυρες για τις άλλοτε κατοικημένες περιοχές, «εγγράφουν στο χώρο την κίνηση που σημειώνεται στο χρόνο», την εγκατάλειψη χωριών και την ερήμωση (Κυριακίδου Νέστορος, 1989: 37-38). Εικόνα αυτής της ερήμωσης των «κωμών» το πρώτο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα, μας δίνει ο μητροπολίτης Μηθύμνης (1618-1621) Γαβριήλ Σουμαρούπα, στην "περιγραφή της Λέσβου": " Ήσαν ποτέ καί επισκοπαί τρεῖς Έρισός, έν ἡ κεκοίμηται άγιος Άνδρέας Κρήτης, Πύρρα καί Στρογγυλή αλλά νύν ἡ μέν Έρισός μένει, οὐ μήν δέ άστν ώς πρότερον, αλλά τό προάστειον, έστι δε οϊκούμενον ἡ δέ Πύρρα καί ἡ Στρογγυλή παντελώς έρημωμένα". Και αλλού: " Όπισθεν τούτου (του όρους της μονής Υψηλού) όλίγον πόρρω έστιν ἡ Έρισός. Εἰσίν έρημοι κώμαι οὐκ εκ πολλοῦ χρόνου, Φραντζάδον, Κιγιάδον, Κονιάδον, Ζαχαριάδον καί Εὐκολία, άλλ' αἱ εκκλησίαι μένουσιν. Καί έτεροι πλείστοι εκκλησίαι έν ᾧρεσι καί πεδίοις, έν αἷς γίνεται κατ' έτος ἡ τοῦ άγίου μνήμη έν τῇ ἡμέρα αὐτοῦ, μή τολμώντων ταῶν άγαρηνῶν ένοχλῆσαι τό σύνολον, εἰ μή τινας κηρούς, έξ ὧν ο ἰ χριστιανοί κομίζουσι δι' εὐλάβειαν, καί άρτους καί οἶνον παρέχειν αὐτοῖς" (Φουντούλη, 1960: 31, 42).

β) Η Νεώτερη Ερεσός (1700-1940)

Οι πόλεμοι των τελευταίων αιώνων του Βυζαντίου, η πτώση της Κωνσταντινούπολης και η οθωμανική κατάκτηση, σε συνδυασμό με τη δραστηριότητα των πειρατικών στόλων, οδήγησε σε εξόντωση των πληθυσμών και σε παντελή ερήμωση πολλά νησιά (I. E. E, 1970: 83). Η Λέσβος σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες ποτέ δεν ερημώθηκε παρά τη δημογραφική αιμορραγία που ακολούθησε την τουρκική κατάκτηση και την απώλεια, πάνω από το μισό των κατοίκων της (Μιχαηλάρης, 1995: 25). Στην Ερεσό ιδιαίτερα η αγροτική ενδοχώρα και η διάσπαρτη οίκηση της υπαίθρου συγκράτησε έναν πληθυσμό και διαφύλαξε την περιοχή από την πλήρη ερήμωση. Ένα μόνιμο και σταθερό στοιχείο στην περιοχή, αποτελούσαν οι γυναίκες και πιθανώς οι τσοπάνηδες που ζούσαν στα γύρω βουνά. Την εξόντωση των αντρικών πληθυσμών και τον εποικισμό της περιοχής από άλλες περιοχές, απηχούν οι τοπικές παραδόσεις για "ασκερλήδες ληστοπειρατές, "μεγάλη σφαγή" των αντρών, "φερτούς άντρες», «κρυμμένους θησαυρούς". Αντίστοιχες παραδόσεις υπάρχουν και στο γειτονικό Μεσότοπο (Κοντέλη, 1985: 24-25 και 92-93). Φαίνεται ότι η περιοχή άρχισε να ανακάμπτει από την ερήμωσή της και να μπορεί να αποφέρει σημαντικά εισοδήματα και πάλι από την ακίνητη περιουσία, που ανήκε στην ερημωμένη επισκοπή και στα τέσσερα μοναστήρια της: του Τζίσπρα (Υψηλού), του Πιθαρίου (στο Πορτό), του Χριστού (στον Κάμπο) και του Αγίου Γεωργίου στα Τατάρια. (Χαβαράνης, 1996: 14).

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς ιδρύθηκε το κεφαλοχώρι της Νέας Ερεσού στη σημερινή του θέση. Το πιθανότερο είναι ότι συγκροτήθηκε γύρω στα 1700, περίοδο πληθυσμιακής ανάκαμψης της περιοχής και στα πλαίσια του οθωμανικού εποικιστικού προγράμματος για πύκνωση του πληθυσμού με κατοίκους από άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας. Συμπίπτει επίσης με την οθωμανική επέκταση στο εσωτερικό του νησιού, για λόγους αποτελεσματικότερης οργάνωσης της παραγωγής και του φοροδοτικού συστήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Αργύρης, 1995: 37-38). Όσοι κάτοικοι σώθηκαν από τις καταστροφές και άλλοι που ήλθαν αργότερα από τις γύρω περιοχές, αλλά και τη Μικρά Ασία και την ηπειρωτική Ελλάδα ,

συγκρότησαν το κεφαλοχώρι της Νέας Ερεσού στο εσωτερικό της περιοχής, σε υψόμετρο 50 μ. από τη θάλασσα και σε τοποθεσία πιο οχυρή, έτσι ώστε να έχει ορατότητα προς τον κάμπο και τη θάλασσα, χωρίς το ίδιο να είναι ορατό. Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Κλεόμβροτος στο «Mytilena Sakra» δίνει τη δική του εκδοχή για τη συγκρότηση της Νέας Ερεσού:

«... Η πόλις (η αρχαία) κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, συνεπεία τῶν ἐπιδρομῶν τῶν κουρσάρων, μετεφέρθη εἰς τό ἐσωτερικόν εἰς ἀπόστασιν 4 χιλιομέτρων ἀπό τῆς παραλίας, συμπτυχθέντων εἰς αὐτήν καί τῶν ἐπτά μικρῶν οἰκισμῶν, οἵτινες προϋπήρχαν εἰς τήν θέσιν αὐτήν" (Κλεομβρότου, 1970: 166).

Έτσι κι αλλιώς είναι φανερό ότι η ανάπτυξη της κομόπολης δεν έγινε από έναν αρχικό οικιστικό πυρήνα, αλλά από περισσότερους. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι διχοτομείται από χαράδρα με παλιό λατομείο (Οτζάκ Λαγκάδα). Από το διάσπαρτο των τριών παλιών εκκλησιῶν της Ερεσού και τη διαφορετική χρονολογία ίδρυσής τους (Κυριακίδου Νέστορος, 1989:35-36) οι οποίες βρίσκονται σε ίσες περίπου μεταξύ τους αποστάσεις, δύο στα άκρα και μια στο κέντρο του σημερινού οικισμού σε τόπους με νερό. Μοιρασμένες είναι και οι τρεις βασικές πηγές-βρύσες του χωριού: η «Βελανίδα» στην περιοχή της Παναγιάς, η «Καλαμιά» στην Οτζάκ Λαγκάδα (μεταξύ των δύο χωριῶν) και η «Παλλήνα» στο Πάνω Χωριό.

Κριτήρια για την επιλογή του χώρου υπήρξαν η ασφαλής, οχυρή, τοποθεσία και η ύπαρξη νερού. Η σημερινή κεντρική πλατεία, όπως και άλλες μικρότερες, στο εσωτερικό του χωριού, συγκεντρώνουν από κάτω νερά - απαραίτητο στοιχείο ο πλάτανος και άλλα δέντρα. Ο κεντρικός κατηφορικός δρόμος, που οδηγεί στον κάμπο και το γιαλό ήταν ποταμός, που σκεπάστηκε, ενώ όλοι οι δρόμοι που κατηφορίζουν προς τον κάμπο-πρώην ρέματα-μετατρέπονται και σήμερα σε κατεβασιές νερού μετά τις νεροποντές. Εξάλλου για την επιλογή της θέσης στη συγκεκριμένη χαράδρα, θα πρέπει να έπαιξε ρόλο το λατομείο της πέτρας που πρόσφερε υλικό για οικοδόμηση.

"Καί εύρίσκειται σήμερον ή Έρεσσός εις τό βάθος της από Παραλίας μέχρι των ύπωρειών των έναντι βουνών κοιλάδος, του κάμπου της Έρεσοϋ. Είναι έκτισμένη, εις απόστασιν τεσσάρων χιλιομέτρων από της παραλίας εις τας ύπωρειάς των βουνών Τρούλλου και Λιμπόρ, τά όποια σκέπουν αυτήν από βορρά, και επί της χαράδρας " Ότζάκ²⁴ Λαγκάδα " ή όποια διχοτομεί αυτήν από Β. προς Ν. εις δύο τμήματα, τό άνω χωρίον και τό κάτω χωρίον. Η χαράδρα φέρει τό όνομα τουτο, διότι έν αυτή ύπάρχει λατομείον ώραιου και εύξέστου έρυθρωποϋ λίθου, έκ του όποίου είναι έκτισμένοι οικία παλαιών πλουσίων οικογενειών της Έρεσοϋ και έκ του όποίου πρό έξήκοντα περίπου έτών έκτίσθη τό μέγαρον της έν Σμύρνη Όθωμανικής Τραπεζης, του όποίου αρχιτέκτων ήτο ό άοιδίμος συμπατριώτης μας Ίωάννης Δεμίρης" (Λουκίδης, 1955: 67-68).

Η Ερεσός είναι χωροθετημένη αμφιθεατρικά στους πρόποδες δύο βουνών βλέποντας προς τη μεσημβρία. Οι βασικές κατευθύνσεις από τον οικισμό προς τα έξω είναι τρεις: η μία προς τα κεντρικά μέρη του νησιού μέσα από οφιοειδές φαράγγι, η δεύτερη νότια προς τη θάλασσα στη σημερινή Σκάλα Ερεσοϋ και η τρίτη δυτικά προς το Σίγρι, οικισμό που αναπτύχθηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η ανάπτυξη του οικισμού έγινε στα βόρεια, βορειοανατολικά και βορειοδυτικά της σημερινής πλατείας. Τα ακανονίστου σχήματος οικοδομικά τετράγωνα που σχηματίζονται σ' αυτές τις θέσεις, δείχνουν ότι ορίζονται από οδικούς άξονες / πορείες που διατάσσονται στη βάση ενός ακτινικού συστήματος με κέντρο αυτή την πλατεία...σε αυτήν την περιοχή, τα φυσικά εμπόδια που υπάρχουν τόσο ανατολικά (ποταμός) όσο και δυτικά (φαράγγι), πρέπει να προσδιόρισαν, από την αρχή, σχετικά υψηλές πυκνότητες κατοίκησης. Πιθανότατα η σημερινή ανάπτυξη της Ερεσοϋ δυτικό / νοτιοδυτικό της τμήμα, να συνδέεται τόσο με την παρουσία του χωριού Σίγρι και άρα έγινε μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όσο και με τη διαπίστωση ενός κορεσμού στο προηγούμενο τμήμα του»(Καρύδης, 2000:172-173)

²⁴ Ocak= τουρκ. ορυχείο

Η Ερεσός έγινε το μεγαλύτερο κεφαλοχώρι της περιοχής με μικτό πληθυσμό - χριστιανούς και μουσουλμάνους. Την περίοδο 1881-1912 είχε περίπου 780 οικογένειες από τις οποίες οι 120 ήταν οθωμανικές (βλ. Πίνακα Ι, σ.255). Αποτέλεσε περιφερειακό διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Στο οθωμανικό ιεραρχικό διοικητικό σύστημα ²⁵ήταν ενταγμένη ως "ναχιγιές" ή "ναχιές" που ανήκε στον "καζά" του Μολύβου, ενώ εκκλησιαστικά ανήκε στην Επαρχία της Μυτιλήνης. Βρισκόταν δηλαδή στην περιφέρεια άλλων διοικητικών και εκκλησιαστικών περιφερειακών κέντρων, ενώ η ίδια αποτελούσε έδρα μιας διοικητικής περιφέρειας (ναχιέ), που περιελάμβανε τα γειτονικά χωριά και κεφαλοχώρια, Σίγρι, Τελώνια (Αντισσα), Μεσότοπο, Άγρα, Τζήθρα, Βαστούσα, Φτερούντα, Ρεύμα και Χύδηρα. Το ελληνικό στοιχείο στην Ερεσό το εκπροσωπούν απέναντι στην Τουρκική Διοίκηση, η Δημογεροντία, με επικεφαλής τον Προεστό. Προύχοντες του τόπου, όπως ο Γιάννης Αχιλλέα Κούκκος ή Γιάνναρος και ο Τζανέτος έγιναν αντιπρόσωποι της επαρχίας Μυθήμνης (Καζαβεκλήδες), με κύρος γνωστό σ' όλο το νησί, που έφτανε ως την Πύλη (Παπάζογλου, 1981:104 και Τάξη, 1995: 141). Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ερεσό χρησιμοποιήθηκαν τουρκικά νομίσματα με τη σφραγίδα της πόλης ΕΡΙΣ ή ΕΡΕΣ-πράγμα που πιστοποιεί την οικονομική της οντότητα. (Παπάζογλου, 1981: 101).

Το 1889 (Χρονολογία του μεγάλου σεισμού που ήταν καταστρεπτικός για την περιοχή), περιφερειακό κέντρο της περιοχής έγινε το Σίγρι, όπου βρισκόταν η Τουρκική Κεντρική Διοίκηση της Δυτικής πλευράς του Νησιού. Το Σίγρι, χωριό με αμιγή τουρκικό πληθυσμό λιμάνι και κάστρο, απείχε από την Ερεσό δυο περίπου ώρες "ημιονικάς". Στο Σίγρι

²⁵Το 1864 τα νησιά του Αρχιελάγους αποτελούν ένα Βιλαέτι με 4 σαντζάκια (διοικητικές περιφέρειες) Λέσβου, Λήμνου, Χίου, Ρόδου. Με βάση τον περί βιλαετιών νόμο, το νησί χωρίστηκε σε 3 διοικητικές περιφέρειες (καζάδες) - τη Μυτιλήνη, την Καλλονή και τη Μήθυμνα - και 2 εκκλησιαστικές - Μυτιλήνη και Μήθυμνα - που με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε 6 ναχιές: Γέρας, Αγιάσου, Μανταμάδου, Ερεσσού, Καλλονής, Πλωμαρίου.

-Sandjak - υποδιαίρεση βιλαετίου. Η λέξη σημαίνει στα τουρκικά σημαία - έμβλημα.

-Kaza - διοικητική περιφέρεια στην αρμοδιότητα του καδή. Καζάδες υπήρχαν μόνο όπου υπήρχε τουρκικός πληθυσμός. (Σιφναίου, 1996, 63-64).

υπήρχε και Στρατιωτική Δύναμη, ενώ στην Ερεσό υπήρχε μικρή δύναμη χωροφυλακής, που αποτελούσαν οι Τούρκοι Χωροφύλακες λεγόμενοι "Ζαπτιέδες". Το 1894 εξάλλου, η περιφέρεια Σιγρίου περιλαμβάνονταν στους Καζάδες του νησιού (Αναγνώστου, 1997: 17).

Τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1913-16) μεταφέρθηκε το διοικητικό κέντρο από το Σίγρι στην Ερεσό. Η Ερεσός έγινε έδρα δήμου και περιέλαβε όλες τις κοινότητες, που υπάγονταν επί τουρκοκρατίας στο Σίγρι. Η ίδια εξακολούθησε να ανήκει διοικητικά στην επαρχία Μολύβου, του Νομού Λέσβου, ενώ εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Μυτιλήνης, όπου ανήκε παραδοσιακά (Λουκίδης, 1955:92). Στη συνέχεια αποτέλεσε ιδιαίτερο δήμο μέχρι πρόσφατα. Σήμερα, βάσει του σχεδίου "Καποδιστριας", η Ερεσός, ως "ιστορικός δήμος", προτιμήθηκε ως έδρα του δήμου "Ερεσού-Άντισσας", που περιλαμβάνει τις κοινότητες Άντισσας - Βατούσας - Μεσότοπου - Πτερούντας - Σιγρίου και Χυδήρων.

*

Αυτό που χαρακτηρίζει την πρώιμη εποχή της Τουρκικής κατάκτησης είναι οι δημογραφικές μεταβολές και η αλλοίωση της σύστασης του πληθυσμού. Η φυγή, η ερήμωση, η προσέλευση στον ισλαμισμό, η πιθανή διείσδυση Τούρκων εποίκων στο νησί, είχε ως επίπτωση τη μείωση του χριστιανικού και την αύξηση του μουσουλμανικού πληθυσμού (Ι. Ε. Ε., 1970: 90-92), που ποτέ ωστόσο δεν ξεπέρασε το 15-20% του πληθυσμού. Η ιδιαιτερότητα της Λέσβου όσον αφορά στη μικτή σύνθεση του πληθυσμού της (Κάραβας, 1996: XX-XXV) , για την Ερεσό υπήρξε συστατικό στοιχείο και ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της.

Η παρουσία του μουσουλμανικού πληθυσμού στην Ερεσό υπήρξε αυξημένη όπως και σ' όλο το Β. Δ. τμήμα του νησιού, που αντιστοιχούσε διοικητικά στον Καζά του Μολύβου. (Σε μία σχέση 1 προς 3). Το γεγονός ότι ενώ υπήρχαν τρεις χριστιανικές εκκλησίες (Αγ. Ειρήνη, Αγ. Κωνσταντίνος και Παναγιά), υπήρχε μονάχα ένα τζαμί, δίνει το μέτρο της πληθυσμιακής διαφοράς ανάμεσα στο χριστιανικό και μουσουλμανικό

στοιχείο. Το τζαμί βρισκόταν στη θέση, όπου πριν μερικά χρόνια ακόμα ήταν ο Δημοτικός κήπος και όπου σήμερα είναι ο χώρος στάθμευσης της πλατείας του χωριού, βρισκόταν δηλαδή "στην καρδιά του χωριού" τονίζοντας την κυρίαρχη θέση της μουσουλμανικής "μειονότητας". Έντονη υπήρξε η σφραγίδα του μουσουλμανικού στοιχείου καθώς και της οθωμανικής εξουσίας, στη χωροταξική διαμόρφωση του χωριού, στη γλώσσα και τα ήθη.

Η γνώση μας γι' αυτό το τμήμα του πληθυσμού, γι' αυτή την άλλοτε κυρίαρχη "μειονότητα" των Μυτιληνίων μουσουλμάνων, παραμένει ανάπηρη, όπως επισημαίνει ο ιστορικός Κάραβας, μια και η ιστοριογραφία "πάντα με το μέρος των νικητών και την αλήθεια των πολλών παραμένει βουβή" (ό. π. XXIII). Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι και στην Ερεσό οι μουσουλμάνοι ήταν ένα κομμάτι του πληθυσμού, οργανικά δεμένο με τη ντόπια κοινωνία. Η προφορική παράδοση, αν και στηριγμένη σε προσωπικά βιώματα που αφορούν τους ίδιους τους χριστιανούς, δίνει ωστόσο μια εικόνα της κοινής ζωής με τους μουσουλμάνους, με τους οποίους οι χριστιανοί συνυπήρχαν ειρηνικά, τόσο σε επίπεδο παραγωγής, όσο και σε επίπεδο γειτονιάς και μοιράζονταν κοινές συνήθειες και έθιμα, τόσο στη βάση όσο και στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας.

"Το χωριό είχε 4. 000 κόσμο τότε. Όργαναν όλο τον κάμπο με τα ζευγάρια. . Ζευγάρια είχασι εμ οι Έλληνοι εμ οι Τούρτσοι. Για τσι Τούρκοι μο 'λεγε η παππούς μ' : 'Μια παρέα ζευγάδες κάθονταν, λέει, σ' ένα λάκκο κι ήρθε ένας Τούρκος μ' ένα καμτσίκι και τσ' άρχισε στις καμτσικιές. Σκόρπισαν ούλοι εδώ κι εκεί. Η παππούς μ' έφυγε μεσ' απ' το λάκκο, για να γλιτώσει την καμτσικιά. Ύστερα πια, είδε τα ντζεσμέδια τ' κι ήλεγε: -μπα, πώς δε μπάσασι ούτε σταγόνα;" "Τα ντζεσμέδια ήταν ζευγαρικά παπούτσια, πετσένιες μπότες, που τις μπαλώναν με πετσιά άμα τρυπούσαν, κι είχαν μπάλωμα πα' στο μπάλωμα. Από κάτω είχαν καρφιά, λάστιχα. Αλλιώς, φορούσαν γυναίκες-άντρες τσοκαρίνια - ένα ξύλο κι από πάνω ένα πετσι - παπούτσια δεν είχαν". (Σκαρλάτος Κάκαρος, 70 χρονών)

"Τούτα τα μαγαζιά ούλα ένα γύρου ήταν τούρκικα. Η Δημαρχεία ήταν τούρκικο σχολειό. Στη μέση της πλατείας ήταν τζαμί. Πέντε έξι

ντούμια δώθε ήταν μιναρές. Το χαμάμ πιο κάτω. Ήβγαινε η καντίν κάθε σαββάτο και φώναζε: - ζεστό νερό έχουμε στο χαμάμ να κοπιάσετε, κάλαινε τις ρωμέσσεσ. Δω είχαν τσι μεγάλοι τσι Τούρκοι - κάτι Χοτζάδες κάτι προύχοντες. Όλοι οι χριστιανοί που 'ρχόνταν δω ήταν τέσσερις: ήταν Γαλιανός, Μητράκας, Τζανέτος, τι Μπαλέλ', τι Κούκ' η μπαμπάς, αυτοί ήταν οι προύχοντες και τρεις παπάδες - τρεις εκκλησίες, τρεις παπάδες είχαμε. Ήταν μονιασμένοι με τσι Τούρκοι. Και μεις, μονιασμένοι είμασταν. Οι καντίνες παίζασι με τις ρωμιές. Πολύ όμορφα περνούσαμε, δεν είχαν καμιά κακία οι Τούρκοι". (Αποστόλης Γιαννακέλος-Σπανός, 1992, 92 χρόνων).

Σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες : "Οι Τούρκοι, τελευταία ήντασι πιο φτωχοί απ' τσι χριστιανοί". «Οι χριστιανοί είχαν στη δούλεψη τους φτωχούς Τούρκους". Η εικόνα αυτή συνηγορεί στην άποψη ότι οι μουσουλμάνοι, "ιδίως αυτοί πλήρωσαν το τμήμα των μεταρρυθμίσεων, δηλαδή του εκσυγχρονισμού της οικονομίας. Κτηνοτρόφοι κυρίως, εγκατεστημένοι οι περισσότεροι στο πιο άγονο τμήμα του νησιού, μεταξύ Μολύβου και Ερεσού δε θα ανταποκριθούν στα αιτούμενα της εποχής. Παράλληλα με το ιδιαίτερα ευνοϊκό πλαίσιο για τους ραγιάδες, που θα εγκαινιασθεί το 1839 η θρησκεία-ιδεολογία του Ισλάμ θα σταθεί εμπόδιο στην καπιταλιστική νοοτροπία που απαιτούσαν οι καιροί"(ό. π. XXIII).

Ο πληθυσμός της Ερεσού ακολούθησε την σταθερή δημογραφική αύξηση που γνώρισε όλο το νησί στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αν και ο δείκτης ανάπτυξης του πληθυσμού της είναι χαμηλότερος απ' ότι στη "ζώνη της ελιάς", ακολουθώντας το γενικό δείκτη μειωμένης ανάπτυξης της ΒΔ Λέσβου (Σιφναίου,1996: 57-58). Το δημογραφικό πλεόνασμα από την αύξηση του ντόπιου πληθυσμού, που οφείλεται κυρίως στο χριστιανικό στοιχείο, στράφηκε προς τη μετανάστευση, μόνιμη ή εποχιακή στα "κατέναντι πλουσιώτατα της Ανατολής μέρη" (Τάξη, 1995: 51). Το Κινίκ, η Πέργαμος, η Κωνσταντινούπολη κ. ά. ήταν οι απέναντι τόποι αποδημίας των Ερεσιωτών. Δούλευαν εκεί, έκαναν και γάμους. Στην Κωνσταντινούπολη ζούσαν περισσότεροι από διακόσιοι Ερεσιώτες, οι περισσότεροι ραφτάδες.

"Κατώκουν εις την Κλειστήν Αγοράν (Καπαλή Τσαρσή) και δι εις το Βουδρούμ Χάνι. Εν έτει 1870 συνέπηξαν Αδελφότητα, τον Σύλλογον "Σαπφώ" του οποίου σκοπός ήτο η βοήθεια των Σχολών της Ερεσού. Η "Σαπφώ", ανίδρυσεν εν Ερεσώ και το κτίριον του Αρρεναγωγείου (1874) και το κτίριον του Παρθεναγωγείου (1876)". (Λουκίδης, 1955: 71-72).

Μεταξύ του 1894 και 1909 οι μουσουλμανικές οικογένειες της Ερεσού, που ως τότε παρέμεναν σταθερές είχαν μια θεαματική αύξηση 70% (βλ. Πίνακα Ι και Γραφική παράσταση σ.255-256). Από 70 χανέδες (εστίες) έφτασαν τους 120. Η αύξηση αυτή μπορεί να εξηγηθεί από μια πιθανή μετακίνηση και συγκέντρωση μουσουλμανικού πληθυσμού στα περιφερειακά κέντρα της δυτικής περιοχής του νησιού, που ήταν πιο κοντά στις παραδοσιακές τους ασχολίες, σχέσεις παραγωγής και νοοτροπία, ενώ το υπόλοιπο νησί αναπτυσσόταν καπιταλιστικά. Εξάλλου, η περιοχή παραδοσιακά συγκέντρωνε αυξημένο ποσοστό μουσουλμάνων. Είναι ενδεικτικό ότι το 1894 στους Καζάδες του νησιού περιλαμβάνονταν και η περιφέρεια Σιγρίου (Αναγνώστου, 1997: 17), ενώ τις παραμονές της ενσωμάτωσης στο δυτικό τμήμα είναι συγκεντρωμένο το 60% των μουσουλμάνων της Λέσβου (Κάραβας, 1996: XX).

Η Απελευθέρωση

Με την Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 και την ψήφιση συντάγματος στην Τουρκία, σύμφωνα με μαρτυρίες, στην Ερεσό επικράτησε αρχικά ενθουσιασμός και «τραγουδιόταν τότες το εξής ποίημα, που το τραγουδούσαν μελοποιημένα ακόμα και οι Τούρκοι...: "Βασιλέα μου Σουλτάνε βάλε την υπογραφή / ή το Σύνταγμα θα γίνη ή η Πόλη θα χαθή / Βασιλιά μου πες το να / πριν να 'ρθουν οι Ευρωπαίοι και αράξουνε στο Και (αποβάθρα) / Ζήτω παιδιά το Σύνταγμα / Ζήτω και η Θρησκεία / Ζήτω ο ένδοξος στρατός που έγινε αιτία. /

Στεφάνια πλέξε Μούσα μου με δάφνες με μυρτίνες / και με αυτά στεφάνωσε τις κεφαλές εκείνες / όπου ταχέως έδραμον με φόβον και με τρόμον / δια ν' ανοιξουν δι' εμάς Ελευθερίας δρόμον / να φέρουν την

ενότητα και την αδελφосύνη, / να γίνονιν δύο αδελφοί Τουρκία και Ρωμοσύνη. /

Να βλέπης Τούρκο και Ρωμιό, Εβραίο και Αρμένη / Άραβα, Κούρδο κι Αλβανό και νάναι αδελφωμένοι. / Και ν'αλληλοβαστάζονται τα έθνη χέρι-χέρι / και την καρδιά του ο καθείς στο Έθνος να προσφέρει". (Είναι φανερή η λόγια προέλευση του τραγουδιού.)

Τις παραμονές της απελευθέρωσης είχε δημιουργηθεί "Αντάρτικο" που το αποτέλεσαν βασικά νέοι Ερεσιώτες που αρνήθηκαν τη στράτευση στον Τουρκικό Στρατό. Υπήρξε σχέδιο εξοπλισμού των ανδρών της Ερεσού. Έγιναν πολλές αφηνδιαστικές έρευνες στο χωριό από τον Τουρκικό Στρατό και κατάσχεση των όπλων. Λίγες μέρες πριν την απελευθέρωση, σύμφωνα με μαρτυρίες, οι Τούρκοι ζήτησαν από τους Δημογέροντες να βρουν μέσα σε δύο ώρες 60 χρυσές λίρες και ψωμιά για όλο το στρατό, ειδάλλως θα αφάνιζαν το χωριό. Τα χρήματα συγκεντρώθηκαν και παραδόθηκαν με αποτέλεσμα να γλιτώσει το χωριό. (Πιπεράς, 1991: 46-49 και Λουκίδης, 1955: 77)

Η απελευθέρωση της Λέσβου έγινε στις 8-12-1912 από τον ελληνικό στόλο. Για την απελευθέρωση της Ερεσού, υπάρχει η μαρτυρία του ιστοριογράφου της τοπικής ιστορίας Δ. Λουκίδη, ο οποίος είχε διατελέσει δάσκαλος και διευθυντής του Σχολαρχείου της Ερεσού το 1895-97 καθώς και τοπικός γιατρός από το 1909 ως το 1951.

Μετά την παράδοση της Μυτιλήνης στους Έλληνες, ο τουρκικός στρατός είχε αποσυρθεί στο λόφο του Κλαπάδου πέρα από τον κόλπο της Καλλονής, διακόπτοντας την επικοινωνία μεταξύ Μυτιλήνης και δυτικού τμήματος του νησιού. "Η περιφέρεια της Ερεσού επί ημέρας πολλάς εστρατοκρατείτο από απόσπασμα τουρκικού στρατού, το οποίον είχε την έδραν του εν Σιγρίω". Μετά την ήττα των Τούρκων στο Κλαπάδο, ο τουρκικός στρατός κατέφυγε στο Σίγρι και το Μόλυβο και πέρασε απέναντι, ενώ ο ελληνικός επέστρεψε στην πρωτεύουσα, χωρίς να απελευθερώσει το ΒΔ τμήμα του νησιού. "Η περιφέρεια της Ερεσού επί ημέρας διετέλεσε υπό τας ανευθύνους διαταγάς... ανταρτών. Και εγένοντο, εις εικός ατοπήματα και παρανομία, αι οποία ήτο δυνατόν να προληφθούν" "Την αλησμόνητον

ημέραν της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1912 απεβιβάσθη τέλος εις την παραλίαν της Ερεσού, ο απελευθερωτικός στρατός. . . . Ολόκληρος ο λαός της Ερεσού συν γυναιξί και τέκνοις, ομού δε και όλοι οι Τούρκοι συνεγχώριοί μας, προϋπαντήσαμεν σημαιοστόλιστοι τον Ελληνικόν στρατόν εις την θέσιν "Κρύο Πηγάδι" έξωθι της κωμοπόλεως, " (Λουκίδης, 1955: 77-78).

Την δική του εκδοχή για τα "ατοπήματα" αλλά και για όσα συνέβησαν μετά την απελευθέρωση δίνει η αφήγηση του Α. Γιαννακέλου:

"Άμα έγινε το πρώτο. . . μέχρι την Καλλονή έγινε Ελληνισμός. Απ' την Καλλονή και δώθε ήταν Τούρκοι. Κι ήρθανε οι Τούρκοι από το Σίγρι - το Σίγρι είχε τουρκικό στρατό -. Κι ήρθε ο τουρκικός στρατός δίπλα στο χωριό πλια - αφού κατάλαβαν οι Έλληνι οι Καλλονή πλια. . . ήρθαν να κάν' κακό. Και ο δήμαρχος του τόπου δεν άφησε το στρατό να μπει μέσα. . Πήρε το στρατό, απέιδω απ' όζω το πήρε το στρατό και το παρήβγαλε, και πήγαν στο Μεσότοπο, και πήγαν και κάναν, καταστροφές κάναν οι Τούρκοι. . Εδώ ούτε μια κότα δεν επειράζαν. Και από κει και πέρα, άμα ήρθαν οι αντάρτες είδω να το καταλάβουν πλια το μέρος μας, τις μαζέψαν τσι Τούρκοι και τσις βάλαν μέσα στο ταχυδρομείο (το σημερινό) και τις κακοποίησαν. Σπάσαν τα τσεφάλια των, σπάσαν τα αυτά των. . Τα σπίτια των τα ρημάζαν, αδειάσαν τα σπίτια των, δεν ήβραν τίποτα. Ήρθε του Δημητράκη (Κούκου) η παππούς τ' ήρθε. Άμα γύρισε και τσις είδες τσις ανθρώποι σπασμένα τα τσεφάλια των, τ' αυτά. . τους είχαν κακοποιήσει, λέει: τις φάγετε τις ανθρώποι. Είναι για να κάτσουμε μαζί να πιούμε καφέ, να κουβεντιάσουμε με τέτοιους ανθρώπους; Αφού μας είχαν στα χέρια των τσε μας είχαν στα όπα - όπα και τώρα τέτοια κατάσταση! Δεν είναι για να κάτσομε. Κουμάντο, να τους πάρετε να τους πάτε να τους σκοτώσετε, να εξαφανιστούν. Να μη ξανακάτσομε μαζί. . . . Μόλις τις πήραν, τις δέσαν όλοι, δήθεν ότι να τις παν στο Μόλυβο να τις παραδώσουν, ενώ δεν είχαν καμιά δουλειά να παν στο Μόλυβο. Το πρόγραμμα ήταν, μέχρι την Περιβολή, δω στην Άντισσα πιο κάτω, πο 'χει το γεφύρι που περνάς, να εξαφανιστούν όλοι. Εδώ όζω απ' το χωριό σκοτώσαν τρεις, παραπάνω σκοτώσαν δύο, πέντε, σκοτώσαν πιο κάτω άλλοι τρεις, γενήκαν οχτώ-εννιά, πιο πάνω άλλοι δυο... Ήρχονταν ένας πεζοναύτης πλιά, ενώ έγινε

ελληνισμός, ήρθε να δει την κατάσταση πως πά. Άμα ήρθε κι ήβρε τσι Τούρκοι και τσι παγαΐναν λέει, που τις πάτε τις ανθρώποι; Λέει, στο Μόλυβο έχομε διαταγή να τις πάμε. Αλλά η διαταγή ήταν, μέχρι το γιεφύρι που θα παν στην Περιβολή, να εξαφανιστούν. Γυρίζει και τις λέει, πίσω τις ανθρώποι, δεν έχουν λέει, καμιά δ'λειά στο Μόλυβο να παν και τις γύρισε η άνθρωπος πίσω. Καθήσαν δυό μέρες. Χράμ' δεν τους αφήκαν, τίποτα ψωμί δεν τους αφήκαν μέσ στα σπίτια - νοικοκυραίοι, καλοί νοικοκυραίοι ήταν - και σκώθηκαν και πήραν τις φαμελιές των και πήγαν στο Σίγρι, φύγαν. Πήγαν στο Σίγρι πλια. . ήταν όλο Τούρκοι ήταν, ρωμιό δεν είχε κανένα. . από κει πλια. . » « Οι αντάρτες από τούτα τα δικά μας τα χωριά ήταν. Και χωριανοί μας ήβγαν. Είχαν κατούνα, είχαν προβατίνα κ'βάρα. Τζομπανοί ήταν οι πολλοί. . βοσκότοποι είχαν στο Σίγρι, αυτά, περιουσίες ζευγάρια, αυτά. . Το μιναρέ τότες το χαλάσαν, το '12. Το χαλάσαν μονομιάς οι αντάρτες. Σε μια βραδιά εξαφανίστηκε. » (Αποστόλης Γιαννακέλος- "Σπανός", 1992, 92 χρονών).

*

Η οριστική παραχώρηση του νησιού, έγινε με τη συνθήκη του Λονδίνου στις 13-2-1914, με τον όρο να μην επιτρέπεται η διεξαγωγή λαθρεμπορίου μεταξύ Λέσβου και Μ. Ασίας και να προστατεύονται οι μουσουλμάνοι της Λέσβου. Το νησί χρησιμοποιήθηκε ως βάση του συμμαχικού στόλου στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα ελληνικά δικαιώματα στο νησί αναγνωρίστηκαν το 1920 με τη Συνθήκη των Σεβρών, ενώ με τη συμφωνία για την ανταλλαγή των πληθυσμών (30-1-1923) φύγανε και οι εναπομείναντες λίγοι Τούρκοι, μετά τον εκούσιο επαναπατρισμό που είχε αρχίσει το 1912. (Φραγγέλλη, 1995: 190).

Το τίμημα που πλήρωσε η Ερεσός όπως και όλη η Λέσβος στους Βαλκανικούς πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την εκστρατεία στη Μ. Ασία ήταν βαρύ:

«Το Εικοσιδυό οι Τούρκοι φύγαν, ανταλλαγή τις κάναν. Τις πήγαν στην Τένεδο και από κει ήρθαν Τενεδιοί εδωπέρα στο Σίγρι, το Σίγρι όλο είναι Τενεδιοί... Ε, περάσαμε πολλά, πολλά περάσαμε... πολλά. Γυρίσαμε ούλη τη Μικρασία, στρατιώτες γυρίσαμε, πολεμήσαμε, πήγαμε ως κι

Άγκυρα κοντά, πήγαμε, τραβήξαμε. . Το '19 πήγα στρατιώτης, έκανα τρία χρόνια κι έχασα αδερφό, έχω αδερφό σκοτωμένο. Ο πρώτος μου ο αδερφός σκοτώθηκε στο Σκρα. Το χωριό μας δεν έχει σπίτι είδω, να μην είναι μαυροφορεμένο απ' αυτό το Σκρα. . Μετά φέραμε το βασιλιά και χειρότερα τα κάναμε." (Αποστόλης Γιαννακέλος-"Σπανός", 1992, 92 χρονών).

Η ενσωμάτωση της Λέσβου στο Ελληνικό κράτος σήμανε για το νησί δύο σημαντικές αλλαγές: διασπάται ο ενιαίος χώρος ανατολικών νησιών και μικρασιατικής ενδοχώρας με τη χάραξη εθνικών συνόρων και οι τοπικές κοινότητες εντάσσονται σ' ένα νέο σύστημα διοίκησης και σχέσεων με την κεντρική εξουσία (Νιτσιάκος, 1998: 84-85).

Οι συνέπειες αυτών των αλλαγών για την Ερεσό ήταν:

α) Οι επαφές της Ερεσού, που επικοινωνούσε σχεδόν αποκλειστικά από τη θάλασσα, με τη Μικρασιατική ενδοχώρα, περιορίστηκαν σημαντικά και διακόπηκαν οριστικά το 1922 κλείνοντας την Ερεσό σε ασφυκτικό κλοιό.

β) Η Ερεσός από περιφερειακό κέντρο της Λέσβου, πολύ κοντά στο κέντρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μετακινήθηκε στην περιφέρεια της Ελλαδικής επικράτειας. Η περιφερειακή της θέση στην άγονη πλευρά του νησιού και η έλλειψη επαρκούς συγκοινωνιακού δικτύου ενέτειναν την κατάσταση αποκλεισμού και απομόνωσης καθώς και της χαλαρής σύνδεσης με το νέο εθνικό κέντρο.

1922. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ερεσό

Η αρχόμενη μετανάστευση, η οριστική απώλεια της μικρασιατικής ενδοχώρας και ο αποκλεισμός, αντισταθμίστηκαν από το γεγονός ότι η Ερεσός έγινε δήμος και αποτέλεσε διοικητικό κέντρο των κοινοτήτων της περιοχής, στη θέση του δήμου Σιγρίου που καταργήθηκε, και από την εγκατάσταση των προσφύγων και την συνακόλουθη ενίσχυση της τοπικής αγοράς (Αργύρης, 1995: 62).

Την περίοδο αυτή γίνονται τα πρώτα στοιχειώδη έργα υποδομής όπως, διεύρυνση, λιθόστρωση και διάνοιξη νέων δρόμων, κάλυψη

χειμάρρων που διέτρεχαν την κωμόπολη. Τα περισσότερα έργα έγιναν τις δεκαετίες 1920 ως 1940 κάτω από την πίεση των αναγκών, που δημιουργούσε ένας μόνιμος πλέον, όχι μετακινούμενος και αυξημένος πληθυσμός (από την έλευση των προσφύγων και την ανταλλαγή των πληθυσμών).

Εικόνα για την κίνηση του πληθυσμού μας δίνει ο Δ. Λουκίδης: "Μετά την ανταλλαγή (1924) του τουρκικού πληθυσμού της Ερεσού, αποτελούμενου εξ εκατόν δέκα (110) οικογενειών, ο αριθμός των παρόντων κατοίκων προς την εν έτει 1928 γενομένη απογραφήν ευρέθη αποτελούμενος εκ 3145 ψυχών πλην των κατά το επικρατούν ενταύθα σύστημα αποδημούντων επτακοσίων ατόμων εγγεγραμμένων νομίμως εν τω Δημοτολογίω της Κοινότητος, διαμενόντων δε εις Αθήνας και Κωνσταντινούπολιν ή εις το Εξωτερικόν: Αμερικήν, Αυστραλίαν και Κογκό". (Λουκίδης, 1955: 90-91).

Ο πληθυσμός της Ερεσού αυξήθηκε κατά 28% μεταξύ 1920-1940 (βλ. πίνακα II και Γραφική παράσταση σελ. 255-256). Τα έργα που έγιναν εκείνη την περίοδο ήταν: η διαμόρφωση πλατείας στο κέντρο της Αγοράς, εκεί που άλλοτε ήταν το Τούρκικο Τζαμί, η κατασκευή στοιχειώδους αποχετευτικού δικτύου, η συνένωση της κωμόπολης με το μικρό τότε συνοικισμό της, τη «Σκάλα Ερεσού», με δρόμο που ξεκινά από την παραλία και λήγει στην Αγορά (1924). Η ανέγερση σχολικού κτιρίου (1925-28). Κατασκευή γέφυρας στον ποταμό "Χαλάντρα" - το μόνο έργο "εις το οποίον εισέφερε το Δημόσιον". (Λουκίδης, 1955: 83-84). Η διάνοιξη, τέλος, δρόμου που ένωσε την Ερεσό με την Άντισσα και τη Μυτιλήνη. Ηλεκτροφωτισμός και ύδρευση, σε περιορισμένη έκταση και τα δύο, έγιναν το 1939. Το 1940 είχαν συγκεντρωθεί στην Ερεσό όλες οι δημόσιες τοπικές υπηρεσίες, Ειρηνοδικείο, Ταχυδρομείο, Αγορανομείο, Αστυνομικός Σταθμός, που στεγάζονταν σε "ιδιόκτητα" κτίρια, που παραχωρήθηκαν από την Κοινότητα (Σκούρτσου, 1993: 26-27). Πολλά από τα έργα αυτά χρειάστηκαν χρόνια για να συμπληρωθούν, ειδικούς φόρους οδοποιίας και σκληρή δουλειά των κατοίκων. Στο επονομαζόμενο "κάτεργο" του δρόμου

Αντισσας-Ερεσού "δούλευαν ως και οι γυναίκες και τα παιδιά κι έσπαγαν χαλίκι".

Εικόνα του χωριού και του κάμπου, του γιαλού, "τότε που έφυγαν οι Τούρκοι απ' το νησί και ήρθαν οι πρόσφυγες", δίνει ο Αλέκος Χατζησάββας, γιος Μκρασιάτη και μητέρας Ερεσιώτισσας. Στην αφήγηση εξαιρείται ο ρόλος των προσφύγων στην ανασυγκρότηση της Ερεσού, που "από τούρκικος 'μαχαλάς' έγινε ένα από τα καλύτερα χωριά του νησιού".

"Όταν έφυγαν οι Τούρκοι άφησαν πίσω τους ένα τουρκοχώρι γεμάτο συντρίμμια και χαλάσματα, γεμάτο λάσπες και νερά, χωρίς δρόμους, ούτε αποχέτευση καμιά, σπίτια ετοιμόρροπα που φοβόσουν να περάσεις από κοντά, μη τυχόν και σε πλακώσουν. Απ' τα «Κατνάδικα» δεν περνούσαμε τη νύχτα, γιατί μας έλεγαν ότι έβγαιναν φαντάσματα. Όταν έβρεχε γέμιζαν τα σοκάκια λάσπες και νερά και για να πας στη δουλειά σου, έπρεπε να κολυμπήσεις στα νερά και να χωθείς στις λάσπες... " (Χατζησάββας, 1993: 33). "Θυμάμαι... τους αγώνες και τις αγωνίες που πέρασαν οι γονείς και παππούδες μας, παρ' όλη τη φτώχεια και τη μιζέρια της τότε εποχής, έτρεχαν χωρίς να λογαριάσουν κόπους και στερήσεις, πεζοπορώντας ώρες για να χτυπήσουν πόρτες σε νομαρχίες και υπουργεία, να παρακαλέσουν, να απαιτήσουν, πολλές φορές και να μαλώσουν για να αναγκάσουν την Πολιτεία να τους βοηθήσει να για μπορέσουν να σουλουπώσουν, αυτό που άφησαν πίσω τους οι Τούρκοι φεύγοντας...»

«Παράλληλα ήταν και το πρόβλημα των προσφύγων που έφταναν "μπουλούκια-μπουλούκια" όπως τα λέγαμε, γυμνοί, ξυπόλητοι και πεινασμένοι". "Αφού έβγαλαν το πρώτο Κοινοτικό Συμβούλιο της Ερεσού... για να φροντίσει για σχολεία και αρχές οι ίδιοι ρίχτηκαν στην ανοικοδόμηση. Πρώτα τα χαλάσματα να γίνουν σπίτια, να στεγαστούν οι άστεγοι πρόσφυγες, άλλοι να στρώσουν τους δρόμους, να σκεπάσουν τα χαντάκια, να γίνει αποχέτευση, να καθαριστεί το χωριό. και χάρη στην εργατικότητα, την ομοψυχία, το πείσμα και τη θέληση των ανθρώπων αυτών μέσα σε λίγο χρόνο, το χωριό από τούρκικος "μαχαλάς" έγινε ένα απ' τα καλύτερα χωριά του νησιού, χωρίς τη βοήθεια της Πολιτείας, όλα με προσωπική εργασία και με δωρεές απ' τους μετανάστες της Αμερικής». «Σε

λίγο άρχισαν να έρχονται οι αρχές, Σταθμός Χωροφυλακής, Ειρηνοδικείο σε μόνιμη βάση, που συνεδρίαζε κάθε βδομάδα εκδικάζοντας και υποθέσεις απ' τα γύρω χωριά. Αγρονομείο με γραφείο περιοχής. Συμβολαιογραφείο με τον αξέχαστο Συμβολαιογράφο Ευστράτιο Φραντζή, Τελωνείο και λοιπές αρχές. Τα σχολεία λειτούργησαν, Δημοτικό στην αρχή με 8 δασκάλους, αργότερα έγινε και το Γυμνάσιο με 3 καθηγητές και μαθητές εκτός από τους Ερεσιώτες κι απ' όλα τα γύρω χωριά, Μεσότοπο, Σίγρι, Άντισσα, ακόμα κι απ' τα Χύδηρα και τη Βατούσα. Όμως και αργότερα που έφυγε το Γυμνάσιο, η Ερεσός εξακολούθησε να προσελκύει τους ξένους μαθητές, με τη Γεωργική σχολή, που όχι μόνο απ' τα γύρω χωριά μα κι απ' το μισό νησί, όπως από Μόλυβο, Σκουτάρο, έρχονταν να φοιτήσουν. Μα ακόμα κι όταν αυτή έκλεισε η Ερεσός εξακολουθούσε να είναι το κέντρο για όλα τα χωριά του Νοτιοδυτικού τμήματος του Νησιού, γιατί στην παραλία της φόρτωσαν και ξεφόρτωναν όλα τα εμπορεύματά τους που έρχονταν με καΐκια κι από κει πήγαιναν στον προορισμό τους, γιατί και η Σκάλα μας είχε διαμορφωθεί και ο δρόμος φτιάχτηκε απ' τους Ερεσιώτες. Πολλοί απ' τους Αντισσιούς θα πρέπει να θυμούνται ότι απ' τη Σκάλα Ερεσού μπαρκάριζαν τα καπνά τους, τα βελανίδια, τα μαλλιά, τα πρόβατά τους κ. λ. π. εμπορεύματά τους, γιατί ο Γαβαθάς δεν τους εξυπηρετούσε, είχε πάντα φουρτούνα".(Χατζηδάββας, 1995: 24-25).

"Και ο κάμπος όμως δεν ήταν σε καλύτερη κατάσταση. Γιατί οι Τούρκοι δεν πολυνοιάζονταν για δουλειά, καλλιεργούσαν ίσα αυτά που τους ήταν απαραίτητα, και διάλεγαν τα καλλίτερα, μα και οι ντόπιοι μη μπορώντας να τα βγάλουν πέρα με τ' άγωνα αυτά που τους έμειναν, έφευγαν για την ανατολή και δούλευαν εκεί, αφήνοντας τον κάμπο ακαλλιεργητο με αποτέλεσμα να γεμίσει με θάμνους αγκάθια "αστβές" και άλλα. Σ' αυτά τα χάλια τον βρήκαν οι νεοφερμένοι, μα δε κάθισαν να κλαίνε τη μοίρα τους, με σταυρωμένα χέρια, παρά ανασκουμπώθηκαν και έπεσαν στη δουλειά κι αφού πρώτα συμμαζέψαν το χωριό, έφραξαν τα χαντάκια, έχτισαν τα χαλάσματα που είχαν αφήσει οι Τούρκοι, στα "Καντινάδ'κα στους Ασταλό σκη "Παλιά Κουπριά" και όπου αλλού υπήρχαν και το χωριό νοικοκυρεύτηκε. Καιρός ήταν να ξαναζωντανέψουν τον κάμπο γιατί αυτός

θα τους δώσει το σιτάρι και τα άλλα αγαθά που θα τους κρατήσουν στη ζωή. Εμπρός λοιπόν μαζί με τους ντόπιους και με τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους τότε, κασμάδες, τσάπες, τσαπιά, φτυάρια και τα τρακτέρ της εποχής, το ξύλινο άροτρο με το ζυγό ή τις ζεύγες, ζεμένο σ' ένα ζευγάρι βόδια οι πολλοί, λίγοι διεθεταν το σιδερένιο παλούκι που σ' αυτό έζευαν τ' άλογα. Μ' αυτά λοιπόν τα εργαλεία κατάφεραν να ξεχερσώσουν την γη από τους θάμνους ν' ανοίξουν τα χωράφια που είχαν χρόνια να καλλιεργηθούν, να φτιάξουν χωράφια εκεί που δεν υπήρχαν, να χτίσουν πεζούλες στα βουνά για να κρατούν το χώμα, και μέσα σε λίγο χρόνο έκαναν τον κάμπο να πρασινίσει, να ξαναζωντανέψει και να γεμίσει κούλες και σπτάκια και το καλοκαίρι όλος ο κόσμος απ' το χωριό να κατεβαίνει στον κάμπο να ξεκαλοκαιριάζει και να μαζέψει τις σοδειές του να θερίσει ν' αλωνίσει, να μαζέψει τα καπνά, τα σύκα που ήταν ένα απ' τα βασικά προϊόντα για τη ζωή, γιατί εκτός από φρούτο και το γλύκισμα σε πολλές περιπτώσεις ήταν κύρια τροφή, μα ήταν και το συνάλλαγμα. Μ' αυτά έπαιρναν ρούχα, παπούτσια, τσανάκια και ότι χρειαζόταν. Για να γίνουν όμως αυτά, χρειάστηκε δουλειά, ποτάμια χύθηκε ο ιδρώτας, χιλιάδες κάλλους έβγαζαν τα χέρια από τον κασμά. Πολλοί που τον είχαν δοκιμάσει, ακόμα όταν ακούν για κασμά με την λέξη μονάχα τρομάζουν. Έτσι πέρασε κι αυτή η εποχή". (Χατζησάββας, 1988: 27-28).

Την περίοδο μετά την απελευθέρωση και με την έλευση των προσφύγων, ο πληθυσμός αυξήθηκε, η οικονομική καταπίεση και εκμετάλλευση της εργασίας εντάθηκαν και οι κοινωνικές αντιθέσεις οξύνθηκαν. Χαρακτηριστικό είναι ένα επεισόδιο που συμπτωνώνει το κλίμα και τα ήθη εκείνης της εποχής, έμεινε μάλιστα και ως μισελές.

«Παλιά καθόντασι λέει οι αρχόντοι και τα πίνανε(στου Κουντρομπάνου το μπακάλικο) και τραγουδούσαν αμανέ, να βρέξει ο θεός να μαλακώσουν οι πέτρες να φάνε οι φτωχοί.

Πέραγε απέξω ένας...-του Παραλή ι πατέρας πα' στ' άλογο. Θε νάταν τότε παλικάρι είκοσι χρονώ, είχαν έρθει από τη Μικρασία-. Τους ήκ'σε. Λέγει:

-Βρέξε, θεέ, να λιώσουν τα σκατά, να φαν οι πλούσιοι.

Αυτοί πλια κάγιουνταν απ' το ποτό... Σκωθήκασι να τον κυνηγήσουν, αυτός πα' στ' άλογο είχε γίνει καπνός. »

Επισημαίνω εδώ ότι κι άλλες αφηγήσεις, οι οποίες αφορούν σε πράξεις ανταρσίας και παλικαριάς, απέναντι στην αυθαίρετη και προκλητική συμπεριφορά, που αποδίδεται σε αφέντες και παλικαράδες, συνδέονται με πρόσωπα μικρασιατικής προέλευσης.

γ) Ο «Γιαλός» ή Η «Σκάλα Ερεσού»

Η ίδρυση του οικισμού της «Σκάλας Ερεσού»²⁶ αποδίδεται στο γιατρό Αντώνιο Αρ. Κούκκο, ο οποίος διαβλέποντας την εξέλιξη της παραλίας, παρότρυνε τους συμπατριώτες του να εγκατασταθούν εκεί που βρισκόταν η αρχαία πόλη, με σκοπό «να μεταφέρει τη δραστηριότητα της Ερεσού στην αρχική της κοιτίδα, την αρχαία Ερεσό». Οι προσπάθειες είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση ενός παραλιακού οικισμού, με στοιχειώδεις λειτουργίες λιμανιού, θερινού και συντοχρόνω τουριστικού θέρετρου. Η δραστηριότητα όμως δε μεταφέρθηκε στην «αρχική της κοιτίδα», αλλά παραμένει μοιρασμένη στο χώρο (Χωριό-Γιαλός) και στο χρόνο (χειμώνας-καλοκαίρι)

Μετά τη μετατόπιση των κατοίκων της αρχαίας Ερεσού από την παραλία στο εσωτερικό και ως τι αρχές του 20ου αιώνα, άνθρωποι δεν κατέβαιναν στην παραλία, μόνο αναγκαστικά πότε-πότε για να μεταφέρουν τα εμπορεύματα, που κυρίως έφερναν από τη Σμύρνη. Αν και μέσα στον κάμπο από τις αρχές του 20ου αιώνα κτιζόνταν κάθε χρόνο καινούρια σπίτια και πλησίαζαν την παραλία, η παραλία εξακολουθούσε να θεωρείται επικίνδυνος τόπος. Ο φόβος από τους πειρατές, που ανάγκασε τους κατοίκους μεταφερθούν στη μεσόγεια Ερεσό μεταβιβαζόταν από γενιά σε γενιά, ενώ οι νεότερες θαλάσσιες επιδρομές Τούρκων και Ελλήνων τον συντηρούσαν. Σύμφωνα με τον εφημέριο της Παναγίας Παπα-Εμμανουήλ, χρονικογράφος της Ερεσού κατά τα χρόνια της επανάστασης του 1821, Ψαριανοί βγήκαν στην παραλία, προχώρησαν στο εσωτερικό και άρπαξαν αρκετά βόδια, που τα πήραν μαζί τους στα Ψαρά. Αλλά και αργότερα, ως και τις αρχές του 1900, αναφέρονται πειρατείες και απαγωγές για λύτρα, που διασώζει η προφορική παράδοση:

«Κάποτε επί τουρκοκρατίας, οι ζευγάδες άρχισαν να οργάνουν και να σπέρνουν τα χωράφια τους στην Τσιχλιώντα. Κάποια μέρα ένας από αυτούς κοίταξε προς την θάλασσα και είδε ένα μεγάλο καΐκι να βγαίνει

²⁵ βλ. Περιοδικό «Ερεσός», Ξενέλλης, αριθ. φύλλου 9-10, 1977, 3-5 και Ζυμπουνούμης, αριθ. φ. 29-30, 1979: 2.

προς τα έξω. Φοβούμενοι πάντοτε από πειρατικά καράβια ένας με τον άλλον ειδοποιήθηκαν, ξέξεψαν τα ζώα τους και τράβηξαν προς του πρόποδες των βουνών να δουν τι θα γίνει.

Ένας άτυχος, που έτυχε να οργώνει στο πιο κοντινό χωράφι στην θάλασσα και να βαριακούει, παρά τις φωνές και τις σφυρηματιές των άλλων δεν πήρε είδηση και συνέχισε να οργώνει. Αυτοί που έφυγαν και κοιτάζαν από μακριά, βλέπουν 3 να βγαίνουν από το καΐκι και τον πλησίασαν, τον βάζουν μπροστά με ζεμένα ζώα και τα αλέτρια και τον μεταφέρουν στο καΐκι. Μετά, αυτό σήκωσε πανιά κι έφυγαν.

Οι τυχεροί ζευγάδες που τα είχαν μαζέψει, γύρισαν πίσω κι άρχισαν το όργωμα. Για τον άτυχο όμως ποτέ δεν έμαθαν τι τον έκαναν και που τον πήγαν. Θα τον είχαν για γεωργό ή θα τον έριχναν στην θάλασσα...»
(Αφήγηση στο Περιοδικό Ερεσός)

Οι αγώνες του γιατρού Αντώνιου Κούκκου για την ίδρυση της «Νέας Ερεσού» «γύρω στα χαλάσματα της παλαιάς», συνάντησαν «σθεναρά αντίδραση, κατακραυγή και χίλιες επικρίσεις από ανθρώπους δυναμικούς της τότε εποχής». Προσπαθώντας να πείσει τους συμπατριώτες του να μεταφερθούν και για να σπάσει την προκατάληψη ότι η παραλία είναι επικίνδυνος τόπος, έχτισε πρώτος αυτός την «κούλα» του πάνω στην άμμο στις αρχές του 1900. Έπεισε και μερικούς συγγενείς και φίλους του να κάνουν το ίδιο. Το παράδειγμα μιμήθηκαν κι άλλοι, ενώ ανταποκρίθηκαν πρόθυμα όσοι είχαν σχέση με τη θάλασσα, ψαράδες και χαμάληδες, για να βρίσκονται κοντά στις δουλειές τους. Η παραλία κατοικήθηκε μόνιμα μετά το τούρκικο σύνταγμα του 1908. Με την πρωτοβουλία, την οικονομική ενίσχυση του γιατρού και των συγγενών του καθώς και την ενίσχυση και την προσωπική εργασία των κατοίκων, κατασκευάστηκε ένα αυτοσχέδιο μικρό λιμάνι και αργότερα (τη δεκαετία του 1920) σχολείο και νέα εκκλησία του Αγ. Ανδρέα. Η λειτουργία σχολείου συνετέλεσε στην αύξηση του αριθμού των μόνιμων κατοίκων στην παραλία, όπου σιγά-σιγά συγκρότησαν μια κοινότητα με μονοτάξιο Δημοτικό Σχολείο. Το 1950 είχε 50 -60 μαθητές. Λίγο αργότερα το σχολείο έκλεισε, η « Νέα Ερεσός » έγινε κυρίως τόπος θερινής διαμονής και τις δύο τελευταίες δεκαετίες τουριστικό

θέρετρο με τη νέα ονομασία «Σκάλα Ερεσού». Χαρακτηριστικό του οικισμού της παραλίας είναι η ύπαρξη διάσπαρτων αρχαίων μελών, ενσωματωμένων σε νεότερα κτίσματα, σπίτια, εκκλησίες, μάντρες, αυλές, κατώφλια, πηγάδια κλπ.

Μερικά δημοσιεύματα που παρατίθενται εδώ αποσπασματικά και σε χρονολογική σειρά, δίνουν μια αρκετά πειστική εικόνα για τον παραλιακό οικισμό της Ερεσού, σύμφωνη και με τις κατά καιρούς προφορικές ή γραπτές αναφορές.

«Τι εστί κάτω Ερεσός; Στο κατάγιαλο, στην αμμουδιά, πολύχρωμες σιλουέτες πηγαينوέρχονται, παρέες καθισμένες στην άμμο τσιπουρίζουν. Παιδιά ξυπολυτάκια, ηλιοκαμένα, τσαλαβουτούν στα κύματα. Μια μουσική σ' ένα παραλιακό καφενείο, ερεθίζει τα χορευτικά ένστικτα των θαμώνων. Ένας ντελάλης ωρύεται ανάμεσα σ' ένα συγκεντρωμένο πλήθος...»
«Κάπου εκεί ένα κουδούνισμα συνεχές, επίμονο, προσκαλεί τους θεατές προς ένα τεζαρισμένο άσπρο πανί, όπου θα εκτυλιχθούν πράγματα και θάματα καραγκιόζικης τέχνης...» «...Αίφνης τρεις πιστολισμοί προς το μέρος της μουσικής μεταβάλλουν άρδην την εικόνα της ειρηνικής εσπέρας. Σφυρίγματα, πλήθος, συνωστισμός, χωροφύλακες, καρέγλες, κραυγές και ο Καραγκιοζοπαίκτης κρατώντας το ανδρείκελον το παριστάνον τον μπαρμπα Γιώργο, τρέχει από ρυτήρος κι αυτός, μεταβαλλόμενος από χορηγητήν θεαμάτων εις θεατήν και κραυγάζων σαν εκ μέρους του μπαρμπα Γιώργου, «Τι είν' ουρέ πιδί μ';». Συνηθισμένα πράματα...» «...Έτσι, η Ερεσός μοιάζει σαν μια μικρή πολιτεία μ' όλην την κίνηση και τα θεάματά της, σαν μικρογραφία βέβαια. Πάνω, μακριά καμιά μισή ώρα είναι η άλλη Ερεσός, η απάνω Ερεσός, η Ερεσός της χειμωνιάτικης σαιζόν, φανταστήκατε ποτέ ένα χωριό εις διπλούν;» (Μάκιστος, 1926)

«Για να κατέβαινες τότε στο Γιαλό, έπρεπε να υπήρχε σοβαρός λόγος: να φωνάζεις το γιατρό, να σε καλέσει ο Αστυνόμος ή να ζητήσεις έναντι από το αφεντικό. Σκορπισμένος ο κόσμος στα περιβόλια και στις μάντρες δεν είχε καιρό ούτε χρήμα και προπαντός διάθεση για το Γιαλό. Τον απέφευγε όσο μπορούσε Θεωρούσε ίσως την παραλία σύμβολο της παρακμής, προσωποποίηση του κατεστημένου, χώρου της άρχουσας τάξης. Ο

Γιαλός ήταν για τους Γιαλιώτες: τους λίγους προνομιούχους ιδιοκτήτες παραθεριστές, τους πιατσάληδες, τους δημόσιους υπάλληλους, τους χαμάληδες, τους κτηματίες και μαγαζάτορες...» «Μόνο στα μεγάλα πανηγύρια του Κ'στού, τσ' Παναγιάς, τ' Άγιου Παντελέμονα, τ' Αϊ-Λιά, κατέβαινε ο πολύς ο κόσμος στο Γιαλό, για ψυχαγωγία. Ήταν έθιμο. Ερμ' αντέκια!» (Αψηγιώτης, 1984: 5)

Η Σκάλα Ερεσού, ο «Γιαλός», αλλάζει πρόσωπο χρόνο με το χρόνο. Η τουριστική αξιοποίηση προχωράει με ταχείς ρυθμούς. Τα χαμηλά σπίτια του γιαλού με τις αυλές τους, έχουν μεταμορφωθεί σε σύγχρονα κτίρια ενοικιαζομένων δωματίων. Ο οικισμός επεκτείνεται και κατά μήκος της ακτής, αλλά και κατά πλάτος. Τίποτα πια δε θυμίζει τον γιαλό των παιδικών μας χρόνων και των αναμνήσεων των παλαιότερων» (Χαβαράνης: 1996).

Η οικιστική ιστορία της Ερεσού είναι μια ιστορία οικισμών που ταξιδεύουν στο χώρο και στο χρόνο. Ο ίδιος ο χώρος επέβαλε την κατάτμηση, το Πάνω-Κάτω, τη συνεχή μετακίνηση, το ατέλειωτο πήγαινε-έλα, την έλλειψη συνοχής. Αυτό φαίνεται και από τις κατά καιρούς ονομασίες που υιοθετήθηκαν, για να ορίσουν τους χώρους, καθώς και η προσπάθεια οριοθέτησης στις εποχές του «νέου» και του «παλιού». Ως «Νέα Ερεσός» αναφέρεται αρχικά η μεσογειακή Ερεσός, κατ' αντιδιαστολή προς την αρχαία παραλιακή Ερεσό. Αργότερα ως «Νέα Ερεσός» αποκαλείται ο οικισμός της παραλίας κατ' αντιδιαστολή προς την μεσογειακή Ερεσό. Ο παραλιακός οικισμός αναφέρεται και ως «Κάτω Χωριό», «Κάτω Ερεσός», ενώ η σημερινή του ονομασία είναι «Σκάλα Ερεσού». Σήμερα η επικρατούσα ονομασία «Ερεσός», αναφέρεται στην ευρύτερη αγροτική περιοχή, που περιλαμβάνει το μεσογειακό χωριό και τους θερινούς οικισμούς του κάμπου και της παραλίας. Η κατάτμηση του χώρου της Ερεσού σε «Χωριό», «Κάμπο», «Γιαλό», σημαίνει διαφορετικές συνήθειες και τρόπους ζωής, που σημαίνονται στον τοπικό κοινό λόγο με τη

διάκριση σε «Χωριανά», «Καμπ'σανά» και «Γιαλιώτικα». Αυτοί οι διαφορετικοί τρόποι αντιστοιχούσαν- πιο πολύ στο παρελθόν-και αντιστοιχούν ως ένα βαθμό και σήμερα, σε διαφορετικούς τρόπους ζωής καθώς και σε κοινωνικές διαφορές και διχοτομίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Β' Παγκόσμιος πόλεμος και μεταπολεμική περίοδος

α. Γερμανική Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος πόλεμος

Κύρια χαρακτηριστικά της Λεσβιακής αντίστασης στη Γερμανική Κατοχή ήταν η σχετική αυτονομία και ανεξαρτησία δράσης σε επίπεδο νησιού, αλλά και σε επίπεδο περιοχών. Η συγκρότηση τοπικών αντιστασιακών πυρήνων και ομάδων προηγήθηκε σ' ορισμένα τουλάχιστον κεφαλοχώρια και την πρωτεύουσα και ακολούθησε η σύνδεση μεταξύ τους και η συγχώνευσή τους στο Ε Α Μ μέσω της επαφής με την ηπειρωτική Ελλάδα (Αποστόλου, 1985 : 99-100). Το 1943 το αντιστασιακό κίνημα είχε απλωθεί σ' ολόκληρο το νησί. "Κάθε περιοχή είχε και το δικό της αντιστασιακό χρώμα, που έδιναν οι άνθρωποι, διαφορετικοί από τόπο σε τόπο. Τα κεφαλοχώρια το καθένα είχε τη δική του ιστορία. Στο καθένα ανήκει κάποιο μερίδιο από την καθολική Λεσβιακή Αντίσταση". (ό π., 108-109).

Η θέση της Λέσβου στο Αιγαίο, κοντά στα Δαρδανέλια και τη Σμύρνη απέναντι από τις τουρκικές μικρασιατικές ακτές, είχε μεγάλη στρατηγική σημασία. Οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν το νησί σαν διαμετακομιστική βάση. Είχαν στήσει μεγάλες στρατιωτικές εγκαταστάσεις κοντά στην πόλη της Μυτιλήνης και είχαν σκορπίσει εξοπλισμένα φυλάκια κατά μήκος των ακτών. Ένα τέτοιο φυλάκιο βρισκόταν στην Σκάλα της Ερεσού, στον παραλιακό λόφο της Βίγλας.

Ένας από τους πρώτους στόχους του Ε Α Μ Λέσβου ήταν να βοηθήσει το συμμαχικό αγώνα. Η Μυτιλήνη συνδέθηκε πολύ νωρίς με το δίκτυο επικοινωνίας των συμμαχικών δυνάμεων της Μέσης Ανατολής για τη διακίνηση ανθρώπων, εφοδίων και πληροφοριών, "χάρη στους λεσβίους καπετάνιους, που με τα καΐκια τους αλώνιζαν το Αιγαίο και ένωσαν το νησί με τα απέναντι λιμάνια της μικρασιατικής ακτής" (ό π., 157-158).

Ο Ε Λ Α Σ Λέσβου συγκροτήθηκε το 1943 με όπλα, που συγκέντρωσε από τους κατοίκους και πήρε από τους Γερμανούς. Ένας από τους τόπους συγκέντρωσης είχε οριστεί και η Ερεσός.

Άλλη αντιστασιακή οργάνωση, διαφορετική από το Ε Α Μ δεν ιδρύθηκε στο νησί. Καθώς φαίνεται δεν ήταν "πρόσφορο το έδαφος" όπως σημειώνει ο Α. Αποστόλου. Έτσι το Ε Α Μ Λέσβου συγκέντρωσε στις γραμμές του το σύνολο των αντιστασιακών δυνάμεων από κάθε παράταξη και κοινωνικό στρώμα και εξασφάλισε την ανοχή όσων δεν συμμετείχαν σ' αυτό. (ό.π.,100-102) «Λίγοι, πολύ λίγοι οι συνεργάτες του εχθρού, σ' όλο το νησί. Και αυτοί δρούσαν στα μουγκά. Μερικοί πλήρωσαν με τη ζωή τους τη συνεργασία με τους Γερμανούς. Εκτελέστηκαν παρά την επιθυμία της Κεντρικής Επιτροπής. Η γραμμή ήταν να συλλαμβάνονται και να στέλνονται στη Μέση Ανατολή. Δεν πειθάρχησαν οι Τοπικές Οργανώσεις. Προτίμησαν το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών. Ίσως και να 'πρεπε έτσι.» (ό. π., 108-109)

Οι Γερμανοί έφυγαν από το νησί στις 9 Σεπτεμβρίου 1944. Πολύ σύντομα κατέφτασαν ο Ιερός Λόχος υπό τον Τσιγάντε και ναυτικό κλιμάκιο υπό τον Ιατρίδη με σκοπό "να υποκαταστήσουν τον Ε Λ Α Σ". Τα Χριστούγεννα του '44 οι Άγγλοι επιχείρησαν να καταλάβουν το νησί και "να καταλύσουν την εαμοκρατία" με τα ινδικά στρατεύματα - τους "μαύρους" όπως τους ονόμαζε ο λαός - που "κουβάλησαν" με τα καράβια τους. "Ο Ε Λ Α Σ μαζί με το λαό, τους αντιμετώπισε με επιτυχία και τους ανάγκασε να φύγουν" (ό. π., 245-263).

Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, ο Ε Λ Α Σ της Λέσβου ακολούθησε την τύχη των άλλων στην ηπειρωτική Ελλάδα. Αναγκάστηκε να παραδώσει τον οπλισμό και να διαλυθεί. "Και κάποτε έφτασαν στη Μυτιλήνη οι ανεκδιήγητοι "μπουραντάδες". Έτσι ονομάσαμε το τμήμα Εθνοφυλακής, που στάλθηκε για να ενισχύσει την κρατική εξουσία". "... Ήταν αδίστακτοι. Έσπειραν την τρομοκρατία σ' όλο το νησί. Κακοποιούσαν τους πολίτες. Έφτασαν ως το έγκλημα". "Για τη Λέσβο είχε αρχίσει η φάση του οργανωμένου και μεθοδικού διωγμού του εαμικού κινήματος". (ό. π., 63-67).

Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, αλλά και με γραπτές μαρτυρίες ανθρώπων που συμμετείχαν, η Αντίσταση στα χωριά του βόρειου τμήματος του νησιού ξεκίνησε στα τέλη του 1941 από την περιοχή της Ερεσού. Εδώ, όπως και σε πολλά διαμερίσματα του νησιού, υπήρχαν από παλιά, ιδεολογικές και πολιτικές τάσεις από το χώρο του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού. « Υπήρχαν κατά καιρούς πνευματικοί άνθρωποι που δεν αποφεύγανε να συζητούν σε μικρές παρέες στα καφενεία για τις σύγχρονες κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις. Μερικοί θυμούνται τον καθηγητή Πλατ. Κουτρέλλη να εξηγεί τι είναι διαλεκτική και σε τι βοηθά. ...Συζητήσεις γινόνταν και σε οικογενειακές παρέες στα σπίτια, που καταλήγανε, όπως συμβαίνει σε παρόμοιες περιπτώσεις, να παίρνουν τη μορφή άτυπου φροντιστήριου...» (Κεμερλή – Πολυχρονιάδη, 1988: 326)

Η προφορική παράδοση προσφέρει λίγα μόνο στοιχεία για την προπολεμική κατάσταση στην Ερεσό. Αναφέρονται κάποιοι φορείς σοσιαλιστικών ιδεών στις αρχές του αιώνα με προέλευση από Μ. Ασία. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του Ιγνάτιου Χατζητσάνταλη ή Γεωργατσέλου (Μουρμούρη), δύο από τα στελέχη της Αντίστασης, Φώτης και Δημήτρης Φραντζής, ήταν γιοι του δασκαλού της Ερεσού Φραντζή, που είχε σπουδάσει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και ήταν σοσιαλιστής. Από την άλλη ο Νίκος Παραλής σε αφηγήσεις του, συχνά αναφερόταν στον πατέρα του Δημητρό Παραλή : «Ήταν σοσιαλιστής από τότε». Το επάγγελμά του Μπαξεβάνης. Είχε έρθει με τον πατέρα του από τη μικρά Ασία. Παρόλο που δε βρήκε περιουσία απ' τον πατέρα του, αφού δούλεψε σκληρά, έκανε σιγά – σιγά μπαχτσέ με 15 εργάτες. Σε αντίθεση με τα περισσότερα αφεντικά φερόταν καλά στους εργάτες του, τους πλήρωνε κανονικά, γέμιζε τους ντρουβάδες με μπαξεβανικά σε όσους δεν είχαν να φάνε σε σημείο που προκαλούσε τις διαμαρτυρίες των άλλων για τη στάση του αυτή. Η μαρτυρία αυτή συμπληρώνεται και από το μισελέ «Βρέξε Θεέ, να λιώσουν τα σκατά να φαν οι πλούσιοι», (βλ. σελ.....) που δείχνει τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασε ο Δημητρός Παραλής απέναντι στους αρχόντους στο, πιθανώς προμελετημένο, σχόλιο ταξικής τους αυτοεπιβεβαίωσης : «Βρέξε Θεέ, να λιώσουν οι πέτρες να φαν οι φτωχοί».

Η απάντηση λες κι ήταν έτοιμη βγήκε από το στόμα του. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι τους απήθυνε ένα συνειδητό λόγο.

Στην ερώτηση πώς ξεκίνησε το Κίνημα στην Ερεσό, συνήθως απαντούν με μισόλογα: «Κάτι υπήρχε από παλιά..», «Και πριν από τον πόλεμο κάτι υπήρχε..» Από την άλλη, συνδέουν άμεσα την παραμονή του Μανώλη Καρακώστα στην Αθήνα την περίοδο της Μεταξικής δικτατορίας, και την άφιξή του στην Ερεσό με την Αντίσταση. Όπως μας πληροφορεί μια γραπτή μαρτυρία: «Πριν από τον πόλεμο στις αρχές της δικτατορίας του Μεταξά, κάποιος πελοποννήσιος και κατόπιν ακροναυπλιώτης, ο κυρ-Ξενάκος, είχε ένα μικρό καφενείο στην οδό Δοϊράνης στην Κυψέλη(Αθήνα). Εκεί σύχναζαν πολλοί Μυτιληνιοί. Και τότε εκεί συγκροτήθηκε, από τους Ερεσσώτες Μανώλη Φιλίππου ή Καρακώστα, το Γιάννη Φιλίππου Μπαϊρακτάρη και άλλους, ένα ς καθαρά κομμουνιστικός πυρήνας.» Αυτοί πηγαινοέρχονται στην Ερεσό, είτε για διακοπές ή για να ασχοληθούν με αγροτικές εργασίες. Και εκεί, «συγκροτούν ένα πυρήνα κομμουνιστικό, με συμμετοχή και των Ιωακείμ Βουβού, Γιώργου Καταχανά, Αντώνη Καταχανά και του νεαρού τότε Γαβριήλ Δεμίρη. Μ' αυτούς ενώθηκε και ο Φώτης Φραντζής, φοιτητής της Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, όταν επέστρεψε στην Ερεσό. Όμως η Μεταξική δικτατορία τους ανάγκασε σε αδράνεια και κατόπιν ο πόλεμος τους έφερε στα βουνά της Αλβανίας... Με τη Γερμανική εισβολή και την κατάρρευση που ακολούθησε στο Αλβανικό Μέτωπο... όλοι τελικά γυρίζουν στο χωριό.» Ο Μιχ. Ζυμπονούμης, που ήταν Πρόεδρος της Κοινότητας Ερεσού στην περίοδο της Εαμικής Αυτοδιοίκησης, διηγείται ότι μετά την επιστροφή του Μανώλη Φιλίππου Καρακώστα και του Γιάννη Φιλίππου Μπαϊρακτάρη από την Αθήνα στην Ερεσό, το Νοέμβρη του 1941, δημιουργήθηκε «μια συσπείρωση παλιών κομμουνιστών», με επίκεντρο το Φώτη Φραντζή, που σε λίγο καιρό έφυγε απ' το Νησί, και τους Ιωακείμ Βωβό και Γαβριήλ Δ. Δεμίρη. (ό. π., 326-327).

Λεπτομερειακή είναι η αφήγηση του Π. Κοντέλλη, Μεσοτοπίτη, για το ξεκίνημα της Αντίστασης στην Ερεσό: "Στα τέλη του 1941, μέσα στο χειμώνα, ήρθε στην Ερεσό ένα ξένο καίκι· έκανε το ιδιότυπο εμπόριο της Κατοχής με το σύστημα της ανταλλαγής. Μέσα στο καίκι ήταν ένας

τεχνίτης μαρμαράς, που προπολεμικά δούλεψε στην Αθήνα μαζί με τον επίσης μαρμαρά, Ερεσιώτη Μανώλη Φιλίππου (Καρακώστα). Βρεθήκανε οι δύο παλιοί συνάδελφοι, τα ήπιαν, τα είπανε. Ο ξένος είχε μαζί του μια προκήρυξη, που κυκλοφορούσε στην Αθήνα με την υπογραφή μιας οργάνωσης που είχε ιδρυθεί πρόσφατα και είχε την ονομασία Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.). Η προκήρυξη αυτή ήταν ένα φλογερό πατριωτικό προσκλητήριο όλων των υγιών δυνάμεων του Έθνους για καθολική αντίσταση ενάντια στον κατακτητή.

Στην Ερεσό έδρευε ακόμα τότε γερμανικό φυλάκιο. Ο Καρακώστας μίλησε εμπιστευτικά στο φίλο του δικηγόρο Δημήτρη Φραντζή και μαζί μ' άλλον ένα ή δύο φίλους βρέθηκαν το ίδιο βράδυ σ' ένα σπιτάκι στον κάμπο της Ερεσού. Καλού κακού, ετοιμάσαν για κάλυψη τραπέζι με ρακί και φαγητό της .. εποχής, ραδίκια καμωμένα κεφτέδες. Μελέτησαν το κείμενο της προκήρυξης. Ένωσαν το πανελλήνιο μήνυμα κι αποφάσισαν αυτοί οι λίγοι άνθρωποι, έτσι ξεκρέμαστοι, ακαθοδήγητοι, να κάνουν μια προσπάθεια για ανταπόκριση σ' αυτή την εθνική πρόκληση. Έτσι ξεκίνησε η συγκρότηση του πρώτου αντιστασιακού πυρήνα στην Ερεσό. Η πρώτη εκείνη μικρή ομάδα άρχισε αμέσως εθναποστολικό έργο μέσα στο χωριό τους και γρήγορα οι λίγοι έγιναν πολλοί κι αποτέλεσαν μια μικρή οργάνωση της οποίας η δομή ήταν όπως έκοβε των ιδρυτών της. Προχώρησαν να μεταδώσουν το κήρυγμα κι αλλού.» (Κοντέλλη, 1985: 449-45)

Σύμφωνα και με τον Α. Αποστόλου, συγγραφέα της Εθνικής Αντίστασης στη Λέσβο κι' έναν από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης του Ε Α Μ στο νησί, "Ψυχή της κίνησης υπήρξε ο δικηγόρος Δημήτρης Φραντζής». Μετά τη συγκρότηση του πρώτου πυρήνα του Ε Α Μ στην Ερεσό, ο Δ. Φραντζής ήρθε σ' επαφή με ανθρώπους των γύρω χωριών, Άντισσα, Σίγρι, Μεσότοπο, Άγρα, Χύδηρα, Φτερούντα, Βατούσα, όπου δημιουργήθηκαν επίσης οι πρώτοι πυρήνες των εαμικών οργανώσεων (Αποστόλου, 1985: 151).

Οι πρώτοι πυρήνες του Ε Α Μ συγκροτήθηκαν στις αρχές του 1942, σύμφωνα με τη μαρτυρία και του Κώστα Ασμάνη, ιδρυτικού μέλους του Ε Α Μ της Ερεσού: « Κατά τον πρώτο χρόνο της κατοχής 1941

δεν υπήρχε τίποτα. Μέσα στο 1942, κατά τις αρχές, ο Μανώλης Φιλίππου με το Δημ. Φραντζή μου έκανα λόγο για το Ε Α Μ. Αρχίσαμε κάνοντας τριάδες. Σε κάποια από αυτές ήταν κι ο Γαβρ. Καρακούσης - ίσως ήταν από τους παλιούς γιατί ήξερε πολλά...» (Κεμερλή – Πολυχρονιάδη, 1988: 327).

Για την οργάνωση της Αντίστασης στην Ερεσό και τη γύρω περιοχή της, υπάρχει η μαρτυρία του ίδιου του Δημήτρη Φραντζή (απεβίωσε το 2002), νεαρού τότε φοιτητή της Νομικής, υπεύθυνου της οργάνωσης του

Ε Α Μ αργότερα και μετέπειτα δικηγόρου στη Μυτιλήνη: «Το χειμώνα του 1941, ενώ καθόμαστε στο καφενείο του Κατσέλη με τον Καρακώστα, ήρθαν δύο άτομα, που τα είχε βγάλει μια βάρκα από καΐκι που πλησίασε το λιμάνι. Μίλησαν με τον καφετζή. Ο ένας γνώρισε τον Καρακώστα που τον ήξερε απ' τον καιρό που ήταν στην Ο Κ Ν Ε. Τον πλησίασε και άρχισαν συζήτηση. Ζήτησε κι από μένα να καθίσω. Μιλήσαμε. Ύστερα έδωσε στον Καρακώστα ένα χαρτί, που ήταν προκήρυξη του Ε Α Μ. Καλούσε το λαό σε καθολική αντίσταση κατά των κατακτητών. Μετά πλησιάσαμε τον Ιωακείμ Βουβό, Δημήτρη Αχλιόπτα ή Καρα, Γαβριήλ Καρακούση, Λουκά Καραμαλη και Κώστα Ασμάνη, που όλοι τους ήταν μαχητές του Αλβανικού Μετώπου και φτιάσαμε τον πρώτο πυρήνα του Ε Α Μ» «Αφού προχωρήσαμε αρκετά στην οργάνωση της Εθνικής Αντίστασης μέσα στην Ερεσό, αποφασίσαμε να κινηθούμε διαδοχικά στα γύρω χωριά... Μέχρι τα τέλη του 1943 το Κίνημα είχε αγκαλιάσει το 80-90% του πληθυσμού, στο βόρειο τμήμα του νησιού» (Μαρτυρία του Δ. Φραντζή στο Κεμερλή – Πολυχρονιάδη, 1988: 328, 332-333).

Ερεσό: όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων

Παρόλο που στην Ερεσό η παρουσία των Γερμανών ήταν περιορισμένη, η Κατοχή, σε συνδυασμό με το βαρύ χειμώνα του 1941-42, την πείνα και τη στάση των δυνατών, έφερε πολλά δεινά στην τοπική κοινωνία. Κόστισε πολύ ακριβά σε θανάτους, έφερε στην επιφάνεια και όξυνε στο έπακρο τις κοινωνικές αντιθέσεις. Την Κοινότητα κρατούσε τότε, ένα Κοινοτικό Συμβούλιο διορισμένο από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, που το υιοθέτησε και η κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου. Ο Πρόεδρος του Φ. Σαχλός βρισκόταν στο κέντρο του μαυραγοριτισμού. Για τη γερμανική κατοχή στην Ερεσό μιλά μόνο η προφορική παράδοση:

«Ο χειμώνας 1941-42... Ήτανε βαρυχειμωνιά. Τα τρόφιμα ήτανε μονάχα για τους λίγους προνομιούχους και τους μαυραγορίτες. Ο λαός πρηζότανε και μεταφερότανε στο Νεκροταφείο χωρίς καμιά συγκίνηση. Υπολογίζεται πως σε κείνο το χειμώνα πέθαναν από πείνα εβδομήντα άνθρωποι μονάχα από την Ερεσό. Ο βαρύς χειμώνας έκανε πιο δύσκολη την κατάσταση. Κοντά στην πείνα ακολουθούσε η γύμνια και η έλλειψη παπουτσιών. Και το χειρότερο πως έπεσαν πολλά χιόνια με αποτέλεσμα να παγώσουν αρκετά πρόβατα απ' τα κοπάδια και να ψοφήσουν. Όμως ο κόσμος και ψόφια τα έτρωγε.

Την περίοδο εκείνη Πρόεδρος της Κοινότητας Ερεσού ήτανε ο Φώτης Σαχλός. Άνθρωπος αδίσταχτος και ασυγκίνητος μπροστά στο δράμα του λαού. Είχε αναλάβει να κάνει παρακράτημα 10% απ' την παραγωγή σιταριού για λογαριασμό των Γερμανών. Το βάρος έπεφτε στους φτωχομεσαίους αγρότες. Το παρακράτημα το αποθήκευαν στο σχολείο. Γεννούσε ελπίδες στους πεινασμένους για κάποια διανομή. Μα κάποτε το φόρτωσαν στο αυτοκίνητο και μεταφέρανε. Το συνόδεψε ο ίδιος ο Σαχλός. Ειπώθηκε ακόμα, πως συνεταιρίστηκε για να σπείρουν την Αχλαδερή των Φιλανθρωπικών. Ο Σαχλός ήταν στυγνός. Κάποτε έκανε εισαγωγή σταφίδας από την Τουρκία. Πολύτιμο είδος για κείνη την εποχή. Δε διέθεσε απ' αυτή ούτε δράμι για το χωριό. Την πέρασε από ρακοκάζανο και έβγαλε ούζο!» «Πριν ακόμα ξαπλωθεί και αποκτήσει δύναμη η οργάνωση, η κατάσταση κατευθυνότανε από μια μικρή κλίκα παραγόντων της

άρχουσας τάξης του χωριού. Στο κέντρο βρισκόταν ο Πρόεδρος της Κοινότητας Φώτης Σαχλός. Και γύρω απ' αυτούς οι μαυραγορίτες, που ρουφούσαν το αίμα του καθένα που έπεφτε στα χέρια τους...»(Μαρτυρία* Γαβριήλ Δεμίρη)

«Τον πρώτο χειμώνα της κατοχής 1941-42, που η οργάνωση βρισκόταν ακόμα στα γεννοφάσκια της, η μαύρη αγορά, που γινόταν από μια κλίκα ντόπιων και ξένων γύρω από τον Πρόεδρο, οργίαζε σε βάρος των κατοίκων. Ακόμα και γάλατα, που έστελνε για τα παιδιά ο Ερυθρός Σταυρός, γινόταν ρυζόγαλο, για να μη λείπει κι αυτό απ' τα προκλητικά και θορυβώδη πάρτι των σπιτιών τους (τους σουαρέδες). Όμως όταν η οργάνωση ανδρώθηκε, πήρε στα χέρια της τον αγώνα για την επιβίωση του λαού. Και τότε ανάγκασε όλους αυτούς, που εκμεταλλεύτηκαν και πλούτισαν από τη δυστυχία του λαού, να παραδώσουν τρόφιμα και λάδια που είχαν στις αποθήκες τους. Αυτά μοιράστηκαν στο λαό ανάλογα με τις ανάγκες του καθένα. Κείνη την εποχή, ιδιαίτερα το λάδι ήταν δυσεύρετο. Κανείς δεν πούλησε.»(Μαρτυρία* Μιχ. Ζυμπουνούμη)

«Πριν ανδρωθεί η οργάνωση, τέτοια και τόση ήταν η εξαθλίωση του λαού και η εκμετάλλευσή του από τους οικονομικά ανεξάρτητους, που, όταν έπαιρναν κάποιον για δουλειά, του έδιναν ψίχουλα. Κανόνιζαν μεροκάματο εκατό δράμα ψωμί. Ο κόσμος δούλευε και πέθαινε...» (Μαρτυρία* Παναγ. Καζάζη).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία* του Β. Ζυμπουνούμη:

«Πριν φύγουν οι Γερμανοί, έγινε μια συγκέντρωση στον κάμπο, για να συζητηθεί η κατάσταση γύρω από την επιβίωση, που παρουσίαζε επιδείνωση. Μετά από η συγκέντρωση κινηθήκαμε όλοι στη Σκάλα Ερεσού, όπου βρισκόταν οι προνομιούχοι της εποχής. Τους είπαμε πως ήταν ανάγκη να ανοίξουν τις αποθήκες και να δώσουν τρόφιμα και λάδι στο λαό, για να μην έχουμε πάλι θανάτους από πείνα. Αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν. Η διανομή έγινε δίκαια σε όσους είχαν ανάγκη.»

Αναφέρει και ένα άλλο σχετικό περιστατικό: «Περίπου την ίδια εποχή, το Ε Λ Α Ν έπιασε μαυραγορίτικο καϊκι, φορτωμένο με υφάσματα ντρίλια, κάμποτ κλπ. Το καϊκι είχε οδηγηθεί στη Σκάλα. Αρχικά δόθηκε διαταγή να

το αφήσουν ελεύθερο. Όμως, ύστερα από πίεση των χωρικών, που σκέπαζαν τα κορμιά τους με λογιώ- λογιώ κουρέλια, δόθηκε τελικά εντολή να γίνει διανομή. Και έγινε επί τόπου, κόβοντας στον καθένα ύφασμα, ανάλογα με τις ανάγκες που είχε αυτός και η οικογένειά του.» Ο Δημήτρης Φραντζής λέει σχετικά: «Αποκλείσαμε από αυτές τις διανομές τα εαμικά στελέχη. Και δεν υπήρξαν παράπονα από πουθενά.»

Ο ίδιος λέει για την επιστράτευση: «Όταν οι Γερμανοί θέλησαν να επιβάλλουν την επιστράτευση, η Οργάνωση έβγαλε στα βουνά, απ' όλη την περιοχή τους υπαγόμενους σ' αυτή κι έτσι ματαιώθηκε.» (Μαρτυρία* Δημ. Φραντζή, στο Π. Κ. Κεμερλή – Α. Σ. Πολυχρονιάδη, 1988: 333) Έτσι, «Κανένα παλικάρι της περιοχής δεν πήγε να δουλέψει στα έργα της Λήμνου ούτε στα λιγνιτωρυχεία του Γαβαθά και της Λαψάρνας.» (Αποστόλου,1985:152)

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του τοπικού Ε Α Μ στη δημιουργία του Λεσβιακού Ε Λ Α Σ. Μαζεύτηκαν αρκετά όπλα, με τα οποία οπλίστηκαν μικρές ομάδες, που από τα τέλη του '43 φρουρούσαν τα χωριά. Ακόμα και στο Σίγρι, όπου υπήρχαν Γερμανοί, υπήρχε ομάδα του Ε Λ Α Σ. (ό. π.) Σύμφωνα με μαρτυρίες ανθρώπων που συμμετείχαν: « ... άρχισε η συγκέντρωση του οπλισμού. Απ' όλες τις κρύπτες ξετρυπώθηκαν όπλα, που οι στρατιώτες δεν είχαν παραδώσει κατά τη διάλυση του Ελληνικού Στρατού.» (Μαρτυρία* Στρ. Μπαρούφη) «Μονάχα απ' το Μοναστήρι Υψηλού, σε μια νυχτερινή μετάβασή μας, πήραμε δώδεκα γκράδες, δυο λεμπέλ, και δύο μάλινχερ με τις σφαίρες τους. Μ' αυτά οπλίσαμε μικρές ομάδες από αγωνιστές που φρουρούσαν το χωριό» (Μαρτυρία* Δημ. Φραντζή). Ο Κ. Ασμάνης αφηγείται: «Μου ανατέθηκε η συγκέντρωση οπλισμού. Τα μαζεύαμε στη θέση «Νιχτερίδι». Τα ξεσκουριάζαμε και τα δοκιμάζαμε. Οι πυροβολισμοί αγωγότανε στη θάλασσα. Όσοι ήταν στη Σκάλα έλεγαν: «Ο Ε Λ Α Σ κάνει σκοποβολή». Μαζέψαμε κι απ' το Μεσότοπο όπλα και τα στείλαμε στην Αγία Παρασκευή. Λίγο πριν την απελευθέρωση έγινε μεγάλη συγκέντρωση στο «Λευκοράχη». Ήτανε πάνω από 300 άτομα, που είχαν έρθει κι απ' τα άλλα χωριά της περιφέρειας. Θυμούμαι πώς μίλησε στη συγκέντρωση ο Χαρ. Κανόνης, που ανάμεσα στα

άλλα είπε: « κοντεύει η μέρα που το ναζιστικό θηρίο, που τώρα ξεψυχά, θα νοσήσει...» (Μαρτυρία^{26*} Κ. Ασμάνη).

Το καλοκαίρι του 1944, οι εργάτες γης κινητοποιήθηκαν και ζήτησαν αναπροσαρμογή του μεροκάματου που ίσχυε ως τότε. Πέτυχαν το δεκαπλασιασμό του. (Αποστόλου, 1985: 223). Σε παράνομη προκήρυξη που κυκλοφόρησε τότε στη Μυτιλήνη αναφέρεται: «Δες το παράδειγμα των αγροτών της Ερεσού, που ΜΟΝΟ ΜΕ ΑΓΩΝΑ, από μια οκά παίρνει τώρα ο αγρότης δέκα οκάδες σιτάρι μεροκάματο» (Κεμερλή - Πολυχρονιάδη, 1988:334).

Στην Ερεσό λειτούργησε στην Κατοχή Πολιτοφυλακή, ΕΤΑ. ΕΠΟΝ, και προς το τέλος της ένα είδος «Ε Λ Α Ν». Ένα επιταγμένο πλοiαριο ταξίδευε παράνομα στη Μακεδονία και Θράκη και έκανε ανταλλαγές που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοίκων. «Ήταν ένα είδος κουρσάρικου». Ο Γιάννης Μπαϊρακτάρης ήταν υπεύθυνος του πλοiου και των ανταλλαγών. Δραστήρια συμμετοχή είχαν οι γυναίκες στο εαμικό κίνημα. Μια από αυτές-Ελένη Κρητικού- δολοφονήθηκε στη διάρκεια του εμφύλιου.

Από τα μέσα του 1944, όλο το Β.Δ. τμήμα του νησιού ουσιαστικά ήταν ελεύθερη περιοχή. Λειτούργησε Λαϊκό Δικαστήριο. Έκανε συμβιβασμούς και έλυνε διαφορές σε υποθέσεις καταπάτησης οικοπέδων και βοσκότοπων, που πριν γίνονταν αιτία για καλλιέργεια μίσους και για πράξεις αντεκδίκησης. Συνεδρίαζε φανερά την ημέρα σε λαϊκές συνελεύσεις των κατοίκων. Πρόεδρος ήταν ο Αριστ. Χαβαράνης ή Βλάμης. Στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, το Ε Α Μ τοποθέτησε αρχικά μια τριμελή επιτροπή δίπλα στο Κοινοτικό Συμβούλιο. Γρήγορα αυτό το Κοινοτικό Συμβούλιο καταργήθηκε, αντικαταστάθηκε με ένα προσωρινό και τελικά ανασυγκροτήθηκε με Πρόεδρο τον Μιχαήλ Ζυμπουνούμη. Στο σύντομο χρονικό διάστημα της θητείας του, οργανώθηκε συσσίτιο για 150 παιδιά και έγιναν διάφορες κοινοτικές εργασίες (διαπλάτυνση του δρόμου από την

^{26*} Οι μαρτυρίες που προηγήθηκαν προέρχονται από το βιβλίο των Κεμερλή- Πολυχρονιάδη, 1988, σ σ. 329-336.

είσοδο του χωριού ως την πλατεία κ.ά.) με ημερομίσθιο 6 οκάδες σιτάρι. (Κεμερλή – Πολυχροιάδη, 1988: 336-338).

*

Αν ο κανόνας για την Αντίσταση στη Λέσβο ήταν ότι το Ε Α Μ Λέσβου συγκέντρωσε στις γραμμές του το σύνολο των αντιστασιακών δυνάμεων από κάθε παράταξη και κοινωνικό στρώμα και εξασφάλισε την ανοχή όσων δεν συμμετείχαν σ' αυτό (Αποστόλου, 1985:100-102), στον κανόνα αυτό η Ερεσόσ αποτέλεσε εξαίρεση. Η Ερεσόσ, που διατηρούσε καθώς φαίνεται ανέπαφες, όσο καμιά άλλη τοπική κοινωνία στο νησί τις παλιές παραγωγικές σχέσεις, ήθη και νοοτροπίες, πλήρωσε ακριβά τη στάση των οικονομικά δυνατών, κατά την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής και τον κοινωνικό διχασμό που προκάλεσε.

Στις πόλεις και τα μεγάλα κεφαλοχώρια του νησιού, οι κάτοικοι ενωμένοι, είχαν να κάνουν με τους Γερμανούς κατακτητές και εναντίον τους εκδηλωνόταν η αντιστασιακή τους δράση. Αντίθετα στην Ερεσό, οι κάτοικοι είχαν να κάνουν με τους λίγους, αλλά πανίσχυρους ντόπιους κτηματίες και πλούσιους εμπόρους, οι οποίοι για να διατηρήσουν το "έχει" τους ανέπαφο, με παντελή έλλειψη "κοινοτικού πνεύματος" και με την αμέριστη υποστήριξη των τοπικών αρχών (Δήμαρχος και Χωροφυλακή), εκτελούσαν προς το συμφέρον τους τις εντολές των Γερμανών, των οποίων εξάλλου η παρουσία ήταν σχεδόν συμβολική και περιοριζόταν σ' ένα φυλάκιο στην παραλία. Έτσι ο χαρακτήρας της Αντίστασης στην Ερεσό είχε περισσότερο, αν όχι αποκλειστικά, κοινωνικό περιεχόμενο.

Χτυπητή αντίθεση αποτέλεσε το γειτονικό χωριό της Άντισσας, γεγονός που συχνά μνημονεύεται από τους κατοίκους της Ερεσού, όταν εξιστορούν τα δεινά τους. Εξάιρεται η στάση του γιατρού Γιάννη Φωτιάδη, που με το κύρος του ως πρώην κοινοτάρχη (1923-1935) φρόντισε να ενισχυθούν οι μη έχοντες, έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί η πείνα χωρίς θύματα, αλλά και να διαφυλαχθούν οι κοινοτικές σχέσεις από εμφύλια μίσση και διαμάχες. Η κοινότητα βέβαια της Άντισσας διέθετε κτηματική περιουσία από τα μοναστηριακά κτήματα, τα οποία ανήκαν σε διαλυθέντα μοναστήρια (Φραγγέλλη, 1995: 227-228 και 198).

Και ενώ για τις άλλες τοπικές κοινωνίες η ενότητα αυτή άφησε μια θετική παρακαταθήκη, καλλιεργώντας και σε επίπεδο νησιού, τη συλλογικότητα και το κοινοτικό πνεύμα καθώς και ένα κοινό αίσθημα αυτοδυναμίας, για την Ερεσό, ο κοινωνικός διχασμός άφησε, εκτός από τα κοινωνικά τραύματα, ένα καταλυτικό αίσθημα συλλογικής ενοχής και κοινωνικής απαξίωσης, που εκφράζεται και στην νεότερη τοπική, παροιμία: "Η Ερεσός τώρα βγάζει μόνο πατάτες και ρουφιάνοι".

Ο Εμφύλιος πόλεμος μέσα από τον τοπικό προφορικό λόγο

Η Ερεσός είναι ίσως το μόνο χωριό πάνω στο νησί που είχε τόσο δραματικές εμφύλιες συγκρούσεις, αντεκδικήσεις, μετεμφυλιακές διώξεις. Τη "σιωπηλή" αυτή πλευρά της τοπικής ιστορίας, εκφράζει ο « ανεπίσημος προφορικός λόγος», που εκτίθεται εδώ τόσο αποσπασματικά, όσο αποσπασματικές είναι και οι προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων. Παρολαυτά, επειδή παρατίθενται «λόγια», προσωπικές μαρτυρίες και αφηγήσεις κατοίκων, για γεγονότα που αφορούν την κοινότητα, πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι «νομιμοποιούν γενικεύσεις», γιατί εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σύνολο λαϊκών αφηγήσεων, που παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιότητα σε ορισμένα στοιχεία τους- πολλά είναι σχεδόν στερεότυπα. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η λαϊκή έκφραση και το γεγονός ότι προτάσσουν την ιστορία της κοινότητας, εντάσσοντας στα πλαίσιά της και την ατομική ιστορία. Από την άλλη, αφηγήσεις που εστιάζουν στην ατομική ή οικογενειακή ιστορία, έχουν έντονη τη σφραγίδα της κοινωνικής προέλευσης των αφηγητών από τα εγγράμματα μεσαία και το ανώτερο στρώμα, είτε ακόμα και της μικρασιατικής τους καταγωγής και είναι λίγο-πολύ λόγιες. Οι αφηγήσεις αυτές, αφενός υποστηρίζουν η μια το περιεχόμενο της άλλης και αφετέρου είναι συμπληρωματικές, συγκροτώντας μια συλλογική, «τοπική ιστορία» (Νιτσιάκος, 1995: 79-82).

*

"Ο Σαχλός ήταν δήμαρχος επί Γερμανών το '41. Αυτοί είχαν φυλάκιο στη Βίγλα - καμιά εικοσάδα. Άφησε τον κόσμο να πεθάνει. Πήρασι

το στάρι απ' τον κόσμο και το βάλασι στο Γεωργικό Σχολειό - από κάτω ήταν κουφό. Πέθαναν μια μέρα 25. Αφού δε χώραγε το νεκροταφείο. Θα το μεγαλώσω ήλεγε να χωρέσουν. Χιόνι ένα μέτρο, ψοφούσαν σχεδόν ούλα τα πρόβατα. Βροχές, κρύα, χιόνια, μια καταστροφή! Να πεθαμό ι κόσμος. Πρήζονταν οι ανθρώποι απ' την πείνα κι ύστερα πέφταν κάτω κι έλιωναν. Πηγαΐναν οι ανθρώποι και ξεχώναν τα πρόβατα να τα φάσι. Πέθανε ένας γάιδαρος και τον ξέχωναν να τον φάσι. Ύστερα έγινε το Ε Α Μ και σπάσαν τις αποθήκες. Ι κόσμος τα πήρε ούλα, στάρια και λάδια. Ο Καρακώστας κι ο Καρακούσης δικάζαν τότε. Τα μοιράζαν στο καλογεरिकό, ένα χωράφι μεγάλο στα Ψήνια. Εκεί είχε λαϊκό δικαστήριο. Το Ε Α Μ. Ε Λ Α Σ. Ε Π Ο Ν έκανε κουμάντο. Ο λαός ενώθηκε. Τα πήραν ούλα, τίποτα δεν αφήκανε. Ύστερα ανεβήκαν στο βουνό. Ο Σαχλός δεν έχει πολλά χρόνια που πέθανε, αλλά βασανίστηκε έξι χρόνια, έλιωσε. Στην κηδεΐα του τρεις ανθρώποι ήταν. Κανένας δεν επήγε" (Προφορική Αφήγηση Ν. Π.).

"Τότε στην πείνα, ένας χωριανός μας, έκλεψε δυο κουκιά από 'να χωράφι· ο νοικοκύρης των χτύπησε με μια "αραβίδα" στην κοιλιά. Γι άνθρωπος δεν επέθανε αμέσως, έμεινε μήνες στο κρεβάτι, λώβιασε. Έξι μήνες υπόφερε από τους πόνους. Είχε ζαρώσει, είχε απομεινεί τόσος δα ...για δυο κουκιά!..." (Προφορική Αφήγηση).

"Πέντε-έξι την ημέρα πέθαιναν το '41 από την πείνα. Εΐχαν μαζέψει τα στάρια και τα πήγαν στη Μυτιλήνη οι τσιφλικάδες, κι ο κόσμος δεν είχε να φάει. Ύστερα έμαθαν σιγά-σιγά, αλλά το '41 πέθανε ο κόσμος. Πολλά πέρασε ο κόσμος τότε. Το μεροκάματο είχε 15 κι έδιναν μόνο 5. Μας βροντούσαν οι χωροφυλάκοι. Ο Μαθρακάς έχει βροντήξει κόσμο με την κατσ'κούδα²⁷.... Ξέρεις τι θα πει;...

Κι ο Π... έμπαινε στο καφενέ κ' ύλεγε:

- Εέπ, έναν καφέ! -εκείνο το σατράπικο..! Εγώ δεν άκουγα..
- Έναν καφέ!
- Δεν έχω όνομα;
- Μπα, έγινες μεγάλος; λέει.
- Άλλη φορά θα λες, σε παρακαλώ, Κώστα, έναν καφέ".

²⁷ κατσ'κούδα= μαγκούρα

«...Ξέρεις, τι 'ναι, γέρος 75 χρονώ να παγαίνεις στο βουνό να μαζεύεις αστβές, να τις κουβανείς και να τις πουλείς για να ζήσεις; Ένα γομάρ'!»²⁸ Να μπαίνουν αυτοί στον καφενέ και τριάντα άτομα να τους κερνούν όλοι καφέ... από φόβο, φόβου...!» (Προφορική Αφήγηση Κ. Γ.)

*

"Στον εμφύλιο υπήρχε τρομοκρατία". "Έπεφτε πολύ ξύλο". "Ο άντρας της θείας Χ... δεν ήταν ανάρτη. Ήταν αριστερός, αλλά ήσυχος άνθρωπος... Του βγάλαν το σαγόνι από το ξύλο. Είχε μαυρίσει. Τον βάλαν σε προβιά και γλύτωσε".

"Είχε γεμίσει ο τόπος ρουφιάνους". "Σκοτώνανε κόσμο". "Μερικοί προδώσανε τ' αδέρφια τους που 'ταν ανάρτες. Τις πιάσαν και τις σκοτώσαν". (τους ανάρτες δηλαδή) "Τηρείται σιωπή πάνω στο θέμα αυτό».

"...Αλλά φταίγαν κι οι αριστεροί. Γιατί πηγαίναν στα σπίτια, τις ταγίζαν, τις ποτίζαν - φοβούνται κιόλας, τι να κάνουν; - κι αυτοί όταν τους πιάναν μαρτυρούσαν ποιος τους τάγισε κι έπιαναν τον κόσμο και τον βροντούσαν".

"Τον ξέρεις το μισελέ με τον τράγο πού 'σερνε την παλιβάνα;"

"Τότε με τους ανάρτες, άμα σε πιάνανε να τους έχεις ποτίσει ή να τους έχεις ταγίσει σε χορταίναν ξύλο.

Ήταν τότε το πρωτοπαλικάρο των ανταρτών, που τον λέγαν Παλιβάνα ²⁹

Εκατέβηκε αυτός μια βραδιά στο χωριό κι έσερνε μαζί τ' έναν παπά. Και πήγε στο σπίκι μιανού κι έβαλε να τους ποτίσει και να τους ταγίσει. Τι να κάνει γι άνθρωπος! φοβόταν και να μην τον σκοτώσουν ... και τους έβαλε και φάγαν. Οπότε, ήρθαν την επαύριο οι άλλοι, τον πιάσαν και τον ρώτησαν:

-Μήπως είδες καν ανάρτη να περνά από δω;

²⁸ Γομάρ' = το φόρτωμα στο γάιδαρο, μια αγκαλιά ξύλα. Το γομάρι ισοδυναμεί με 120 οκάδες.

²⁹ Παλιβάνι ή παλιβάνα είναι ένα μυτερό σίδερο στην άκρη του σκοινιού ή της αλυσίδας που κρατά δεμένο ένα ζώο. Η παλιβάνα μπήγεται στη γη για να μη φεύγει το ζώο. Πολλές φορές όμως, το ζώο καταφέρνει να την τραβήξει έξω και να φύγει σέρνοντάς την πίσω του.

Κι λέει γι άνθρωπος:

- Τι να σας πω; δεν είδα τίποτ' άλλο, μόνο ένα τράγο να σέρνει μια παλιβάνα.»

«Έτσι και την αλήθεια είπε και δεν πρόδωσε". (Προφορική Αφήγηση Θ. Τελωνιάτη)

"Φέραν στρατό... στον Αετό, εκεί στον Άσπρο Ράχτη, έγινε η μάχη. Ο Καρακώστας είπε, όσοι θέλουν να φύγουν· ήταν 28, έμειναν 3-4. Όταν τους τέλειωσαν οι σφαίρες, ο Καρακώστας³⁰ έβαλε το σύντροφό του να τον σκοτώσει ή έριξε μόνος του, για να μην πέσει στα χέρια των ζωντανός». «Τους σκοτώσανε κι αφού τους σκοτώσανε τους έδεσαν πίσω απ' τα μουλάρια και τους έφεραν στο χωριό, στην αγορά. Πήραν ένα-ένα τα σπίτια και βροντούσαν και φώναζαν: -Βουργάρες βγείτε όζω να δείτε τα παιδιά σας. Ε, όταν πια βγήκαν, εκείνοι δεν γνωρίζονταν.» «Εκεί που τους είχαν ξαπλωμένους, ένας απ' τους χωριανούς, τους ρουφιάνους, κλώτσησε το κουφάρι του Καρακώστα. Τότε ο αξιωματικός γύρισε και του 'πε: - Μην κλωτσάς! Τώρα τον κλωτσάς ... όταν ζούσε τον έτρεμες! Κι ένας απ' αυτούς τους φασίστες, αρχιφασίσταρος, είπε: -Αυτόν τον άνθρωπο δεν έπρεπε να τον σκοτώσετε".

«Τον Καρακούση τον εκτέλεσαν οι Γερμανοί στην Κατοχή. Αυτός δεν ήταν από τους πολύ αριστερούς, αλλά λένε ότι είχε κάνει φόνο. Καθόταν σ' ένα καφενέ και περνούσε ένας από τους παλικαράδες, τους «Καπετάνους», με γυαλισμένες μπότες σαν τους Γερμανούς -ήταν ένα μ' αυτούς- έριξε μια κλωτσιά κι αναποδογύρισε το τραπέζι. Τότε ο Καρακούσης έβγαλε ένα μαχαίρι και τον κάρφωσε. Ύστερα απ' αυτό βγήκε στο βουνό. Άλλοι λένε ότι δεν το έκανε ο Καρακούσης αλλά ο Κ... κι επειδή αυτός ήταν δεξιός, τά 'ριξαν στον Καρακούση, επειδή ήταν αριστερός. Μετά πιάσανε τον Καρακούση στη Μυτιλήνη που κρυβόταν και τον έστειλαν στην Αθήνα. Η οικογένεια του Καπετάνου ζήτησε την

³⁰ Εδώ ίσως είναι μεταφεριμένος ο θρύλος του Άρη Βελουχιώτη. Ο Μανώλης Καρακώστας ήταν ένας από τους επικεφαλής της ένοπλης ομάδας του Δ. Σ. Μ. που δρούσε στη Β. Δ. περιοχή του Νησιού. Ήταν ένα από τους πέντε αντάρτες που σκοτώθηκαν στη μάχη του Αετού-βουνό της Ερεσού- τον Απρίλη του 1947. Ο Μανώλης Καρακώστας θεωρείται ο Άρης Βελουχιώτης της περιοχής Ερεσού (Θεοχάρης, 1986: 154, 102-110)

εκτέλεσή του από τους Γερμανούς κι έτσι τουφεκίστηκε. Αλλιώς μπορεί να γλίτωνε με φυλακή μόνο"

«Ο Χ. πρόδωσε τον αδερφό του και τον σκοτώσανε. Κανείς δεν του μιλάει στο χωριό. Η γυναίκα του σ' όποιο γάμο γίνει, πάει στα σπίτια και φτιάχνει το μπακλαβά. Το κάνει σαν ψυχικό...για σχώρεση του άντρα της.»
«...Λένε ότι τον πρόδωσε ο αδερφός του. Μπορεί να το λένε επειδή είχε διαφορετική αντίληψη από κείνον...» «Ο Χ.³¹ ... κρυβόταν στ' Άπαστρα. Γυάλιζε η ζώνη του, τον πρόδωσε και τον έπιασαν.»

«Ο Σ. ο Φ. ; Είναι ψυχοπαθής ο κακός'χος. Ο πατέρας του, στ' ανταρτικό, πρόδωσε τον αδερφό του, γι' αυτό τον τιμώρησε ο Θεός κι έκανε τούτο το παιδί το ζηλωμένο.» «Ο πατέρας του είχε μάντρα. Πρόδωσε τον αδερφό του και τον πιάσανε και τότε βάλαν φυλακή. Γι' αυτό τον εκδικήθηκε ο Θεός και του δωκε τέτοιο παιδί.»

«Στην Ερεσό, με απόφαση των ανταρτών, εκτελέστηκε ένας, ο Ν. Αυτός είχε ένα θείο στην Αμερική. Πήγε κι αυτός στην Αμερική και παντρεύτηκε. Μια Αμερικάνα βρήκε πού 'χε πολλά λεφτά. Λένε ότι τη σκότωσε, πήρε τα λεφτά κι ήρθε εδώ, κι αγόρασε κτήματα πού 'πιαναν από το Χαμηλό το Μοναστήρι, το Πιθάρι, μέχρι το γιαλό, χτήματα στο Μεσότοπο, στα ΧίδηραΑυτός ήταν πολύ πλούσιος, έλυne κι έδενε μέσα στα τάγματα και τους ασφαλίτες. Μάζευε τον κόσμο και τον βροντούσαν.. ε, και αποφάσισαν να τον καθαρίσουν οι αντάρτες. Ήταν εφτά. Ρίξαν τον κλήρο. Έπεσε ο κλήρος σε κάποιον. Αυτός είπε ότι φοβάται. Τότε είπε ο Κ., «θα πάω εγώ». Ήξεραν που πηγαίνει αυτός -είχε άλογα, αυτά... ήξεραν πού πηγαίνει στο κτήμα. Τον παραφύλαξε μέσα σ' ένα θάμνο κι όταν πήγε στο κτήμα... ετοιμαζόταν να φύγει... πήγε να πιάσει τα' άλογό του, πετάγεται ο

³¹ Ο Π. Χ. ήταν ένα από τα ηγετικά στελέχη της ένοπλης ανταρτικής ομάδας του Δ. Σ. Μ. νοσοκόμος του Τμήματος, εκδότης του δελτίου ειδήσεων κ.ά. (Θεοχάρης, 1986: 96,101, 172-174, 190, 205, 208, 292- 293, 301-302, 309-310, 332-334) Μετά από σύγκρουση με δυνάμεις Στρατού, Μ Α Ύ δ ων και χωροφυλακής, κατάφερε να ξεφύγει και να κρυφτεί στα «Άπαστρα» της Αντισσας. Προδόθηκε από Αντισιώτες, που με μια ριπή του σπάσανε και τα δυο πόδια. Όταν πλησίασαν να τον αιχμαλωτίσουν, χρησιμοποίησε την τελευταία σφαίρα για τον εαυτό του.(Θεοχάρης, 1986: 333)

Κ. μπροστά του, πιάνει τ' άλογο απ' το χαλινάρι και του λέει: -Σταμάτα, του λέει, εγώ είμαι ο χάρος. Του λέει αυτός: -Ρε Γιώργο... του λει...-Μη με παρακαλάς, εγώ είμαι ο χάρος τώρα και σε παίρνω. Και του 'ριξε μια και τον καθάρισε κι έγραψε πάνω σ' ένα χαρτάκι: «*Εγώ τον σκότωσα, ο Γ. ο Κ. και μην κυνηγάτε άλλους άδικα*» και σκόθηκε κι έφυγε".

β. Η φτώχεια

Η φτώχεια και οι συνέπειές της, είτε με τη μορφή της πείνας και του θανάτου στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, είτε με τη μορφή της «αιχμαλωσίας» στον αφέντη και της εξαθλίωσης, έχει σφραγίσει την πρόσφατη ιστορία της Ερεσού. Ήταν τόσο μεγάλη που έφτανε σε ακραίες μορφές, και έχει παραμείνει ζωντανή στις μνήμες και τα λόγια των ηλικιωμένων κυρίως κατοίκων της, έχει αφήσει κατάλοιπα σε νοοτροπίες και συμπεριφορές καθώς και κάποιες εξαθλιωμένες μορφές ζωής.

Σε ακραίες μορφές από την άλλη έφτανε η απληστία και η τσιγγουνιά των αφεντάδων. Οι αφηγήσεις το μαρτυρούν: «... Είχε και καλά αφεντικά, αλλά είχε και κάτι γ'ρούνια! Ο Δ. Π. γέμιζε τους ντρουβάδες με μπαξεβανικά σε όσους δεν είχαν να φάνε. Οι άλλοι δε νοιάζονταν αν πεθάνεις.. Τότε τρώγανε όχι για να χορτάσουν αλλά για να ζουν να δ'λεύ'ν (=δουλεύουν). Στα 45-50 πέθαιναν. Να έβλεπες τις ανθρώποι καμπουριασμένοι, αδύνατοι, με σκαμμένα πρόσωπα απ' τις ρυτίδες...! Αιχμαλωσία!»

Το μαρτυρούν και τα λόγια της φτώχειας που αποκρυσταλλώθηκαν σε λαϊκά γνωμικά μέσα από την αναμέτρηση με την πείνα και τη στέρηση. Σήμερα αντανακλούν απλά μια νοοτροπία :

«Το κοψορούχι (=χορτάρι καυτερό) κόμπωμα (=συμπλήρωμα) δε γίνεται αλλά στην ανάγκη γίνεται»

«Αν εύρεις φαΐ κάτσε φάγε. Αν εύρεις ξύλο φεύγα. Αν δεν προκάμεις, φάτο κι αυτό»

«Μάζευε κι ας είν 'και ρόγες»

«Κι ο ποντικός να κατ'ρήσει μεσ' το λάδι όφελος είναι»

Ενδεικτικός είναι και ο «μισελές», που άκουσα με αφορμή τα παραωρμασμένα ροδάκινα που καθάρισε μια γειτόνισσα για να κεράσει:

«Μια γυναίκα πήγε στο μπακάλη να πάρει τυρί κι αντίς τυρί της έδωσε σαπούνι. Έβαλε πια να φα, άφρισε το στόμα της. Κι εκεί που έτρωγε λέει:

-Αφρίζ' ξαφρίζ' θα σε φάγω τυρί, τον παρά μου έδωκα!» και ακολούθησε το σχόλιο: «Έτικια (έτσι) και με τα ροδάκινα... ώριμα ξώριμα, θα τα φάγωμε. Τον παρά μας δώκαμε!»

Η φτώχεια υπονομεύει τη ζωή και την αναπαραγωγή της, υπονομεύοντας τον έρωτα και το γάμο. Λόγια που φέρουν πολλή πικρία έως και κυνισμό, παρακαταθήκη από μάνα σε κόρη, το αποδεικνύουν:

«Φάε σκατά και πιες νερό να ιδείς τσ' αγάπης τον καημό!»

«Τι 'ναι ο γάμος; Ένα κομμάτι κάμποτο!»

Ο παρακάτω διάλογος, που αναπαριστά ζωντανά ένα μισελέ, παρουσιάζει μια πιο τυπική όσο και σατιρική όψη της ίδιας αυτής κατάστασης:

Λέει η Κ. στον άντρα της :

-Ξέρω γω τι θέλει, να φτιάξει το σπίτι .Κι εκείνος απαντά:

-Παράδες θέλει , Μαθιέ. Τότε κι εκείνη αντιλέγει:

-Εμ, νά φτούναι γιά, (αυτό είναι) μαθές! Ακολούθησαν γέλια και η ιστορία:

«Λέει ι ένας:

-Παντρεύεσαι, Μαθιέ?

-Παντρεύομαι, μαθές.

-Παράδες για, Μαθιέ ?

-Εμ, νά φτούναι γιά, μαθέ!»

Από την άλλη η απληστία και η τσιγγουνιά των πλούσιων.

Φτώχεια και Πλούτος είχαν ακραία διαφορά και αποτελούν ένα από τα θέματα που επανέρχεται επίμονα στις κουβέντες των κατοίκων της Ερεσού:

«Απ' κι άλλ' είναι γι' αρχόγκ τ' χουριού μας. Στα παλιά χρόνια τούκ' είχας χουρίς του χουριό μας σι δυο κατηγορίες, τσι ζούσαν τσείν' καλά, γιακι ι Γιαραμπίς τσίχι δουσμένα ούλα τ' αγαθά τι Θιού. Τσιαπ' κι' άλλ' μιριά γι φτουχοί που ζούσαν σκη φτώχεια τσι σκη κακουμοιριά.»(Πανταχός,1982, 21).

Η φτώχεια βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με ην κλεψιά που είναι ένα στοιχείο «εκ των ουκ άνευ» του ερεσιώτικου βίου. Αναφέρεται και στο

«μύθο γένεσης» της τοπικής κοινότητας και μάλιστα ως το μόνο αντίδοτο για τη φτώχεια, που έχει οριστεί και καθαγιαστεί άνωθεν: «- Οι πλούσιοι να τα 'χουν και να τα τρυγάνε την ημέρα κι οι φτωχοί την νύχτα». (βλ. Παράρτημα , σελ. 1, μισελές αριθ. 1)

Η κλεψιά σήμερα θεωρείται σαν κληρονομικό «κ' σούρ» ορισμένων οικογενειών, που πολλές φορές φτάνει στην υπερβολή: «Ήταν κάποιος που δεν έβρισκε να κλέψει κι έκλεψε τον εαυτό του για να μην ξεχάσει την τέχνη», «Είναι από τη ράτσα των έτσω» λένε ή «τό 'χει η οικογένειά των.» Υπάρχει και «επαγγελματίας», μικροκλέφτης- πουλάει τα αγροτικά προϊόντα που κλέβει από τα χωράφια- με την ανοχή , ακόμα και τη συμπάθεια όλων-«φτωχός άνθρωπος είναι , έχει έξη παιδιά.» Αυτού του είδους οι παραδοσιακές μικροκλεψιές έχουν μείνει σαν συνήθεια και σε ανθρώπους που δεν έχουν την ανάγκη. Σημαίνουν πάντως «ταπεινή καταγωγή»ή «εκφυλισμένα ήθη», όταν αναφέρονται σε οικογένειες. Από την άλλη, η κλεψιά θεωρείται ότι ασκείται κατά πάγια ταχτική από τους μπακάληδες πλην μεμονωμένων περιπτώσεων. Η συμπληρωματική της όψη βρίσκεται στο παρελθόν. Είναι η φανερή κλεψιά, εξαπάτηση και αρπαγή, εκ μέρους των πλούσιων αφεντάδων, εις βάρος των εξαρτημένων από αυτούς φτωχών αγροτών.

Στη συνάρτηση αυτή φτώχειας-πλούτου και κλεψιάς, εμπλέκονται συχνά και τα... «Σκατά». Είτε από ζώα είτε από ανθρώπους, παλιά, έκαναν αισθητή την παρουσία τους στην καθημερινή ζωή της κοινότητας, επηρεάζοντας αναπόφευχτα το λόγο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τη σχετική «Σκατολογία», σε βρισιές, λαϊκά γνωμικά, όπως ήδη είδαμε, και βέβαια στους «μισελέδες». Συμβολίζοντας το «Κάτω» στο ανθρώπινο αλλά και στο κοινωνικό σώμα, προορίζονται τις περισσότερες φορές εκ μέρους των φτωχών για «τροφή» των πλουσίων (βλ. Παράρτημα, σελ.19, μισελές αριθ. 7, σελ. 55, μισελές αριθ. 35), αντιστρέφοντας έτσι το «Πάνω»- «Κάτω» και ταυτίζοντάς τα, σύμφωνα με τον «καρναβαλικό κώδικα» (Κιουρτσάκης, 1985: 340).

Χαρακτηριστικός για την περίπτωση είναι ένας μισελές, που έχει σχέση με τον Μ. Μ. ή « Πλούπ», υπάλληλο του Δήμου, που μαζεύει τα σκουπίδια από τα σπίτια: «Ι πατέρας του Πλουπ ήντο σκαταντζής. Τβγαζι

από τσι βόθροι τα σκατά –μετά συγχωρήσεως-και τα κουβανούσε με τινεκέδες. Πληρώνουντο με τον τινικέ. Μια φορά, ι Πλουπ-έτσι ήλεγαν και τον πατέρα τ', παρατσούκλι ήντο- ίβγαλε από το βόθρο του Ν...17 τινεκέδες. Άμα κάνασι το λογαριασμό, ο Ν.. -ήθελε να τότε ρίξει να πληρώσει λιγότερο. Λέει, πόσοι είναι οι τινικέδες; Λέει, δεκαεφτά ίντασι. "Όχι λέει, ίντασι δεκάξ". –Δεκαεφτά! - Όχι δεκάξ"! –Ε, λέει, άμα καταδέχεσαι να φας από μένα ένα τινικέ σκατά, φάτον.»

γ. Η μετανάστευση

Με την εθνική απελευθέρωση, η Λέσβος μετακινήθηκε από το κέντρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας στην περιφέρεια της ελλαδικής επικράτειας. Με την οριστική απώλεια της μικρασιατικής ενδοχώρας που αποτελούσε για την τοπική κοινωνία παραδοσιακή διέξοδο από τη φτώχεια και πεδίο εκτόνωσης των εντάσεων, οι παραγωγικές σχέσεις όχι μόνο δεν άλλαξαν από το παρελθόν, αντίθετα φαίνεται ότι σκλήρυναν με τη συγκέντρωση κάθε εξουσίας στα χέρια των λίγων ντόπιων "αρχοντοαστών", οι οποίοι μονοπωλούν την καλλιεργήσιμη γη, τα βοσκοτόπια και το εμπόριο και αυξάνουν την πίεση του ελέγχου πάνω στην παραγωγή και τις παραγωγικές σχέσεις. Στην Ερεσό οι παραγωγικές σχέσεις άρχισαν ν' αλλάζουν πολύ πιο αργά από ότι στο υπόλοιπο νησί με δεδομένη την ανισόμετρη ανάπτυξη των δύο τμημάτων του νησιού και των κοινωνιών του. Η αστική ανάπτυξη της Μυτιλήνης, του Πλωμαρίου, της Αγ. Παρασκευής δε συμβάδιζε με την αγροτική οικονομία της Ερεσού, στην οποία οι παλιές δομές κυριαρχούσαν ως το 1960, ενώ μέχρι σήμερα είναι φανερά τα κατάλοιπά τους.

Το μονοπώλιο της γης και της οικονομικής εξουσίας από το κυρίαρχο στρώμα των "αρχοντοαστών" δεν επέτρεψε τον αστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η μεγάλη γαιοκτησία λειτούργησε εις βάρος της μικρής με δύο τρόπους: α) εξαναγκάζοντας και τους ανεξάρτητους μικροκτηματίες σ' έναν εξίσου εξοντωτικό ρυθμό εργασίας με τους εξαρτημένους αγρότες, με μόνο αντάλλαγμα τη διατήρηση μιας κοινωνικής θέσης, που εγγυούταν στοιχειώδη "ανεξαρτησία" και "αξιοπρέπεια" και β) απορροφώντας την λόγω χρεών ή άλλων δυσμενών συγκυριών.

Η έλλειψη της γης - απαραίτητη προϋπόθεση για το γάμο, την οικογένεια, τη στοιχειώδη αυτάρκεια και διαβίωση - στάθηκε η κύρια αιτία της μετανάστευσης, η οποία έπαιξε τον αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός "μεσαίου" αστικού στρώματος και γενικότερα στην εξέλιξη της τοπικής κοινωνίας. Την άποψη αυτή στηρίζουν και τα λεγόμενα του ντόπιου συμβολαιογράφου της Ερεσού Π. Παπάζογλου, 50

χρόνων σήμερα, που εστιάζονται στην οικογενειακή του ιστορία. Αφηγείται περίπου τα εξής:

«Αρχικά η διέξοδος του πληθυσμού από τη φτώχεια ήταν η Μικρασιατική παραλία, που δεχόταν τους ντόπιους για προσωρινή ή μόνιμη μετανάστευση. Η μόνη αστική οικογένεια ήταν οι Κούκοι. Γύρω στα 1935 εμφανίστηκαν οι πρώτες αστικές οικογένειες, σπάζοντας για πρώτη φορά το τοπικό κατεστημένο. Το 1910 πολλοί φύγαν στην Αμερική, όπου έκαναν σιγά-σιγά παροικία. Οι οικογένειές τους έμεναν εδώ και ενισχύονταν με αγορές γης για προίκια των κοριτσιών και για οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση και ύστερα με συντάξεις. Μέχρι πρόσφατα, πολλές γριές, που σήμερα έχουν πεθάνει έπαιρναν συντάξεις από την Αμερική - πάνω από 300. Οι Ερεσιώτες της Αμερικής με δωρεές έχτισαν το σχολείο. Οι 35 με 40 πρώτες αστικές οικογένειες που δημιουργήθηκαν από τη μετανάστευση στην Αμερική αγόρασαν κτήματα. Πολλές Ερεσιώτισες απέκτησαν προίκια αγορασμένα από τον πατέρα τους στην Αμερική και απόκτησαν οικογένειες με μian αυτάρκεια. Μερικές από τις οικογένειες αυτές είναι: Σπανέλη, Παπάζογλου, Ξενέλη, Σαχλού, Μεταξά, Αμερικάνου, Πλωμαρίτογλου, Καζάζη, Χαβαράνη, Τζανέτου, Δρακούλη, Τριζόγλου. . . . Πριν από τον πόλεμο υπήρχε αυτός ο πυρήνας των "ανεξάρτητων". Τότε έφυγαν λίγοι για την Αφρική, π. χ. Ξενέλης, Καπετάνιου κ. ά. ανοίγοντας δρόμο για τους πολλούς, που πήγαν στο Κογκό μετά το 1958. Το 1972 σε επίσημη απογραφή, 1000 άτομα ήταν στο Ζαΐρ. Έτσι επαναλήφθηκε το ίδιο φαινόμενο με τους Αμερικάνους. Τώρα ήταν οι Κογκολέζοι, π. χ. ο Άρης Δόβας, Καλαϊτζής κ. ά. . .

Στην Αμερική όταν πήγαν στην αρχή του αιώνα, δούλευαν σκληρά και βοήθησαν τον τόπο τους. Στο Βελγικό Κογκό υπήρχε εύκολο χρήμα. Τα μεροκάματα ήταν χαμηλά, εύκολο το κέρδος και λίγη δουλειά για τους Έλληνες που ασχολούνταν με το εμπόριο καφέ και υφασμάτων, με τα ελαιοτριβεία κ. λ. π. Εκεί κάνανε εύκολη ζωή: χαρτί, ποτό, γυναίκες προσιτές, πολλοί κάνανε παιδιά με μαύρες - ένας τώρα είναι 40 χρονών - που εμφανίζονται κατά καιρούς και ζητάνε και μερίδιο στην περιουσία τους πατέρα τους. Οι Κογκολέζοι φεύγαν το Σεπτέμβριο και γύριζαν τον Ιούνιο με αυτοκίνητα υπερπολυτελείας, Κάντιλακ κ. λ. π. με μαύρες συνοδεία. Οι

γυναίκες τους, κατέβαιναν από την Κάντιλακ με το τακούι στο ντουσιμέ, με πίτες και τσιμπούκια, παίζαν χαρτιά - είχαν δημιουργηθεί καρτέ αντρικά και γυναικεία κι η Ερεσός είχε ονομαστεί "Μικρό Παρίσι". Μετά απ' τις κοινωνικές αναταραχές όμως - φagώθηκαν και καμιά δεκαριά εκεί - έφυγαν από εκεί. Αρκετοί έρχονται το καλοκαίρι. Αυτοί άλλαξαν τη νοοτροπία του χωριού. Επίδειξη, φιγούρα, εύκολος πλουτισμός, να παίρνουμε μόνο και να μη δίνουμε τίποτα. Καμιά παραγωγική επένδυση δεν έκαναν, μόνο σπίτι στη Σκάλα. Το ξενοδοχείο Σαπφώ έγινε το 1960. Το 1973 το αγόρασε ο Άρης ο Δόβας. Όταν του λέγαν οι πελάτες να καθαρίσει τις τουαλέτες έλεγε: "Εγώ ήμουν στην Αφρική, εκεί τις καθαρίζαν οι μαύροι". (Προφορική αφήγηση Π. Πατάζογλου, τοπικού Συμβολαιογράφου).

Το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα άρχισε μετά τον πόλεμο και συνεχίστηκε ως το 1985. Τόποι μετανάστευσης: Αθήνα, Μυτιλήνη, Αφρική, Αμερική, Αυστραλία. Αίτια της μετανάστευσης ήταν: η φτώχεια, η αναζήτηση καλύτερης τύχης, οι κακουχίες στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής-πέθανε από την πείνα περίπου το 10% του πληθυσμού- αλλά και ο Εμφύλιος πόλεμος, που άφησε έντονα τα ίχνη του στην τοπική κοινωνία, γιατί όζυνε τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές αντιθέσεις. Η φτώχεια κι οι πιέσεις, που είχαν ενταθεί μετά τον πόλεμο, η ταξική πόλωση και ο κατατρεγμός που καθιέρωσε το μετεμφυλιακό κράτος, συνέπεσαν και συνέβαλαν στην τελική έξοδο προς τις πόλεις.

Ο πληθυσμός μεταξύ '60 και '70 μειώθηκε κατά 35%. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων η μετανάστευση ελεγχόταν μετά την Κατοχή και τον εμφύλιο. Οι αριστεροί δεν έπαιρναν άδεια για μετανάστευση. "Όυλοι φύγασι, μόνο μεις απομείναμε". "Φύγαν πολλοί. Τι Αμέρικα, τι Αυστραλία, τι Καναδάδες! Μόνο όσοι είχαν φάκελοι έμειναν. Κογκολέζοι πήραν άδειες αυτοκινήτου (επαγγελματικές), κάναν ξενοδοχεία, νοικιαζόμενα δωμάτια..."

Η κοινωνική και πολιτισμική συρρίκνωση οδήγησε αρκετές οικογένειες να μεταναστεύσουν στις πόλεις και τη δεκαετία του 1970 (μείωση του πληθυσμού 12%). Η ερήμωση σήμανε και την οριστική αποδιάρθρωση του παλαιού συστήματος και τη σταδιακή μετάβαση στη σύγχρονη εποχή, με σχετική καθυστέρηση, καθώς αρχίζουν να εμφανίζονται

και στην Έρεσό τα νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα του νησιού: εισροή μεταναστευτικού κεφαλαίου, ρευστοποίηση αγροτικών εκτάσεων, τουριστικές εκμεταλλεύσεις πληθυσμιακή μετακίνηση προς την παράκτια περιφέρεια κλπ. (Αργύρης, 1995: 68). Την εικοσαετία 1980-2000 ο πληθυσμός παρουσίασε μια σταθεροποίηση και μια τάση αύξησης, αφενός λόγω της ενίσχυσης της κτηνοτροφίας μέσω επιδοτήσεων και αφετέρου, λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού (Βλ. πίνακα II και Γραφική παράσταση, σ.255-256).

δ. Η σύγχρονη Ερεσός

Στην Ερεσό, ηλεκτρισμός ήρθε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1960, στα περισσότερα σπίτια του χωριού, αλλά όχι σε όλα. Το εσωτερικό δίκτυο ύδρευσης ήταν περιορισμένο και πολλοί έπαιρναν νερό από τις κοινοτικές βρύσες. Λιγιστά τα ραδιόφωνα και τα γραμμόφωνα. Υπήρχε όμως τοπική λαϊκή κομπανία, λειτουργούσαν ακόμη οι λαϊκές τελετές, (γάμος, βαφτίσια, πανηγύρια, προσκυνήματα), λαϊκά θεάματα και παραστάσεις (μουτζούνι, πεχλιβάνηδες, Καραγκιόζης, ακόμα και τοπικός κινηματογράφος.)

Το 1980 η Ερεσός ήταν μια σύνθετη αγροτική κοινωνία σε ανάπτυξη με φανερά κατάλοιπα του παλιού συστήματος ιδιοκτησίας και μιας αστικής ανάπτυξης, που τη διαδέχτηκε η κοινωνική και πολιτισμική συρρίκνωση. Η οικονομία της βασιζόταν στην αυτάρκεια του νοικοκυριού. Οι περισσότεροι κάτοικοι από όσους είχαν απομείνει ήταν μικροκτηματίες αγρότες, γεωργοκτηνοτρόφοι με παράλληλες απασχολήσεις. Η μεγάλη ιδιοκτησία εξακολουθούσε να ανήκει σε λίγους, που τη νοίκιαζαν για καλλιέργεια και κυρίως βοσκή ή την είχαν εγκαταλείψει αναξιοποίητη. Παρόλο που θα περίμενε κανείς να συναντήσει ένα σχετικά ομοιογενές σύνολο χωρίς έντονες εσωτερικές διαφορές, εξαιτίας του περιορισμένου πληθυσμού (700 μόνιμοι κάτοικοι το χειμώνα), « της παρακμής και της απομάκρυνσης από την τοπική κοινωνική σκηνή των ισχυρών του παρελθόντος» (Νιτσιάκος, 1995: 90), αντίθετα διαπίστωνε έλλειψη κοινωνικής συνοχής, δυσκολία να προσδιορίσει την κοινωνική σύνθεση της κοινότητας, έντονη κοινωνική διαφορά, αντιπαλότητα και περιχαράκωση των στρωμάτων, που δεν αντιστοιχούσε στο μέγεθος του πληθυσμού, στη διαφορά πλούτου ή ιδιοκτησίας.

Η περίοδος μετά το 1975, μέχρι σήμερα, χαρακτηρίζεται από την μετάβαση στη σύγχρονη εποχή, με την εμφάνιση νέων οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων: ρευστοποίηση αγροτικών εκτάσεων, τουριστικές εκμεταλλεύσεις, πληθυσμιακή μετακίνηση προς την παράκτια περιφέρεια, οικοδομική δραστηριότητα, κοινωνικές ανακατατάξεις. (Αργύρης, 1995: 68). Σήμερα αναπτύσσεται ένα καινούριο εύπορο στρώμα από εμπόρους,

ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, εστιάτορες, κτηνοτρόφους, μικροεργολάβους, ηλεκτρολόγους κλπ. Παράλληλα διατηρούνται παλιές δομές και σχέσεις. Η μετάβαση στη σύγχρονη εποχή συμπίπτει με την κοινωνική μετάβαση και συντελέστηκε μέσα από την αγροτική έξοδο και ερήμωση, (μεταξύ 1960 και 1980 η Ερεσόσ έχασε περίπου το μισό της πληθυσμό), καθώς και μέσα από μια ακόμα πιο «καθυστερημένη» από ότι στην στο άλλο νησί « εισβολή της ανάπτυξης». που ακολούθησε τις ήδη «όψιμες οικολογικές και γενικότερα περιβαλλοντικές συνειδητοποιήσεις». (Αργύρης, 1995: 68)

Η «ανάπτυξη» συνίσταται κυρίως στην τουριστική ανάπτυξη, με τη δημιουργία αρχικά μικρών ξενοδοχειακών μονάδων στη Σκάλα Ερεσού και πρόσφατα μιας μεγάλης, το Αιολικό Χωριό (300 κλινών) -κατασκευές αρκετά συμφύλιωμένες με το περιβάλλον- και στον αστικό εκσυγχρονισμό των νοικοκυριών. Ταυτόχρονα παραμένουν και αναβιώνουν παλιές παραγωγικές δραστηριότητες με την Κοινοτική ενίσχυση και την τροποποίηση των παλαιότερων μονοκαλλιεργειών (δημητριακά, καπνός) Κατά τα άλλα, οι αγροτικές καλλιέργειες έχουν σχεδόν εγκαταλειφθεί. Πρόσφατα (1998) εμφανίστηκε το πρώτο θερμοκήπιο, που έγινε με Κοινοτική επιδότηση. Η παραδοσιακή απασχόληση με την κτηνοτροφία ενισχύθηκε με τα κίνητρα και τις επιδοτήσεις της Ε Ο Κ και αποτελεί σήμερα την κυρίαρχη παραγωγική αγροτική απασχόληση, συνυπάρχοντας τις περισσότερες φορές με παράλληλες απασχολήσεις: τη συμπληρωματική καλλιέργεια του τριφυλλιού για τα ζώα (μηδική), κάποιες καλλιέργειες σποροκηπευτικών και πατάτας για αυτοκατανάλωση και μικρεμπόριο, καθώς και τον τουρισμό. Σύγχρονες γεωτρήσεις βοήθησαν σ' αυτή την εξέλιξη και ήδη εκτελείται με Κοινοτική επιδότηση μεγάλο φράγμα στον ποταμό Χαλάντρα, κοντά στο μοναστήρι Πιθάρι. Το φράγμα αυτό με την κατασκευή των σχετικών δικτύων, θα κάνει όλο τον κάμπο αρδεύσιμο, γιατί με τις υπερβολικές γεωτρήσεις έχει κατέβει επικίνδυνα η στάθμη του νερού και δεν επαρκεί για την άρδευση των χωραφιών.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1980 έκαναν αισθητή την παρουσία τους οι «λεσβίες», που άρχισαν να έρχονται και σε οργανωμένα γκρουπ. Και πιο πριν έρχονταν στην Ερεσό ζευγάρια γυναικών για να γνωρίσουν την πατρίδα της Σαπφούς, κάτι ας πούμε σαν προσκύνημα. Με τα χρόνια,

δημιουργήθηκε ένα σταθερό «ρεύμα», από λεσβίες επισκέπτριες, αγγλίδες, ολλανδέζες, γερμανίδες, ιταλίδες, ελληνίδες κλπ., με αποτέλεσμα η παρουσία τους να έχει γίνει σήμερα ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του τοπικού τουρισμού με κυριαρχικές μάλιστα τάσεις.

Η εξοικείωση εκ μέρους του ντόπιου -κυρίως του αντρικού- πληθυσμού, με τον τουρισμό και τις τοπικές ιδιομορφίες του, δεν ήταν βέβαια δεδομένη, αλλά ήταν και είναι μια διαδικασία που πέρασε και περνά ακόμα διάφορες φάσεις, παρανοήσεις, παρεξηγήσεις, προστριβές, ευτράπελες καταστάσεις και επεισόδια, με έντονο το στοιχείο της παράστασης και της προφορικής αναμετάδοσης και κριτικής επεξεργασίας. Επεισόδια όπως η νυχτερινή επιχείρηση - «καμάκν», από παντρεμένους και ανύπαντρους, στου «Γιαλού το μπαρ» (τοπική εκδοχή του «yellow bar»), όπου σύχναζαν μόνο γυναίκες, που εξελίχθηκε σε συμπλοκή αντρών με τις λεσβίες. Οι άντρες έφαγαν ξύλο από τις γυναίκες που ήταν περισσότερες, τραβήχτηκαν στην αστυνομία για αντιτουριστική συμπεριφορά και το χειρότερο, η παράνομη νυχτερινή επιχείρηση αποκαλύφθηκε. Το επεισόδιο έκανε το γύρο του χωριού, τροφοδότησε για καιρό το ενδιαφέρον προκαλώντας συναρπαστικές αφηγήσεις, σχόλια και συζητήσεις, έγινε θρύλος.

Με την ανάπτυξη του τουρισμού γύρω στα 1990, άρχισαν να έρχονται οργανωμένα «γκρουπ» από τουρίστες. Την υποδοχή και μεταφορά τους με πούλμαν στη Σκάλα Ερεσού, είχε αναλάβει τουριστικός πράκτορας από τη γειτονική Καλλονή. Με δική του έμπνευση, είχαν διοργανωθεί στην πλατεία του μεσογειακού χωριού «Greek-nights» με φολκλορικές επιδείξεις, όπου χορευτές με παραδοσιακές στολές-βράκες, στιβάλια κλπ. - χόρευαν τον «Αϊβαλιώτικο» (χορός βαρύς ζεϊμπέκικος), μέσα σ' ένα κύκλο φωτιάς, που άναβε γύρω τους κάποιος, αφού περιέβρεχε με πλαστικό μπουκάλι πράσινο οινόπνευμα. Οι τουρίστες- προερχόμενοι από Αγγλία εκείνη την εποχή- γέμιζαν τα τραπέζια «του Θυμή», με τον οποίο συνέπραττε τότε ο τουριστικός πράκτορας, ενώ περιφερειακά, όλο σχεδόν το χωριό είχε βγει στην πλατεία σε καρέκλες και σκαλάκια. Ο τρόπος που γέμισε η πλατεία, γρήγορα και σιωπηλά, η διάταξη και το στήσιμο των θεατών έδιναν την εντύπωση ενός έμπειρου κοινού, με κινήσεις που είχαν

επαναληφθεί πολλές φορές στο παρελθόν. Όλοι επί σκηνής, οι μεν για τους δε γίνονταν μέρος της παράστασης, παρακολουθώντας σαν θεατές και σαν θεώμενοι.

Τα πανηγύρια με τα όργανα-τα «παιγνίδια»- στην πλατεία, τα τελετουργικά συρτά, οι μπάλλοι, οι καρσιλαμάδες, τα ζειμπέκικα ή απτάλικα αλλά και τα βαλς ή ταγκό, φερμένα απ' τη Μικρασία από τους «παιγνιδιάτορες», αντικαταστάθηκαν με τους ετήσιους «χορούς» των συλλόγων και τις ορχήστρες με το αρμόνιο. Πέρα από αυτές τις «επίσημες» συνάξεις, η πλατεία στην καθημερινή της εκδοχή παραμένει η σκηνή ποικίλων και αναπάντεχων θεαμάτων. Πολλές φορές, κάποιοι «μερακλήδες» Ερεσιώτες, συνήθως ξενιτεμένοι, φωνάζουν τα όργανα σ' ένα καφενείο –ούτι, βιολί, ακορντεόν- σπανιότερα όλα μαζί και συχνότερα το ούτι μοναχό του με τραγούδι να το συνοδεύει-παλιά τραγούδια μικρασιάτικα, αμανέδες, αλλά και ορισμένα παλιά λαϊκά και ρεμπέτικα που είχαν πέραση καθώς και καινούργια καθιερωμένα. Κοντά στην παρέα που πληρώνει μαζεύονται και οι άλλοι να ακούσουν.

Ο μπαρμπα-Πανάγος ο Λαγούδης, 90 χρονών και πάνω, χτίστης στη Σμύρνη στα νιάτα του, μεσημέρι κάτω από τον πλάτανο, πίνει τα ούζα του. Τον βάζουν να λέει και να ξαναλέει την ιστορία πώς είχε σκοτώσει στη Σμύρνη ένα τουρκάκι. Κάνει το ζόρικο. Στην πραγματικότητα δεν έχει ακόμα καταλάβει πώς το έκανε, δεν το έχει χωνέψει. Πιο παλιά, όταν τον πείραζαν, θύμωνε και φώναζε στη μακαρίτισσα τη γυναίκα του: «Σουσάνα, πάρε το μαρτίνι και πέντε έξη μολυβάδες, να σκοτώσω πέντε έξη κωλόπαιδα για παράδειγμα». Όταν «είναι στο νου του» είναι σφιχτός και δύστροπος. Όταν όμως έχει πει, κερνά όλο τον καφενέ και λέει αμανέδες, τραγούδια τούρκικα και ελληνικά ανακατεμένα, άλλοτε, χορεύει ίσιος κι ελαφρύς σαν αερικό. Μια μέρα του ζήτησα να μου εξηγήσει τι έλεγαν τα τούρκικα λόγια. Μεταφέρω εδώ τη «μεθυσμένη» του μετάφραση όπως την είχα κρατήσει σε ένα πρόχειρο μπλοκάκι καθώς και δύο αμανέδες του:

«Είχα πληγή και έγιανε μα έμεινε σημάδι
και το σημάδι θα χαθεί όταν διαβώ στον Άδη.
Αχ, αμάν -αμάν γκιουλμπέ μαλέκ.» (Αμανές)

«Ανέβηκε πάνω στο ντάμ' και κρατούσε ένα μπουκέτο λουλούδια πιο έμορφο απ' τον ήλιο –γκιουν μέρα, γκιουνέτς ήλιος» (Μετάφραση)

«Να τραγουδήσω ήθελα
φοβάμαι μην ανάψω
ν' ίσως τη φλέγα της καρδούλας μου
και το κορμί μου κάψω» (Αμανές)

«Κρύωσα, κρύωσα, και γω δεν ξέρω τι θα γένει,
από σεβντά δεν μπορώ να κάνω υπομονή
δεν μπορώ κορίτσι μου να χωριστώ από σένα
σαν το φεγγάρι έμορφο-γυλντίζ άστρα, μαγγίν φεγγάρι-
Μπήκα σε μπαξέ κι έκοψα λουλούδια την αγάπη.
Οι μανάδες τρέφουν τα κορίτσια και τα παλικάρια.
Κρέμεται τ' αγλάδι στο κλαδί πέφτει κάτω και δένεται.
Έστω και μια Βεζύρη κόρη το παλικάρι το παρακαλεί.
Άσκουλσουν-μπράβο... Μπράβο όμορφη χανούμ
Άνοιξε τα στήθια σου να καθίσει το πουλί
Κι αν δεν καθίσει το πουλί... θα καθίσω εγώ...» (Μετάφραση)

Η πλατεία του Χωριού αν και δεν αποτελεί το κέντρο των εξελίξεων, αλλά λειτουργεί σαν Πιάτσα, γίνεται πολλές φορές ένας μεγενθυτικός φακός που αναδεικνύει λεπτομέρειες των αλλαγών οι οποίες συντελούνται στην τοπική πολιτική και κοινωνική ζωή, στην τουριστική κίνηση, στα ήθη και τις συνήθειες. Γίνεται σκηνή θεάτρου, όταν μία-μία ξεπροβάλλουν οι φιγούρες από τις γωνιές και εκτίθενται στην κοινή θέα. Σκηνές εκτυλίσσονται στα καφενεία της, ο καθένας μπαίνει με τη σειρά του στο παιχνίδι, το σχόλιο δίνει και παίρνει. Ο μπαρμπα-Λαγούδης στα 100 του χρόνια, ανάμεσα σε δυο λεσβίες χορεύει τσιφτετέλι κάτω από τον πλάτανο, νομίζοντας ότι βρίσκεται «ανάμεσα στα ουρί του παραδείσου». Η πλατεία του χωριού, έχει γίνει και γίνεται θέατρο πολλών τέτοιων και άλλων παράδοξων παραστάσεων, αλλά για λίγο. Πάντα επιστρέφει σε μια προγενέστερη κατάσταση ξαναβρίσκοντας το ρυθμό της. Με τον ίδιο

αυτό ρυθμό αλλάζει αργά και ανεπαίσθητα. Το ίδιο συμβαίνει και με το Χωριό. Η αίσθηση τουλάχιστον είναι τέτοια. Ίσως αυτό να συμβαίνει επειδή οι ρυθμοί με τους οποίους αφομοιώνει η τοπική κοινωνία τα καινούρια πράγματα και τις αλλαγές, ξεπερνούν σε ταχύτητα τους ρυθμούς των ίδιων των αλλαγών, που πράγματι τα τελευταία χρόνια είναι σημαντικές. Σ' αυτό συντελεί και η διαμόρφωση του φυσικού χώρου, που επιτρέπει με την κατάτμησή του την αυτόνομη ύπαρξη διαφορετικών τρόπων ζωής, προσφέρει την αναγκαία απόσταση και το χρόνο να επικοινωνήσουν και ν' αφομοιωθούν οι αλλαγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Κοινωνική Οργάνωση

α. Αγροτική παραδοσιακή δομή και το γαιοκτητικό καθεστώς

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η κυρίαρχη δομή της τοπικής κοινωνίας με τη μεγαλύτερη διάρκεια είναι η αγροτική δομή, πράγμα που καταρχήν καθορίζεται από τη μορφολογία της περιοχής. Η «Ερεσία» κατέχεται από τον ορεινό όγκο του Ορδύμνου και τις παραφυάδες του. Αρκετοί ποταμοί-χειμαρροι κατεβαίνουν από τα βουνά, δημιουργώντας με τις προσχώσεις τους μικρές εύφορες κοιλάδες κοντά στην παραλία. Από αυτές πιο αξιόλογη είναι της ίδιας της Ερεσού. Άλλες υπάρχουν στο Σίγρι, τον Τσιγλιώντα, τον Κάμπο Κρούσο, στα Μάκαρα, στην Αποθήκα κ.λ.π. Κοιλάδες υπάρχουν και ανάμεσα στα βουνά με σημαντικό μέρος καλλιεργήσιμο, αλλά το μεγαλύτερο ξηρό και άγονο, κατάλληλο μόνο για βοσκές.

Ο κάμπος της Ερεσού - ο τρίτος σε μέγεθος του νησιού - υπολογίζεται ότι έχει έκταση 10.000 εκτάρια. Η ιστορία του, όπως και των άλλων κοιλάδων της περιοχής, είναι η ιστορία της πεδιάδας, "μιας στεριάς που έπρεπε να κατακτηθεί", όπως ανεπανάληπτα την αφηγείται ο ιστορικός της Μεσογείου, F. Braudel. Για να κατακτηθεί και να υποταχθεί στην καλλιέργεια χρειάστηκε πολύς μόχθος. Χρειάστηκε "να νικηθούν τα εχθρικά έλη, να προστατευτεί από τα καταστροφικά ποτάμια που φουσκώνουν μέσα στον ανελέητο χειμώνα, χρειάστηκε να εξορκιστεί η ελονοσία... να νικηθεί το μολυσμένο νερό». Για την υποταγή και τα αναγκαία κεφάλαια για να ζήσει, ο κάμπος χρειάστηκε σχετικά πολυάριθμες, πειθαρχημένες κοινωνίες. Υπέμενε για πολλούς αιώνες το βάρος μεγάλων ιδιοκτητών, ευγενών και αστών, αλλά και το ρίζωμα μεγάλης πόλης τα αρχαία χρόνια και ισχυρής κωμόπολης τα νεότερα με έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση και αντιθέσεις. (Braudel, 1990: 26-28)

*

Από τα αρχαία χρόνια οι κάτοικοι είχαν επιδοθεί στην καλλιέργεια των εύφορων κοιλάδων της περιοχής και είχαν αναπτύξει αξιόλογη παραγωγή δημητριακών και ιδιαίτερα κριθαριού, αλλά και σιταριού, σουσαμιού, σύκων και σταφυλιών. Ο ποιητής Αρχέστρατος, περιφημος γαστρονόμος της αρχαιότητας επαινεί τα σιτηρά της Ερεσού, "λευκότερα από το χιόνι" και το κρασί της που το συγκρίνει με το θεϊκό νέκταρ. Εξάλλου το έμβλημα της Ερεσού στα πρώτα της νομίσματα ήταν ο "στάχυς". Οι αρχαϊκές αυτές καλλιέργειες είναι παρούσες και κατά τους τελευταίους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, όπως μαρτυρούν οι περιηγητές, ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προστέθηκε και η καλλιέργεια του καπνού που εισήχθη στο νησί. Παράλληλα με τη γεωργική καλλιέργεια, στα ορεινά της Ερεσού αναπτύχθηκε η κτηνοτροφία. Μέχρι χθες ίσχυε στην Ερεσό το αρχαϊκό σύστημα καλλιέργειας με άροτρο και ζευγάρι βοδιών. Μέχρι χθες ίσχυε και ο μεσαιωνικός κανόνας που όριζε ότι η εργάσιμη μέρα διαρκούσε "από την ανατολή ως τη δύση του ήλιου" (Braudel, 1990: 182). Μια σύντομη αφήγηση δίνει μια εικόνα της αγροτικής ζωής στην Ερεσό που ίσχυε μέχρι πρόσφατα:

"Οι άνθρωποι δούλευαν ήλιο μ' ήλιο. Όποιος σήκωνε το κεφάλι να δει τον ήλιο, σαν αύριο τον έπαιναν από τη δουλειά. Πέντε χιλιάδες κατοίκους είχε η Ερεσός το '50. Σήμερα 600-700 μόνιμους κατοίκους. Οι αρχόντοι τους ξεζούμισαν. Πήγαιναν το γάλα, το τυρί, κ' χάραζε τ' αφεντικό μια χαρακιά. Στο τέλος μέτραγαν τις χαρακίες κι ο αγρότης έπαιρνε από το εμπορικό του αφέντη σε είδος. Άλλοτε, όταν δεν ήταν καλή η χρονιά - μέσα κι η κλεισιά - οι χαρακίες ήταν χρέος για το νοίκι των χωραφιών. Έτσι πολλοί χάσανε ό,τι είχαν και ξενιτεύτηκαν". (Αφήγηση το 1985 από αγρότισσα 40 χρόνων)

Σήμερα ο κάμπος είναι στη μεγαλύτερη του έκταση εγκαταλειμμένος. Στις κεντρικές, πιο γόνιμες περιοχές, υπάρχουν χωράφια με τριφύλλια (μηδική) για ζωοτροφή, χωράφια με πατάτες και κουκιά, μπιστόνια με καρπούζια και πεπόνια, μπαχτσέδες με λαχανικά και φρουτόδεντρα, κυρίως για αυτοκατανάλωση. Πολλά χωράφια νοικιάζονται για βοσκή. Πρόσφατα άρχισαν να πουλιούνται και ως

οικόπεδα. Στις άκρες του ο κάμπος «έχει αγρέψευ» επιστρέφοντας στη φύση. Ο τόπος, με την πρώτη ματιά φαίνεται άγριος, απάτητος. Λίγο όμως αν προσέξεις, ανακαλύπτεις τα ίχνη από το πέρασμα των ανθρώπων και του πολιτισμού τους (Braudel, 1990). Λίγο να ανασκάψει τη γη ο άνθρωπος ή η βροχή, εμφανίζονται ζυμωμένα με το χρώμα κομματάκια από πήλινα σκεύη, πολύχρωμες φαγιάντσες, πήλινες τούρκικες πίτες, παλιά νομίσματα. Ξωκλήσια διάσπαρτα ως τα ακραία σημεία του κάμπου, δείχνουν τα όρια της άλλοτε κατοικημένης καλλιεργούμενης περιοχής. Διακρίνεις στα δασωμένα σήμερα χαντάκια και τις «τζερέμπλες»³² το παλιό αποχετευτικό σύστημα για το ξενέρισμα των χωραφιών. Ίχνη από την χθεσινή αγροτική ζωή του κάμπου συναντάς σε ακατοίκητα και μισοερειπωμένα αγροτόσπιτα : ένας πέτρινος χερόμυλος, ένα σκοροφαγωμένο δρύινο τελάρο για το δεμάτιασμα του καπνού, ένα καλαμένιο μασούρι με λιγοστό νήμα και δυο-τρία κουκούλια μεταξοσκώληκα, μια πάνινη καπνοσακούλα με ξεραμένο καπνό...

Το σύστημα γαιοκτησίας και η εξέλιξή του καθώς και το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας, είναι αποτυπωμένα στο χώρο. Κάμπος ενιαίος και κατατμημένος. Παλιότερα κυριαρχούσε η μεγάλη ενιαία ιδιοκτησία. Σήμερα στον κάμπο κυριαρχεί η κατάτμηση από τη μεταβίβαση και το μοίρασμα της γης στους απογόνους ως προίκα ή κληρονομιά. Όρια από ξερολιθιά χωρίζουν τη γη σε ιδιοκτησίες. Σε πολλές από αυτές δεν υπάρχει «νομή», ενώ παραμένουν λιγοστοί οι παλιοί αγροτικοί δρόμοι. Ο κάμπος διασχίζεται δύσκολα μέσα από πρώην καρόδρομους, κοίτες ξερών χειμάρρων, μονοπάτια και μουλαρόδρομους, γεμάτους πέτρα, ανάμεσα από ρουμάνια, λυγαριές και άλλη άγρια βλάστηση. Η μετακίνηση των αγροτών γίνεται πολλές φορές, από χωράφι σε χωράφι, μέσα από ειδικά γι' αυτό το σκοπό ανοίγματα, τις «γλάστρες», φραγμένα με πρόχειρες αγροτικές πόρτες, τις «ματσελίνες». Κάποιες από αυτές βγάζουν σε αγροτικό δρόμο.

³² Ζερέμπλα = τρύπα στη βάση του ξεροτρόχαλου για να φεύγει το νερό και να μην πλημμυρίζει το χωράφι. Από το Λατιν. *gerere* = διευθύνω, διευθετώ, διαχειρίζομαι.

Μέχρι ένα σημείο πάνε τα αγροτικά αυτοκίνητα, ενώ η υπόλοιπη διαδρομή γίνεται με μηχανάκι, πού 'χει αντικαταστήσει το γάιδαρο. Πολλές διαδρομές γίνονται ακόμα, με ζώο ή με τα πόδια.

Εκπλήσσεσαι όταν μαθαίνεις ότι όλη η γη -κουλάδες και βουνά- είναι ιδιόκτητα και ότι δημόσια γη δεν υπάρχει εδώ, όπως εξάλλου και "ουδαμού της Λέσβου" (Τάξη, 1995: 70-71). (Λίγα είναι τα κοινοτικά κτήματα, ενώ κτηματική περιουσία έχει και η εκκλησία). Όταν κατακτήθηκε η Λέσβος από τους Οθωμανούς, τα εδάφη της θεωρήθηκαν ως κτήματα - μούλκια³³, επειδή το νησί παραδόθηκε, ύστερα από συμφωνία του τελευταίου Γατελούζου ηγεμόνα με το Μωάμεθ τον Πορθητή. (Αναγνώστου, 1997: 34-35). Επειδή δηλαδή παραδόθηκε χωρίς αντίσταση, παραχωρήθηκε ως ελεύθερη ιδιοκτησία στους κατόχους της (μούλκια), αφού ανακηρύχθηκε γη φορολογούμενη (Σιφναίου, 1995: 96) - πράγμα που τη διαφοροποιεί σύμφωνα με μια άποψη, από άλλες υπόδουλες περιοχές. Όμως, στην πράξη καθώς φαίνεται, υπήρξε μεγαλύτερος βαθμός υποτέλειας του πληθυσμού της, γιατί σταδιακά κυριάρχησε η "άνευ όρων γαιοκτησία". Αποτέλεσμα ήταν να ισχύσουν για τον πληθυσμό όλα τα μειονεκτήματα που υφίσταντο στη φεουδαλική κοινωνία οι εκμεταλλεζόμενοι που είχαν ένα μόνο αφέντη: θεωρούνταν δηλαδή σκλάβοι ή πρώην σκλάβοι, ενώ βρίσκονταν κάτω από φεουδαλικό στην ουσία καθεστώς εκμετάλλευσης (Μουταφτσίεβα, 1990: 300-302).

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα η χρήση της γης στη Λέσβο, σε συνδυασμό με τη σύγχυση της καταβολής της γαιοπροσόδου (κεσίμι) με το φόρο, μετατράπηκε σε κυριότητα. (Αργύρης, 1995: 38-39). Στα μέσα του 19ου αιώνα και στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων της εποχής του Τανζιματ με τη «νομοθεσία περί γαιών» ο οθωμανικός

³³ mulk = κυριαρχία και εκμετάλλευση σε κτήμα που ανήκει τυπικά στο κράτος.

τιμαριωτισμός άρχισε σταδιακά να υποχωρεί και οι Έλληνες απέκτησαν το δικαίωμα αγοράς χωρίς τους περιορισμούς του παρελθόντος, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο μέρος της λεσβιακής γης να περάσει σε ελληνικά χέρια. (Αναγνώστου, 1997: 35). Η εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής είχε σα συνέπεια τη μετατροπή του δικαιώματος στην πρόσοδο (δικαιώματος επικαρπίας) σε δικαίωμα πλήρους ιδιοκτησίας (κυριότητας). Του έδωσαν δηλαδή τη δυνατότητα να αγοράζεται, να πουλιέται, να υποθηκεύεται κ.λπ. από όσους εκμεταλλεύονταν νεκρές, παραχωρημένες ή αμφισβητούμενες γαίες (Σαρρής, τόμος II: 61-62, 74, 109, 140 και Αργύρης, 1995: 49). Υποκίνησε την ιδιοποίηση των κοινοτικών γαιών από ιδιώτες γαιοκτήμονες. Νομιμοποίησε τελικά την κολληγική σχέση και τις άλλες εκδηλώσεις της τσιφλικικής επιχείρησης (Stoianovich, 1980: 179-180).

Με τη σταθεροποίηση της "εμπορευματικής μεγάλης γαιοκτησίας" το 19^ο αι. (ό. π., 159), οι φορείς του τσιφλικικού καθεστώτος εκδήλωσαν προτίμηση προς την ανάπτυξη εμπορικών καλλιεργειών (δημητριακά, ελαιώδη φυτά, μπαμπάκι, κρασί) που είχαν την τάση να ευνοούν περισσότερο μια οικονομία εντατικής εργασίας. Προώθησαν το φύτεμα της λεύκας και τη διάδοση της χρήσης του βουβαλιού. Ενθάρρυναν την εκχέρσωση και βελτίωση της γης, την καλλιέργεια των κηπευτικών που βασιζόταν στην άρδευση. Όλα αυτά τα στοιχεία χαρακτηρίζουν το σύστημα γαιοκτησίας και οργάνωσης της παραγωγής το 19^ο και 20^ο αιώνα, στην Ερεσό, παραπέμποντας στο τσιφλίκι³⁴, που ήταν προσανατολισμένο στην αγορά και περιελάμβανε εμπορικές καλλιέργειες (σιτοκαλλιέργεια, αμπελοκαλλιέργεια,

³⁴ Στο τοπικό γαιοκτητικό σύστημα συνυπήρχαν και τα τέσσερα είδη συμπληρωματικών μορφών χρήσης της εργασίας στην καλλιέργεια της γης, που χαρακτηρίζουν το τσιφλικικό σύστημα: 1) Το μεσακάρικο σύστημα. 2) Την εκμίσθωση της γης για ένα χρόνο όπου το μίσθωμα έπρεπε να προκαταβληθεί (Kesim). 3) Τη χρησιμοποίηση μισθωτών εργατών, που πληρώνονταν σε είδος ή χρήμα. 4) Τη χρησιμοποίηση ημερομίσθιων ή εποχιακών εργατών (Stoianovich, σ. 81). Επίσης σχετικά με το τσιφλίκι και το κολληγικό σύστημα βλ. Βεργόπουλος, 1975. Καραβίδας, 1978. Ασδραχάς, 1979.

αργότερα βαμβακοκαλλιέργεια, συκοκαλλιέργεια, καπνοκαλλιέργεια κ. λ. π.). Οι καλλιέργειες αυτές ευνοούσαν μια οικονομία εντατικής εργασίας, όπου οι άνθρωποι δούλευαν σκληρά σε ένταση και χρόνο (ό.π. 180-181).

Η πολυώροφη κατοικία-φρούριο του αφέντη, η "κούλα", χτισμένη από πέτρα, δέσποζε στα άθλια πλινθόκτιστα σπίτια των αγροτών.. Τα τσιφλίκια αξιοποιούσαν τα βαλτοτόπια του κάμπου.. Επρόκειτο για μια επεκτατική μορφή εκμετάλλευσης. "Αυτά τα τσιφλίκια παρήγαν πρώτα απ' όλα σιτάρι και το σιτάρι στην Τουρκία, από τη στιγμή που συνδέθηκε με τις μεγάλες εξαγωγές, δημιούργησε εξαρχής τους όρους για μια 'δεύτερη δουλειά' πολύ εμφανή. Οι μεγάλες αυτές ιδιοκτησίες χειροτέρευαν τις συνθήκες ζωής των αγροτών και εκμεταλλεύονταν αυτή τη χειροτέρευση". (Braudel, 1997: 429-431 ελλ. έκδοση και 1987, τόμος II : 67-68, γαλλική έκδοση).

Η Ερεσός απελευθερώθηκε από τους Τούρκους το 1912 και προσαρτήθηκε οριστικά στην Ελλάδα το 1914. Μεταξύ 1912 και 1922, στη Λέσβο, πολλοί Τούρκοι παραχώρησαν τις περιουσίες τους σε Έλληνες. Αυτή η ρευστοποίηση επέτρεψε σε ντόπιους μεγαλέμπορους να μεγαλώσουν τις ιδιοκτησίες τους (Kolodny, 1974). Το ίδιο συνέβη και στην Ερεσό, σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων της: "Οι Τούρκοι φεύγοντας παραχώρησαν τις περιουσίες τους στους Γαληνούς και τους Κούκους, που ήταν έμπιστοί τους". "Τα βουνά οι προύχοντες τα μοίρασαν μεταξύ των". Με αυτόν και άλλους τρόπους φαίνεται ότι η μεγάλη ιδιοκτησία ενισχύθηκε σε όφελος των λίγων ισχυρών οικογενειών και οι ντόπιοι μεγαλέμποροι διαδέχτηκαν τους Τούρκους αγάδες.

Ο İhlan Tekeli αναφέρεται σ' ένα "κέντρο-μετωπικό" σύστημα οργάνωσης των μεγάλων κεντρικών αυτοκρατοριών της Ανατολής, όπου το σύστημα γαιοκτησίας εξασφάλιζε την ανατροφοδότηση του κεντρικού ελέγχου και την επιβίωση της κεντρικής δομής. Επισημαίνει ότι αν σ' ένα τέτοιο σύστημα εξαφανιστεί η κεντρική εξουσία χωρίς

αλλαγές στο σύστημα κατανομής της γης, θα προκαλέσει τη δημιουργία νέων συνασπισμών και θα επιβάλει την αναδημιουργία μιας μόνο κεντρικής εξουσίας στην περιφέρεια (Tekeli, 1979 : 492-496). Κάτι παραπλήσιο είναι πιθανό να συνέβη και στην Ερεσό. Μετά την εξαφάνιση της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας (1912), το σύστημα κατανομής της γης ουσιαστικά δεν άλλαξε, ενώ η περιφερειακή της θέση, η σχέση χαλαρής εξάρτησης και σχετικής αυτονομίας με το νέο κέντρο εξουσίας και η διακοπή της επικοινωνίας με τα απέναντι παράλια την έθεσε σε μια πορεία περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. Οι συνθήκες αυτές επέτρεψαν την αναπαραγωγή, ενίσχυση και συγκέντρωση της τοπικής εξουσίας σε λίγα μόνο χέρια ως να ήταν "μια μόνο κεντρική εξουσία στην περιφέρεια".

Η οικογένεια Κούκου και τα παρακλάδια της – γαιοκτήμονες, έμποροι, τυροκόμοι, καταστηματάρχες - μονοπώλησαν τελικά την τοπική οικονομία και πολιτική εξουσία. Αυτοί αναδείκνυαν τους προύχοντες που είχαν αναλάβει τη φοροληψία και φοροδοσία στους Τούρκους, αυτοί τους διαδέχτηκαν μοιράζοντας και αυξάνοντας τις περιουσίες τους. Ο ντόπιος πληθυσμός ήταν εξαρτημένος από τις λίγες αυτές πλούσιες οικογένειες, δουλεύοντας εξοντωτικά και με αμοιβή "εις είδος" από τα εμπορικά τους καταστήματα. Το τοπικό καθεστώς σκλήρυνε και "κατέστη ακράτητον, αφ' ότου μάλιστα. . . αφήθησαν να φθαρούν εις χείρας απλήστων ιδιοκτητών τα παλαιά έθιμα της μορτής, που εκάλυπτον τον κολλήγον, περιελθόντα υπό το κράτος του σκληρού και μηχανικού ρωμαϊκού νόμου της απολύτου ατομικιστικής ιδιοκτησίας" (Καραβίδας, 1978: 155).

Σήμερα η περιφερειακή αυτή σχέση με το εθνικό κέντρο - σχέση καθυστέρησης σχετικά με τους ρυθμούς των αλλαγών και της ανάπτυξης στην ευρύτερη κοινωνία εξηγεί αντιθέσεις και "δυσμορφίες" στις σχέσεις τρόπων παραγωγής παραδοσιακών και ανεπτυγμένης τεχνολογίας. (Collard, 1981: 208-211)

*

Μετά το 1922 με τον ερχομό των προσφύγων και την ανταλλαγή των πληθυσμών, η αποκατάσταση των προσφύγων και η

αγροτική μεταρρύθμιση (1926) δεν έθιξαν καθώς φαίνεται τη μεγάλη γαιοκτησία. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, τα κτήματα του Τουρκικού πληθυσμού που έφυγε, μοιράστηκαν σε Ερεσιώτες που είχαν γη στη Μ. Ασία και ήρθαν ως πρόσφυγες το 1922. Κλήροι "διασκορπισμένοι" (Καραβίδας, 1978: 159, σημείωση) μοιράστηκαν και στις άλλες οικογένειες προσφύγων της Μ. Ασίας, καθώς και σε ντόπιους ακτήμονες. Τοπικές προφορικές μαρτυρίες δίνουν κάποια εικόνα - οπωσδήποτε μερική - των ανακατατάξεων της εποχής:

"Τα καλύτερα τα χωράφια μες στον κάμπο τα είχαν οι Τούρκοι. Τα μοίρασαν σε κλήροι. Το Εικοσιδύο οι Τούρκοι φύγαν, ανταλλαγή τους κάναν. . . Καμπόσοι χωριανοί μας ήταν από μωρά-μωρά στη Μικρασία φευγάτοι κι ήρθαν ως πρόσφυγες είδω και πήραν τα καλύτερα τα κτήματα. . . Δήλωσαν ότι είχαν τόσα στρέμματα στη Μικρά Ασία κι έναντι αυτά τα στρέμματα, κάτι τους παραχωρήσαν. Κλαφτήκαν ότι δεν έχουν κουτάλι, δεν έχουν πάπλωμα, δεν έχουν τίποτα και τους παραχωρέσαν τα καλύτερα χωράφια. . . Τα πήραν, δε δώσαν τίποτα. . . Κι οι ντόπιοι πήραν κλήροι, μοιράσαν απ' το Μοναστήρι".

"Το '22 όσοι είχαν κτηματική περιουσία στη ΜΑ πήραν κτήματα στην Ερεσό· όσοι ασχολούνταν με το εμπόριο καταστράφηκαν".

"Τα κτήματα των Τούρκων δόθηκαν σε όσους Ερεσιώτες είχαν κτήματα απέναντι, στους άλλους κάτι ομόλογα".

Το 1934 στους συνεταιρισμούς της Ερεσού εκτός του Γεωργικού-Πιστωτικού και Κτηνοτροφικού, περιλαμβάνεται και συνεταιρισμός ακτήμονων (Μέγας οδηγός Νήσου Λέσβου(1-12-1934), 1978: 6). Για τους ακτήμονες αυτούς, δύο μόνο μεγάλα κτήματα απαλλοτριώθηκαν. Ένα μοναστηριακό της μονής Πυθαρίου κι ένα πίσω από το βουνό Λεμπόρ', το οποίο ο ιδιοκτήτης δεν τεμάχισε σε κληρονομικά μερίδια (δεν πρόλαβε;), όπως τον συμβούλευαν να κάνει, για να αποφύγει την απαλλοτρίωση. Με τέτοιες κι άλλες ταχτικές της "ελληνικής κατεργαριάς" (Καραβίδας, 1978: 157) φαίνεται ότι οι

μεγάλοι γαιοκτήμονες κατάφεραν να αποφύγουν την απαλλοτρίωση των κτημάτων τους.

Οι μεταρρυθμιστικές νομικές επεμβάσεις του νέου Κράτους δε στάθηκαν ικανές να λύσουν το αγροτικό πρόβλημα. Η μεγάλη ιδιοκτησία όχι μόνο δε θίχτηκε αλλά όπως φάνηκε στη συνέχεια λειτούργησε εις βάρος της μικρής, ενώ οι σχέσεις και οι μορφές χρήσης της εργασίας στην καλλιέργεια της γης σκλήρυναν. Εν τέλει το μεγαλύτερο μέρος της γης κατείχαν οι λίγοι, το υπόλοιπο μια μικρή μερίδα, ενώ πολλοί έμειναν ακτήμονες. Είναι έξοχος ο τρόπος με τον οποίο καταγράφει τη νέα πραγματικότητα ο σχετικός μισελές:

"Όταν μοίραζε ο θιος τα χωράφια και πέρασε απείδιω ο Χριστός, εμείς οι φτωχοί είμαστε για σαλιάτσοι,³⁵ και τα μοίρασε σε λίγους - τους πλούσιους - που ήβρε. Όταν πα γυρίσαμε, είχαν απομεινεί λίγα. Τα μοίρασε κι αυτά, κι οι πολλοί απομεινάμε κιούλι.³⁶

- Δος μας κι εμάς βρε Χριστέ! Τι θα γένει εμείς δε θα πάρομε;

- Οι πλούσιοι, λέει, να τὰ 'χουν και να τα τρυγάνε την ημέρα τσι' φτωχοί τη νύχτα".

*

Με την παροχή πιθανώς προνομίων-κινήτρων από τους Οθωμανούς για τον εοικισμό και την εκμετάλλευση της περιοχής (17^{ος} αι.), εμφανίσθηκαν στην Ερεσό γαιοκτήμονες ικανοί να θέσουν υπό τον έλεγχό τους μεγάλο τμήμα της καλλιεργούμενης γης ή να υποκινήσουν την καλλιέργεια νέων γαιών προσφεύγοντας στο μεσακάρικο σύστημα και υιοθετώντας και άλλες πλευρές του τσιφλικικού συστήματος (Stojanovic, 1980: 182).

Η οικογένεια Κούκου που ο γενάρχης της είχε έρθει στην Ερεσό από την περιοχή Ιωαννίνων της Ηπείρου, πιθανό να αποτέλεσε το θεμέλιο για την ανάπτυξη του τσιφλικικού συστήματος στην Ερεσό.

³⁵ σαλιάτσοι = σαλιγκάρια

³⁶ κιούλι = ρέστοι, ταπί

".. Πρώτος ήρθε ένας γανωτζής από τα Γιάννενα - Κάναν εμπόριο χαλκού τότε. Ήρθε όταν είχαν γίνει σφαγές στο νησί και έφεραν από άλλα μέρη άντρες να παντρέψουν τις κόρες των. Ήρθε κι ο γανωτζής. βρήκε μια Ερεσιώτισσα και παντρεύτηκε" (Δ. Κούκος, 2002, 87χρονών)

Η οικογένεια Κούκου κατάφερε να αυξήσει την περιουσία της, να αναπτυχθεί οικονομικά και να κυριαρχήσει στην περιοχή. Η δύναμη και το κύρος της επεκτεινόταν σ' όλο το νησί κι έφτανε ως την Πύλη και το Πατριαρχείο. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο Γιάνναρος Κούκος έγινε εκπρόσωπος (Καζά-Βεκίλης) της Δημογεροντίας Μυτιλήνης στην Πύλη με μεγάλο κύρος και κοινωφελή δράση (Παπάζογλου, 1981: 106-110). Σύμφωνα με μαρτυρία του τοπικού συμβολαιογράφου:

"Αν ανέβεις από τα χαμηλότερα, ψάχνοντας μέσα στα συμβολαιογραφικά αρχεία, καταλήγεις ότι όλη η Ερεσός ανήκει σε μια οικογένεια του Κούκου, μέχρι το 1936. Τότε έφυγαν πολλοί στην Αμερική, μόνοι και γύρισαν και αγόρασαν κάποια περιουσία. Έτσι άρχισε η πρώτη αστικοποίηση".

Κλάδος της οικογένειας Κούκου είναι και η δεύτερη μεγάλη ισχυρή τοπική οικογένεια των Γαληνών, που αποσπάστηκε από το βασικό κορμό και εγκαινίασε αυτόνομο οικογενειακό κλάδο εγκαταλείποντας την επωνυμία Κούκος και μετατρέποντας το όνομα Γαληνός σε νέο επώνυμο (αρχές 19^{ου} αιώνα).

"Ο Γαληνός ήταν έμπορος, είχε καΐκι, μέχρι το Μόλυβο πήγαινε. Τροφοδοτούσε όλη τη βόρεια πλευρά του νησιού, με εμπορεύματα που 'φερνε από τη Σμύρνη". "Το εμπόριο του βελανιδιού το είχε ο Γαληνός. Στο σπίτι του -πάνω στο χωριό- ένα μεγάλο αρχοντικό, είχε φέρει γυψαδόρο και είχε φτιάξει στο ταβάνι γύψινα στολίδια βελανιδία, που τα είχε βάψει χρυσά. Έλεγε μάλιστα πως κάποιο από τα βελανιδία ήταν αληθινό χρυσό".

«Αν δεν ερχόταν ο Γαληνός στην εκκλησί'ά, ο παπάς δεν ανέσταινε".

Οι μεγάλες κυρίαρχες οικογένειες της Ερεσού μέσα από τις γαμήλιες στρατηγικές επεδίωξαν να διαφυλάξουν και να επεκτείνουν τα οικονομικά και κοινωνικά τους προνόμια. Η ανάπτυξη και επέκτασή τους γινόταν με συμφέρουσες επιγαμίες φροντίζοντας να μη διασπάται η ευρύτερη οικογενειακή περιουσία. Υιοθέτησαν ενδοστρωματικές γαμήλιες πρακτικές κρατώντας αυστηρά στεγανά προς τα κατώτερα στρώματα, διαχειρίστηκαν προς όφελός τους τον τοπικό κανόνα προικοδοσίας και μεταβίβασης της περιουσίας, μέσο της γυναικείας γραμμής, απορροφώντας στη συνέχεια κάθε καινούργια ανερχόμενη πλούσια οικογένεια, που αποκτούσε περιουσία με πόρους που είχαν αποκτηθεί έξω από τα τοπικά πλαίσια.

Έτσι, σήμερα: "Τα βουνά όλα είναι του Δημητράκη του Κούκου. Τα έχει κιμισάρικα με την οικογένεια ενός τρακτηριτζή πό 'χει δύο τρακτέρ, πατέρας-γιος. Βάζει ελιές, τριφύλλια, πατάτες.. Ο Θεολόγης έχει τα πρόβατα κιμισάρικα με τον Αρίστο Κούκο πό 'χει γυναίκα Αγαλιανού.

*

Το τυραννικό καθεστώς της σιτοκαλλιέργειας ή του αλετριού και η χρήση των ζώων συντήρησαν την παλιά τάξη και τη δύναμη των πλουσίων (Braudel, 1993, 91) ως το 1960 και μάλιστα "υπό την απεχθεστέραν, ηθικώς και υλικώς μορφήν τους". (Καραβίδας, 1978: 155). Χαρακτηριστικοί από αυτή την άποψη, είναι οι όροι: "τυραγνίδα" και "αιχμαλωσία" που χρησιμοποιούν οι ντόπιοι όταν περιγράφουν τις συνθήκες και τις σχέσεις εργασίας, που ίσχυαν σ' ένα πρόσφατο παρελθόν καθώς και ο χαρακτηρισμός "αφεντάδικο" ("Ζωντάνεψε το χωριό και φάνηκε το αφεντάδικο"³⁷). Οι προσωπικές μνήμες, οι οποίες μεταφέρονται στις προφορικές αφηγήσεις που ακολουθούν, δίνουν ζωντανή την εικόνα. :

".. Ένα-δύο στρέμματα είχε ο καθένας, αλλά οι προύχοντες χιλιάδες στρέμματα - 10-15 οικογένειες. Παλιά έφευγαν στην Ανατολή ή πουλούσαν όσα κι όσα τα χωράφια των κι έτσι έκαναν τα λεφτά οι

³⁷ αφεντάδικο: η κυριαρχία του αφέντη και κατ' επέκταση η κυρίαρχη νοοτροπία.

λίγοι. Αγάδες είχε εδώ. . έπαιρναν τα 3/4 της σοδιάς - το αφεντικό - και το άχυρο μαζί. Αυτό το 'φτιαξε ο παππούς και ο πατέρας μου. Ύστερα το 'παιρναν κιμισάρικο, γιατί ο κόσμος έφευγε. Έφευγαν πουλώντας στους πλούσιους όσο κι όσο και πήγαιναν στην Τουρκία μαστόροι και παίρναν τα μωρά 9 χρονών, τσιράκια και δούλευγαν εργάτες· τους έβγαζαν την Παναγία, όλη μέρα μες στη λάσπη - λάσπη απ' άχυρο³⁸-φτιάχναν πλίθοι και χιζαν σπίτια. Είχε κάμπο κι όχι πέτρες. . Κι εδώ, στον κάμπο είχε πλίθινα σπίτια αλλά τα χαλάσαν. Ιγώ δούλεψα ήλιο μ' ήλιο" (1997, Ν. Π. Ερεσιώτης, μικρασιατικής καταγωγής, 66 χρόνων, 1996)

"Παλιά το χωρίο είχε ίσαμε 300 ζευγάρια, που δούλευγαν στον κάμπο αλλά και πα' στα β'νά. Ο αφέντης έβαζε τον τόπο κι ο ζευγάς τη δ'λιά και το ζευγάρ'. Έπαιρνε τ' άχυρο ο ζευγάς για τα ζώα και η σοδεία μισή - μισή. Τα είχαν κιμισάρικα τα χωράφια και τις βοσκές. Έβαζε ο αφέντης τον τόπο και συ τον κόπο και το γέμι μισά-μισά και η παραγωγή μισή-μισή. Όποιος είχε πάνω από 5 ζώα έπρεπε να πάρει άδεια. Γιατί ο κάμπος σπερνόταν κι απαγορευόταν τα πολλά ζώα, για να μην τρώνε τα σπαρτά. Όσοι είχαν ζώα τα βόσκαν πάνω στα βουνά. Τους τζομπάνους η μικρή έκταση δεν τους ωφελούσε. Θέλανε πολλή γη για να βοσκήσουν πρόβατα. Κι επειδή η γη ανήκε στους λίγους, αναγκάζονταν να είναι εξαρτημένοι, να πηγαίνουν παραγοί. Το χωρίο είχε 4000 κόσμο τότε. Όργωναν, σπέρνανε όλο τον κάμπο με τα ζευγάρια. Με ξυλένια ηνιά και με μηχανικά. Το ξυλένιο ήταν για το μαλακό χωράφι. Ανοιγε ένα αυλάκι ρίχνοντας το χώμα δεξιά-αριστερά και πάλι έπρεπε να περάσει από πάνω για να ανακατώσει τα χορτάρια. Το μηχανικό, σιδερένιο ηνί (πουλούκι) πέταγε στο πλάι το χώμα και γύριζε από κάτω το χορτάρι. Σήμερα έχει μόνο ένα ζευγάρι του Γογγίνου, που πάει καμιά φορά να ζευγαρίσει όπου δεν μπορεί να πάει το τρακτέρ. Τα βόδια τα είχαν και για μεταφορές. Εγώ τα πρόβατα τα έχω ντεμπερμπάσικα - όσα δίνει το αφεντικό, τόσα παίρνει. Βάζει

³⁸ Απ' το = με το

δηλαδή τ' αφεντικό το κεφάλαιο, παράδειγμα 150 ζώα για 4 χρόνια, ανάλογα με το συμβόλαιο, και το παίρνει ακέραιο με τη λήξη του συμβολαίου. Ο τζομπάνος έχει όλα τα έξοδα της τροφής, χώρια το νοίκι που το πληρώνει σε είδος στ' αφεντικό (γάλα - γιαούρτι, τραχανό)" (1997, Σ. Κ. τζομπάνος 60 χρόνων).

"Παλιά είχε δυό αρρώστιες, τη φθιματίωση και τον πιασμό, την ελονοσία. Και φεύγασι οι ανθρώποι από τα χωράφια και πηγαίνασι στ' αφηλιά, στα Ψήνια, στα Λιβάδια που 'χε αγέρα και γαίνανε. Είχε πολλή βρώμα παλιά· λάσπες, ζώα - 200 ζευγάρια είχε η Ερεσός, σήμερα μόνο ένα έχει ι Γογγίνος... Όλα τα βουνά ήταν σπαρμένα σιτάρι κι όπου είχε λιγότερο χώμα, κριθάρι. Ι Τρούλος ήταν ούλος σπαρμένος. Κάνανε πεζούλες να κρατούν το χώμα. Έβαζε τ' αφεντικό να του χτίσεις τις πεζούλες και só 'δινε 50 δράμια ψωμί για μια μέρα δ'λιά. Ι ζευγάς ζευγάριζε κι έπαιρνε μικρό μεροκάματο ή σε είδος... Ήθελε ένας λίγο λάδι, λίγη ζάχαρη. Φέρε só 'λεγε ένα μπουκάλι να πάρει η γυναίκα σου. Βάλε, της έλεγε λάδι και την ώρα πό 'βαζε αυτή, το αφεντικό έκανε τη δ'λιά. Όποια θέλανε την είχανε τ' αφεντικά. Να ο Κ. η μάνα του ήταν δούλα σ' ένα πλούσιο σπίτι του Σ. και αυτός τη γκάστρωσε και τον έκανε νόθο. Ξέρεις πόσα νόθα είχε δω. Τώρα έχουν πεθάνει. Ήταν γέροι κι έχουν πεθάνει... Αυτοί είχανε πολλές γυναίκες όπως οι Τούρκοι έχουν χαρέμι. Να, σαν χαρέμι τις είχανε τ' αφεντικά... Άμα καθόσουν σαν καλήώρα να φας κι ερχόταν τ' αφεντικό, σηκωνόσουν, έκανες τεμενά, παράταγες το φαγί κι έπρεπε να πας αμέσως στην δ'λιά. Κι άμα μια μέρα έλεγες δεν πάω στη δ'λιά, έπεφτε ράβδος! Σο 'λεγε - δεν ήρθες; Καλά θα τα πούμε. Και φύλαγε μιαν ώρα ο μπράβος του και σε βροντούσε...". "Αι βασιλέψασι τα μωρά πίσω απ' τα βουνά, άντε να παγαίνομε - έτσι λέγασι. Ήλιο μ' ήλιο δουλεύασι". "Δούλευγα μωρό παραγιός. Ύστερα είχα πρόβατα μα δεν έβγαίνα και πήρα αραμπά. Μετά το '60 ο Γιώργος Παπανδρέου έδωσε άδειες για τρίκυκλο στους παλιούς αραμπατζήδες. Είχα έναν παλιό. Αλλά τότες ζητούσαν φρονήματα. Εγώ δεν είχα. ... και πήρα άδεια" (1998, Γ. Κ. 60 χρόνων).

"Ξέρεις τι είναι. , να σου παίρνουν το κοριτσέλι σ' μέσα απ' τα χέρια σ' και συ να το δίνεις για να ζήσει. Άι άμε τ' ύλεγες και ζήσε. Και γω παραγιός πήγα μέσα σ' αυτό το σπίτι (το δείχνει), νταβούλ'(ι) να γένει, εννέα χρονών ήμαν, και να μη στέκεσαι όλη μέρα και να σ' δίνουν τ' αποφάγια, αυτά που δίνουν στις σκύλοι, ούτε οι σκύλοι ούτε οι γάτες δεν τα τρώσι. Τέσσερα αδέρφια χάσαμε απ' την πείνα. Καλά πεθάναν και γλυτώσασι...Καλά κάνει ο κόσμος και δεν κάνει.. Να μην κάνει ο κόσμος παιδιά να μη βρίσκουν τ' αφεντικά δούλους να τις δουλεύουν" (1998, Ν. Π., μουσικός, 68χρονών).

Το ίδιο περίπου λένε και πολλοί άλλοι όταν επαναλαμβάνουν: "όταν έφευγε πλια ι κόσμος.. και δεν έβριφταν τ' αφεντικά χέρια..." "όταν είδαν ότι δεν έβγαине, τ' αφεντικά τα γύρισαν.."

Οι παλιές μορτικές σχέσεις μεταξύ γαιοκτημόνων και μικρών αγροτών με καθυστέρηση άρχισαν να "αναρρυθμίζονται" σταδιακά (Αργύρης,1995: 62) στο βαθμό που η φτώχεια και οι άλλες πιέσεις οδήγησαν τον πληθυσμό στη μετανάστευση και στη μείωση των εργατικών χεριών.. Μετά το 1960 το παλιό σύστημα αποδιαρθρώθηκε λόγω της ερήμωσης που έφερε η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Μέσα από την ερήμωση έγινε και η μετάβαση στη σύγχρονη εποχή. Μέσα από την ερήμωση και την αναρρύθμιση των σχέσεων προέκυψε και ένας πιο ευνοϊκός συσχετισμός και πιο βιώσιμη κατάσταση υπέρ των φτωχών αγροτών, ενώ άρχισε να ευνοείται "η μικρή ατομιστική οικογένεια" και "η μικρή χωρική εκμετάλλευση" (Καραβίδας, 1978: 156).

β. Η οργάνωση του χώρου

Η οργάνωση και δόμηση του χώρου στην Ερεσό, αποτυπώνουν το παλιό σύστημα γαιοκτησίας, την κοινωνική οργάνωση, την διαστρωμάτωση, την κοινωνική κατάτμηση και τις αντιθέσεις. Αυτό δείχνει η «Κεντρικότητα», που διέπει την οργάνωση και δόμηση του χώρου, η συγκρότηση των μαχαλάδων σε συγγενιακή, μητρεσιακή βάση, η διαίρεσή σε Πάνω-Κάτω Χωριό, η κατάτμηση σε Χωριό, Κάμπο, Γιαλό. Συντελούν επίσης στη συντήρηση και την αναπαραγωγή παλιών τρόπων ζωής και συγκροτούν ένα βασικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελούνται οι αλλαγές.

Οι κοινωνίες που φιλοξένησε ο φυσικός χώρος της Ερεσού ήταν προβιομηχανικές αγροτικές κοινωνίες με μια μέθοδο γεωργικής παραγωγής, που βασιζόταν στο ζευγάρι των βοδιών ως προς τα υποζύγια και στα άροτρα ως προς τα γεωργικά εργαλεία. Με τα ζώα - βόδια, άλογα, μουλάρια - γίνονταν και οι μεταφορές. Η οργάνωση του χώρου που προέκυπτε από μια τέτοια μέθοδο παραγωγής και μεταφορών ήταν ανάλογα διαμορφωμένη (Tekeli, 1979: 478). Αυτός ο αρχαϊκός τρόπος παραγωγής και μεταφορών διατηρήθηκε ουσιαστικά ως τα μέσα του 20ου αιώνα στην περιοχή. Ανάλογα, η μορφολογία και η οργάνωση του χώρου φαίνεται ότι δεν έχουν υποστεί ριζικές μεταβολές μέχρι σήμερα στα βασικά τους τουλάχιστον χαρακτηριστικά.

Είναι βέβαιη η υπόθεση ότι η αγροτική επικράτεια της Ερεσού, όπως εξάλλου και των άλλων λεσβιακών αρχαίων πόλεων, ήταν πάντα κατοικημένη «κατά κόμας», (Κοντής, 1973: 126). Από την ιστορική αναδρομή στην οικιστική πραγματικότητα της περιοχής είδαμε ότι αναπτύχθηκε μ' ένα σύστημα διάσπαρτων οικισμών και οικιστικών ενοτήτων, που στηρίχθηκε στην τοπική φυσική γεωγραφία και την εκμετάλλευση των παραγωγικών δυνατοτήτων του φυσικού χώρου (Νιτσιάκος, 1998: 43-46). Στις κοιλάδες της ευρύτερης περιοχής Ερεσού, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια θα πρέπει να

υπήρχαν μικροί οικισμοί που κατοικούνταν από μεγάλες συγγενιακές ομάδες -"γενιές"- που καλλιεργούσαν τα γύρω χωράφια. Αυτός ο τρόπος εγκατάστασης θα πρέπει να συνεχίστηκε και το μεσαίωνα, μέχρι την πρώιμη Τουρκοκρατία, δεδομένου ότι όλο αυτό το διάστημα δεν υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. (Βαλαβάνης, 1985: 86). Η κοινωνική οργάνωση των διάσπαρτων αυτών οικισμών βασιζόταν στην εξ αίματος συγγένεια, που σημάδευε τη ζωή των φυλών. Η μικρότερη ενότητα της φυλής ήταν η γενιά, από τους κόλπους της οποίας αναδύθηκε αργότερα η πυρηνική οικογένεια. Τέτοιες μεγάλες γενιές αποτελούσαν τις αγροτικές κοινότητες του μεσαίωνα, που προϋπήρχαν της οθωμανικής πραγματικότητας. Η τελευταία δε δημιούργησε τον κοινωνικό αυτό τύπο, αλλά πάνω του στήριξε τη δική της ύπαρξη. (Σαρρής, τ. Ι: 192).

Η κοινωνική οργάνωση των "κωμών" που προϋπήρξαν της κωμόπολης της Νέας Ερεσού, βασιζόταν στις γενιές (εκτεταμένες συγγενιακές ομάδες). Ενδεικτικές είναι οι ονομασίες τους, Φραντζάδο, Κιγιάδο, Κονιάδο, Ζαχαριάδο, Ευκολία, που διασώζει ο Μητροπολίτης Γαβριήλ Σουμαρούπα στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, που περιηγήθηκε την περιοχή (Φουντούλη, 1960: 42). Οι ονομασίες αυτές, υποδηλώνουν Βυζαντινή και αρχαία προέλευση (Ευκολία) και είναι τοπωνύμια. Η κατάληξή τους σε -αδο προέρχεται από τη γενική πληθυντικού -αδων, των κύριων κτητορικών ονομάτων: των Φραντζάδων³⁹, των Κιγιάδων⁴⁰, των Κονιάδων⁴¹, των Ζαχαριάδων⁴² (Λεξ. Ανδριώτη). Από την άλλη είναι δηλωτικές πατρωνυμίας, επαγγελματικής ιδιότητας, συγγένειας.

Αλλά και κάποια οικιστικά κατάλοιπα και παραδοσιακές χρήσεις χώρων ενισχύουν την αρχική υπόθεση. Π.χ. πίσω από το όρος της Μονής Υψηλού, όπου ο Γαβριήλ γενικά τοποθετούσε τις "κώμες"

³⁹ Από το Φράντζα (ιταλ. frangia) = ταινία με κρόσσια (λεξ. Πρωίας) ή το Φράγκος.

⁴⁰ Από το αραβικό kâhya = κιαχιάς ή Κεχαχιάς = προϊστάμενος συντεχνίας, διαχειριστής, επιστάτης (Σαρρής 1993: 356). Κτηνοτρόφος, βοσκός στη δούλεψη των τσιφλικάδων τα παλιότερα χρόνια.

⁴¹ Από το βενετικό cognado, ιταλ. cognato, που σημαίνει γυναικάδελφος.

⁴² Ζαχαριάδης είναι πατρωνυμικό, ο γιος του Ζαχαρία. (Σήμερα υπάρχουν τα ονόματα Ζαχαρίας, Ζαχαρίου, Ζαχαριάδης).

της Ερεσού, υπάρχει περιοχή που ονομάζεται "Οίκια" και στην οποία διασώζονται κατάλοιπα παλιού οικισμού. Οι γύρω βοσκότοποι ανήκουν κατά παράδοση σε Ερεσιώτες και αρκετοί τζομπάνηδες βόσκουν μέχρι σήμερα τα πρόβατά τους.

Με τη σύμπτυξη των οικισμών σε κεφαλοχώρια⁴³ (Ερεσός, Μεσότοπος, Άγρα κ.ά.) επαναλαμβάνεται το ίδιο σχήμα ως προς την οργάνωση του χώρου, μόνο που τώρα πρόκειται για «αγρο-πόλεις» (Καρύδης-Kiel, 2000: 17), πόλεις με αγροτική περιφέρεια γύρω τους, ενώ η οργανική ιεράρχηση των οικήσεων στηρίζεται επίσης στα φυσικά δεδομένα του χώρου και εκμεταλλεύεται τις παραγωγικές δυνατότητες του τόπου. Αυτές οι οικιστικές ενότητες επικεντρώνονται στο κεφαλοχώρι της Ερεσού, που συνδέεται με τη σειρά του οργανικά με τα εμπορικά, οικονομικά, διοικητικά κέντρα της ευρύτερης περιφέρειας. (Νιτσιάκος, 1998: 43-46).

Ως τμήμα της Βυζαντινής και αργότερα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η περιοχή της Ερεσού αποτέλεσε για αιώνες μέρος ενός συστήματος με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την κεντρικότητα. Με βάση το σύστημα αυτό, ο χώρος κατανέμεται σε περιφέρειες οργανωμένες γύρω από κέντρα, με μια ιεραρχία ως προς την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας - τα περιφερειακά κέντρα, τις μεγάλες εμπορικές πόλεις, τις μικρές εμπορικές πόλεις κ.ο.κ. (Tekeli, 1979: 490). Αυτός ο τύπος οργάνωσης του χώρου είναι εμφανής στο δυτικό τμήμα του νησιού, στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον. Στη δυτική Λέσβο, δρόμοι συνδέουν μεμονωμένα ισομεγέθη κεφαλοχώρια, σε ίσες περίπου αποστάσεις, με τα μεγαλύτερα επαρχιακά κέντρα, λιμάνια και θαλάσσιους δρόμους.

Η Ερεσός, τμήμα της ουρμπανιστικής αυτής ιεραρχικής δομής, που συνέπυπτε με την ιεραρχική διοικητική δομή (ό. π., 495-96) αποτελούσε περιφερειακό κέντρο της γύρω περιοχής και μέρος ενός ιεραρχικού διοικητικού συστήματος, όπως ήδη έχει αναφερθεί (σ. 80-

⁴³ Σχετικά με τις κοινότητες και κοινοτικό σύστημα στην τουρκοκρατία, βλ. Καραβίδας, 1978 και Κοντογώργης, 1982.

82). Η συγκρότηση του κεφαλοχωρίου της μεσογειακής Ερεσού, τα νεότερα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης, στηρίχτηκε στο ίδιο πρότυπο των γεωγραφικών ενοτήτων. Οι συνοικίες της Ερεσού συγκέντρωσαν πληθυσμό που προερχόταν από την ίδια γεωγραφική ενότητα. Το κεφαλοχώρι ανέπτυξε ένα πολυκυτταρικό αστοχωρικό σύστημα με κύτταρό του το "μαχαλά", που εκτός από την "εθνοτική" του βάση, είχε κατά κύριο λόγο ως βάση τις συγγενιακές ομάδες ("γενιάδες"), ενώ παράλληλα εγγράφονταν στο χώρο του η πολιτική και κοινωνική ιεραρχία (Νιτσιάκος, 1998: 43-47).

Έχει ήδη γίνει λόγος για την κεντροπεριφερειακή φυσική διάθρωση του χώρου της Ερεσού (σ. 19) και για το χαρακτήρα κλειστού συνόλου που της προσδίδει. Η κεντροπεριφερειακή διάταξη και η ιεραρχική δομή παρατηρούνται τόσο στη μορφολογία του φυσικού χώρου, όσο και τον οικισμένο χώρο του κάμπου και του χωριού. Ένα μεμονωμένο κεφαλοχώρι, με χαρακτήρα προβιομηχανικής πόλης -σημείο συγκέντρωσης των ομάδων ελέγχου της εξουσίας -σε μια γόνιμη κοιλάδα με γεωργική έκταση γύρω του, συμπίπτει με τον «τύπο άσσης της γεωργίας της Ανατολής». (Tekeli, 1979: 479 και 484). Βουνά και λόφοι γύρω από κοιλάδες. Μία «κοίλα» δεσπόζει σε ένα γόνιμο χωράφι. Βουνά, λόφοι και κοιλάδες σε σκάλες, κλιμακωτά διευθετημένα..

Ο οικισμός παρουσιάζει μια παρόμοια δομή και διάταξη. Η ανάπτυξη του οικισμού εκτιμάται ότι «έγινε στα βόρεια, βορειοανατολικά και βορειοδυτικά της σημερινής πλατείας. Τα ακανονίστου σχήματος οικοδομικά τετράγωνα που σχηματίζονται σ' αυτές τις θέσεις δείχνουν ότι ορίζονται από οδικούς άξονες / πορείες που διατάσσονται στη βάση ενός ακτινικού συστήματος, με κέντρο αυτή την πλατεία (Καρύδης-Kiel, 2000: 173). Βασικό του χαρακτηριστικό, όπως και όλων σχεδόν των οικισμών της Λέσβου, είναι ο «αστικός» του χαρακτήρας. Επικρατεί το συνεχές δομικό σύστημα αλλά σπάνια λείπουν οι αυλές, οι οποίες είναι κατά κανόνα περιστοιχισμένες από ψηλούς μαντρότοιχους (μάντρες, αυλοντούβαρα) με μεγάλη διφυλλη αυλόπορτα και τελειώς απομονωμένες από το

δρόμο (Βοστάνη-Κουμπά, 1982:14), διαχωρίζοντας τον ιδιωτικό από το δημόσιο χώρο και εξυπηρετώντας τις αγροτικές ανάγκες και ανάγκες για ιδιωτικότητα (Raporot, 1976: 95-99). Οι δρόμοι και τα στενά σοκάκια που χωρίζουν τα οικιστικά συγκροτήματα, μοιάζουν μεταξύ τους δημιουργώντας ένα δαιδαλώδες δίκτυο γύρω από μια κεντρική και δευτερεύουσες πλατείες. Με «ντρουσιμέ» ή τοιμεντόστρωση, χωρίς όνομα, χωρίς ορατότητα, οδηγούν πολλές φορές σε αδιέξοδα. Αν δεν τους ξέρεις, μπορούν να σε βγάλουν στο βουνό ή στην άλλη άκρη του χωριού. Διακλαδώνονται με μερικούς μεγαλύτερους, που ξεκινούν ακτινωτά γύρω από την κεντρική πλατεία.

Η βασική αυτή δομή, η οποία ίσως έχει επηρεαστεί από το «ισλαμικό πρότυπο» (ό. π., 93) φαίνεται ότι δεν έχει διαταραχτεί από το μεγάλο σεισμό του 1889, που έπληξε κυρίως το δυτικό τμήμα του νησιού, προκάλεσε σημαντικές καταστροφές και μεγάλης έκτασης ανοικοδόμηση και ανανέωση (Pavlidis, 1986). Τα 800 περίπου σπίτια του οικισμού, παλιάς κατασκευής, κεραμοσκεπή και πετρόχιστα, τα περισσότερα σε δύο επίπεδα, είναι οργανωμένα γύρω από μια εσωτερική αυλή, έχουν την εποπτεία του εξωτερικού χώρου, χωρίς να επιτρέπουν τη θέα στο εσωτερικό τους. Τα παράθυρα, στενά με μισοκούρτινα στα τζάμια, ευρυγώνια διαμόρφωση του χοντρού τοίχου στο εσωτερικό τους και φαρδιά «ποδιά», εξασφαλίζουν περισσότερο φως, μεγαλύτερη ορατότητα, την παρακολούθηση της κίνησης του δρόμου, και την «αθέατη παρουσία» (Gokalp, 1979). Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι το Κάτω Χωριό-χριστιανική συνοικία επί τουρκοκρατίας- γειτονικό προς τον κάμπο, με μορφή συνοικισμού, πυκνότερη και αυθαίρετη δόμηση, είναι πιο ανοιχτό προς τα έξω και δίνει τη δυνατότητα για πιο άμεση επικοινωνία. Στο κέντρο του Χωριού και του Κάμπου, οι Αρχές, τα πλούσια σπίτια, τα καλύτερα κτήματα, η μεγάλη ιδιοκτησία. Στην περιφέρεια- «στις άκριες»-οι φτωχοί μαχαλάδες, τα φτωχά κι άγονα χωράφια, η μικρή ιδιοκτησία. Σε «σκάλες» διαστρωματωμένη και ιεραρχημένη και η τοπική κοινωνία, συνεκτική προς την οργάνωση του χώρου, το σύστημα γαιοκτησίας και τη δομή της εξουσίας (Tekeli, 1979: 477).

γ. Τα «σνουπαρτά»⁴⁴, η διπλή προίκα, η συγγένεια και η ιδιαίτερη θέση των γυναικών στην κοινωνία της Ερεσού

Το 1980, όταν για πρώτη φορά, καλοκαίρι επισκέφθηκα την Ερεσό, το χωριό έμοιαζε ακατοίκητο. Τη στιγμή διέκοπταν μόνο η καμπάνα της εκκλησίας, που σήμαινε ώρες και μισάωρα, και οι δεκαοχτούρες. Ο χρόνος «συνόπαιρνε» στον κάμπο και στο γιαλό μαζί με τους κατοίκους. Ένα μόνο καφενείο ανοιχτό στην πλατεία, μερικοί γέροι κάτω από τον πλάτανο. Ελάχιστα σπίτια κατοικημένα στη «Φόνισσα» στο Κάτω χωριό, όπου έμενα. Οι ήχοι: ένα κυπρί απ' το βουνό, το «χάκ»(ο γκιώνης). Το βράδυ έφερνε ο αέρας έναν αμανέ. Πριν χαράζει ξύπναγες από το τριπόδισμα των ζώων στο «ντουσιμέ». Οι λίγοι- κι αυτοί «αόρατοι»- κάτοικοι που έμεναν στο χωριό, πήγαιναν στον κάμπο για τις δουλειές τους. Έτσι ή αλλιώς, χώρος και χρόνος μοιρασμένοι στα δύο.

Τη διαδικασία των «σνουπαρτών» περιγράφει χαρακτηριστικά ο Γ. Δαυίδ σε δημοσίευσμά του στην Εφημερίδα της Μυτιλήνης «Δημοκράτης», τον Ιούνιο του 1978. Παρόμοιες εικόνες, μεταφέρουν οι προφορικές και γραπτές αφηγήσεις. Κάποιες σποραδικές εικόνες είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω και εγώ τα επόμενα χρόνια κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Ερεσό.

Από το Μάιο αρχίζει το κατέβασμα των κατοίκων προς τον κάμπο και την παραλία και τον Οκτώβριο με τα πρωτοβρόχια αρχίζει το ανέβασμα προς το «Επάνω χωριό». «Μια κίνηση αδιάκοπη. Άνοδος και κάθοδος. Ευχή ή κατάρα να το πούμε το έθιμο αυτό; Πυρετός, κίνηση σ' όλες τις οικογένειες. Να ετοιμάσουν τις θερινές κατοικίες τους. Πρέπει η «κούλα» στα μεγάλα κτήματα των πλουσίων και το καλύβι στο κτηματάκι του φτωχού, να καθαριστεί, να ασβεστωθεί, να βγουν όλα τα αγριόχορτα που είναι γύρω, για να δεχτεί την οικογένεια. Και θα αρχίσει το σνουπαρτό.» Ζώα, αραμπάδες

⁴⁴ Τα «σνουπαρτά» = συνοπαρτά, από το συνοπαίρω (συν + παίρω), σηκώνω και παίρω μαζί μου, μετακομίζω

παλιότερα, τρίκυκλα, φορτηγά, φορτωμένα με τα υπάρχοντα του σπιτιού: «στρωμάτσα», σεντούκια, κατσαρολικά, ακόμα και γλάστρες με λουλούδια, να μεταφέρονται προς τα κάτω. Ακολουθούν και οι γάτες. «... σήμερα κατεβαίνουν οι Δημόσιες Αρχές. Επιπλα, γραφεία, κιβώτια με τα βιβλία και τα έγγραφα τους φορτώνονται για να τακτοποιηθούν στη θερινή διαμονή τους. Με άλλα μεταφορικά μέσα κατεβαίνουν τα καφενεύια. Καθίσματα, ψυγεία, τραπέζια και άλλα σκεύη μεταφέρονται κι αυτά στην παραλία, όπου θα αρχίσει το καλοκαίρι η μεγάλη κίνηση. Ένα μεγάλο τρίκυκλο κατεβαίνει μ' ένα σπιτάκι φορτωμένο. Είναι το περίπτερο των τσιγάρων...» «...Σε λίγες μέρες νεκρική σιγή θα βασιλεύει στο απάνω χωριό. Φόβος και απορία θα κυριεύει τον ξένο από την ερημιά του χωριού. Τα σπίτια κατάκλειστα. Οι δρόμοι έρημοι. Πριν μερικά χρόνια το χωριό έβαζε νυχτοφύλακες για να φυλάγουν τα σπίτια, στα οποία οι Ερέσιοι κατεβαίνοντας κάτω, άφηναν πολλά πράγματα από το νοικοκυριό τους. Ο Δήμος είναι υποχρεωμένος να νοικιάσει οικήματα για τις Δημόσιες Αρχές. Όσοι δεν έχουν δικά τους σπίτια είναι υποχρεωμένοι να νοικιάζουν για να κατεβαίνουν κάτω. Δύσκολο πολύ για τον οικογενειάρχη που έχει κορίτσια. Είναι υποχρεωμένος να προικίσει δυο σπίτια, ένα χειμερινό και ένα θερινό. Ο καλός μου ο γείτονας είχε επτά κόρες και δυο γιους. Έπρεπε να κάνει δεκατέσσερα σπίτια. Ξοχάρης, εργατικός, με το αλέτρι το χέρι το χειμώνα, με την τσάπα και το δρεπάνι το καλοκαίρι, με λίγα πρόβατα σε βοσκότοπο που νοίκιαζε...-Κουράγιο γείτονα και θα τα καταφέρεις. Και ο λόγος του ήταν: « Έχομε πολλές υποχρεώσεις, πολλές κοπηλούδεις να βγάλουμε σε κόσμο». Και ο άξιος και τίμιος δουλευτής τα κατάφερε. Μαζί με τα παιδιά του δουλεύοντας στα χωράφια την ημέρα και τη νύχτα... Αυτή την εποχή, ένα χαιρέτισμα, μια ευχή ακούγεται σ' όλο το χωριό:- Τσι τ' χρόν' τα σνουπαρτά.» (Δαυίδ, 1978).

Στα μέσα της δεκαετίας του '80 η μετάβαση στον κάμπο και την παραλία έπαψε να είναι καθολική. Από τότε άρχισαν να πληθαίνουν οι κάτοικοι που μένουν στο χωριό χειμώνα-καλοκαίρι. Η ερήμωση, που είχε προηγηθεί, η εγκατάλειψη των γεωργικών

καλλιιεργειών, η αρχόμενη ανάπτυξη του τουρισμού και της κινητικότητας, ο εκσυγχρονισμός των σπιτιών στο χωριό, η απόκτηση αγροτικού αυτοκίνητου κλπ., άλλαξαν όψεις της ζωής, ρυθμούς και συνήθειες που ίσχυαν μέχρι τότε. Οι περισσότεροι κάτοικοι παραμένουν στο χωριό και το καλοκαίρι. Τα σπίτια του κάμπου που έχουν αποκτήσει στοιχειώδεις ανέσεις (φως, νερό) ή χρησιμοποιούνται για θερινή διαμονή από τους ιδιοκτήτες τους ή νοικιάζονται για να συμπληρώνουν το οικογενειακό εισόδημα.

Σ' αυτή τη διαδικασία αστικοποίησης η παλιά βασική διάκριση χωριό-κάμπος (και γιαλός για τους προνομιούχους) / χειμερινή-θερινή διαμονή, έπαψε να υπάρχει και αντικαταστάθηκε με τη διάκριση χωριό(για τους ντόπιους) / χειμερινή-θερινή διαμονή και γιαλός (για τους ερεσιώτες της Αθήνας ή του εξωτερικού που διαθέτουν ιδιόκτητα σπίτια, καθώς και τον «παρδαλό» θερινό τουρισμό) / θερινή διαμονή. Ο κάμπος κατοικείται από τους εναπομεινάντες παραδοσιακούς αγρότες και τους «μαλλιιάδες», όπως ονομάζουν οι ντόπιοι κάτοικοι τους νεοφερμένους, μόνιμους ή ευκαιριακούς κάτοικους της Ερεσού, που έχουν έρθει σε αναζήτηση καλύτερης τύχης.

Σήμερα, με την ανάπτυξη του τουρισμού, την οικονομική κινητικότητα, τον οικοδομικό οργασμό και τα έργα οδοποιίας του Δήμου, αναπτύσσεται η τάση ενιαιοποίησης των οικισμένων χώρων της σκάλας, του κάμπου και του χωριού. Παρολαυτά, η γη της Ερεσού εξακολουθεί να καλεί για αγροτική καλλιέργεια και εκμετάλλευση, πάνω στα παλιά πατήματα, να ελκύει καινούριους κατοίκους να κατοικήσουν τα εγκαταλειμμένα της ντάμια, ενώ η κοινωνία της, μαθημένη στην πολιτισμική ετερογένεια, ανοίγει στις νέες ευκαιρίες (Tekeli, 1979: 493-94), επιστρατεύοντας παλιούς δοκιμασμένους τρόπους προσαρμογής.

Σχετικά με το παραπάνω «έθιμο», το οποίο επηρέασε τις κοινωνικές δομές της Ερεσού και χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα την οργάνωση του χώρου της, θα ήθελα να επιχειρήσω μια ερμηνεία συσχετίζοντάς το με τη διάσπαρτη οίκηση του κάμπου, που κατά τεκμήριο δε διακόπηκε μέσα στους αιώνες (Κοντής, 1973: 126). Όταν οι κάτοικοι μετακινήθηκαν από τους οικισμούς του κάμπου, που ήταν πάντα το κέντρο των αγροτικών ασχολιών, και κατοίκησαν την Κωμόπολη της μεσογειακής Ερεσού, οι ανάγκες της παραγωγής δεν έπαψαν να απαιτούν την παραμονή των αγροτών στους χώρους των αγροτικών δραστηριοτήτων τους, κυρίως τους θερινούς μήνες. Μέχρι πρόσφατα, τον περισσότερο χρόνο, «οι τσουμπανοί μένανε στο βουνό (στις μάντρες), οι ζευγάδες μένανε στα ντάμια και οι γυναίκες κοιμούνται στο σπικ'(σπίτι).» Καθώς φαίνεται με τα χρόνια καθιερώθηκε η διπλή κατοικία και διαμονή. Τους θερινούς κυρίως μήνες, οι πλούσιοι κτηματίες έμεναν στις «κούλες» τους, λιθόκτιστες δώροφες κατοικίες του κάμπου. Οι μικροκτηματίες είχαν για κατάλυμα στο κτηματάκι τους, ένα καλύβι, χτισμένο με πλίνθους ή πέτρα (ντάμι). Πολλοί φτωχοί αγρότες διανυκτέρευαν στα χωράφια σε πρόχειρα καταλύματα φτιαγμένα με κλαδιά («τσαρδάκες») ή και στο ύπαιθρο. «Κοιμούνταν κατάχαμα», «ένα σεντόνι χώριζε τους άντρες από τις γυναίκες..»

Έτσι με τη συγκρότηση της Νέας Ερεσού σε κεφαλοχώρι και την ανάγκη μετακίνησης και διπλής κατοικίας των κατοίκων στο χώρο των αγροτικών ασχολιών τους, καθιερώθηκαν «τα σνουπαρτά». όπως ονομάζεται στην τοπική διάλεκτο, η συνήθεια των κατοίκων της Ερεσού να κατεβαίνουν κατά τους θερινούς μήνες στον κάμπο (και στο γιאלό, μετά την οίκηση του στις αρχές του αιώνα), και να ανεβαίνουν στο Χωριό κατά τους χειμερινούς. Τα «σνουπαρτά» έχουν πιθανότατα την αφετηρία τους στην προγενέστερη από την ίδρυση του Χωριού, διάσπαρτη οίκηση του κάμπου και στις αδιάκοπες μετακινήσεις που αυτή επέβαλε, σε συνδυασμό με την ιστορική συγκυρία. «Τα σνουπαρτά» που έγιναν θεσμός, γιατί εξυπηρετούσαν την αγροτική ζωή και τις ανάγκες της, συναρτήθηκαν

άμεσα με την προίκα, μέσω της οποίας γινόταν, σύμφωνα με το εθμικό δίκαιο στην Ερεσό, η μεταβίβαση τη περιουσίας στην επόμενη γενιά μέσω των γυναικών, κατά τη μητρική γραμμή⁴⁵. Η προίκα έπρεπε να περιλαμβάνει, εκτός από τα χωράφια, δύο σπίτια, ένα στο Χωριό και ένα στον Κάμπο, χρέος δυσβάστακτο για τις οικογένειες κυρίως που είχαν πολλές κόρες.

Στο πολυσυζητημένο και πολυβασανισμένο θέμα της προίκας, ένας υπερήλικας έδωσε την εξής ερμηνεία: «Να πώς άρχισε τούτο με τις προίκες: Όταν έρχονταν εδώ οι πειρατές, έσφαζαν όλους τους άντρες κι απόμειναν μόνο οι γυναίκες. Κι ήρχοντο άντρες από άλλα νησιά και τους έλεγαν: -Να, πάρε τούτο το κομμάτι γη και μια γυναίκα, και κάτσε. Έτσι έγινε η προίκα. Ύστερα τα μοιράζανε κομμάτια στις κόρες και έτσι τεμαχίστηκε ο κάμπος.» (Αφήγηση Ιγνατίου Γεωργατσέλου ή «Μουρμούρη»). Αυτή η εκδοχή για το «πώς ξεκίνησε τούτο με τις προίκες» απηχεί την προσωπική εμπειρία του συγκεκριμένου αφηγητή, που είναι μικρασιάτης πρόσφυγας, και είναι μια εύλογη εξήγηση για το πώς ρίζωσε αυτός όπως τόσο άλλοι «έποικον» στον τόπο. Στην αφήγηση του Δ. Κούκου, που αφορά το ιστορικό της οικογένειάς του, υπάρχει το ίδιο σκεπτικό. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ο γενάρχης της οικογένειας στην Ερεσό, «Ήταν ένας γανωτζής Γιαννιώτης - κάναν τότε εμπόριο χαλκού - ήρθε στο νησί όπως πολλοί από άλλα μέρη - τότε που είχαν γίνει σφαγές και άντρες δεν υπήρχαν-, βρήκε μια ερεσιώτισσα και παντρεύτηκε».

Το τοπικό σύστημα γυναικοτοπικής εγκατάστασης και μεταβίβασης του μητρικού σπιτιού στις θυγατέρες, αναπαρίσταται στο χώρο με την επικράτεια των «γενιάδων»-συγγενικών ομάδων

⁴⁵ Για το θεσμό της προίκας στις μητροτοπικές και μητρεσπιακές κοινωνίες της Αιγαϊακής Ελλάδας και την αυξημένη δύναμη των γυναικών και για παραιλήσια εθνογραφικά δεδομένα (στην Έλυμπο της Καρπάθου, στη Λέρο, Κάλυμνο, Νίσυρο κ.α.)βλ. Verpiet, 1979 και 1987, Σκουτέρη-Διδασκάλου, 1984. Μπεοπούλου, 1987, Παπαταξιάρχης 1995, Σιμόπουλος, 1988: 242-246.

μητρογραμμαμικής καταγωγής- στους μαχαλάδες και στον Κάμπο της Ερεσού, αφού μέσω της προίκας γινόταν και η μεταβίβαση της περιουσίας (σπίτια-χωράφια) από τη γυναικεία γραμμή, καθορίζοντας και τον κανόνα εγκατάστασης που ήταν και παραμένει γυναικοτοπικός (πρβ. Κουτσή, 2001:162-169).

Όλες οι κόρες έπρεπε να προικιστούν με δύο σπίτια, έστω και πολύ μικρά, ένα στο Χωριό και ένα στον Κάμπο με χωράφι, μετρητά και οικοσκευή(υφαντά) ή με «Σπίτι ντυμένο μέσα, κτήμα και μέτρημα (χρήματα)» ή έστω με «ένα σπίτι στο χωριό, ας είναι και καλύβι». «Εδώ αν δεν έχεις δυο σπίτια δεν παντρεύεσαι» συνήθιζαν να λένε μέχρι πρόσφατα. «Εκτός από το σπίτι η κόρη έπαιρνε ως προίκα και κτηματική περιουσία. Δούλευαν και τα αδέρφια για να την φτιάξουν. Τα αγόρια έβρισκαν από τη νύφη.» Πολλές φορές έπρεπε να χτιστούν οχτώ και δώδεκα σπίτια για τις κόρες. Τα έχτιζαν με «δαν'(ει)καριές», με τη βοήθεια δηλαδή του σογιού, στα πλαίσια σχέσεων αλληλοβοήθειας. Αυτό βέβαια δεν ήταν δυνατό να γίνεται ούτε από όλες τις οικογένειες ούτε για όλες τις κόρες.

Αν οι γονείς δεν μπορούσαν να προικίσουν με σπίτι, η κόρη πήγαινε στο μεροκάματο ή «κακοπαντρευόταν» ή προξενευόταν μικρή σε πολύ μεγαλύτερό της, μετανάστη με λεφτά ή πήγαινε παρακόρη. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που μένει ανύπαντρη εξυπηρετώντας τη μεγαλύτερη αδερφή, γηροκομώντας τους γέροντες γονείς, «κοιτάζοντας» τον επίσης ανύπανδρο αδερφό, με τον οποίο ενίοτε συγκατοικεί. Στις πολυμελείς φτωχές οικογένειες τα πιο μικρά παιδιά, συνήθως πήγαιναν παραγιοί και παρακόρες. Πολλές παρακόρες-αλλά και παραγιοί- τις «χαλούσαν» τ' αφεντικά, γι' αυτό ύστερα κακοπαντρευόνταν. Άλλες πάλι, εξασφάλιζαν με τη δουλειά τους ένα σπίτι- προίκα ,που τους έδινε το αφεντικό και μπορούσαν να παντρευτούν. Η φτώχεια και η ανέχεια, η έλλειψη προίκας και η αδυναμία να στηθεί νέο σπιτικό οδηγούσε παλαιότερα σε προγαμιαίες ή και εξώγαμες σχέσεις, στη γέννηση πολλών νόθων ή εξώγαμων παιδιών [«ντόλια», από το τουρκ. dol (=έμβρυο, γένος)] (

Δεμίρης, 2003) που μεγάλωναν με τη μητέρα ή τη γιαγιά τους, χωρίς ή με θετό πατέρα.

Την οικονομική ευθύνη «να παντρέψουν» είχε ο πατέρας. Προίκιζε τις κόρες δουλεύοντας μαζί με τους γιους, που έπρεπε να παντρεύουν τις αδελφές πριν να παντρευτούν οι ίδιοι. Συνήθως οι γιοι έμπαιναν στη δουλειά από το δημοτικό σχολείο, το αργότερο από δώδεκα χρονών, για να βοηθήσουν τον πατέρα να φτιαχτεί, να παντρέψει δηλ. τις κόρες. Τα αγόρια έπαιρναν μόνο αν έμενε κάτι (χωράφι, εργαλεία, ένα ζευγάρι βόδια, αργότερα χρήματα, μαγαζί). Οι αδερφοί-κυρίως ο πρωτότοκος- έφερναν το βάρος της προετοιμασίας της προίκας. Αν δεν υπήρχε αδελφός το βάρος έφερνε ο πατέρας. Από την άλλη, ο πρωτότοκος έπαιρνε τη θέση του πατέρα και αναλάμβανε τις ευθύνες του, αν αυτός για οποιοδήποτε λόγο δεν μπορούσε ή πέθαινε. Γι' αυτό οι πρωτότοκοι αργούσαν να παντρευτούν και αρκετά συχνά έμεναν «γκοτζάμ μπεκιαρήδες». Οι σχέσεις μεταξύ αδελφών συχνά χαρακτηρίζονται από τη διαφορά. Ενδεικτικός είναι ο σχετικός μισελές:

«Δυο αδέρφια, ο Φωτής και ο Μαλής μαλώσασι για τα κληρονομικά. Στο δρόμο δε χαιρετούνταν. Δεν ήθελε να βλέπει ο ένας τον άλλον. Ο Φωτής παντρεύτηκε μια Σκαλοχωρίτισα κι έφυγε από το χωριό.

Πέρασαν χρόνια. Μια μέρα ο Μαλής πήγαινε με το γάδαρό του προς το Σκαλοχώρι. Έξω από το χωριό, τα δυο αδέρφια αντάμωσαν κοντά σ' ένα πηγάδι. Είχαν χρόνια να ειπωθούν, δε γνώρισε ο ένας τον άλλον. Ο ένας, ο Μαλής, λέει στον άλλο:

-Αϊ μπε, σακίντα⁴⁶.

-Έ, συ δεν είσαι Σκαλοχωρίτης, του λέει ο Φωτής. Από πού είσαι;

-Από την Ερεσό.

- Έχω αδελφό στην Ερεσό.

-Ποιος είναι;

-Μαλή τότε λένε.

⁴⁶ Σακίντα = παραμέρισε (Προστακτική του σακιντίζου = παραμερίζω) (λεξικό Δεμίρη)

- Από πια γενιά;
- Απ' τσι Κ.....
- Της Κασσάντρας ή της Ραλλούς;
- Της Ραλλούς

Ο Μαλής σκυφτός -κι ο γάδαρος κουβάνει⁴⁷- λέει στον αδελφό του χωρίς να σηκώσει το κεφάλι:

-Σακίντα μπε, να περάσω!»

Η σχέση πατέρα-γιου είναι σχέση υποχρέωσης και καταναγκασμού. Ο γιος οφείλει να προσφέρει στον πατέρα δουλειά για την προίκα της αδερφής, ενώ ο ίδιος παίρνει αντίστοιχα από το σόι της νύφης- από τον μελλοντικό πεθερό και το γυναικάδελφο- απαιτώντας πολλές φορές πιο πολλά. Μέσα στην ίδια λογική εξαναγκάζεται και εξαναγκάζει, για να διατηρηθεί στην ουσία ακέραια η περιουσία της πρωτοκόρης.

Ο γιος, όταν παντρεύεται, φεύγει από το σπίτι του και εγκαθίσταται στο σπίτι της νύφης, όπου στήνεται ένα νέο νοικοκυριό. Ο γιος ξεκόβει από το σπίτι του, ενώ η κόρη διατηρεί στενές σχέσεις με τους γονείς της και μετά το γάμο. «Ο γιος είναι ξένο βιος» συνηθίζουν να λένε, σηματοδοτώντας το μελλοντικό ρόλο του ως γαμπρού στην οικογένεια της νύφης. Ο λόγος: «Όταν γίνεται γαμπρός μοιάζει με τον πεθερό» δείχνει πόσο καθοριστικό θεωρείται για τον άντρα που γίνεται γαμπρός, το νέο του περιβάλλον, δηλαδή η οικογένεια της νύφης, στην οποία εντάσσεται ουσιαστικά καθώς και ποιος είναι ο ρόλος που του προορίζεται.

Μάνα και γιος έχουν σχέσεις οικειότητας και εξάρτησης. Αυτή τον κανακεύει και τον μοσχαναθρέφει. Αυτή παλιότερα του έβρισκε τη νύφη. Αλλά και σήμερα η νύφη πρέπει να περάσει από τη έγκρισή της, γιατί αλλιώς δύσκολα γίνεται ο γάμος. Χαρακτηριστικοί για τη σχέση μάνας- γιου είναι οι στοίχοι που τραγουδούν πριν το γάμο, «όταν αλλάζουν το γαμπρό»:

«Σήκω γαμπρέ και φίλησε της μάνας σου το χέρι

⁴⁷ κουβάνει =κουβαλούσε (το φορτίο του)

γιατί θα πας στην εκκλησιά να κάνεις άλλο ταίρι»

Θεωρείται μειονέκτημα ενός μελλοντικού γαμπρού να επηρεάζεται από τη μητέρα του. Ως βασικό κριτήριο για τον «καλό γαμπρό», θεωρείται η ανεξαρτησία, κυρίως από αυτήν: «Να είναι αποκαταστημένος, να μην είναι εξαρτημένος, από τη μάνα του κυρίως, να έχει ανεξάρτητη κοινωνική ζωή και όχι στενές επαφές με την οικογένειά του». Εξάλλου, είναι κοινωνικά κατακριτέα η επέμβαση της μάνας του γαμπρού στη ζωή του: « η μάνα του κάνει κουμάντο, τι περιμένεις;» λένε πολλές φορές, όταν δεν πάει καλά ένας γάμος.

Αντίθετα η κόρη, όταν παντρευτεί, αναλαμβάνει τη διεύθυνση του νοικοκυριού της, θέτει στην υπηρεσία της τη μάνα της, παίρνοντας από εκείνη, τη σκυτάλη στην προσπάθεια υπεράσπισης, προβολής, κοινωνικής αναβάθμισης της οικογένειας. «Άμα γεννηθεί κόρη, χαράμ' η μάνα», λένε, ίσως γιατί σ' αυτήν επικεντρώνεται στο εξής το ενδιαφέρον και μεταβιβάζεται αργότερα το κύρος και η εξουσία.

Η νύφη έχει σχέση σεβασμού με την πεθερά, αλλά τηρεί τη σχετική απόσταση. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος που προορίζουν για τις πεθερές: «Η καλύτερη πεθερά κάνει για προσάναμμα στο φούρνο». Ο λόγος έχει πίσω του το σχετικό μισελέ « Η πιο καλή πεθερά».

Συμβούλευε μια φορά, η μάνα την κόρη να προσέχει τι άντρα θα διαλέξει. Μέσα στις συμβουλές ήταν να προσέξει και την πεθερά. Έτσι της είτε και το σχετικό μισελέ, τον οποίο μου μετέφερε: «Είχαν λέει μαζευτεί οι γυναίκες και έλεγαν τα παράπονά τους για την πεθερά τους. Λέγε η μια, λέγε η άλλη, τις έβριζαν. Μια απ' όλες, όταν έφτασε η σειρά της να μιλήξει, είτε: -Εγώ όμως, έχω καλή πεθερά! Αφού πια είπαν... έκαναν συμβούλιο κι αποφάσισαν ν' ανάψουν ένα φούρνο να πετάξουν τις πεθερές των όλες μέσα. Μόλις λοιπόν ανάψαν το φούρνο, εκείνη πό 'χε την καλή πεθερά λέει: -Δεν πετάμε μέσα τη δική μου πεθερά για προσάναμμα; Κι έτσι ήβγε αυτό που λεν' « η πιο καλή πεθερά κάνει για προσάναμμα στο φούρνο!»

Η νύφη αντίθετα, διατηρεί στενές σχέσεις με τους γονείς - κυρίως με τη μάνα της, την οποία φροντίζει μαζί με τον πατέρα στα γεράματά τους - και τις αδελφές της, αλλά και με τα αδέρφια της, όσο το επιτρέπουν βέβαια οι δικές τους γυναίκες. Ο πατέρας της νύφης μπαίνει υπό την σκέπη του νέου ζευγαριού, ενώ εξακολουθεί να προσφέρει οικονομικά το κατά δύναμη.

Οι γέροι άντρες κατά κανόνα περιθωριοποιούνται κοινωνικά. Τους βλέπουν σα σύνταξη, αν έχουν καλή. Η κόρη τους πάει ένα πιάτο φαί, όταν παραγεράσουν και χηρέψουν. Ο σχετικός μισελές δείχνει την κοινωνική τους μοίρα:

«Σ' ένα σπίτι ζούσε ένα παιδί με τη μάνα του και τον πατέρα του και δίπλα σ' ένα παράσπιτο ήταν κι ο παππούς. Έριχνε η μάνα κανα δυο κουταλιές απ' το φαί των στο ζτέλ'(1)⁴⁸ και το πήγαινε στον παππού να φά και κείνος.

Γέρασε ο παππούς, πέθανε. Ο γιος του, για να ξεχάσει τις κακιές στιγμές και να διώξει τη στεναχώρια, πετά το αχυρένιο στρώμα, παίρνει και του ζτέλ', του δίνει μια, το κάνει κομμάτια. Αρχινάει το παιδί να κλαίει και να σκούζει. Βγαίνει η μάνα τρομαγμένη, μην έγινε κακό, βλέπει τον άντρα της καλά, ησυχάζει. Βλέπει και το παιδί να χτυπιέται.

-Τι έχεις και κάνεις έτσι, του λέει.

-Του ζτέλ'! ι μπαμπάς έσπασε του ζτέλ'!

-Έ, και για ένα παλιοκστέλ' κάνεις έτσι,

- Ναι, αλλά πού θα δίνω γω φαί στο μπαμπά όταν γεράσει.»

Αντίθετα οι ηλικιωμένες γυναίκες έχουν κύρος. Αυτές κυρίως ασκούν τον κοινωνικό έλεγχο. Η γνώμη τους είναι σεβαστή στα «καφεδιάσματα» και το «γειτονιό». Οι νέες κοπέλες υπολογίζουν τα σχόλια και την κριτική τους. Οι νέες γυναίκες επηρεάζονται. Τις λένε: « η κριτική επιτροπή» και «το δικαστήριο».

⁴⁸ ζτέλ'(1) =σπασμένο κανάτι όπου συνήθως ταΐζουν τις κότες

Από μια πρώτη ανάγνωση, συμπεραίνει κανείς ότι το σύστημα συγγένειας στην Ερεσό βασίζεται στην πυρηνική οικογένεια και είναι αμφίπλευρο, γιατί η ομάδα συγγένειας κάθε ατόμου περιλαμβάνει πατρικούς και μητρικούς συγγενείς. Η καταγωγή είναι αδιαφοροποιητή αφού δικαιώματα και υποχρεώσεις μεταβιβάζονται στα παιδιά και από τα δύο φύλα, όπως και η περιουσία, το όνομα και η υπόληψη. Η εγκατάσταση του νέου ζευγαριού είναι μητροτολική.

Σε μια δεύτερη ανάγνωση, διαπιστώνει κανείς ότι υπάρχει ένα υπόστρωμα μητρογραμμικότητας στην καταγωγή. Η μεταβίβαση της περιουσίας γίνεται μέσω της προίκας από τη μητρική γραμμή. Το όνομα της μητρικής γιαγιάς μεταβιβάζεται στην εγγονή που παίρνει και το σπίτι της. Σε αρκετές περιπτώσεις, μέχρι σήμερα, περιουσία, όνομα και κοινωνική υπόληψη μεταβιβάζονται από τη γυναικεία γραμμή.

Παλιά, αν η οικογένεια είχε τη δυνατότητα να δώσει στην κόρη της καινούριο σπίτι, φύλαγε η μάνα το σπίτι της μένοντας μέσα, και το μεταβίβαζε στην εγγονή της που είχε το ίδιο όνομα. Από την άλλη, υπήρχαν περιπτώσεις που το όνομα της κόρης το διεκδικούσαν και οι δύο γιαγιάδες. Όποια έστελνε δώρο και έκλεινε την πρωτιά, εκείνη κληρονομούσε το όνομα στην εγγονή.

Σήμερα, σε αρκετές περιπτώσεις, όπως έχω διαπιστώσει, γυναίκες διαφόρων ηλικιών, έχουν πάρει το όνομα της μητρικής τους γιαγιάς. Όταν ρώτησα (γυναίκα) αν αυτό συνηθίζεται, πήρα αρνητική απάντηση. Όταν ρώτησα επανειλημμένα «γιατί τότε αυτό συμβαίνει σε τόσες περιπτώσεις», πήρα την απάντηση ότι «σε μερικές οικογένειες κυβερνάνε οι γυναίκες» ή «σε ορισμένες οικογένειες ο καπετάνιος είναι η γυναίκα».

Από παρατήρηση διαπίστωσα ότι η μεταβίβαση του ονόματος της μητρικής γιαγιάς στην εγγονή της, συμβαίνει όταν η οικογένεια της γυναίκας και η ίδια η γυναίκα είναι πιο ισχυρή. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι κατά κανόνα, όταν οι γυναίκες συνάπτουν γάμο με άνδρα από κατώτερο κοινωνικά γένος ή ξένο στην καταγωγή, τα παιδιά που προέρχονται από αυτό το γάμο παίρνουν το

όνομα από τη γενιά της γυναίκας. Παλιά η κόρη έπαιρνε το όνομα από τη μάνα και γιος από τον πατέρα. Όμως: «Η κυρά Μ. έδωσε εμ το όνομα της μάνας της στην κόρη της, εμ το όνομα του αδερφού της πού 'χει πεθάνει, στο γιο της.» Το γεγονός σχολιάζεται ως υπερβολικό.

Φαίνεται ότι το να «κυβερνάει η γυναίκα» φανερά, δεν θεωρείται τιμητικό, ίσως γιατί αυτό δείχνει ότι ο άντρας δεν είναι της ίδιας σειράς, αλλά κατώτερης, πράγμα που υποβιβάζει κοινωνικά τη συγκεκριμένη οικογένεια. Εξάλλου, τα κυρίαρχα σόγια των αρχόντων είναι κατεξοχήν ανδροκρατούμενα, δίνοντας το κοινωνικό μέτρο του «καθώς πρέπει». Έτσι, στα μεσαία τουλάχιστον στρώματα, «στα νοικοκυρόσπιτα» δηλαδή, οι γυναίκες επιφυλάσσουν το ρόλο του «καπετάνιου» στον άντρα. «Φαινομενικά ή πραγματικά αυτός είναι ο κυβερνήτης» (Ζούρου, 1974: 49). Από την άλλη όμως: «Η άξια, η ικανή γυναίκα..... παίρνει αποφασιστική θέση στην οικονομία του σπιτιού της και γίνεται τις περισσότερες φορές ο κύριος ρυθμιστής της λειτουργίας του. «Κρατά το τιμόνι του σπιτιού», όπως έλεγαν.» (Αναγνωστοπούλου, 1998:141)

Όπως και να 'χει το πράγμα, οι γαμήλιες αντιλήψεις και πρακτικές διαφέρουν από στρώμα σε στρώμα. (Παπαταξιάρχης, 1993: 53). Οι μητρεστιακές πρακτικές χαρακτηρίζουν τα κατώτερα ο κοινωνικά στρώματα, όπου κυριαρχούν οι γυναίκες. Στο άλλο άκρο, στα ανώτερα, κυριαρχούν οι άντρες. Στα «μεσαία» στρώματα είναι επίσης κυρίαρχη η θέση της γυναίκας, η οποία όμως αποφεύγει να ταυτιστεί με τις μητρεστιακές πρακτικές των κατώτερων στρωμάτων, τείνει προς τα κυρίαρχα πρότυπα και κρατά τους τύπους, φροντίζοντας για το κοινωνικό πρόσωπο του άνδρα. (πρβ. Κουτσή, 2001:162-169)

Εντυπωσιακό είναι ότι οι γυναίκες στην Ερεσό, είναι φορείς κάποιων τρόπων και συμπεριφορών -από το ντύσιμο, το στήσιμο ως τον «αέρα» και τα λόγια- εξόφθαλμα αστικών σε αντίστιξη με την αγροτική-εργατική εμφάνιση και συμπεριφορά των ανδρών τους. Άριστοι στο χειρισμό του λόγου, φορείς της κοινωνικής γνώσης και των αξιών είναι υπεύθυνες για την εύρυθμη λειτουργία

του «σπιτικού» τους, για την εικόνα του προς τα έξω και την κοινωνική του αναβάθμιση. Η γυναίκα συντηρεί το σπιτικό. Χωρίς αυτή η ζωή μειώνεται, δυσκολεύει, γίνεται άχαρη, φθίνει. Δίνει την αγωγή στα παιδιά, τα μυεί σιγά-σιγά, στην τεχνική να ζουν κοινωνικά, με υπομονή, ανοχή αλλά και σκληρότητα, ανάλογα με τη σοβαρότητα των περιστάσεων. Με νουθεσίες, παραδείγματα, μισελέδες, έλεγχο, απαγορεύσεις αλλά και ελαστικότητα: « Θέλει τράβηγμα το σκονί, αλλά ανάλογα με το παιδί, όχι και πολύ, για να μην σπάσει». Από την άλλη, η ελαστικότητα των αξιών επιστρατεύει τη διαλεκτική. Η θεωρία και η πρακτική, γεφυρώνονται με δύο επιχειρηματολογίες: μία για να διδάσκει να απαγορεύει, να προλαμβάνει και μία για να ερμηνεύει, να δικαιολογεί και να κάνει αποδεκτό το τετελεσμένο.

Η «διπλή προίκα» άρχισε τα τελευταία χρόνια να αντικαθίσταται με ένα σύγχρονο σπίτι, είτε στο χωριό είτε στην πόλη, όπου πρόκειται να κατοικήσει το νέο ζευγάρι. Οι γονείς προσπαθούν να προικίσουν τα κορίτσια τους –σπάνια να τα σπουδάσουν- δουλεύοντας σε συμπληρωματικές δουλειές. Μόνο οι πολύ φτωχές κοπέλες προξενεύονται όπως παλιά, από 15 χρονών, σε αποκατεστημένους οικονομικά γαμπρούς μεγάλης ηλικίας.

Ο θεσμός του προξενιού έχει αρχίσει να αμφισβητείται από τη νεολαία που διεκδικεί ελεύθερες σχέσεις και επιλογές. Ο διέξοδος όμως είναι λίγοι και οι «εκβιαστικοί γάμοι αποτελούν εξαίρεσεις. Πολύ πρόσφατα οι νέοι που έχουν από την οικογένεια μια οικονομική κάλυψη (μαγαζί, τέχνη, περιουσία), προτιμούν γάμους με ξένες γυναίκες. Γενικά η σύγχρονη τάση είναι εξωγαμική και για τα δύο φύλα. Οι νέοι θεωρούν τις Ερεσιώτισσες δύσκολες και απαιτητικές, ενώ οι νέες αποφεύγουν τους Ερεσιώτες, γιατί θέλουν μέσο του γάμου να φύγουν από το χωριό.

Η έλλειψη κοινωνικής συνοχής και συλλογικότητας που χαρακτηρίζει την κοινωνία της Ερεσού είναι ένα από τα δομικά της

στοιχεία, που έχει τις ρίζες του στον τρόπο συγκρότησης της Νέας Ερεσού, καθοριστικό για την κοινωνική της σύσταση και λειτουργία. Ως κωμόπολη-κεφαλοχώρι απέκτησε εξαρχής έναν πολυσυλλεκτικό κοινωνικό χαρακτήρα, που εμπεριείχε την κοινωνική διαφορά και αντιπαλότητα. Ο πληθυσμός που συγκέντρωνε και συγκεντρώνει η Ερεσός είναι σε μεγάλο βαθμό φερτός είτε μέσω γάμου είτε μέσω νέων εγκαταστάσεων. Φερτά ήταν και τα ηγετικά πατριαρχικά σόγια που κυριάρχησαν στα προϋπάρχοντα μητρεσιακά γένη. Το γεγονός αυτό προστίθεται δίνοντας τη δική του χροιά στις "ταξικές" αντιθέσεις.

Το κινητό και εναλλασσόμενο μέσα στους αιώνες, στοιχείο της τοπικής κοινωνίας ήταν και είναι ακόμα -αν και όχι αποκλειστικά σήμερα- οι άντρες. Αντίθετα, το μόνιμο και σταθερό στοιχείο είναι ο γυναικείος πληθυσμός. Το γεγονός έχει ένα τεράστιο ιστορικό και πολιτισμικό βάθος. Φαίνεται ότι η συγκρότηση της Νέας Ερεσού από ανθρώπους των γύρω, αλλά και πιο μακρινών περιοχών, έγινε πάνω σ' έναν μητρεσιακό κοινωνικό ιστό. Χαρακτηριστικά είναι από αυτή την άποψη:

α') τα επώνυμα κατοίκων που δείχνουν καταγωγή από άλλες πόλεις του νησιού π.χ. Βατουσιανός, Πλωμαριτέλος, Τελωνιάτης, Γελαώτης κ. ά

β') Η διαπιστωμένη ηπειρώτικη καταγωγή αρκετών παλιών οικογενειών: Κούκκος, Λιόλιος, Γσότρας, Ψωμάς, κ. λ π.

γ') Η κυριαρχία των παρατσουκλιών στους άνδρες. Οι άνδρες δεν αναγνωρίζονται από το επίθετο, (εκτός από τα μέλη των επώνυμων οικογενειών), αλλά από το παρατσούκλι που αποκτούν. Ως επίθετο λειτουργεί το παρατσούκλι, ενώ τα περισσότερα επίσημα επίθετα είναι άγνωστα και μεταξύ των κατοίκων. Πολλά εξάλλου από αυτά, κυρίως μικρασιατών προσφύγων έχουν αλλάξει "επί το ελληνικότερον" και είναι εντελώς ξένα ακόμα και στους κατόχους τους. Π.χ. Ο Ιγνάτιος ο Μουρμούρης ήρθε με τον πατέρα και τ' αδέρφια του στην Ερεσό μετά την μικρασιατική καταστροφή. Λεγόταν Χατζητσάνταλης, αλλά του άλλαξαν το επίθετο σε Γεωργατσέλος. Το παρανόμι «Μουρμούρης» κληρονόμησε από τον πατέρα του, ο οποίος το είχε αποκτήσει εξαιτίας

της σύγκρουσής του στο καφενείο μ' έναν από τους "δυνατούς" του χωριού.

δ') Άλλος τρόπος αναγνώρισης των προσώπων είναι από το όνομα της μάνας, π.χ. ο Φωτής της Απραζάρας, ο Γιώργης του Βενετουλέλι κ. λ.π.

Ο μητρεστιακός αυτός κοινωνικός ιστός υποδοχής, άμεσα συνυφασμένος με το χώρο και το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας, φαίνεται ότι αποτέλεσε εξαρχής το βασικό στοιχείο συνοχής της τοπικής κοινωνίας και το μοναδικό ίσως συνεκτικό κοινωνικό στοιχείο σε περιόδους ερήμωσης, αποδόμησης και ανασυγκρότησης όπως η σημερινή, που κυρίαρχο στοιχείο είναι ένας καταλυτικός κοινωνικός ανταγωνισμός. Ως κοινωνική κατηγορία οι γυναίκες και οι μητρεστιακές σχέσεις συγγένειας που εγκαθιδρύουν, αποτελούν το κατεξοχήν συνεκτικό στοιχείο της τοπικής κατατημένης κοινωνίας. Δεν είναι τυχαίο ότι στις εθιμικές τελετουργικές πρακτικές, που συνδέονται με τις τρεις μεγάλες γιορτές του χρόνου και έχουν ως στόχο να καθαγιάσουν τη συνοχή της κοινότητας, όπως εξάλλου και στις περισσότερες άλλες, τον κύριο ρόλο τον παίζουν οι γυναίκες.

Κάθε πρωτοχρονιά όλα τα σπίτια ήταν ανοιχτά χωρίς καμιά διάκριση. Από βραδύς ήταν στρωμένο το τραπέζι με πιοτά, ξηρούς καρπούς και διάφορους μεζέδες. Υποδεχόταν η νοικοκυρά. Περνούσαν όλοι οι χωριανοί από όλους, να ευχηθούν, να φάνε και να πιουν. «Έτσι, συμφιλιώνονταν και από τις έχθρες, οικονομικές, κομματικές κ.ά.» «Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι πολλοί για να διαπιστώσουν τον αριθμό των σπιτιών που κατόρθωναν να επισκεφθούν όλη τη μέρα, έβαζαν στην τσέπη τους από ένα αμύγδαλο και μετρώντας τα το βράδυ έκαναν τον απολογισμό.» Αυτό το έθιμο τώρα το κατάργησαν. Αλλά αυτό το νόημα είχε, της συμφιλίωσης». Είναι ένα παλιό έθιμο. Το 1980 κρατούσε ακόμα. (Αφήγηση του Δ. Κούκκου. Βλ. και Παπάζογλου, 1994: 12-13)

Άλλο έθιμο σχετικό, είναι η συνάντηση των τριών επιταφίων στην πλατεία του χωριού τη Μ. Παρασκευή, αλλά και ο κοινός

εορτασμός των τριών ενοριών και των εκκλησιών τους, στην κεντρική πλατεία, την Κυριακή το πρωί, στη δευτεράνασταση. Ο επιτάφιος κάθε εκκλησίας στολίζεται από τις νέες κοπέλες και τις γυναίκες της ενορίας, που συγκροτούν και την αντίστοιχη χορωδία. Κάθε χρόνο γίνεται συναγωνισμός για την καλύτερη παρουσία του επιτάφιου(ως προς το στόλισμα, τη χορωδία, τον κόσμο). Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποια μόνιμα γνωρίσματα διακρίνουν τους επιτάφιους μεταξύ τους. Τα ίδια αυτά γνωρίσματα είναι και διακριτικά των αντίστοιχων ενοριών. Ο επιτάφιος του Αγίου Κωνσταντίνου, είναι ο πιο αρχαϊκός, ο πιο αυστηρός. Ο επιτάφιος της Αγίας Ειρήνης, ξυλόγλυπτος, πάντα διακριτικά στολισμένος, χωρίς πολλά λουλούδια, είναι ο πιο επίσημος. Τέλος, ο επιτάφιος της Παναγίας είναι ανθοστόλιτος, ο πιο χαρούμενος (ολόκληρη τέχνη είναι ο στολισμός του, που παραδίδεται μεταξύ των γυναικών από γενιά σε γενιά και που σήμερα χάνεται) και συνήθως ακολουθείται από τον περισσότερο κόσμο.

Τέλος, η συνοχή της κοινότητας καθαγιάζεται το Δεκαπενταύγουστο, από το ομαδικό προσκύνημα των γυναικών στα ξωκλήσια της Παναγίας, που οριοθετούν την κυρίως κατοικημένη περιοχή του χωριού και του Κάμπου. «Το Δεκαπενταύγουστο... οι γυναίκες συνεχίζοντας παλιό έθιμο γύριζαν τις « Εφτά Παναγιές» «Προπορευόταν η γυναίκα με το λυχνοφάναρο. Ακολουθούσε εκείνη που κρατούσε το «γλαστρί» (μια στάμνα σπασμένη στο πάνω μέρος, καμωμένη σα γλάστρα) με τα αναμμένα κάρβουνα για το θυμιατό. Ύστερα οι άλλες. Στα καλάθια τους εφτά κεριά από καθαρό κερί, καμωμένα από τις ίδιες. Καρβουνάκια, λιβάνι, μια «αμλούδα» λάδι, φυτιλάκια, κάτι για προσφάι στο τέλος της πορείας. Κι ήταν η πορεία μεγάλη. Έπρεπε να πάνε σε εφτά ξωκλήσια αφιερωμένα στην Παναγιά ή και σε άλλα με θαυματουργή εικόνα Της. Ανάλογα με το πώς είχαν κανονίσει ξεκινούσαν από την Παναγιά του Χωριού και κατέληγαν στην «Παναγιούδα του Γιαλού ή το αντίστροφο...» «Μαυροφορεμένες, σιωπηλές, γοργοπόδαρες, γλιστρούσαν στο σκοτάδι σα σκιές σε μια ικετευτική και λυτρωτική πομπή... Άναβαν το κερί, τακτοποιούσαν τα καντήλια και το θυμιατό. Σταυροκοπιόταν

γονατιστές, παρακαλώντας η καθεμιά ψιθυριστά για τα δικά της βάσανα και όλου του κόσμου... Έφτανα στο τέλος ξεκούραστες. Ένα καφές, ένα παξιμαδάκι, σαν αντίδωρο κι ύστερα ευχές καθώς χωρίζανε στο δρόμο του γυρισμού. «Τσι τ' χρόν'» «Βουήθειά μας». «Αμήν Παναγιά μ', σ' ούλου του κόσμου» (Αψηνιώτης, 1983: 6).

Δεν είναι ίσως άσχετο ότι η υποδοχή, η φιλοξενία και η αφομοίωση των ξένων στο ντόπιο περιβάλλον είναι γυναικεία κυρίως φροντίδα. Ο γυναικείος αυτός ρόλος, καλλιεργημένος μέσα από ένα μεγάλο πολιτισμικό βάθος -ίσως ταυτίζεται μ' αυτό που λένε "γυναίκα της Ανατολής" ή με τη "μάγισσα γυναίκα" του δημοτικού τραγουδιού- έγκειται στη διαφύλαξη, τη συντήρηση και αναπαραγωγή της ζωής. Προϋποθέτει μια τέχνη εξίσου καλλιεργημένη, της επιβίωσης: τη γνώση της σκληρότητας, την καρτερικότητα, την εξισορρόπηση της αγριότητας με τη γλυκύτητα, της ασχήμιας με την ομορφιά, την εξομάλυνση των αντιθέσεων, τη λείανση των αιχμών, την πρόληψη και την αποτροπή των ακροτήτων, τη στωική αποδοχή των τετελεσμένων.

Στα πλαίσια της μητρεστιακότητας, που αποτελεί μια πραγματικότητα μακριάς διάρκειας, στις τοπικές κοινωνίες της Λέσβου, η γυναίκα στην Ερεσό ήταν για αιώνες το μόνιμο στοιχείο, το στοιχείο της συνέχειας, ο φορέας του πολιτισμού, της προφορικής παράδοσης, το συντηρητικό και αφομοιωτικό στοιχείο, ενώ ο άντρας, το κινητό- συχνά επείσακτο- στοιχείο και ο φορέας του καινούριου, που η γυναίκα υιοθετούσε και εγκαθίδρυε.

Από πολλούς έχει διαπιστωθεί και επισημανθεί η «εξέχουσα θέση της γυναίκας» στη Λέσβο, που γέννησε μία Σαμφώ, η οποία όπως είναι γνωστό, εκπαίδευε τα νέα κορίτσια και έπαιρνε μέρος στους πολιτικούς αγώνες. Η εξέχουσα αυτή θέση συναρτάται με ένα «μητρεστιακό» σύστημα συγγένειας και αποτελεί μια πραγματικότητα μακράς διάρκειας, όσο και οι τοπικοί πολιτισμοί, «γερά

αγκιστρωμένοι στο γεωγραφικό τους χώρο» (Braudel, 1990:151). Όπως επισημαίνει ο Braudel «Ένας πολιτισμός είναι μια συνέχεια που όταν αλλάζει, ακόμα και σε τόσο βάθος όσο συνεπάγεται μια νέα θρησκεία, ενσωματώνει παλιές αξίες που επιζούν μέσα από αυτόν ή παραμένουν η ουσία του. Οι πολιτισμοί δεν είναι θνητοί... Επιζούν παρ' όλες τις μεταμορφώσεις, τις καταστροφές. Στην κατάλληλη στιγμή... ξαναφντρώνουν σαν την αγριάδα.» (ό. π.: 146). Το σύστημα συγγένειας στην Έρεσό είναι κάτι παραπάνω από μητρεσιακό. Στοιχεία μητρογραμμικότητας αχνοφαίνονται μέσα από τις διάφορες προσαρμογές του στις εποχές και τις νέες καταστάσεις. Η άκρη του νήματος βρίσκεται σε «μακρόχρονα προηγούμενα».

Στην ευρύτερη περιοχή του Β. Α. Αιγαίου όπου ανήκει και η Λέσβος γεννήθηκαν και ρίζωσαν αγροτικοί πολιτισμοί πολύ μακράς διάρκειας, δηλαδή πολιτισμοί με μεγάλη αφομοιωτική δύναμη. Μετά την αρχική εγκατάσταση στην περιοχή, προελληνικών Αιγιακών φύλων (Πελασγών, Μακάρων και Τυρρηγών⁴⁹), που ανήκαν σε μια πολιτισμική παράδοση μάλλον μόνιμης εγκατάστασης και αγροτικής οικονομίας, (που καταξιώνει τις γυναικείες δεξιότητες και είναι ειρηνική), δέχτηκε τον εποικισμό των Ινδοευρωπαϊών Πρωτοελλήνων, που ανήκαν σε μια ημινομαδική (κατακτητική και ανδροκρατούμενη) πολιτισμική παράδοση (Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου, 1996: 431 και Φάνης Κακριδής, 1992). Βιολογικά και στρατιωτικά οι Πρωτοέλληνες ήταν επικρατέστεροι, αλλά πολιτισμικά πιο ασθενείς. Ο προελληνικός πολιτισμός κληροδότησε λέξεις όπως: Μυτιλήνη, Άντισσα, Λάρισα, Οδυσσεάς, Οδύσσεια, ειρήνη, βασιλεύς, Λέσβος, Έρεσος. Μουσικά όργανα, μέταλλα, ονόματα θεών. Η Ολύμπια λατρεία, που εγκαθίδρυσε το Δία, θεό των καιρών και του κεραυνού, τις θυσίες με φωτιά που απευθύνονται στον ουρανό, ήταν κάποιας ελίτ. Αντίθετα, η λαϊκή θρησκεία παρέμεινε μαγική, προελληνική, με τις άπυρες θυσίες στις χθόνιες θεότητες, στη θεά της γονιμότητας, τη γυναικεία Μητέρα – θεά, τον Πελασγικό θεό Απόλλωνα (ό. π.).

⁴⁹Το προελληνικό αυτό υπόστρωμα έζησε έως τον 7^ο αιώνα π. Χ

Όταν δεν υπήρχαν ακόμη θεοί, ούτε ιερείς, παρά μόνο μια οικουμενική θεά με τις ιερείς της, λατρευόταν και στη Λέσβο η Γη-μητέρα των πάντων. (Γκρέιβς, 1979: 5) Είναι η ίδια θεά με τη μεταγενέστερη θεά Αίολιν των αρχαϊκών χρόνων, την «πάντων γενέθλαν» καρποφόρον, που προστάτευε τα Αιολικά Γένη και λατρευόταν στο ιερό «του Μέσου» στο μέσο του Νησιού, εκεί όπου σύμφωνα με τον ποιητή Αλκαίο γίνονταν τα καλλιστεία, «όπου οι Λεσβίδες κρίνονταν για την ομορφιά τους, στριφογυρίζοντας στο χορό και συγκρατώντας τους μακρείς χιτώνες, ενώ γύρω βούιζε θεσπέσια η ηχώ των ιερών ιαχών, που ανέπεμπαν οι γυναίκες κάθε χρόνο στη γιορτή.» (Λέσβος, 1995:12)

Είναι η ίδια με τη θεά – μητέρα Γη, Δήμητρα, που, εξαιτίας της γονιμότητας της γης, λατρευόταν ιδιαίτερα στην Ερεσό και για χάρη της γίνονταν μεγάλες γυναικείες γιορτές, τα Θεσμοφόρια. Η ίδια με τη θεά Κυβέλη που λατρευόταν στην Ερεσό αργότερα, τα Ρωμαϊκά χρόνια, και ιερό της υπήρχε σε παρακείμενο βουνό. Η ίδια τέλος με την Παναγιά Λεσβαδιανή των Χριστιανικών χρόνων και τις άλλες εφτά Παναγιές της Ερεσού, των οποίων η λατρεία, όπως και όλων εξάλλου των αγίων στην περιοχή, ανήκει στην αρμοδιότητα των γυναικών.

Αν μελετήσει κανείς την ιστορία, ξεκινώντας από τη σύγχρονη πραγματικότητα, διαπιστώνει ότι η πολιτισμική επικράτηση του μόνιμου αυτόχθονος πληθυσμού έναντι του επείσακτου, είναι ένα στοιχείο συστηματικό (δηλαδή ένα στοιχείο, που η επαναληπτικότητα στο χρόνο, το περιβάλλον και η παράδοση το εντάσσουν στο τοπικό πολιτισμικό σύστημα). Ως μόνιμος αυτόχθων πληθυσμός εννοείται εδώ, ο κατά καιρούς ανανεούμενος πληθυσμός, του οποίου το μονιμότερο υπόστρωμα είναι το γυναικείο στοιχείο, που κρατάει και τη γραμμή αντίστασης και σταθερότητας. Από την άλλη, ο επείσακτος πληθυσμός είναι κατά κανόνα αντρικός. Η γυναίκα υπήρξε για αιώνες το μόνιμο στοιχείο, το στοιχείο της συνέχειας, ο φορέας του πολιτισμού, το αφομοιωτικό και συντηρητικό στοιχείο. Ο άντρας ήταν και είναι το κινητό στοιχείο, ο φορέας του

καινούριου. Στο γυναικείο αυτό υπόστρωμα του τοπικού πληθυσμού πρέπει να προστεθεί κι ένα σχετικά σταθερό – τουλάχιστον πολιτισμικά- αντρικό κτηνοτροφικό στοιχείο, το πλέον δεμένο με το χώρο και την παράδοση.

Η θέση της γυναίκας, σχετίζεται με το θεσμό της προίκας, μέσο της οποίας, όπως προαναφέρθηκε, γινόταν η μεταβίβαση της γονικής περιουσίας από τη γυναικεία γραμμή, καθορίζοντας και τον κανόνα εγκατάστασης που ήταν και παραμένει μητροτοπικός. Προίκα σημαίνει γη και σπίτι, δουλειά και στέγη, απαραίτητη προϋπόθεση για την παραμονή στον τόπο. Συμβολική σύμπτωση ότι ολόκληρο το Νησί παραχωρήθηκε ως προίκα στο Γενουάτη Γατελούζο, από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Στην Ερεσό, μέχρι πρόσφατα, και η γη δινόταν προίκα στις γυναίκες. Εκεί δούλευαν οι άντρες, ανάμεσα στη γενιά της γυναίκας τους. Εκεί ρίζωναν και οι «φερτοί» γαμπροί και γίνονταν ντόπιοι. Η προίκα σχετίζεται με την ιδιοκτησία της γης και του σπιτιού, αλλά και με τη θέση της γυναίκας στην παραγωγή, αφού εκείνη αναλάμβανε εξολοκλήρου, στον αργαλειό και στο χέρι να ντύσει το σπίτι και τους ανθρώπους (Pavlides, 1986: 68-96), ενώ συμμετείχε ενεργά και στις αγροτικές δουλειές. Από τη γυναικεία γραμμή, μαζί με την περιουσία μεταβιβαζόταν το όνομα, η υπόληψη, οι τρόποι συμπεριφοράς, η προφορική παράδοση, η λαϊκά λατρεία, τα έθιμα του γάμου.

Ο γάμος βρίσκεται στην κορυφή των τελετουργιών. Η γυναίκα στη δόξα της. Η Άνοιξη βρίσκεται στην κορυφή των εποχών, η φύση στη δόξα της. Η Ανάσταση στην κορυφή των εορτών – ο Επιτάφιος εορτάζεται ως «χαρούμενος θάνατος» που έχει ως σκοπό να δοξάσει τη ζωή. Η κοιλιά του αρνιού γεμίζεται - στο «φουρνιστό»- με σπόρους και καρπούς: σάρι, ρύζι, κουκουνάρι, σταφίδα. Ράβεται και μπαίνει σ' άλλη κοιλιά πυρωμένη, το φούρνο, κι από ωμή γίνεται ψημένη. Ο άντρας σφάζει το αρνί στην αυλή, του βγάζει το τομάρι και το κόβει. Η γυναίκα το ετοιμάζει και το φουρνίζει παρέα με τις άλλες γυναίκες. Στο τελετουργικό του «φουρνιστού» αυτή μετατρέπει το ωμό κρέας σε ψημένο, περνά την τροφή από την κατάσταση της φύσης

στην κατάσταση του πολιτισμού. Όποια κοπελούδα λασπώσει το κάλυμμα του φούρνου, παίρνει σειρά για να παντρευτεί μες στη χρονιά. Παρέες – παρέες τα κορίτσια την Άνοιξη, παίζανε στις κούνιες, πού δέναν στο δοκάρι της αυλόπορτας ή στο δέντρο, και τραγουδούσαν το «Χριστός Ανέστη». Παρέες – παρέες οι γυναίκες πάνε στα ξωκλήσια να τα καθαρίσουν, να τα στολίσουν, να τα θυμιάσουν, ν' ανάψουν τα κεριά, να πιουν τον καφέ τους στον περιβόλο, να κολατσίσουν και να «μπαφιρέψουν». Στον Αϊ Γιώργη, στα Τατάρια, εκκλησιά που έχει απομείνει ανάμεσα σε ερείπια παλιού μοναστηριού, όπου γιόρταζαν τον Άγιο με αγώνες πάλης σε παλαίστρα δίπλα την εκκλησία, επικράτεια σήμερα των τσοπάνων, γυναίκα στο ιερό καθοδηγούσε τον παπά στην ιεροτελεστία. Γυναίκα στο αναλόγιο καθοδηγούσε τους ψάλτες και τη γυναικεία χορωδία. Γυναίκες στους άρτους, στα κεριά, στην εξυπηρέτηση του εκκλησιάσματος, τους καφέδες, το γάλα που πρόσφερε ο τσοπάνος που νοίκιαζε την περιοχή. Οι άντρες ήταν έξω, συγκεντρωμένοι κάτω από μια σκιά, σ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας, χώρια τα παιδιά στο χώρο της πρώην παλαίστρας του Αϊ-Γιώργη. Οι γυναίκες πρωτοστατούν στα ομαδικά προσκυνήματα, που διοργανώνονται στα μοναστήρια του Νησιού, συνοδευόμενες από τις κόρες αλλά και από τα μικρά τους αγόρια (τις «κοπιλούδες» και τα «κοπελάρια»). Στο πούλμαν τραγουδούν και αστειεύονται χοντρά.

δ. Χωριό και κοινωνική διαστρωμάτωση

Σήμερα, η οργάνωση και η δόμηση του οικισμού, η τοπική παράδοση για τους μαχαλάδες, αλλά ως ένα βαθμό και η κοινωνική τους σύνθεση, αντανακλούν παραδοσιακές κοινωνικές διακρίσεις και κοινωνικές ιεραρχίες. Αν αναπαραστήσει κανείς την κοινωνική χωροταξία, όπως ήταν στα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης, παρατηρεί ότι στο κέντρο και πάνω βρίσκονταν οι αρχές και οι πλούσιοι, ενώ κάτω και στην περιφέρεια οι φτωχοί -χριστιανοί και μουσουλμάνοι.

Η Ερεσός διχοτομείται από την "Οτζάκ Λαγκάδα" σε Πάνω και Κάτω Χωριό. Ακολουθώντας τις φυσικές κλίσεις που έχουν οι υπώρειες των λόφων πάνω στις οποίες είναι κτισμένη, έχει μια κατωφερική και παράλληλα αμφιθεατρική και ακτινωτή διάταξη ως προς την κεντρική και τις δευτερεύουσες πλατείες. Το Κάτω Χωριό, με σχετικά μικρότερη έκταση, βρίσκεται πιο χαμηλά, πλησιέστερα προς τον Κάμπο και μακριά από το κέντρο, το οποίο βρίσκεται στο Πάνω Χωριό.

Η διάκριση σε Πάνω και Κάτω Χωριό αντιστοιχούσε επί Τουρκοκρατίας σε "εθνοτική" διαίρεση. Κατά κανόνα το μουσουλμανικό στοιχείο ήταν συγκεντρωμένο στο Πάνω Χωριό (περιοχή Καλαμιάς, Παλιά Κουπριά, Ατσαλός, Πεντακάλι κ.ά), στο κέντρο και προς βορράν του σημερινού οικισμού. Οι μαχαλάδες των Ερεσιωτών μουσουλμάνων αποκαλούνταν από τους Χριστιανούς Ερεσιώτες "καντ'νάδικα"⁵⁰ "Καντίνες λέγασι τις Τουρκάλες"). "Καντ'νάδικα ίντασι ... νταϊνά, καντίνες κάθ'ντασι μέσα., Τουρκάλες ίντασι. Πεντακάλι το π'γάδ' κι ο μαχαλάς. Μ' ένα τσάμι στη μεσ'".

Το χριστιανικό στοιχείο ήταν συγκεντρωμένο στο Κάτω Χωριό, συνοικία της "Παναγίας"(Φόν'σα =Φόνισσα), αλλά και στο βορειοανατολικό άκρο του Πάνω Χωριού, συνοικία (Μπιρδέσ' = Μπερδέσι) στον Αγ. Κωνσταντίνο, που θεωρείται η παλαιότερη χριστιανική εκκλησία. Το 19^ο αι. στο Πάνω Χωριό έχτισαν τα

⁵⁰"καντ'νάδικα" = από την τουρκ. λέξη *cadin* που σημαίνει γυναίκα.

αρχοντικά τους και οι πλούσιοι Χριστιανοί, στην προέκταση της κεντρικής πλατείας κοντά στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης, όπου είχε διαμορφωθεί ένα «χριστιανικό κέντρο» με τα σχολεία, τους καφεενέδες των χριστιανών κ. λ. π., παράπλευρο προς το οθωμανικό.

Η Ερεσός μοιράζεται σε 3 ενορίες: η κεντρική είναι **της Αγίας Ειρήνης**, γύρω από το Κέντρο του οικισμού -διοικητικό, εμπορικό, χωροταξικό- στο Πάνω Χωριό, όπου βρίσκεται και η κεντρική πλατεία, με τον αιωνόβιο πλάτανο, τα καφενεία, τα μαγαζιά, το Δημαρχείο, το Ταχυδρομείο, το Ειρηνοδικείο. Η πλατεία κρατάει ακόμα το παλιό της όνομα "τσαρσί" (τουρκ. αγορά) στα χείλη των γεροντότερων. Εδώ υπήρχαν το τζαμί, ο μιναρές, πιο κάτω το χαμάμ, που γκρεμίστηκαν ως σύμβολα της οθωμανικής κυριαρχίας. Εδώ έδρευαν οι Τουρκικές αρχές, "εδώ μαζεύονταν οι αγάδες, οι χοτζάδες, χριστιανός δεν πατούσε το ποδάρι τ". Η πλατεία όπως και όλο το χωριό απόκτησε τη σύγχρονη αστική όψη της μετά τη μικρασιατική καταστροφή, την έλευση των προσφύγων και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Γύρω στα 1929 στρώθηκε με πέτρα (ντουσιμές), ενώ πρόσφατα τσιμεντοστρώθηκε, αφού κόπηκαν αρκετά δέντρα για τις ανάγκες της κίνησης του λεωφορείου της γραμμής, των φορτηγών και των άλλων αυτοκινήτων. Μόνο ο αιωνόβιος πλάτανος έμεινε από παλιά. Σύμφωνα με παλιά προφορική παράδοση, τον φύτεψε ένας Τούρκος που εργαζόταν στο κάστρο του Σιγρίου περνώντας από το μέρος τούτο (Δαυίδ, 1997: 10). Σύμφωνα με την εκδοχή που άκουσα όταν ρώτησα για την ηλικία του, "τον φύτεψε ένας αράπης". Η ηλικία του έτσι και αλλιώς χάνεται στα βάθη του χρόνου. Περιφερειακά στην πλατεία υπάρχουν άλλα τρία νεότερα πλατάνια και μια κοινοτική βρύση, που έχει αντικαταστήσει την παλιά -μισοχωμένη στο τσιμέντο και αχρηστεμένη σήμερα.

Παράπλευρα, στο πρώην «Χριστιανικό Κέντρο», υπάρχει άλλη πλακόστρωτη πλατεία-εξώστης όπου βρίσκονται παραταγμένα το "Θεοφράστειον Διδακτήριον" -νεοκλασικό κτίριο που κτίστηκε το 1928 με δωρεά των Ερεσίων της Αμερικής (Κλεομβρότου, 1974: 166), το "Εθνικό Αγροτικό Νηπιοτροφείο", ο ναός της Αγίας Ειρήνης (17^{ου}

αι.) (Κλεομβρότου, 1974: 172-73), το παλιό σχολείο και μετέπειτα Γεωργική Σχολή, λιθόκτιστο κτίριο του 19ου αιώνα με νεοκλασικά στοιχεία- που φιλοξενεί σήμερα διάφορες εκδηλώσεις, και το μνημείο των πεσόντων (1928). Στο χώρο αυτό γίνονται οι επίσημες εκδηλώσεις και τελετές, ενώ η κεντρική πλατεία είναι ο χώρος των εμπορικών συναλλαγών και κοινωνικών συναθροίσεων (πανηγύρια και "χοροί", πολιτικές συγκεντρώσεις, συνάντηση των τριών Επιταφίων, Δευτερανάσταση την Κυριακή του Πάσχα).

Η πλατεία διατηρεί μια κυκλοτερή, ακανόνιστη διάταξη, σα σκηνή θεάτρου στην οποία οδηγούν οκτώ "πάροδοι". Σ' αυτές απολήγει το δαιδαλώδες δίκτυο των δρόμων του χωριού. Δημόσια κτίρια και μαγαζιά είναι παραταγμένα περιφερειακά -παλιά πετρόχτισα ανακατεμένα με νεότερες κατασκευές- (Δημαρχείο, Ταχυδρομείο, κατά καιρούς γραφεία των πολιτικών κομμάτων, ο φούρνος, το μπακάλικο, το μανάβικο, το "χασαπίο", το ραφείο, το ψυλικατζίδικο, το περίπτερο και ανάμεσα καφενέδες-εστιατόρια, σε περίοπτες θέσεις και στη σκιά των πλατάνων οι περισσότεροι). Τα τελευταία χρόνια πολλά παλιά μαγαζιά -κυρίως οι καφενέδες περνούν σε νέους ιδιοκτήτες και ανακαινίζονται. Γρήγορα χωνεύονται από το περιβάλλον και μοιάζουν σαν να υπήρχαν πάντα. Εξακολουθούν να ονομάζονται "καφενέδες" και να εκπληρώνουν μια παραδοσιακή βασικά λειτουργία, συγκεντρώνοντας τους γεροντότερους και γενικώς τον "ώριμο" αντρικό πληθυσμό. Οι νεότεροι συχνάζουν σε καινούργια μαγαζιά ("καφετέριες") που αναπτύχθηκαν στην είσοδο του χωριού στην περιοχή της Φόνισσας (Κάτω Χωριό) μακριά από τον έλεγχο των γερόντων.

Η πλατεία λόγω της μορφολογίας της ελέγχεται οπτικά σ' όλες τις εισόδους-εξόδους και τα σημεία της από και προς τα γύρω κτίρια. Μπορεί κανείς να παρακολουθεί σχεδόν κάθε κίνηση κυρίως όταν κάθεται σ' έναν από τους τρεις κεντρικούς της καφενέδες. Το κέντρο, η πλατεία, η αγορά είναι ο δημόσιος ανδροκρατούμενος χώρος και κατ' εξοχήν χώρος κοινωνικού ελέγχου. Οι γυναίκες και σήμερα αποφεύγουν να τη διασχίζουν. Συνηθίζουν να κινούνται περιφερειακά

από δρόμους και σοκάκια και να ξεμυτάνε στο φούρνο ή το μπακάλη από τον πλησιέστερο δρόμο, ενώ για τα ψώνια προτιμούν να στέλνουν τα παιδιά ή τους άντρες.

Στην περιφέρεια, από την άλλη, ο μαχαλάς, το σπίτι, η αυλή, το σοκάκι, βρίσκονται στην επικράτεια των γυναικών. Πολύ περισσότερο αφού οι μαχαλάδες εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να συγκροτούνται σε συγγενιακή βάση από μητροτοπικούς-μητρεστιακούς πυρήνες. Σε αυτούς τους χώρους οι γυναίκες "γειτονεύουν", "μπαφιρεύουν", ανταλλάσσουν πληροφορίες και σχόλια, παρακολουθούν κι ελέγχουν κινήσεις και συμπεριφορές.

Άντρες και γυναίκες κινούνται σε χώρους και δρομολόγια συγκεκριμένα, που ορίζονται από τις, κατά κανόνα διαφορετικές, δραστηριότητές και κοινωνικές τους επαφές. Ενδεικτικό είναι ότι όλοι λίγο-πολύ, έχουν μερική μόνο γνώση του χώρου. Μετακινήσεις χωρίς λόγο δεν γίνονται. Κάτι το ασυνήθιστο κινεί την περιέργεια και γίνεται αντικείμενο σχολίων: "Τι γυρεύει τούτος εδώ, λένε για κάποιον, αν δεν είναι η περασά του από κει που περνά. Ο καθένας κυκλοφορεί στη δική του περιοχή. Ο κόσμος εδώ είναι περίεργος!"

Οι παραδοσιακές διακρίσεις των χώρων σε αντρικούς και γυναικείους, οι συνήθειες και διαχωρισμοί των φύλων ενισχύονται και αναπαράγονται και από την εν γένει διαμόρφωση του οικισμένου χώρου, που υπαγορεύει τις κινήσεις και τον έλεγχό τους. Σχεδόν πάντα, η έξοδος από το σπίτι ελέγχεται από τις γειτόνισσες: «Πού πας; Στο γιαλό; Αϊ άμε, να πάρεις τον αγέρα σου!» ή « Που πας; Στην εκκλησιά; Αϊ άμε, ν' ανάψεις ένα κεράκι και για μένα» κ.ο.κ.

Η πλατεία είναι παραδοσιακά ο χώρος των ανδρών. Οι περισσότεροι άνδρες-κυρίως οι «πιατσαλήδες», συχάζουν στους καφενέδες, παίζουν τάβλι ή χαρτιά, πίνουν τον καφέ ή το ούζο τους, ανταλλάσσουν πληροφορίες, σχόλια και πειράγματα. Θεωρείται προνόμιο να έχεις σπίτι κοντά στην πλατεία, στο «κέντρο», κοντά στα μαγαζιά και στην κίνηση. Οι καφενέδες είναι ο τόπος των επαγγελματικών συναντήσεων και συναλλαγών. Εκεί γίνεται το παζάρι, η διαπραγμάτευση, το κλείσιμο των συμφωνιών που

συνοδεύεται πολλές φορές από κεράσματα και ρακοποσία. (Παπαταξιάρχης, 1992: 209-250). Εδώ οι άντρες εκτελούν εν πολλοίς, αποφάσεις που εξυφαίνουν και υπαγορεύουν κατά κανόνα οι γυναίκες. Υπάρχουν επεξεργασμένες γυναικείες πρακτικές διαμεσολάβησης της αντρικής εξουσίας. Έτσι οι αποφάσεις κατευθύνονται από την περιφέρεια προς το κέντρο, από τον ιδιωτικό στο δημόσιο χώρο, από τις γυναίκες στους άντρες.

Η δεύτερη ενορία, στο Πάνω Χωριό στη ΒΑ του άκρη, είναι γύρω από τον **Άγιο Κωνσταντίνο**. Η συνοικία (μαχαλάδες) ονομάζεται "Μπερδέσι" ή "Μεϊντάνι" ή «Μιγντάν» (τουρκ. πλατεία). Εκτείνεται γύρω από τη δεύτερη σε μέγεθος πλατεία του χωριού, με βρύση και μεγάλο πλάτανο, που πρόσφατα ξεράθηκε για άγνωστο λόγο. Πρόσθετα στο χώρο της πλατείας και με την πλάτη προς αυτήν βρίσκεται ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, χτισμένος το 1888, πάνω σε παλαιότερο ημιυπόγειο ναό -τον αρχαιότερο ίσως από όλους τους παλαιούς της Ερεσού - από λαξευτούς λίθους, που μεταφέρθηκαν από το περίφημο λατομείο "Σαρμοσάκ" της Μ. Ασίας «Επί του θρόνου υπάρχει η επιγραφή "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ" (Κλεομβρότου, 1974:191-93). Μια παλιά συνήθεια που τηρούν μόνο σ' αυτή την ενορία είναι το κάψιμο του Οβριού τη νύχτα της Ανάστασης. Χαρακτηριστικά της συνοικίας είναι η πυκνή δαιδαλώδεις δόμηση, η παρουσία των γυναικών, ο έντονος κοινωνικός έλεγχος και το κουτσομπολιό.

Η τρίτη ενορία είναι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, "**η Παναγιά**", η οποία περιλαμβάνει τους κατοίκους του Κάτω Χωριού, συγκεντρωμένους κυρίως στην περιοχή της Φόνισσας στην είσοδο του χωριού. Αξίζει και εδώ να σημειωθεί ότι ο Κάτω μαχαλάς συνορεύει με τον κάμπο, έχει μορφή συνοικισμού και συγκέντρωνε επί Τουρκοκρατίας, το χριστιανικό στοιχείο, το πιο φτωχό και καταπιεσμένο κοινωνικά. Σήμερα οικογένειες, που παραδοσιακά θεωρούνται κατώτερης κοινωνικής τάξης, κυρίως ακτήμονες, εργάτες και τεχνίτες, είναι συγκεντρωμένες στην Φόνισσα. Είναι η πιο λαϊκή γειτονιά, με πιο φιλελεύθερα ήθη. Θεωρείται "κακόφημη". Από

κατοίκους του Πάνω Χωριού αποκαλείται και "πουταναριό". Τον εθνοτικό και κοινωνικό διαχωρισμό των περιοχών Πάνω και Κάτω Χωριού, φαίνεται ότι αργότερα ακολούθησαν όψεις κοινωνικού διαχωρισμού, ανάμεσα σε "αρχοντογειτονιά", και "φτωχογειτονιά", "νοικοκυρόσπιτα" και "πουταναριό". Σήμερα αυτά δεν ισχύουν και άρχισαν να ξεχνιούνται μαζί με τους ηλικιωμένους, που ένας-ένας φεύγουν από το προσκήνιο.

Από την άλλη γύρω από το κέντρο, κοντά στην πιάτσα, στο Πάνω Χωριό αλλά και στο αντίστοιχο κέντρο του Κάτω χωριού, βρίσκονται κατά κανόνα τα περισσότερα αρχοντικά σπίτια, ενώ στις άκρες μακριά από την πιάτσα τα πιο φτωχικά. Στο οικισμένο περιβάλλον έχει αποτυπωθεί εξάλλου η κοινωνική διαστρωμάτωση σε "σκάλες" και η κοινωνική ιεραρχία της πυραμίδας. Παλιά υπήρχαν επτά κοινωνικές «σκάλες», ιεραρχημένες και αυστηρά διαχωρισμένες μεταξύ τους σαν κάστες, πράγμα που έχει μέχρι σήμερα αφήσει τα ίχνη του. Ο Λ. Παυλίδης, που έχει μελετήσει την αρχιτεκτονική των σπιτιών της Ερεσού, εντοπίζει επτά τύπους σπιτιών με βάση διάφορα χαρακτηριστικά στην πρόσοψη και το εσωτερικό των σπιτιών -τη διαμόρφωση των χώρων- ως στοιχεία της κοινωνικής θέσης. Ξεκινώντας από το χωματερό -ή απλό δωμάτιο με χώμα στο δάπεδο έφταναν σταδιακά σε σπίτια με 8 ή 10 δωμάτια και σε τρία επίπεδα. Υποστηρίζει ότι οι 7 αυτοί τύποι σπιτιών αντιστοιχούν σε 7 βαθμίδες στην κοινωνική διαστρωμάτωση, το 19^ο αιώνα και πιθανώς το α΄ μισό του 20^{ου}. Την ύπαρξη μιας αυστηρής κοινωνικής διαστρωμάτωσης στο χριστιανικό πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έχει επίσης τεκμηριώσει σε πρόσφατη μελέτη του, ο Νικόλαος Βερνίκος, ο οποίος εξετάζει εκκλησιαστικά έγγραφα που εκδίδονταν κάθε 30-40 χρόνια από το 17^ο ως το 19^ο αιώνα και τα οποία καθορίζουν την κατάλληλη προίκα για κάθε κοινωνική «σκάλα»-στρώμα. Σύμφωνα με αυτά τα έγγραφα υπήρχαν 7 σκάλες το 19^ο και 18^ο αιώνα, ενώ υπήρχαν 9 κατά το 17^ο (Pavlidis, 1995:353).

Σύμφωνα με διασταυρωμένες προφορικές μαρτυρίες, μεταπολεμικά, υπήρχαν τρία βασικά, κοινωνικά στρώματα. Στην

κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας εξακολουθούσαν να βρίσκονται λίγες πλούσιες οικογένειες (γύρω στα 100 άτομα) με συγγενικά δεσμά μεταξύ τους, που κατείχαν τη γη και μονοπωλούσαν το εμπόριο. Το δεύτερο "μεσαίο" στρώμα αποτελούσαν οι οικογένειες των "ανεξάρτητων" (γύρω στα 500 άτομα). Σ' αυτούς ανήκαν οι μικροκτηματίες - μικρονοικοκύρηδες, τεχνίτες, επαγγελματίες, υπάλληλοι. Το τρίτο και πολυπληθέστερο στρώμα αποτελούσαν οι φτωχοί αγρότες και "μισθωτοί" εργάτες γης, εξαρτημένοι μέσα από τις λίγες πλούσιες οικογένειες.

Εικόνα για την κοινωνική διαστρωμάτωση και την εξέλιξή της, τις διαφορές και την έλλειψη συνοχής, που χαρακτηρίζει την τοπική κοινωνία, μας δίνει δημοσίευμα στο περιοδικό «Ερεσός», γραμμένο στο ερεσιώτικο ιδίωμα: «...Απ' κι άλλ'είνι γι αρχόγκ'(οι αρχόντοι) τ'χουριού μας. Στα παλιά τα χρόνια τούκ' είχασ'(ι) χουρισ'(ει) του χουριό μας σι δυο κατηγορίες, τσι ζούσαν τσείν'(οι) καλά, γιατί ι Γιαραμπίς τσίχι(τους είχε) δουσμένα ούλα τ' αγαθά τι Θιου. Τσιαπ'κι άλλ' μιριά γι φτουχοί που ζούσασ'(ι)σκη φτώχια τσι σκη κακουμοιριά. Γι αρχόγκ' είχασ'(ι) θ'κό τουν γκαφινέ, του μιγάλου τα Ξινέλ' τσ' σ'χουριμέν', τσι δε καταδιχόντασ'(ι) να παν στι Τσιφτσή, τσι Μιλιγίμ' ή τσι Χρηστάκ' που πηγαίνας'(ι) γι ιργάτις, γι ζυβγάδις τσι γι τσουμπανοί, λες τσ'ίχαν χουλέρα γι ιθρώπ'. Γι αρχόγκ' είχασ' τα πιο καλά σπίκια, πιφβόλια, χουράφια τσι μάντρις. Σκ' ακκλησιά πιάνας' τσ'καλύτιρις θέσεις. Εύκ' πέρνας' κ' Ανάστασ' του Πάσχα γιατί γι φτουχοί δεν είχασ' ούτι λίγου κριάς να ψουνίσουν, όχ' να δίνασ' λιφτά για να καπαρώσουν κ' Ανάστασ'. Μάλιστα λέγασ' πως πιο παλιά, άμα δε πήγινι γι Μητράκας τσι γι Γαληνός σκ' ακκλησιά δεν ύλιγι γι παππάς του Χριστός Ανέστ'...» «Υπήρχι βέβια τσι μια μισιά τάξ' που ήντου σι πιο καλή μοίρα απ' τσ' ιργάτις. Γι ιργάτις γι φουκαράδις λέγασ' πάντα του ψουμί ψουμάκ' γιατί πουτές δε του χόρτιναν. Του παλιτόν' τουν είχι σαράντα μπαλώματα, τσι παπούτσια φουρούσασ' τρεις τέσσιρις μήνις του χρόνου. Αφού τα πουδάρια ντουν απού κάτω έκαναν ένα σκληρό πιτσι που ήντου πιο γιρό απ' τα λάστιχα Τσινκουράτου-Πιρέλλι...» «Είχαμι τσι τσ' γραμμακ'ζούμιν.

Εὐκ' γι ἄθρωπ' αἰγουνίστ' καν πουλύ, πηράσαν πουλλές λαχτάρης... να μπούσ'(ι) στα σκουλειά... τσι τ' ἄλλα πιο μιγάλα σκουλειά... Λέγ' μια παροιμία «ὄσα τραβά τ'γαϊδάρ' γι κώλους δε τα τραβά γι κόσμους ὄλους». Χηρόντας εὐκ', χηρόντας γι δ'τσίνοιον, χηρόμασταν τσι μεις γι χουριανοί που ἔβγαλι του χουριό μας πια γραμμακ'ζούμιν' τσι ὄχ' μονάχα τζουμπανοί, ζυβγάδις τσι μαστόρ'... Οὐλα τούτα τα γράφου γιακί βλέπου σ' οὐλς τσ' εκδηλώσεις που κάν' γι Σύλλογους να εἶνι μονάχα επαγγελματίς, ιργάτις, τιχνίτις, υπάλληλ' τσι πουλύ λίγ' γραμμακ'ζούμιν...» «Τα συμβούλια αλλάζουν ὅπιτι θέλουμι, ενώ ι Σύλλογους μέν'. Τσι Δε θα λουγαριάζουμι πως εἶνι Γαληνός για Πανταχός για τζανέντους για Ντιληγιάν'ς για ἀρχουντας για φτουχός, ὄπους κἀναν γι παληοί που ἔγραψα σκ'αρχή. Γιακί τώρα αλλάξασ' γι τσιροί, γι κόσμους ζύπνησις τσι για ιργάτ'ς εἶνι για βιοτέχν'ς ἢ διανουοῦμινους, καθένας ἔχ'κι αξιά τ' τσι γκ' προυσουπικότητά. Μόνου θα σκιφτόμαστι σαν ουρσιώτις, τσι νάμαστι μουνιασμέν' τσ'αγαπ'μέν'για να ποίσοιμι πουλλά στου χουριό μας... κλπ.» (Πανταχός, 1982: 21).

Στην παραπάνω αφήγηση, χαρακτηριστική εἶναι ἀπὸ τη μια, η ἀκραία κοινωνική διαίρεση σε ἀρχοντες και φτωχούς με συμπιεσμένη ἀνάμεσα «μια μεσαία τάξη», και ἀπὸ την ἄλλη, η ξεκάθαρη διάκριση στην παράθεση των κοινωνικῶν κατηγοριῶν: «εργάτες, ζευγάδες, τσομπάνηδες, γραμματιζούμενοι». «Γραμματιζούμενοι... τσομπάνηδες και μαστόρου». «Επαγγελματίες, εργάτες, τεχνίτες, υπάλληλοι... γραμματιζούμενοι⁵¹». «Εργάτες βιοτέχνες, διανουόμενοι». Στο κείμενο υπονοεῖται ὅτι οἱ παλιές κοινωνικές σχέσεις και διακρίσεις

⁵¹ Το 1934 η Ερεσός αριθμούσε περίπου 110 επαγγελματίες και 40 υπάλληλους, τους οποίους κατατάσσει κατὰ κατηγορίες αλφαβητικά ο «ΜΕΓΑΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΣΒΟΥ (1-12-1934)»: ΑΛΕΥΡΟΜΥΛΟΙ 3, ΑΡΤΟΠΟΙΕΙΑ 2, ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΕΣΤΑΙ 3, ΒΕΝΖΙΝΗ 2, ΒΕΝΖΙΝΟΠΛΟΙΑ 3, ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΑ 1, ΓΑΝΩΤΗΡΙΑ 1, ΔΙΚ. ΚΛΗΤΗΡΕΣ 1, ΔΙΚΟΛΑΒΟΙ 4, ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ 2, ΙΑΤΡΟΙ 3, ΚΑΠΝΟΜΕΣΤΑΙ 2, ΚΑΠΝΟΠΩΛΕΙΑ 2, ΚΑΦΕΝΕΙΑ 12, ΚΕΡΑΜΟΠΟΙΕΙΑ 2, ΚΟΥΡΕΙΑ-ΚΟΜΜΩΤΗΡΙΑ 4, ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ 2, ΜΑΙΛΙ 1, ΜΟΔΙΣΤΡΑΙ 2, ΞΥΛΕΙΑ 4, ΞΥΛΟΥΡΓΕΙΑ-ΕΠΙΠΛΟΠΕΙΑ 3, ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΑ 22, ΠΕΤΑΛΟΥΡΓΕΙΑ-ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΕΙΑ 6, ΡΑΦΕΙΑ 5, ΣΑΓΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ 2, ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣ. Ι(ΑΘΗΝΩΝ), ΤΥΡΟΚΟΜΕΙΑ 6, ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ 5, ΥΦΑΣΜΑΤΑ-ΨΙΛΙΚΑ 2, ΦΑΝΟΠΟΙΕΙΑ 3, ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ 1, ΦΩΤΟΓΡΑΦΕΙΑ-ΖΩΓΡΑΦΟΙ 1, ΧΑΛΚΟΥΡΓΕΙΑ 1.

μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών, που προκαλούσαν κοινωνική αντιπαλότητα και διχόνοια, σήμερα έχουν καταρρεύσει. Επισημαίνεται η αλλαγή των καιρών, το ζήτημα του κόσμου και η ανάγκη για την αλλαγή των παλιών αντιλήψεων στα νέα εξισωτικά πλαίσια που επιβάλλει η σύγχρονη εποχή. Τέλος γίνεται έκκληση για ομόνοια στο όνομα του κοινού συμφέροντος και της προκοπής της κοινότητας.

Σήμερα, παρ' όλη την αποδόμηση της παλιάς κοινωνικής ιεραρχίας, την ανάπτυξη ενός νέου εύπορου αστικού στρώματος και τις εν γένει ανακατατάξεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση, εξακολουθεί να υπάρχει έντονη κοινωνική διαφοροποίηση και αντιπαλότητα, έντονος διαχωρισμός και περιχαράκωση των στρωμάτων, απαγορεύσεις και εμπόδια στο γάμο, το συγχρωτισμό και την εν γένει επικοινωνία, που δεν αντιστοιχούν στη διαφορά πλούτου ή ιδιοκτησίας. Υπάρχει αυστηρός διαχωρισμός σε όλα τα επίπεδα: στο γάμο, στην "παρέα", στα πανηγύρια και τις διασκεδάσεις, τις κοινωνικές σχέσεις. Ακριβέστερα, υπάρχουν επικοινωνίες και φραγμοί ανάμεσά τους π.χ. επικοινωνία στο καφενείο για δουλειά -φραγμοί στην επικοινωνία στο σπίτι και την οικογένεια. Επικοινωνία στο πανηγύρι, φραγμός στο γάμο κ. λ π.

Εξαιτίας διαχωρισμού και της περιχαράκωσης των κοινωνικών στρωμάτων, ευρείες συγγενιακές ομάδες -«γενιές»- και κοινωνικά στρώματα -«σκάλες»- συμπίπτουν, χωρίς βέβαια να ταυτίζονται. Ένα χαρακτηριστικό του διαχωρισμού των στρωμάτων είναι και η ενδογενική τάση που παρατηρείται μέσα σε μεγάλες γενιές π.χ. συχνόι γάμοι μεταξύ δευτεροξάδερφων ή μεταξύ συγγενών και από τις δύο πλευρές. Ενός είδους Καιιάδας ήταν τα κατώτερα στρώματα. Εκεί ζέπεφτε κάποιος από ανώτερο στρώμα, που είχε ένα φυσικό ελάττωμα. Αυτές ήταν οι μόνες περιπτώσεις ανάμειξης των σογιών.

Σήμερα, κατάλοιπα της παλιάς αυτής κατάστασης υπάρχουν σε νοοτροπίες και συμπεριφορές. Χαρακτηριστικός είναι ο λόγος:

«Ζωντάνεψε η Ερεσός και φάνηκε το αφεντάδικο⁵². Καθώς και στη φήμη για την καταγωγή και την κοινωνική υπόληψη, που ακολουθεί σα σφραγίδα τα σόγια και τις οικογένειες: "Όλοι οι Κ...άδες τέτοιοι είναι. Κλέβουν. Το 'χει η οικογένεια"⁵³ ή «Είναι Β...άδες, μυρισμένο σόι».

Από την άλλη, η διάκριση είναι ορατή στο ρόλο των δύο φύλων και την εξουσία τους στην οικογένεια. Στις ανώτερες «σκάλες» κοινωνικά κυρίαρχοι είναι οι άντρες, ενώ στις κατώτερες οι γυναίκες, γιατί κύριος ρόλος των αντρών είναι διαχείριση του χρήματος και της περιουσίας τους, ενώ στη δεύτερη αντρών είναι να «τα φέρνουν στη νοικοσερά», που κρατάει και διαχειρίζεται το «χουτζερέ» (ταμείο), έχει την ευθύνη για τη συντήρηση του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών.

⁵² Ο λόγος υποδηλώνει την ύπαρξη μιας κληρονομημένης από την παράδοση νοτροπίας και πρακτικής, που αντιστοιχεί σε σχέσεις αφέντη-δούλου. Αφεντάδικο= η κυριαρχία του αφέντη και κατ' επέκταση: η νοτροπία και η συμπεριφορά του αφέντη.

⁵³ Ως οικογένεια σ' αυτή την περίπτωση εννοείται η γενιά, το σόι. Η «γενιά» εξάλλου είναι ταυτόσημη με τη συγγένεια, σε ορισμένες εκφράσεις όπως π.χ. "Είμαστε γενιάδες με το Φωτή. Είναι ξάδελφος της γυναίκας μου"(είμαστε δηλ. συγγενείς).

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΜΙΣΣΕΛΕΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΣΟΥ

Εισαγωγή

Η Ερεσός, ένα μικρό σύμπαν, κλειστό και απομονωμένο και συγχρόνως ανοιχτό και κοσμοπολίτικο, ανοιχτή από τη θάλασσα, πάντα εκτεθειμένη σε κάθε είδους «εισβολές», έχει αναπτύξει άμυνες. Η μεγάλη ενδοχώρα της, της το επιτρέπει. Σαν μια αμοιβάδα απλώνεται και μαζεύεται, συρρικνώνεται και ξεχειλώνει, ταξιδεύει στο χώρο, διασπάται και ενώνεται. Η συνεργία χώρου και Ιστορίας επέτρεψε την ανάπτυξη και το ρίζωμα στην περιοχή, αγροτικών κοινωνιών και πολιτισμών με κύρια χαρακτηριστικά την ποικιλία, την αφομοιωτική δύναμη και προσαρμοστικότητα, την ανθεκτικότητα. Το αποδεικνύει η μακριά παράδοση και καλλιέργεια ενός πολυδιάστατου λαϊκού προφορικού πολιτισμού, που έχει δεχτεί και χωνέψει θραύσματα από τους μεγάλους πολιτισμούς που άνθισαν στην ευρύτερη περιοχή, συντρίφηκαν και έπεσαν (Πετρής, 1988: 34). Γερά αγκιστρωμένος στο χώρο του, ο τοπικός λαϊκός πολιτισμός, αν και κατά καιρούς φαίνεται ότι πεθαίνει, ξεφυτρώνει ξαφνικά σαν την αγριάδα (Braudel, 1990: 146).

Η πολυκύμαντη ιστορία της Ερεσού με τις απότομες αλλαγές της τύχης, η οριακή πληθυσμιακή αυξομείωση, η κινητικότητα και ανομοιογένεια των πληθυσμών, οι ξένες εισβολές και κυριαρχίες, η κατοχή και μονοπώληση της γης, του πλούτου και της εξουσίας από

μια επείσακτη κατά κανόνα άρχουσα τάξη, καθώς και οι έντονες κοινωνικές αντιθέσεις, η κοινωνική κατάταξη και αντιπαλότητα, ήταν συστηματικοί παράγοντες που έθεταν σε δοκιμασία την συνοχή και απειλούσαν τη ζωή και την ύπαρξη των τοπικών αγροτικών κοινωνιών. Σε απάντηση, αυτές έχουν αναπτύξει ισχυρές δυνάμεις επιβίωσης, ισχυρούς αμυντικούς μηχανισμούς κοινωνικής συνοχής, αφομοίωσης των ποικίλων πολιτισμικών στοιχείων και αναπαραγωγής της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η πολιτισμική επικράτηση του εγκατεστημένου στο χώρο ντόπιου πληθυσμού, έναντι της στρατιωτικής, οικονομικής ή και βιολογικής εισβολέων, αποίκων, εποίκων, μετοίκων, κυρίαρχων- του μόνιμου δηλαδή εγχώριου στοιχείου έναντι του επείσακτου-, είναι ένα εξίσου συστηματικό γεγονός- ένα γεγονός δηλαδή που η επαναληπτικότητα, το περιβάλλον και η παράδοση το εντάσσουν στο υπάρχον τοπικό σύστημα. Ως μόνιμο αυτόχθον στοιχείο του πληθυσμού νοείται ο κατά καιρούς ανανεούμενος πληθυσμός υποδοχής, του οποίου το μονιμότερο υπόστρωμα - η «μαγιά»- είναι το γυναικείο στοιχείο, που κρατάει και τη γραμμή αντίστασης και σταθερότητας. Σ' αυτό πρέπει να προστεθεί κι ένα σχετικά σταθερό –τουλάχιστον πολιτισμικά- αντρικό στοιχείο των κτηνοτρόφων. Μπορεί να μιλήσει κανείς για μια κοινωνία παραδοσιακά κυριαρχούμενη από εξωτοπικά στοιχεία ως προς την πολιτική και οικονομική εξουσία αλλά και έντονα κυριαρχική πολιτισμικά, απέναντι σε κάθε επείσακτο στοιχείο.

Μέσα σ' αυτό το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο αναπτύχθηκαν κάποιοι εξίσου συστηματικοί παράγοντες που ευνόησαν τη γέννηση του Μισελέ: Η μακροχρόνια καλλιέργεια του προφορικού λόγου, που κάλυπτε τις ανάγκες επικοινωνίας και πληροφόρησης, μετάδοσης της συλλογικής μνήμης και εμπειρίας, ψυχαγωγίας και επιβίωσης, σε μια περιοχή σχετικά απομονωμένη από την ευρύτερη κοινωνία. Η κοινωνική καταπίεση, ο κοινωνικός ανταγωνισμός και αντιπαλότητα

και οι ανάγκες εκτόνωσης και γέλιου. Οι ανάγκες ανάπτυξης όπλων άμυνας και επίθεσης, όπως ή ετοιμότητα λόγου, η σάτιρα και το χιούμορ. Οι ανάγκες καλλιέργειας έμμεσων και υπαινικτικών τρόπων να δηλωθεί το άρρητο.

Σήμερα, σε εποχή κοινωνικής μετάβασης και μετασηματισμού από ιεραρχική και έντονα διαφοροποιημένη σε σύγχρονη κοινωνία, σε συνθήκες εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης του τουρισμού, ενεργοποιούνται μηχανισμοί εξισορρόπησης των αντιθέσεων και διαφορών, μηχανισμοί συνοχής, άμυνας και προσαρμογής στις νέες καταστάσεις, που βοηθούν την τοπική κοινωνία να αφομοιώσει τις αλλαγές και να μετεξελιχθεί. Ένας τέτοιος χαρακτηριστικός μηχανισμός είναι προφορικός λόγος. Ιδιαίτερα ο χιουμοριστικός λόγος είναι ο μηχανισμός άμυνας που βρίσκεται στην πρώτη γραμμή, ένα εργαλείο που κόβει, ξεχωρίζει, αλέθει, ανακατώνει και ξαναπλάθει. Με τον προφορικό λόγο, επιστρατεύοντας ευρηματικότητα και χιούμορ, παρατσούκλια και λογοπαίγνια, τη σάτιρα και το γέλιο, αμύνονται αποκαθλώνοντας αξίες ξένες, που πάνε να επιβληθούν. “Γελοιοποιώντας” ξεσκεπάζουν το σοβαροφανές, αφαιρούν βάρος από το σοβαρό, καλύπτουν την άγνοιά τους, κερδίζουν χρόνο, εξοικειώνονται με τα καινούρια και το άγνωστα και τέλος τα οικειοποιούνται, τα κάνουν δικά τους και τα μετασηματίζουν. Ένα χαριτωμένο και χαρακτηριστικό παράδειγμα από τα πολλά καθημερινά: Όταν επρόκειτο να συνδεθεί η τοπική τηλεόραση με το Mega Channel, γύρω στο 1991, η γειτόνισσα μου ανακοίνωσε το νέο: « Τώρα θα έχομε και Μέγα τσηα!”

Ο μισελές που θα μας απασχολήσει εδώ, είναι μια μορφή με μεγάλη επίδραση και ανθεκτικότητα, που αναπτύσσει ο τοπικός προφορικός λόγος. Συμπυκνώνοντας τα κύρια χαρακτηριστικά του, αποτελεί το σκληρό πυρήνα του και γίνεται ένα εργαλείο, που βοηθάει

την κοινωνία στην επιβίωσή της, τη μετεξέλιξή της και την αναπαραγωγή της πολιτισμικής της ταυτότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Προφορικός πολιτισμός και μισελές

α. Προφορικότητα και παράδοση

Σε μια κοινωνία με ιστορικό χαρακτήρα, όπως της Ερεσού, η συνύπαρξη και αλληλεπίδραση προφορικότητας και εγγραμματοσύνης (Παραδέλης, 1997: XIV) είναι μια πολύ παλιά και πολύπλοκη διαδικασία, που μέσα από τις ιστορικές συνέχειες και ασυνέχειες φτάνει μέχρι σήμερα. Η διαφορά μεταξύ τους αντιστοιχεί σ' ένα πολιτισμικό δυϊσμό, που χαρακτηρίζει μια κοινωνία με μεγάλη κοινωνική διαστρωμάτωση στο παρελθόν, που σκιά της είναι σήμερα η έντονη κοινωνική διαφοροποίηση, πόλωση και αντιπαλότητα. Δηλαδή στη διαφορά ανάμεσα σε δύο τύπους πολιτισμού, ενός εγγράμματου και ενός προφορικού, που παραπέμπει στην ύπαρξη δύο διακριτών παραδόσεων στους κόλπους του ίδιου κοινωνικού σχηματισμού, μιας «λόγιας» εγγράμματης και μιας «λαϊκής» προφορικής παράδοσης.

Η «λαϊκή» παράδοση χαρακτηρίζεται από έναν υψηλό βαθμό προφορικότητας στη σκέψη και την έκφραση και έχει τις ρίζες της στην ευρύτερη μικρασιατική πολιτισμική παράδοση. Η «λόγια» παράδοση είναι κατεξοχήν εγγράμματη, έχει τις ρίζες της στον «ελληνορθωμανισμό» και φέρνει έντονη την επίδραση της επίσημης, «κεντρικής», κυρίαρχης ελληνικής παράδοσης. Οι δύο αυτές παραδόσεις αντιπροσωπεύουν την τάξη των κυρίαρχων ελίτ και την τάξη των κυριαρχούμενων αντίστοιχα. Αντενεργούν και αλληλεπιδρούν με διάφορους τρόπους, εκφράζοντας τη διπλή σχέση εξάρτησης και σχετικής αυτονομιάς που συνδέει μεταξύ τους την τοπική κοινότητα με την ευρύτερη κοινωνία και τη σύγχρονη

ενσάρκωση αυτών των σχέσεων, την περιθωριοποίηση του λαϊκού πολιτισμού (Δαμιανάκος, 1987: 27).

Όσον αφορά στο λόγο, αυτή η διχοτομία, εκφράζεται στο τοπικό ιδίωμα με μία διάκριση: σε «πολιτικά» (=της πόλης) και «χωριάτικα» (= του χωριού). Τα «χωριάτικα» είναι ο κοινός προφορικός λόγος της Ερεσού και διαφέρει από τα «πολιτικά» τόσο στη μορφή του λόγου όσο και στο περιεχόμενο. Τα «πολιτικά» υπονοούν έναν αστικό, λόγιο, επείσακτο ιδίωμα, σε αντίστιξη με το οικείο, εγχώριο ιδίωμα. Δεν είναι μόνο η ιδιοματική εκφορά και δομή της γλώσσας, που διακρίνει τον τοπικό λαϊκό προφορικό λόγο από τον εγγράμματο, «αστικό», είναι κι ένας άλλος τρόπος σκέψης και έκφρασης, που μας επιτρέπει να μιλάμε για έναν υψηλό βαθμό προφορικότητας της τοπικής κοινωνίας και ακόμα για την ύπαρξη και τις ιδιαιτερότητες μιας ολιστικής προφορικής σκέψης, που θα μπορούσε κανείς να την ονομάσει «χωρική σκέψη», «Pensée Paysanne» (Damianakos, 1996:317). Αυτός ο τρόπος ολιστικής προφορικής σκέψης έχει να κάνει με τα σχήματα λόγου, που θα δούμε παρακάτω στα χαρακτηριστικά του ερεσιώτικου προφορικού λόγου, τις γλωσσικές δομές του δεξιού ημισφαιρίου του εγκεφάλου (Βατσλάβικ, 118).

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής προφορικότητας οφείλονται καταρχάς στο συγκεκριμένο χώρο και το περιβάλλον. Η βίωση σε ένα τόσο ποικίλο φυσικό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον έχει καλλιεργήσει στον άνθρωπο τα ανάλογα πεδία αντίληψης, ακονισμένο ένστικτο και οξυμένες αισθήσεις, την παρατηρητικότητα, τη φαντασία, τη μυθοπλαστική ικανότητα, την ευρηματικότητα και κυρίως την ικανότητα συσχετισμού ανόμοιων, αντίθετων ή παρόμοιων πραγμάτων και καταστάσεων. Όλα συνδέονται μεταξύ τους, συσχετίζονται, δε νοούνται, δεν αντιμετωπίζονται μεμονωμένα. Ο συσχετισμός, η σύγκριση και η μεταφορά καλλιεργούν τη γνώση της ποικιλίας και της διαφοράς, μια πιο συνολική αίσθηση και αντίληψη της ζωής και του κόσμου. Ο άνθρωπος εδώ είναι συνολικός και η σκέψη του ολιστική.

Από την άλλη οφείλονται στη βίωση και διαχείριση του χρόνου. Πριν ακόμα μερικές δεκαετίες, οι αγρότες δούλευαν «ήλιο μ' ήλιο»

σύμφωνα με το μεσαιωνικό ωράριο εργασίας (Braudel, 1990:182). Η μέρα μερικές φορές μπερδευόταν με τη νύχτα (βλ. στο Παράρτημα το σχετικό μισελέ, αριθ. 65). Αν γύριζες να κοιτάξεις τον ήλιο ή αν φορούσες ρολόι, σε διάχνανε από τη δουλειά («σαν αύριο δεν είχε δ'λειά»). Μέχρι πρόσφατα ο χρόνος δε μετριόταν με το ρολόι. Η καμπάνα της Αγίας Ειρήνης σήμαινε τις ώρες και τα μισάωρα. Σήμερα, η αντίληψη και η διαχείριση του χρόνου, δεν είναι ενιαίες. Υπάρχουν πολλοί χρόνοι. Από τη μια υπάρχει ο κυκλικός χρόνος της αγροτικής ζωής, στο βαθμό που αυτό υπαγορεύεται από τις αγροτικές απασχολήσεις. Ορίζεται από την πορεία της μέρας και των εποχών, το άμεσα συναρτημένο μ' αυτές εορτολόγιο καθώς και τις σχετικές αγροτικές και τελετουργικές πρακτικές. Από την άλλη, για την σχετικά μικρή αστική μερίδα του πληθυσμού ισχύει ο γραμμικός χρόνος. Ο χρόνος αλλιώς βιώνεται το καλοκαίρι, κυρίως τους δύο τουριστικούς μήνες, Ιούλιο και Αύγουστο, κι αλλιώς τον υπόλοιπο χρόνο. Τους δύο αυτούς θερινούς μήνες γίνεται πυκνός, γιατί αυξάνεται η ταχύτητα στη ζωή και πληθαίνουν οι απασχολήσεις. Τον υπόλοιπο χρόνο οι ρυθμοί γίνονται πιο αργοί και κανονικότεροι. Επικρατεί μια νωχελική διαχείριση του χρόνου και μια χαλαρότητα, που οφείλεται καταρχήν στην αποδιάθρωση της παλιάς αγροτικής κοινωνίας αλλά και στην απόσταση από τα κέντρα διοίκησης και εξουσίας. Η τοπική αντίληψη και διαχείριση του χρόνου φαίνεται στη τρέχουσα τοπική συνήθεια να μην ορίζονται οι συναντήσεις και καθρεφτίζεται στις εκφράσεις: «Άμα ταιριάσει», «Εμείς δεν έχομε καράρ⁵⁴», ή αν οριστεί κάποια συνάντηση συνήθως ναυαγεί και συνοδεύεται από δικαιολογίες όπως: «Αλλά λογαριάζει ο ζευγάς κι άλλα τα βόδια του».

Ένα άλλο στοιχείο της τοπικής προφορικότητας και της τοπικής «σκέψης» είναι η ένταξη σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, του «φανταστικού», του μαγικού και μεταφυσικού (οράματα, λαϊκές πίστες και αντιλήψεις, λαϊκές παραδόσεις και παραμύθια), στο «πραγματικό».

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής προφορικότητας οφείλονται τέλος στον ιδιαίτερα καλλιεργημένο, ζωντανό, προφορικό

⁵⁴ καράρ (αραβική λέξη)=πρόγραμμα

λόγο, στα πλαίσια του οποίου αναπτύσσονται μορφές με μεγάλη επίδραση. Ο κοινός ερεσιώτικος προφορικός λόγος διαθέτει γλωσσικό πλούτο, ευελιξία, μεγάλη αφομοιωτική δύναμη και ζωντάνια. Η τοπική λαϊκή γλώσσα είναι ένα κράμα του τοπικού αρχαϊκού λεκτικού ιδιώματος⁵⁵ με την επίσημη νέα ελληνική του σχολείου και της τηλεόρασης. Η ιστορικότητά του αναγνωρίζεται στα στοιχεία του, τα αρχαία, τα βυζαντινά, αραβικά, ιταλικά, τουρκικά (Γιαννουλέλλης, 1982), λόγια και μαλλιαρά. Λόγος ιδιωματικός, εικονικός, μεταφορικός, ποιητικός, ρυθμικός, μελωδικός (Η έκταση της φωνής κυρίως των γυναικών, είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή που έχουμε συνηθίσει να ακούμε).

Λόγος με μεγάλο ιστορικό βάθος, φέρνει μέσα του λυρικούς απόηχους από το παρελθόν. Η εικόνα και το βίωμα της ίδιας φύσης αλλά και παρόμοιων περιστάσεων μέσα στις εποχές, παράγουν και αναπαράγουν, διατηρώντας παρόμοιες εκφράσεις, Πώς αλλιώς να εξηγηθούν τόσες αναλογίες ανάμεσα στην αρχαία λυρική ποίηση και φιλοσοφία και στους νεότερους αμανέδες, δίστιχα και τα γνωμικά, στη νεότερη δηλ. λαϊκή ποιητική έκφραση και σοφία; Αναλογίες που αφορούν όχι μόνο στο κοινό διάχυτο κλίμα, αλλά και σε εκφράσεις, αντιλήψεις και καταστάσεις, από την κοινωνική αντυαλότητα και την κοινωνική διάκριση ως το ποτό και το τραγούδι:

Αρχαίο: “Χαρά στους φίλους του να γίνει και πίκρα στους εχθρούς” (Σαπφώ, Μετάφραση Λεκατσά)

Σύγχρονο: “Να χαίρονται οι φίλοι μας, να σκάσουν οι οχτροί μας.” (σύγχρονη ευχή στο τσούγκρισμα των ποτηριών) ή

«Αν είναι φίλος να χαρεί, αν είν’ οχτρός να σκάσει» (ξόρκι).

⁵⁵ Το ερεσιώτικο γλωσσικό ιδίωμα ανήκει στα βόρεια λεκτικά ιδιώματα και συγγενεύει με τα λεσβιακά τοπικά ιδιώματα της γειτονικής Άντισσας, του Πλωμαρίου, της Σκαμινιάς και του Μανταμάδου, με το τοπικό ιδίωμα των Μεστών της Χίου κ. ά (Γιαννουλέλλης, 1983: 148-177)

Άλλο:

Αρχαίο: «Ο πλούτος δίχως αρετή κακός γείτονας είναι» (ό. π.)

Σύγχρονο: «Ο πλούτος θέλει μαλαματένια χέρια».

(Και στις δύο περιπτώσεις υπονοείται η γνώση και η σύνεση στη διαχείριση του πλούτου, που μόνο οι άρχοντες κατέχουν.)

Άλλο:

Αρχαίο: «οίνος γαρ ανθρώπω διοπτρον», δηλ. «Είν', αλήθεια το κρασί ο καθρέφτης του ανθρώπου.» (Αλκαίος, Μετάφραση Ρώμα)

Σύγχρονο: « Τον άνθρωπο τον γνωρίζεις στο ποτό.» ή «Ο άνθρωπος φαίνεται όταν πίνει» ή «Ο άνθρωπος δείχνει ποιος είναι πραγματικά, μόνο όταν μεθά.»

Άλλο:

Αρχαίο: «Πιο γλυκολαλούσα κι απ' τη λύρα»(Σαπφώ, Μετάφραση Λεκατσά)

Σύγχρονο: «Η φωνή νικά τ' όργανο στη γλύκα» (Ν.Π.)

Άλλο:

Αρχαίο: « Σας ειδοποιώ ότι οι άνθρωποι , θυσιάζουσι πολύ μέρος των ηδονών εις την φιλοδοξίαν. Αποθνήσκουμεν όταν αρχίζομεν να ζώμεν» (Θεόφραστος στο: Παπάζογλου, 1881: 55)

Σύγχρονο: Να μαζεύεις, να πλουταίνεις, αγώνας κι άγχος! Όταν καταλάβεις τι είναι η ζωή, βρίσκεσαι μπροστά στην καγκελόπορτα » (Θ. Τ.)

Σ' ένα τέτοιο λεκτικό περιβάλλον με τόσο μεγάλη και πλούσια προφορική παράδοση, καλλιεργείται η αφηγηματική ικανότητα των μελών της τοπικής συμβιωτικής ομάδας και συγχρόνως η ευαισθησία, η

προσοχή και η δεκτικότητα στην ακρόαση, η επικοινωνία και η ενεργή συμμετοχή. Καλλιεργούνται επίσης διάφορες μορφές τέχνης του λόγου, που συνδέονται πολλές φορές με το τραγούδι και τη μουσική και που είναι δύσκολο να τις διακρίνεις μεταξύ τους. Στιγάκια, αμανέδες, νιώσματα (αινίγματα), γνωμικά, παραμύθια, παροιμίες, μισελέδες είναι είδη της τοπικής προφορικής λογοτεχνίας, που συγκροτεί ένα ιδιαίτερο σύστημα στο εσωτερικό του γενικότερου συστήματος της τοπικής λεκτικής επικοινωνίας.

β. Τα χαρακτηριστικά το ερεσιώτικου προφορικού λόγου

Αν τοποθετήσουμε το μισελέ στο εσωτερικό των γενικότερων αυτών συστημάτων και δούμε τη σχέση τους, (Griaule, 1987: 559), διαπιστώνουμε ότι αποτελεί το επικρατέστερο σήμερα είδος στην τοπική προφορική λογοτεχνία συνδυάζοντας πολλές φορές το τραγούδι, το στιχάκι, το παραμύθι, την παροιμία, το γνωμικό και φέρει όλα τα κύρια γνωρίσματα του ερεσιώτικου προφορικού λόγου και του κοινωνικού του ρόλου.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του ερεσιώτικου προφορικού λόγου είναι:

- Η μεγάλη ποικιλία.

Η ποικιλία οφείλεται στην διαφοροποίηση της γλώσσας, που αντιστοιχεί στην έντονη κοινωνική διαφοροποίηση. Η ιδιωματική εκφορά του λόγου, παραλλάζει ανάλογα με την κοινωνική κατηγορία. Πιο βαριά μιλούν οι άντρες κι από αυτούς πιο βαριά οι τσοπάνηδες. Πολλοί Ερεσιώτες ακούς να λένε για τους τσοπάνηδες: « Μιλούσι βαριά. Κι εγώ, δεν τους καταλαβαίνω...» Οι εγγράμματοι και τα αστικά στοιχεία έχουν τη λιγότερο ιδιωματική προφορά. Παράλληλα όμως, όλοι, όσο μπορούν, προσαρμόζουν τον τρόπο ομιλίας στο συνομιλητή τους. Όταν έκανα αυτή την παρατήρησή σ' ένα νέο Ερεσιώτη, όχι ιδιαίτερα εγγράμματο αλλά κοινωνικά καλλιεργημένο, μου είπε χαρακτηριστικά:

« Κι εγώ, τα μιλώ όπως τ' ακούω.» Ξέρεις τι προσπάθεια κάνω τώρα, πώς κουράζομαι να μιλώ; Αυτά που λέω, αν τα έλεγα στα ερεσιώτικα, θα είχα τελειώσει σε δυο λεπτά.»

Αυτή η προσαρμογή, που εκφράζεται χονδρικά ως διγλωσσία (τα «χωριάτικα» και τα «πολιτικά») δε σημαίνει καθόλου καθεαυτή, εκφυλισμό της τοπικής διαλέκτου. Αντίθετα αποδεικνύει τη μεγάλη

ζωντάνια και ανθεκτικότητά της, γιατί προϋποθέτει μεγάλη ευελιξία, προσαρμοστικότητα και αφομοιωτική δύναμη.

Η ποικιλία από την άλλη, αναγνωρίζεται στη μουσικότητα του τοπικού λεκτικού ιδιώματος, που σημαίνει ποικιλία ήχων, τόνων και ρυθμών, ανάλογα με το κούρδισμα της λύρας που έχει ο καθένας μέσα του.

- Η συχνή χρήση έμμετρου λόγου

Δίστιχα, τετράστιχα, αμανέδες παγιωμένες συχνά ρυθμικές εκφράσεις, όπως γνωμικά, λογοτυπικές ρήσεις, παροιμίες (Ong, 1997: 42-47) εμπλέκεται στον πεζό προφορικό λόγο με κάθε ευκαιρία, είτε πρόκειται για πρόγνωση του καιρού είτε για αποχαιρετισμό, για πείραγμα, για σχόλιο, εκδήλωση συμπάθειας κ.λ.π. Η γειτνίαση αυτή, πεζού και έμμετρου λόγου, προκαλεί μια αλληλοτροφοδότηση και εφοδιάζει το λόγο με θαυμαστή επίσης ποικιλία.

Μερικά παραδείγματα:

Την Κυριακή θα έφευγα. Ημέρα Πέμπτη, η γειτόνισσά φύλαγε πρωί – πρωί, να μου πει μαζί με την καλημέρα:

-Ε, Κυρά Δήμητρα, καλημέρα! «Σήμερα -αύριο είμαι δω, άντε και το Σαββάτο. Την Κυριακή σ' αφήνω γεια μήλο μου ζαχαράτο»

Μια άλλη γειτόνισσα, με πολύ χιούμορ, που δεν αφήνει τίποτα να περάσει απαρατήρητο, σχολιάζοντας από μακριά κάποιες υπερβολικές και υποκριτικές διαχύσεις:

«Σε λατρεύω, σ' αγαπάω και την πέτσα θα σου φάω.»

Πολλές φορές, ο ίδιος ο κοινός λόγος, γίνεται έμμετρος. Π.χ. «Πέθανε ο άντρας μου! Έχασα τον άντρα μου και με βαρούν οι τοίχοι, κι εμέ και το παιδί μου» (τροχάιος- ίαμβος).

- Η εικονοπλαστική, μεταφορική, συνδυαστική,
γλωσσοπλαστική ικανότητα.

Μερικά παραδείγματα το αποδεικνύουν:

Ο λαϊκός οργανοπαίκτης σχολιάζει μια καλλίφωνη υπέργρηρη ερεσιώτικα, που υπήρξε και πολύ όμορφη στα νιάτα της:

«Κελαηδούσε τον άνεμο. Γριά ήταν, αλλά όμορφη, ζαχαρένια!»

Ένας αγρότης μιλώντας για ένα συνάδελφό του στο στρατό:

«Κι αυτός πάνω στα φτερά μου ακουμπούσε».

Περιγράφοντας την καρβάνα του:

«Ένας δίσκος ήτανε χωρισμένος καμαρούλες- καμαρούλες».

Μια γυναίκα σχολιάζοντας τη σκληρή δουλειά του γαμπρού της για το ξεχέρσωμα του χωραφιού:

«Σπάει τα νιάτα του πα στις αργαλιές».

Μια γυναίκα για τη χτεσινή νεροποντή:

«Έγινε ζούπα (μούσκεμα), μόνο η ψυχή μου έμεινε στεγνή».

Μια γριά περιγράφοντας το γάμο της κόρης της:

«Την άρπαξε σαν το κοτέρ' την πουλάδα.» (κοτέρ' =ξεφτέρι, είδος γερακιού της περιοχής.)

Οι ξύλινες αυλόπορτες συνήθως έχουν δυο χαλκάδες απέξω. Όταν λείπει για λίγο η νοικοκυρά, δένει τους χαλκάδες με ένα κορδονάκι, σημάδι ότι λείπει προσωρινά. Όταν είναι μέσα, το κορδονάκι κρέμεται λυτό, από τον ένα χαλκά. Μια γειτόνισσά, αντί να λύνει και να δένει το κορδονάκι, έβγαζε και έβαζε στην πόρτα το χαλκά από τη βίδα του, πού 'χε λασκάρει. Όταν εγώ σχολίασα: «ωραίο κόλλο», μου είπε γελώντας:

«Δε το και πάρε χνάρ'!».

Η ίδια γειτόνισσα μπροστά στην τηλεόραση ακούγοντας τα νέα (ήταν πρόσφατος ο πόλεμος κατά του Ιράκ, καλοκαίρι του 1991):

«Έπια, μας ζαλικώσασι, τη μια με τον κόλπο, την άλλη με την υφαλοτρυπίδα...»

Σχόλιο μιας γυναίκας σε βαφτίσια, για τα ντραμς της ορχήστρας:

«Κρούστηκε το τσεφάλι μ'! Με ταπά θαρρείς πως ξασαλαγιάζουσι τσι κοράκοι απ' το τραχανό» (η εικόνα είναι δανεισμένη από την τοπική συνήθεια, να θορυβούν κοπανώντας ταπιά ή καπάκια από τετζερέδια, για να απομακρύνουν τα κοράκια από το απλωμένο στον ήλιο τραχανό-τις λεγόμενες χάχλες-).

Μια κοπέλα χαρακτηρίζοντας ένα νεαρό από την Αθήνα:

«Όπως λέει η μάνα μου, σαν αποσκιάρικος μαϊντανός είναι.»
(μαϊντανός δηλ. που φυτρώνει στη σκιά.)

- Η παραστατικότητα

Επιτυγχάνεται με τη μίμηση της φωνής, των κινήσεων, τη χρήση εξωλεκτικών τρόπων επικοινωνίας, όπως οι χειρονομίες, οι γκριμάτσες κλπ.

- Η δύναμη και η αμφισημία του λόγου⁵⁶.

Οι μεταφορικές εκφράσεις που εικονογραφούν τον ερεσιώτικο λόγο και το λεξιλόγιο που τον αφορά, φανερώνουν τη δύναμη και την αμφισημία του και είναι καθοριστικά για να εξαχθεί ο ορισμός του (Griaule, 1987: 560-61). Ο λόγος δίνει την **ανθρώπινη ιδιότητα**.

⁵⁶ Στο λεξικό, ο λόγος έχει πλήθος σημασίες. Σημαίνει αναλογία, αιτία, γνωμικό, βεβαίωση, ομιλία, φήμη, αγόρευσις, υπόσχεσις, διήγησις, ιστορία, γνώμη, ιδέα, φρόνημα, συμπέρασμα, συλλογισμός, επιχείρημα... Βοστατζόγλου, Αντλεξικό, σ. 941) Στην ελληνική φιλοσοφία, που τροφοδότησε και τη χριστιανική, ο λόγος είναι Θεός («Θεός είναι ο Λόγος», «Και ο Λόγος σαρξ εγένετο», «Ο υιός και Λόγος του Θεού»).

Άλαλο λένε το μωρό. Λαλιά = ομιλία. Άλαλο = Δε μιλά. Έχει φωνή αλλά όχι λόγο, όπως και τα ζώα (ό. π.). Ο λόγος είναι ζώη: «Μα ακόμα μιλά (=ζει) γι άνθρωπος, πώς να τ' πω για την κληρονομιά;» έλεγε η κυρά Π. για τον άρρωστο άντρα της, επειδή την πιέζε ο γιος της να γίνει προς το συμφέρον του, μια αλλαγή στην κληρονομιά.

Ο Λόγος, που υλοποιεί τη σκέψη, σχετίζεται άμεσα με το νου, δηλ. τη λογική: Π.χ. «Βρε άντρα μ', δω βρήκαν το θιο(θεό) με το νου και συ δε βάνεις το νου σου να δ'λέψει!» ή «Γι άνθρωπος το θεό με το νου τον βρήκε, κανείς δεν τον είδε.» «Έχασε το νου του! Λες του χτυπάς βασιλικό πα στο κούτελο» «Δεν ήταν στο νου του!» (=ήταν μεθυσμένος), δηλαδή δε μιλούσε η λογική αλλά το ποτό. “Τρέχει προ του νου του” λένε για τον επιτόλαιο που προτρέχει και μιλά χωρίς να σκέφτεται. Μια λέξη που χρησιμοποιείται πολύ για να δηλώσει τα λόγια, που δείχνουν μειωμένη πνευματική διαύγεια, χωρίς ειρμό και λογική, τα αναξιόπιστα λόγια είναι: “τα ξ'λουμένα”, “οι ξ'λουμάδες”. Είναι τα λόγια του ποτού, τα λόγια των φλύαρων γερόντων στα καφενεία, τα λόγια που ξεστομίζουν οι ανόητοι, οι «ελαφρήδες», οι «ξ'λουμένου»: “Αμα πει λέει ξ'λουμάδες” (δηλαδή παράλογα πράματα, σαχλαμάρες) “αδιαφόρητα λόγια” “λόγια ξ'λουμένα”. “Τι ναι τούτα τα ξ'λουμένα⁵⁷ που λες;” Υπονοεί τα ξεκάρφωτα λόγια, που δε βρίσκουν το στόχο, λόγια χωρίς συνοχή, «όπως το ξηλωμένο νήμα», που ενώ πριν ήταν πλεγμένο και είχε συνοχή και χρησιμότητα, τώρα είναι κομματιασμένο, διαλυμένο και άχρηστο.

Η επίδραση του Λόγου είναι μεγάλη. Ο Λόγος έχει την ισχύ και το κύρος συμβολαίου: «Ο λόγος παλιά ήταν **συμβόλαιο**». Το «λογοδόσιμο» ήταν και είναι η πρώτη πράξη του γάμου. Με το λόγο μοίραζαν την κληρονομιά, όριζαν την προίκα. Ο «λόγος» θεωρείται ανώτερος από το νόμο και έχει τη δύναμη να τον ακυρώσει : «Η συμφωνία χαλάει νόμο».

⁵⁷ Η λέξη είτε προέρχεται από το «ἐξ ἤλος»- ἐξηλώνω =ξεκαρφώνω ή από το τουρκ exil-(exilmek)=γίνομαι λειψός, ελαττωματικός, είμαι αφηρημένος, απουσιάζω(Γιαννουλέλλης, 1982: 80)

Ο λόγος είναι καλή ή κακή **συμβουλή**, «διανοτίζει» (συμβουλεύει, συνετίζει, βάζει μυαλό) ή «διαγέρνει» (παρασύρει). Π.χ. « Αϊ πάγαινε στη γιαγιά σου σε διανοτίζει», « γι ένας διαγέρνει τον άλλον...» Είναι **εργαλείο** που ισοπεδώνει, διαλύει, χαλά: Π.χ. «Σύραμε ένα βωλόσυρο!»⁵⁸ (δηλ. κάναμε έναν άγριο καυγά) ή “Τον έκανα ψίχλα” (στην κυριολεξία: τον έκανα ψίχουλα, μεταφορικά: τον διέλυσα με τα λόγια). «Άμα πίνει, λέει λόγια και τα λόγια χαλούν καρδιές». «Ξεροτρόχαλη πια είναι η καρδιά σου και χαλά;» Σκοτώνει ή ανασταίνει, διασύρει ή εξυψώνει: «Με τα λόγια άλλους θάψαμε κι άλλους σκώσαμε.» Τσιγκλάει: «Θέλω τον Κώστα να με τσεντά (κεντά) για να τα πω».

Ο λόγος σχετίζεται με το μυαλό, το στόμα, τα χείλη τη γλώσσα. Θεωρείται ως ηχητικό «υλικό» που ξεπηδά από το ανθρώπινο σώμα. Τα στοιχεία και οι ουσίες που το συνθέτουν και δίνουν στο λόγο τις ιδιαίτερες ποιότητές του, είναι: **φωτιά, νερό, αέρας, τροφή, λάδι, αλάτι, μέλι, ζάχαρη, δηλητήριο, σπόρος και σπέρμα**, που γονιμοποιεί. (Griaule, 1987: 562): «Τα λόγια της, φωτιά!», «Μη ρίχνεις λάδι στη φωτιά», «Φωνή γλυκιά, ζαχαρένια», “Ο λόγος σου με χόρτασε και το ψωμί σου φάτο”, «Ανάλατη σκατολαβιδारी», “Χύνει ο νους του” λένε για τον επινοητικό, δημιουργικό νου. Ο Λόγος εδώ μεταφορικά γίνεται σπέρμα που γονιμοποιεί. Μια άλλη έκφραση που μεταφέρει στο λόγο την ιδιότητα του σπόρου: “Το δε μπορώ το σπείραν και δε φύτρωσε”. Ο λόγος- τα ξόρκια και οι γητιές⁵⁹ οι ευχές, οι κατάρες και

⁵⁸ Στην έκφραση αυτή τα λόγια μεταφέρεται η ιδιότητα του αγροτικού εργαλείου να σπα τις «χωματοβωλάδες» και να ισοπεδώνει το χωράφι. Ο «Βωλόσυρος» (ντουγένι) είναι ένα πλατύ βαρύ ξύλο, συνήθως δρύινο, με μαγημένες κοφτερές πέτρες που σέρνει πίσω του ένα ζώο. Σπάει τις «χωματοβωλάδες» και ισοπεδώνει το χωράφι. Απάνω του συνήθως ανέβαιναν παιδιά για ν’ αυξηθεί το βάρος του. Όταν λένε «σύραμε ένα βωλόσυρο» εννοούν κάναμε ένα βίαιο καυγά, τσακωθήκαμε, δηλαδή τα ισοπεδώσαμε όλα με τα λόγια.

⁵⁹ Τα λόγια έχουν βλαπτική αλλά και αποτροπαική δύναμη, γι’ αυτό παίρνουν προφυλάξεις. Πριν πουν λόγο λένε: «Φτου να μη βασκαθεί» ή «μάσαλα!». Για να αποτρέψουν τη βλαπτική δύναμη του «ματιού» λένε: «Γυαλιά καρφιά στα μάτια σου». «Η Αμαριάνθη γήτευε τις ξερολειχνες στα παιδιά. Έλεγε κάτι λόγια μαγικά, αλλά δεν κάνει να τα λες γιατί δεν πίνουν...»

οι βρισιές,⁶⁰ που συνοδεύουν τον καθημερινό λόγο κυρίως των γυναικών, αλλά και των αντρών- ανάλογα αν είναι καλός ή κακός, γλυκός ή πικρός, άλλοτε γίνεται βάλσαμο και γιατρικό που γλυκαίνει την πίκρα, παρηγορεί τον πόνο, θεραπεύει κι άλλοτε γίνεται δηλητήριο και φαρμάκι που «φαρμακώνει», χτυπά επικίνδυνα, αρρωσταίνει.

Ο Λόγος έχει τη δύναμη της πράξης. Είναι ο ίδιος πράξη και το προϊόν της, η γλωσσική έκφραση, αντλεί τη δύναμή της από την κοινωνική της φύση (Boutet, 1984: 67-68). Ο «κακός λόγος» ιδιαίτερα, είναι ισχυρότερος και από την κακή πράξη: «Ένας κακός λόγος, χίλια καλά δεν τον σβήνουν». Η κατάρα μπορεί ακόμα και να σκοτώνει, όταν μάλιστα χτυπά με δύναμη πολλαπλασιασμένη από τη συλλογική συμμετοχή. Τα λόγια μπορούν να τρελάνουν: «Τα λόγια των πολλών κάνουν τον άνθρωπο λωλό». Δε μπορούν να παρθούν τα «λόγια» (οι συκοφαντίες) πίσω, ούτε να συμμαζευτούν, όταν αρχίσουν να σκορπούν μέσα στο χωριό. « Σαν μαδημένα φτερά που τα παίρνει ο αγέρας, άντε να τα συμμαζέψεις»

Ο λόγος είναι κυρίως η τέχνη αλλά και η δύναμη των γυναικών. Αυτές κατέχουν τις τεχνικές και έχουν το λόγο όταν «γυρίζουν το κουπάκυ» ή όταν «ξεκαπνίζουν» (= ξεματιάζουν). Εδώ τα «λόγια» δίνουν και παίρνουν. Όταν σου πουν στο φλιτζάνι «ένα λόγο θ' ακούσεις», ο «λόγος» σημαίνει είδηση, καλή ή κακή. Τα «λόγια» και στο φλιτζάνι και στο ξεμάτιασμα σημαίνουν **σχόλια**, κουβέντες του κόσμου, **κουτσομπολιά**, διαβολές. Η λέξη συνοδεύεται πάντα από ένα ενδόμυχο φόβο. Ο λόγος είναι η πιο εκλεπτυσμένη ανάμεσα στις επεξεργασμένες ταχτικές διαμεσολάβησης της γυναικείας εξουσίας. Ασκείται στα σπίτια, στα πρωινά και απογευματινά «καφεδιάσματα», στο «γειτονιό» των

⁶⁰ «...-Κάτσε μπε, της λέω.-Δε θέλω να κάτσω.-Να κάτσει μύγα πα στο μυαλό σου», «Να χέσω πα στα χείλια σ'» κά.

γυναικών, στις πρωινές συναντήσεις στα σοκάκια και τα τρίστρατα, όταν βγαίνουν για ψώνια στην αγορά.

Έχει αναπτυχθεί ένα αόρατο δίκτυο επικοινωνίας και πληροφόρησης, που ξαπλώνεται στο Πάνω και το Κάτω χωριό, με κέντρα κάποια σπίτια –« γυναικεία καφενεία» επονομαζόμενα- και με συνδέσμους κάποιες γυναίκες, με ανάλογο κύρος και προσόντα. Εκεί αναμεταδίδονται και διασταυρώνονται οι πληροφορίες, γίνεται το σχόλιο και ασκείται ο κοινωνικός έλεγχος. Όταν κάνει καλοσύνη βγαίνουν το απόγεμα στο «γειτονιό», συγκεντρώνονται δηλ. οι γυναίκες κάθε μαχαλά , για να «γειτονέψουν» σε χώρους κατάλληλους, που εναλλάσσονται, ανάμεσα στα σπίτια. Πολλές φορές φιλοξενούν και κάνα γείτονα που δεν πάει στον καφενέ. Κάθονται παραταγμένες σ' ένα χράμι στα κατώφλια, σε πλατιές πέτρες και τελευταία σε καρέκλες ή και κατάχαμα στο πλυμένο τσιμέντο ή το ντουσιμέ, ξαπλωμένες «αλά τούρκα» και «μπαφιρεύουν».

«Μπαφίρα» και «αχταγή», κουβεντολόι δηλαδή, κοινωνικό σχόλιο και κουτσομπολιό είναι πρακτικές λόγου στις οποίες επιδίδονται κυρίως οι γυναίκες. Αν τύχει και τις ακούσεις μιλούν όλες μαζί γρήγορα και κελαϊδιστά «σαν βαρβαλόχες» (βαρβαρόχειλες, βαρβαρόχ'λες, βαρβαλόχες = Μεγάλα θορυβώδη πουλιά που τα ακολουθούν στα ταξίδια τους, τα χελιδόνια). Κυρίως οι ηλικιωμένες, παραταγμένες σε θέσεις κλειδιά για να ελέγχουν κάθε κίνηση, ονομάζονται από τις νεότερες «Δικαστήριο» και «Κριτική επιτροπή». Αν σε δουν να βγαίνεις μετά το «Καλησπέρα», ακολουθεί ο έλεγχος:

«Πού παγαίνεις;» «Στο γιαλό;» «Βόλτα;» Σίγουρα πρέπει κάπ να απαντήσεις. Ό,τι πεις καταγράφεται στις πληροφορίες. Μετά, σου δίνουν την άδεια και περνάς τα διόδια: «Αϊ, άμε, να πάρεις τον αγέρα σου.»

Η δύναμη των λόγων, είναι τόση ώστε γίνονται αντιληπτά και επενεργούν και από μακριά, σαν αγέρας πού προκαλεί το

βούισμα της φωτιάς,⁶¹ το βούισμα των αυτιών ή το τριζοβόλημα του γαρύφαλλου στη διαδικασία του ξεματιάσματος⁶²

Η αξία, η εγκυρότητα, η σοβαρότητα των λόγων, η βαρύτητα και η δύναμή τους, υπόκεινται βέβαια στις κοινωνικές διαφορές και διακρίσεις:

“Ο αφέντης το λέει, ο θιος το λέει. Ο Φαρμάκης το λέει, ο παλαβός το λέει.”

Ο λόγος έχει επιπτώσεις ακόμα και όταν απουσιάζει:

“Μιλάς; Είσαι κακός. Δε μιλάς; Είσαι μπουλάδος.” “Λέγεται για τα πολιτικά, για κάποιες κοινές υποθέσεις. Δηλ. άμα υπερασπίζεσαι το συμφέρον σου είσαι κακός. Αν δεν ξέρεις να υπερασπιστείς το δίκιο, σου είσαι κορόιδο.”

Ο λόγος με τη μορφή της ύβρης, του αστεϊσμού, της ειρωνείας, απελευθερώνει από τους συνήθεις φραγμούς της ευγένειας

⁶¹ «Όταν βουίζει η φωτιά τραβούν την αχταγή μας, δηλ. την κουβέντα μας. Λένε τότε: «Αν είναι φίλος να χαρεί, αν είν' οχτρός να σκάσει/ κι αν είναι κακολαλήτης να πέσει να πλαντάξει.»

⁶² «Όταν σε βασκάνουν αρρωστάς. Για να γιάνεις πρέπει να σε καπνίσουν, δηλ. να ανάψουν ένα μοσχοκάρφι και να μελετήσουν ένα όνομα. Αν το πρόσωπο αυτό σε βάσκανε, το μοσχοκάρφι πετά και φεύγει το βάσκαμα» Το «ξεματίασμα-τελετουργική αποκατάσταση του «κακού ματιού»- είναι μια ολόκληρη διαδικασία, που συνοδεύεται όπως και το «μάτιασμα» από «λόγια». Ένα φλιτζάνι με νερό, ένα κεράκι, κάμποσα μοσχοκάρφια (γαρύφαλλα),- όσα και οι άνθρωποι που αντάμωσε ο ματιασμένος- και μια βελόνα. Κάθεται ο ματιασμένος-η, κρατώντας αναμμένο το κεριά μπροστά πρόσωπό του-της. Η γυναίκα που ξεματιάζει, περνά το μοσχοκάρφι στη βελόνα κι αφού σταυρώσει το φλιτζάνι, το ανάβει στη φλόγα του κεριού, μελετά ένα όνομα και διαγράφει με το αναμμένο γαρύφαλλο, έναν κύκλο πάνω από το κεφάλι του ματιασμένου-ης. Το αναμμένο γαρύφαλλο όσο καίγεται, βγάζει αρωματικό καπνό. Αν σπθίζει και τριζοβολά έντονα το μοσχοκάρφι σημαίνει «λόγια...». Αν σκάσει – τσαφ!- σημαίνει ότι το πρόσωπο που μελέτησες σε έχει «βασκάνει». Οι παλιές γυναίκες κατ'επίσημον στη διάρκεια του ξεματιάσματος. «Η θεία Σανφώ τα 'λεγε στρογγυλά-στρογγυλά: Αχ, να του πρηστεί το τέτοιο! Τούμπανο να γύνει!» Τα καμένα μοσχοκάρφια τα ρίχνουν στο φλιτζανάκι με το νερό. Όταν τελειώσει το ξεματίασμα, ο ματιασμένος-η πίνει τρεις γουλιές από τρεις πλευρές του φλιτζανιού σχηματίζοντας ένα νοητό σταυρό και χύνει το υπόλοιπο σε τρίστρατο λέγοντας: «έξω το κακό μέσα το καλό» (Ξεματίασμα με μοσχοκάρφι βλ. και στην «Αριάγνη» του Σ. Τσίγκα, 1962, 255).

Σ' ότι αφορά την ανθρωπολογική έρευνα του ματιάσματος στην αγροτική Ελλάδα βλ. Du Boulay 1974, Dubbisch (1986,17-8), Cambel (1964, 327, 338-40), R & E. Blum (1970, 221,241), Herzfeld (1981,561-562, 1986, 108,112), Danforth (1989, 54, 75-6), Hirschon (1989,181), Βείκου, 1998.

και του σεβασμού και γίνεται δύναμη εκτονωτική των εντάσεων. Όταν μάλιστα προξενεί γέλιο εκφερόμενος με την ανάλογη ρητορική (ύφος, μίμηση, χειρονομία, γκριμάτσα κ.λ.π.), γίνεται δύναμη που λυτρώνει και ζωογονεί.

Η αντιστροφή και πολλές φορές η ταύτιση των αντιθέτων, στη διαδικασία του χιουμοριστικού- σατιρικού λόγου προκαλεί την αμφισημία του. Το χιούμορ και η σάτιρα, γίνονται αποδεκτά και από αυτούς που είναι αντικείμενά τους. Έτσι αν και καθαυτά πολλές φορές είναι ανατρεπτικού περιεχομένου-αποκαλύπτουν, καυτηριάζουν, αμφισβητούν, καταρρίπτουν-παρολαυτά δε λειτουργούν ανατρεπτικά, λόγω της αμφισημίας τους. Η αμφισημία του λόγου διαφυλάσσει την κοινωνική συνοχή σε μια πολωμένη κοινωνία.

Η λαϊκή σοφία όπως είναι γνωστό, εκφράζεται πολλές φορές με γνωμικά και παροιμίες, που έχουν συγκρουόμενα νοήματα και που βέβαια αντιστοιχούν σε διαφορετικές περιστάσεις. Ο τοπικός προφορικός λόγος διαθέτει εκφράσεις, που η αμφισημία τους, επιτρέπει να αλλάζουν σημασία - συγκρουόμενη μάλιστα-ανάλογα με την περίσταση και το πρόσωπο που τις χρησιμοποιεί (Π.χ. «Εμείς ψωμί δεν είχαμε χοντρή ψ... γυρεύαμε.») Αλλάζει η σημασία αν το πει ο φτωχός ή αν του το αποδώσει ο αφέντης.

Η αμφισημία του λόγου φτάνει δε στο ύστατο σημείο της στην αντίληψη για το γυναικείο λόγο, ο οποίος γενικά αντιμετωπίζεται με δέος, ακόμα και από τις ίδιες τις γυναίκες. Κοινή και συνηθισμένη είναι η έκφραση:

“Τι να της πεις; Φοβάσαι το στόμα της!” “Έχει ένα στόμα! Στοματού, αχταγού.” Έκφραση που ακούς από άντρες: “Αυτά ’ναι γυναικίσια λόγια” δηλ. λόγια μεταξύ γυναικών στα οποία οι άντρες δε θέλουν, δεν μπορούν ή φοβούνται να εμπλακούν.

Χαρακτηριστικές για την αμφισημία του γυναικείου λόγου είναι οι αντιλήψεις και οι πρακτικές για το “κακό μάτι”: το

“μάτιασμα”, το “ξεκάπνισμα”(τελετουργική αποκατάσταση του “κακού ματιού”, της βασκανίας, ξεμάτιασμα),- ο προφυλακτικός, αποτροπαικός ρόλος της βασκανίας ⁶³ (των στολιδιών του κήπου και της εξώπορτας,).

Από τις μεταφορές και το λεξιλόγιο που σχετίζεται με το λόγο μπορούμε να εξάγουμε τον ορισμό του: Ο λόγος είναι ταυτόσημος με τη ζωή και την ανθρώπινη ιδιότητα Είναι εργαλείο που φτιάχνει ή χαλά, όπλο επίθεσης και άμυνας, ζωοποιό ή καταστροφικό. Είναι ενέργεια καλή ή κακή, αγέρας που βουίζει, τροφή που θρέφει ή χαλά, φάρμακο ή φαρμάκι, που γιατρεύει ή φαρμακώνει, σπέρμα που γονιμοποιεί ή σπόρος νεκρός κι άχρηστος, νήμα που συνδέει ή αποσυνδέει. Ο ίδιος ο λόγος αποδεικνύει αν είναι γερός ή χαλασμένος ο νους.

Ο προφορικός λόγος στερεώνει και αναπαράγειπίστεις, ιδέες, αντιλήψεις. Το αδιαμφισβήτητο του συλλογικού λόγου, που στην προκειμένη περίπτωση, γίνεται δημιουργός της ύπαρξης και της αλήθειας, υλοποιώντας τη σκέψη και την ιδέα, δείχνουν χαρακτηριστικά οι παρακάτω διάλογοι:

« Πιστεύεις σ’ όλα αυτά, στο Θεό, στα θαύματα κλπ;» «Για να το λέμε το πιστεύω» ή

«Τα παραμύθια είναι αλήθεια;» «Τα παραμύθια; Σα δεν ήταν δε τα λέγαν!».

Ο ερεσιώτικος προφορικός λόγος πλάθεται και αντανακλά την τοπική κοινωνία, τις ανάγκες της, την αντίληψή της για τη ζωή και τον

⁶³ «Πάρε το πέταλο. Είναι τυχερό. Παλιά το ’χαμε για βασκαναρία. Να του κρεμάσεις κι ένα μερτζάνι γερανό σ’ ένα σύρμα και βάλτο στην αυλή σου. Παλιά ήταν μια γυναίκα , ό,τι έβλεπε το ξέρανε. Ήρθε μια φορά στην αυλή , είδε τη λεμονιά που ’χαμε φυτέψει, «Τι ωραία λεμονιά!» είπε κι η λεμονιά ξεράθηκε. Γι αυτό, άμα βάλεις το πέταλο το βλέπει και ξεραίνεται το μάτι της.»

κόσμο. Ως «κοινωνικό γεγονός» (Βολοσίνοφ, 1998: 217-220 και Κιουρτσάκης, 1985: 138-140) τροφοδοτείται από την κοινωνική πραγματικότητα και την τροφοδοτεί. Ένα παράδειγμα: Ο Π. είτε για το Σ. ότι όσο πάει μοιάζει και περισσότερο με τον πεθερό του και πρόσθεσε:

« Όταν γίνεται γαμπρός μοιάζει με τον πεθερό». Εδώ διαφαίνεται μια διαδικασία αλληλοτροφοδότησης στη σχέση λόγου και κοινωνικής πραγματικότητας. Ο λόγος προέρχεται από το κοινωνικό γεγονός ότι ο γαμπρός που ζει στο περιβάλλον της νύφης, αντιμετωπίζεται και του υπαγορεύεται ρόλος ίδιος με του πεθερού, με αποτέλεσμα σιγά-σιγά να του μοιάσει. Ο ίδιος λόγος επσφραγίζει αναπαράγοντας το συγκεκριμένο γεγονός. Γλωσσικές εκφράσεις σαν αυτή, βγαίνουν μέσα από την συλλογική εμπειρία και την εμπειρική παρατήρηση, κρυσταλλώνοντας την. Συγχρόνως προδιαθέτουν, κατευθύνουν, συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του γεγονότος που τις γέννησε. Από την άλλη αποκαλύπτουν στοιχεία της κοινωνικής δομής. Στην προκειμένη περίπτωση, τον κατευθυντήριο ρόλο του γυναικείου περιβάλλοντος.

-Το αστείο, η ειρωνεία, η σάτιρα, το γέλιο.⁶⁴

Μια κοινωνία ιεραρχημένη και κατατημένη, με αντιθέσεις, κοινωνική πόλωση και αντυαλότητα, δημιουργεί ανάγκες εκτόνωσης των εντάσεων που γεννούν η καταπίεση και ο ανταγωνισμός. Η εκτόνωση των εντάσεων, η εξισορρόπηση των αντιθέσεων ενισχύουν την κοινωνική συνοχή, αποτελώντας δικλίδες ασφαλείας και βοηθούν στην επιβίωση και αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος. Το αστείο, το κωμικό στοιχείο μικραίνει χωρίς να καταργεί τις αποστάσεις, γεφυρώνοντας τα μεγάλα κενά και τα βαθιά ρήγματα ανάμεσα στους ανθρώπους και διευκολύνοντας την επικοινωνία. Είναι ένας κώδικας επικοινωνίας με μεγάλη

⁶⁴ Για το γέλιο βλ. Μπέργκσον (1998), Μπαχτίν (1995:51-52), Κιουρτσάκης (1985:163-174 κα.), Εκο (1995:622-630).

επίδραση. Διαθέτει ελαστικότητα στο νόημα –«μεταξύ αστείου και σοβαρού», επιτρέπει την έμμεση, υπαινικτική δήλωση της αντίθεσης, ελαφραίνοντας ή απαλείφοντας το στοιχείο της ανταγωνιστικότητας και της επιθετικότητας. Το αστείο, είναι ένας μηχανισμός που αναποδογυρίζει τα πάνω-κάτω, ένας μηχανισμός άμυνας, που ενισχύει την αυτοσυντήρηση και βοηθάει στην επιβίωση και στην αλλαγή,⁶⁵ προκαλεί το ζωογόνο γέλιο, εκτονώνει τις εντάσεις και τις αντιθέσεις.

Το χιούμορ και η σάτιρα αποτελούν μορφές του τοπικού προφορικού λόγου με ιδιαίτερη επίδραση. Η ανάπτυξη του χιούμορ και της σάτιρας, κύριο χαρακτηριστικό γενικά των κατοίκων του νησιού, υπονοεί κοινωνίες με αντιθέσεις. Η σάτιρα υποσκάλπτει, εκδικείται, λέει ότι δεν μπορεί να κάνει. Οι πράξεις λόγου όπως οι διάλογοι και τα αστεία πολλές φορές εξωθούν τους πιο αφελείς ή τολμηρούς να κάνουν αυτό που δεν μπορούν οι πολλοί, οδηγώντας σε «δρώμενα» και σε «παραστάσεις» που εκτονώνουν και ικανοποιούν το κοινό αίσθημα. Δεν είναι τυχαίο πόσο οι κάτοικοι της Ερεσού επιδιώκουν τα μικρά και μεγάλα «καρναβάλια» (Κιουρτσάκης, 2003: 39-40)

«Παλιά δεν είχαμε άλλη διασκέδαση. Μαζευόμασταν στον καφενέ. Εκεί έκανε αστεία ο Περόνης. Πείραζε το Γαβρήλο. Έκανε ένα ψεύτικο σαντούρι με σύρματα και κουτάλες και τον έβαζε να παίζει. Κι άλλα πολλά έκανε. Γέλια να ιδείς, να γελάσεις! Μια φορά έκοψε το ζουνάρι του μπάρμπα-Βασίλη του Κόμπου την ώρα που χόρευε και του 'πεσε η βράκα. Γέλια! Εκεί να ιδείς γέλια! Ούλος ο καφενές ήβγε όξω από τα γέλια.»

«Παλιά τις απόκριες, ο Περόνης έκανε τη μαμή κι ένας άλλος χωριανός τη γκαστραωμένη που ξεγεννά. Γύρναγαν όλο το μαχαλά κι

⁶⁵ Το αστείο με την υπέρτατη περιφρόνησή του για τα όρια της λογικής και του ορθολογισμού κατορθώνει να αναπνάζει τις εικόνες του κόσμου και έτσι να γίνεται παράγοντας της αλλαγής (Βατζλάβικ, 1986: 81).

από πίσω τσούρνο τα παιδιά. Ούλο το χωριό ήταν όξω.. Γέλια να ιδείς να γελάσεις, να ποδαρίζεις απ' τα γέλια, να πέσεις κάτω να φας χόμα. Μιαν άλλη, έκανε τον τυφλό. Ακλουθούσε ένα ζητιάνο, τον κρατούσε απ' τον ώμο, μ' ένα καλάθι στο χέρι... Ίδιο τον έκανε. Ούλο το χωριό έτρεχε πίσω τους. Γέλιαααα... Ο Περόνης με τ' αστεία του ένωσε το χωριό, δεξιούς, αριστερούς, μετά το '50.. Τις απόκριες κάνανε και την αρκούδα με τον αρκουδιάρη, τα σ'νοπαρτά φέτο, το γάμο πέρυσι.»

« Θυμάμαι τον Παναγή τον Περόνη που ντυνόταν αρκουδιάρης κι είχε αρκούδα ντυμένο το σχωρεμένο το Λαγούδη ή όταν τραβούσε την τράτα κάτω από τον πλάτανο. Τι πανηγύρι ήταν αυτό, ζωής και γέλιου!»

«Παλιά τις απόκριες μαζευτόταν όλο το χωριό στην πλατεία. Οι άντρες βγαίναν καβάλα στα γαϊδούρια ..Μια φορά κάποιος είχε την ιδέα να τα ερεθίσει, να τα διεγείρει. Παρόλο που δεν ήταν στον καιρό τους-ο καιρός τους είναι το Μάιο- πού βρήκε αυτός και πότισε μια μαλαστουπά στα τσίσια μιας γαϊδάρας. Πήρε ύστερα τη μαλαστουπά και την έχωσε στη μουσούδα ενός γαϊδάρου κι αυτός ... την έπαθε.. Γέλια ο κόσμος ! Ύστερα σ' άλλο γαϊδάρο. Τους πήρε όλους με τη σειρά. Αυτοί ένας - ένας έρχονταν σε οργασμό. Καταλαβαίνεις τι έγινε.. πανζουρλισμός.»

Το γέλιο, που είναι αποτέλεσμα του χιουμοριστικού-σατιρικού λόγου σε συνδυασμό με τους τρόπους εκφοράς του (τη ρητορική) , τη μίμηση και την παράσταση, αποτελεί ιδιαίτερη έκφραση της δύναμης του λόγου, στην προκειμένη περίπτωση του χιουμοριστικού-σατιρικού λόγου. Είναι μια δύναμη εκτονωτική, που αποτρέπει τις συγκρούσεις, βοηθώντας το δημιουργικό διάλογο των αντιθέσεων, που συμφιλιώνει με την εναλλαγή του πάνω και του

κάτω, την αντιστροφή και ταύτιση των αντιθέτων, μια δύναμη λυτρωτική και ζωογόνα. Το γέλιο, στοιχείο ενοποιητικό, λυτρωτικό, ζωοποιοί, ανανεωτικό όπως και το τραγούδι: «Σταματήσαμε να τραγουδούμε και ψακωθήκαμε (= φαρμακωθήκαμε)» «Χάσαμε το γέλιο, τα χάσαμε ούλα!»

«Γέλασε γέλια! Γέλια να ιδείς να γελάσεις!»

«Να ιδείς γέλια να γελάσεις... να ποδαρίζεις απ' τα γέλια, να πέσεις κάτω να φας χώμα.»

«Όταν ξενυχτούσαν το θείο, μας έπιασε μια γελασούρα... δεν μπορούσαμε να κρατηθούμε... Βγήκαμε όξω και ποδαρίζαμε απ' τα γέλια.»

«... Τα ποδάρια των είχαν ανοίξει λακούβες απ' τα γέλια.»

Αυτές είναι μερικές από τις πιο συνηθισμένες εκφράσεις για το γέλιο. Το γέλιο είναι μια γλώσσα. (Κιουρτσάκης, 1985), στην οποία καταγράφεται και ο μισελές.

-Ο παραδειγματικός χαρακτήρας του προφορικού λόγου.

Για να στηρίζουν το λόγο τους δεν επιχειρηματολογούν, αλλά παρατάσσουν παραδείγματα. Αυτό τον παραδειγματικό χαρακτήρα εξυπηρετεί μερικές φορές και ο μισελές, όταν εμπλέκεται μέσα στο λόγο.

Όλα α χαρακτηριστικά του ερεσιώτικου προφορικού λόγου βρίσκονται συμπυκνωμένα στο Μισελέ, την πιο εύπλαστη και ευέλικτη μορφή της τοπικής προφορικής λογοτεχνίας, γιατί προσαρμοζόμενη στις περιστάσεις και την εκάστοτε συγκυρία, προσαρμόζει τη μορφή και το νόημά της αναπτύσσοντας την αμφισημία ως κύριο δομικό της στοιχείο. Η αμφισημία αυτή προέρχεται από την αντίθεση, αντιστροφή και εναλλαγή του πάνω-κάτω των κοινωνικών στρωμάτων, φύλων, χωρικού-αστού, ξένου-εγχώριου, έξυπνου-χαζού (βλέπε μισελέδες για τις γυναίκες, τους παπάδες, πλούσιους και φτωχούς, το χωριό και την πόλη, καθώς και τις εκφράσεις στους μισελέδες «άραμ λέει κι αν δε λέει», «άραμ

βρέξει κι αν δε βρέξεν». Η αντιστροφή και ταύτιση των αντιθέτων συνθέτουν αυτή την αμφισημία και εντάσσουν το Μισελέ στην αμφίπλευρη και αμφίσημη «γλώσσα του καρναβαλιού», στον «καρναβαλικό κώδικα» του Μπαχτίν (Μπαχτίν 2000: κεφάλιο 4, σ. 160-289).

γ. Ο Μισελές

Στην Ερεσό, ένα περιβάλλον έντονης προφορικότητας στη σκέψη και την έκφραση έχει καλλιεργηθεί η αφηγηματική ικανότητα, ενώ έχουν αναπτυχθεί διάφορες μορφές τέχνης του λόγου. Η αφηγηματική αυτή ικανότητα εκφράζεται είτε στην απλή αναμετάδοση των καθημερινών συμβάντων και επεισοδίων, που ποικίλλονται με σχόλια και μιμήσεις είτε στις αφηγήσεις γεγονότων, προσωπικών βιωμάτων, ονείρων, «οραμάτων», ανεκδότων παλιών ιστοριών, μύθων, παραμυθιών κλπ. Και συνίσταται στη ρυθμό της αφήγησης, στην εικονοπλαστική δύναμη, τη φαντασία, την παραστατικότητα και τη μίμηση. Ο χιουμοριστικός λόγος κυρίαρχος.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, «ιστορίες από τη ζωή βγαλμένες», αντιπροσωπευτικές, παραδειγματικές, εύστοχες, «ευτράπελες», που ενδιαφέρουν ή αφορούν την τοπική κοινωνία, υιοθετούνται, διαδίδονται από στόμα σε στόμα, γίνονται συλλογικό απόκτημα, δοκιμάζονται στο χρόνο, μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, πλάθονται και ξαναπλάθονται, μορφοποιώντας ένα είδος σύντομης λαϊκής αφήγησης, το «μισελές», που κρυσταλλώνει τη συλλογική μνήμη και εμπειρία, προικισμένος με όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπικού λαϊκού αφηγηματικού λόγου, που εκθέσαμε πιο πάνω.

Ο μισελές, ως συνολικό πολιτισμικό φαινόμενο, παραμένει άγνωστος όπως και όλες οι παραπλήσιες μορφές λαϊκής αφήγησης, «σ' ένα χώρο μάλιστα όπου ο προφορικός, ο "μνημονικός" καλύτερα, πολιτισμός υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνικής ταυτότητας» (Τερζοπούλου, 1999:121)

Ο Μισελές, χαρακτηριστική μορφή λαϊκής αφήγησης της Ερεσού, είναι ένα ανώνυμο συλλογικό προϊόν της προφορικής λαϊκής δημιουργίας, μια ζωντανή και εξελισσόμενη μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας. Η λέξη προέρχεται από την τουρκική mesele. Και οι

δύο λέξεις, ελληνική και τουρκική σημαίνουν: υπόθεση, ιστορία⁶⁵, λαϊκή αφήγηση. Τη λέξη “Μισελές” την έχω ακούσει να χρησιμοποιείται στην τρέχουσα γλώσσα για να σημαίνει: την ιστορία, την παροιμία, το παράδειγμα προς μίμηση ή αποφυγή, τη στημένη φάρσα.

Ο Μισελές είναι μια μορφή λαϊκής αφήγησης- ιστορία με μικρή έκταση, αρχή, μέση και τέλος και νόημα ολοκληρωμένο, το οποίο διασχίζοντας την αφήγηση, προβάλλεται στο τέλος της. Αυτός όμως ο ορισμός αφορά μόνο τη δομή μιας «υπόθεσης», ενός «σενάριου», που όταν μάλιστα καταγραφεί, γίνεται άτεχνο, αποστεωμένο, σαν καρπός που του αφαιρούνται όλοι οι χυμοί.

Στην πραγματικότητα ο μισελές είναι μια «τραγουδιστή» λαϊκή αφήγηση, που κυλάει άλλοτε μονότονα κι άλλοτε κυματιστά, άλλοτε σαν παραμύθι κι άλλοτε σαν παράσταση, ποικίλλεται κάποτε με στιχάκια ή τραγούδι, ακολουθείται από εκφράσεις του προσώπου, χειρονομίες, σιωπές, παρεμβάσεις άλλων, επεξηγήσεις. Είναι προορισμένος να ακούγεται, σε συγκεκριμένο τόπο, χρόνο και περιβάλλον. Είναι ένα ζωντανό «θέατρο σκιών», ένα θέαμα, στο οποίο εναλλακτικά συμμετέχει και ο θεατής. Μια τέτοια αφήγηση όταν καταγραφεί, γίνεται μονοδιάστατη, της αφαιρούνται το οπτικό και ακουστικό στοιχείο, το περιβάλλον, οι περιστάσεις και η «μέθεξη», που την αισθητοποιούν» και τη νοηματοδοτούν. Γι' αυτό η έρευνα του μισελέ απαιτεί μια σημειολογική προσέγγιση, τη θεώρηση δηλαδή του μισελέ ως οργανικά διαρθρωμένου συνόλου σημείων, όπου το στοιχείο της πλοκής αποτελεί μόνο μια παράμετρο μέσα στις άλλες και μάλιστα δευτερεύουσα, ένα απλό πρόσχημα στην εξέλιξη της «παράστασης» της οποίας η σημασία βρίσκεται αλλού (Δαμιανάκος, Εθνολογία 3(1994),138).

⁶⁵Η αραβική λέξη mesel πολιτογραφήθηκε στα τουρκικά, έγινε masal =μύθος, παραμύθι και αποτέλεσε τη ρίζα τουρκικών λέξεων με παραπλήσιες σημασίες, όπως: darbimesel =παροιμία (σύντομος μύθος) mesele=υπόθεση, πρόβλημα-ζήτημα, ιστορία mesela =παραδείγματος χάριν. Μισελές ή Μισιλές ερεσιώτικα σημαίνει ιστορία, ανέκδοτο βλ. λεξικό Δεμίρη)

Τα χαρακτηριστικά του μισελέ στον τομέα της αφήγησης είναι η λιτότητα, η τοπική ιδιοματική λίγο-πολύ γλώσσα (στο λεξιλόγιο, τους γραμματικούς και τους συντακτικούς τύπους), που συνοδεύουν το λόγο του λαϊκού αφηγητή και που αντικαθρεφτίζουν την κοινωνική κάθε φορά βάση του μισελέ, οι στερεότυπες εκφράσεις, η μικρή διάρκεια της αφήγησης, η παρατακτική σύνδεση των προτάσεων, η εναλλαγή αφήγησης και διαλόγου, ο διάλογος σε συνεχή λόγο χωρίς να δηλώνονται τα πρόσωπα, αλλά να εναλλάσσονται μ' ένα απλό «λέει», ορισμένα βασικά γνωρίσματα στην αρχή και στο τέλος.

Στην αρχή: «Ήκσε το μισελέ που λέγει..», «Ξέρεις το μισελέ που λέγει ...» κλπ. Και ακολουθεί: «Μια φορά», «Ήταν μια φορά λέει..», «ήταν κάποτε λέει...», «επ'ή λέει ένας μια φορά...» «Ήντασι λέει..» κλπ. Στο τέλος συνήθως υπάρχει επιμύθιο.

Στον τομέα της έκφρασης τα χαρακτηριστικά είναι: παραστατικότητα με χειρονομίες, γριμάτσες μίμηση φωνών, ποικιλία τόνων, ρυθμός, ενίοτε τραγούδι μέσα στην αφήγηση, κλπ. Άλλο μορφολογικό χαρακτηριστικό είναι ο αυτοσχεδιασμός, που επιτρέπει με το πλαίσιο ελευθερίας που αφήνει στο λαϊκό αφηγητή, τη διαφορετική απόδοση του μισελέ ανάλογα με τη συγκυρία και τις ιδιαίτερες ικανότητές του.

Τις μορφολογικές ρίζες του μισελέ μπορούμε να τις ανάγουμε συνολικά από αφηγηματική άποψη, στις αφηγηματικές μορφές των λαϊκών μύθων και θρύλων της Βυζαντινής παράδοσης και πιο κοντά στην εποχή μας, στις λαϊκές αφηγήσεις που αναπτύχθηκαν σε περιοχές με μακρόχρονη οθωμανική κυριαρχία και συνύπαρξη ορθόδοξου και μουσουλμανικού στοιχείου, σε κεφαλοχώρια, όπου συνυπάρχουν οι διάρκειες της αγροτικής κοινωνίας με τις ποικίλες παραδόσεις της «προκαπιταλιστικής» πόλης (Κοταρίδης, 1996: 22). Φαίνεται ότι σε κάποια ιστορική φάση, η λαϊκή αφήγηση στην Ερεσό και αλλού, απέκτησε την τούρκικη επωνυμία «μισελές».

Ορισμένοι μισελέδες⁶⁶ έχουν φανερές καταβολές σε προγενέστερες μεσαιωνικές λαϊκές αφηγήσεις, των οποίων διασώζουν τον κεντρικό νοηματικό πυρήνα (π.χ. οι μισελέδες που αναφέρονται στο χάρο). Από την άλλη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι ο μισελές είναι κατά ένα τρόπο ο πρόγονος του σύγχρονου ανέκδοτου.

Από εκφραστική άποψη, οι ρίζες του βυθίζονται στη γόνιμη παρακαταθήκη του λαϊκού θεάτρου, των λαϊκών καρναβαλιών, του θεάτρου σκιών, σ' αυτή την πανσπερμία από μελωδίες, ήχους, κινήσεις, μιμήσεις σε λαϊκές λατρείες και καρναβαλικές αναπαραστάσεις των λαών της Ανατολίας και του Αιγαίου. Οι επικοινωνίες και πολιτισμικές ανταλλαγές με τα απέναντι παράλια αλλά και τους άλλους τόπους, με το πλήθος των φορέων που βάζουν σε ενέργεια και την ποικιλία και το βάθος των εθνολογικών πηγών απ' όπου αντλούν βρίσκονται στη βάση της λαϊκής παραδοσιακής συγκρότησης της μορφολογικής ενότητας του μισελέ. (Δαμιανάκος, 1976: 47-56).

*

Ο Μισελές παίρνει λιγότερο ή περισσότερο ανεπτυγμένη μορφή ανάλογα με την περίπτωση. Άλλοτε προαναγγέλλεται με το όνομά του: “Ήκσες το μισελέ που λέγει...”, “Ξέρεις το μισελέ που λέγει...”, “Θα το κάνομε σαν το μισελέ που λέει...”, “Σαν το μισελέ που λέγει...”, “Τα κάναμε σαν το μισελέ που λέγει...”, κι άλλοτε γλιστρά ανώνυμα, ανεπαίσθητα μέσα στο λόγο. Στην Ερεσό, όπου η τέχνη της αφήγησης είναι ανεπτυγμένη, ο μισελές συνυπάρχει με ποικίλα είδη αφηγήσεων, που πολλές φορές συγχέονται. Συχνά, αποτελεί αφήγηση μέσα σε άλλη

⁶⁶Παρόμοιες λαϊκές αφηγήσεις υπάρχουν σε περιοχές της λεγόμενης Νέας Ελλάδας. Εκτός από τη Λέσβο, υπάρχουν και στην Ήπειρο, όπου ονομάζονται επίσης μισελέδες. (Οικονομίδης, 1996: 67 και Μαμμόπουλος, 1961: 1-3), στη Χίο τα «σκωπτικά ανέκδοτα» του Μισσέ-Ζαννή (Βίου, 1932:464-469), στη Μ. Ασία οι Ιστορίες του Χότζα, στην Κύπρο οι «Κυπριακοί μύθοι» (Χατζηιωάννου, 1984: 79-107).

Στους μισελέδες της Ερεσού και σε λαϊκές αφηγήσεις άλλων περιοχών που αναφέρονται στα βιβλία του Μ. Μερακλή, «Ευτράπελες διηγήσεις, το κοινωνικό τους περιεχόμενο», Εστία, 1980 και Δ. Λουκάτου, «Νεοελληνικοί παροιμιομύθοι», Ερμής, Αθήνα, 1978, υπάρχουν κοινά θέματα και μοτίβα.

αφήγηση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα «Γι Ουβριός τσ'οι ληστές».(βλ. ΠΑΡ / ΜΑ αριθμ. Μισελέ 35). Άλλοτε πάλι έχει λιγοστεύει σε μια φράση, συνοψίζοντας το κεντρικό νόημα μιας ιστορίας, που έχει πέσει σε αχρηστία ή έχει ξεχαστεί Π.χ.

«Τα κάνασι σαν το μισελέ που λέει: -Μη με π'λεις! - Μη φοβάσαι, θα σε δώσω ακριβά να μη σε πάρουν! «(Λένε για ένα σπίτι ή για ένα χωράφι που πουλιέται σε υπερβολική τιμή) ή “Θα το κάνομε σαν το μισελέ που λέει: -Από το πολύ φιλότιμο, κάναμε τα παιδιά μας και δε μοιάζει το 'να με τ' άλλο! ” κλπ. Εξάλλου θέση και ρόλο μισελέ μπορεί να πάρουν αφηγήσεις που έχουν περισσότερο χαρακτήρα ανέκδοτου, λαϊκής παράδοσης, λαϊκού μύθου ή και παραμυθιού⁶⁷.

Ο μισελές, ως λαϊκή αφήγηση, παρόλα τα ασαφή όρια μερικές φορές, με το λαϊκό μύθο και το « λεσβιακό παραμύθι» από τη μια και το ανέκδοτο από την άλλη , διαφοροποιείται από τις άλλες αφηγήσεις, σύμφωνα τουλάχιστον με την τοπική αντίληψη που δίνει τον παρακάτω ορισμό:

-Είναι μια “παλιά ιστορία, απ' τη ζωή βγαλμένη αληθινή”, που αφού της αφαιρεθεί με τον καιρό ο προσωπικός χαρακτήρας, αποκτά χαρακτήρα διαχρονικό και με αναγκαίες προσαρμογές μπορεί να γίνει επίκαιρη.

-Είναι μια σύντομη ιστορία με διδακτικό, παραδειγματικό και ευτράπελο χαρακτήρα.

-Είναι ένα ευέλικτο εξάρτημα του καθημερινού λόγου, που χρησιμοποιείται για να δώσει κύρος στα λεγόμενα, να παραδειγματίσει, να διαπαιδαγωγήσει προβάλλοντας παραδοσιακές αξίες και αρχές, να εκφράσει διαφορετική άποψη ή έντονη διαφωνία αποφεύγοντας την

⁶⁷ Πολλοί μισελέδες έχουν κοινή υπόθεση με « λεσβιακά παραμύθια», που έχει δημοσιεύσει η Φ. Ζούρου στην ομώνυμη συλλογή της. Στην Ερεσό παραμύθια εννοούν τα «μαγικά παραμύθια» και δεν τα συγχέουν με τους μισελέδες.

άμεση αντιπαράθεση με το συνομιλητή, να εκφράσει ή να υπαινιχθεί όσα δεν μπορούν να ειπωθούν ευθέως.

-Οι περισσότεροι Ερεσιώτες ξέρουν τους μισελέδες και τους αναγνωρίζουν ως συλλογική πολιτισμική κληρονομιά.

Οι μισελέδες, ως το πλέον έγκυρο, κοινό σημείο αναφοράς, εμπλέκονται στο λόγο σαν ένα « π. χ. » ή «που λέει ο λόγος» (= ο μύθος), για επιβεβαίωση-επισφράγιση των λόγων με την εγκυρότητα ενός μισελέ («δεν το λέω εγώ, ο μισελές το λέει»). Ως έμμεσος υπαινικτικός λόγος, διέξοδος, οδός παρακαμπτήριος, για να βάλεις διακριτικά τον άλλο στη θέση του, χωρίς να εκθέσεις και να εκτεθείς και «ο νοών νοεΐτω». Αφηγούνται επίσης μισελέδες, για να περάσει η ώρα, για να γελάσουν, για να ξεσκάσουν, να εκτονωθούν.

Στο καφενείο, ο μισελές θίγει «από σπόντα» κάποιο ζήτημα, κάποιος τσιμπάει και αρχίζει ένα παιχνίδι λόγος-αντίλογος, μαρκάρισμα, πάσες κ. λ. π. που μοιάζει πολύ με το ποδόσφαιρο. Η δομή παιχνιδιού εξάλλου - παίζεις, χάνεις, κερδίζεις, ισοφαρίζεις-με κωμικά αποτελέσματα (βλ. Μερακλής, 1980: 75-76), είναι και το δομικό σχήμα πολλών μισελέδων. Η δομή αυτή στην ουσία είναι «η αντιμετάθεση του «πάνω» και του «κάτω», η αντιστροφή, η ένωση των αντιθέτων», που εγγράφει το μισελέ στον «κώδικα του καρναβαλιού» (Κιουρτσάκης, 1985: 144-147).

Άλλες φορές πάλι, με την αφήγηση του μισελέ, μετατοπίζεται αλλού η προσοχή και η επικοινωνία, σε ένα μεταφορικό πεδίο, θεατρικό πολλές φορές, όπου η συμμετοχή των προσώπων αποκτά γνωστικό, παιδευτικό ή λυτρωτικό χαρακτήρα. Έτσι εκτονώνονται οι εντάσεις, αμβλύνονται οι αντιθέσεις, αποτρέπονται οι συγκρούσεις, οι άνθρωποι πραγματώνονται μέσα από το λόγο και βιώνουν την ευφροσύνη.

Ο κεντρικός νοηματικός πυρήνας του μισελέ βασίζεται σ' ένα πραγματικό κοινωνικό γεγονός, που στάθηκε ικανό να αποτυπωθεί στη συλλογική μνήμη, μέσα από την επαναλαμβανόμενη προφορική μετάδοση, γιατί εκφράζει με επιτυχία κάποια χαρακτηριστικά της ζωής της κοινότητας, κοινώς αναγνωρίσιμα, την κοινή μοίρα, αντιφατικές ή ευτράπελες πλευρές της ζωής κλπ. Σε μια αρχική μορφή λοιπόν, ο μισελές διαθέτει συγκεκριμένα: δρώντα υποκείμενα, χώρο, χρόνο και περιστάσεις. Με την πάροδο του χρόνου, αφαιρείται ο προσωπικός και συγκεκριμένος χαρακτήρας της αφήγησης, ο συγκεκριμένος χρόνος, χώρος και περιστάσεις. Τα πρόσωπα ή δεν είναι ή παύουν να είναι ή δεν υπάρχει λόγος να γίνουν, γνωστά. Ο συγκεκριμένος χρόνος αλλάζει, αποκτά έναν αφηρημένο χαρακτήρα, γίνεται “κάποτε”. Ο χώρος και οι περιστάσεις χάνουν επίσης τα συγκεκριμένα τους χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να μπορέσει να αποκτήσει ο μισελές επίκαιρο χαρακτήρα. Μ' αυτόν τον τρόπο, μπορούν πολλές φορές, να μεταβάλλονται τα δρώντα υποκείμενα μέσα στο χρόνο, ο χώρος και οι περιστάσεις να προσαρμόζονται και να κρατιέται μόνο η βασική πλοκή και το θέμα, συνήθως κοινώς αναγνωρίσιμα και διαχρονικής αξίας για τη συγκεκριμένη κοινότητα.

Το κεντρικό νόημα βρίσκεται συνήθως σε μια σύντομη φράση, που αποτελεί περιληπτική μορφή του μισελέ. Είναι μια στερεότυπη φράση αναγνώρισης, πολλές φορές παροιμιακή και αποδίδεται συνήθως με μια συμβολική έκφραση π.χ. “σώθηκε το λάδι στο καντήλι τ’”, “ξέρει ι Γιάννης τι έχει μέσα στον τρουβά τ’”, “όταν ο θιος μοίραζε τα χωράφια εμείς είμαστε για σαλιάτσοι”, “ο καπνός που βγαίνει από των ζευγάδων τον κόλο” κλπ. Η προσαρμογή των στοιχείων του μισελέ στις περιστάσεις δημιουργεί τις παραλλαγές του. Ακόμα και το κεντρικό του νόημα ανάλογα με τα κοινωνικά συμφραζόμενα, αποκτά κάθε φορά άλλη σημασία, π.χ. οι παραλλαγές των μισελέδων αρ. 1 και 11 (βλ. ΠΑΡ / ΜΑ).

Από μια ιστορία βγάζουν το απόσταγμα- το μισελέ- από το απόσταγμα φτιάχνουν ένα ελιξίριο⁶⁸ - τον κεντρικό νοηματικό πυρήνα, που συμπυκνώνεται σε μια φράση - κι από το ελιξίριο αρχίζουν πάλι να συνθέτουν την ιστορία, (Μπλιξεν Κάρεν, 1995: 12), όταν οι περιστάσεις -ένα ανάλογο συμβάν, μια πράξη, ένας λόγος, μια παρουσία. την ανακαλέσουν. Μπορεί να μην ακούσεις ποτέ μια ιστορία αν δε βρεθείς στον τόπο που την ανακαλεί. Αν δε βρεθείς εκεί να περπατήσεις ή να «γειτονέψεις», δεν ακούς την ιστορία που φέρνει η στιγμή και ανακαλεί ο χώρος.

Ο μισελέ δεν έχει σταθερή μορφή, σταθερό νόημα και σημασία. Κάθε αφήγηση-επιτέλεση, του ίδιου μισελέ είναι και μια παραλλαγή. Η έκταση και ο χρόνος της αφήγησης παραλλάζουν ανάλογα με τις περιστάσεις. Παραπλήσια σενάρια, καταλήγουν στη ίδια κατακλειδα. Από την άλλη το ίδιο σενάριο ολοκληρώνεται αλλιώς νοηματικά και αποκτά άλλη σημασία ανάλογα με τα κοινωνικά συμφραζόμενα.

Μια παροιμία μπορεί να είναι η περιληπτική μορφή ενός μισελέ ή ο μισελέ διατετακτική μορφή μιας παροιμίας. Μια λαϊκή ρήση – παροιμία - γνωμικό (περιληπτική μορφή του μισελέ) δε χρησιμοποιείται μόνο για να επικυρώσει ή να επιβεβαιώσει την αλήθεια των λόγων και των ενεργειών αλλά και αντίστροφα. Χρησιμοποιούνται ιστορίες από τη ζωή, για ν' αποδείξουν την ισχύ των λαϊκών ρήσεων-μισελέδων:

“Όσα λέγανε οι παλιοί ήταν σοφά. Είδες που λένε ότι στην κόλαση, θα πέσεις μες τις πίσσες;...Ε, εγώ πέρασα απ' την πίσσα που λέει η Αγία Γραφή”. Τα λόγια ακολούθησε μια προσωπική περιπέτεια ου επιβεβαίωσε «του λόγου το αληθές».

Ο μισελές διδάσκει, παρακινεί, προσφέροντας παραδείγματα, προλαμβάνει ή σχολιάζει τις πράξεις εκ των υστέρων με σκοπό να προτρέψει ή να αποτρέψει. Η παρακίνηση αυτή γίνεται κυρίως με τη

⁶⁸ει iksir = λίθος της γνώσης, παρασκεύασμα των αλχημιστών με θαυματουργές τάχα ιδιότητες (ζηρίον)

φράση αναγνώρισης του μισελέ, που είναι φορτισμένη με τη μέγιστη συμβολική δύναμη:

«Μην το κάνομε σαν το μισελέ που λέει»

“Τα κάναμε σαν το μισελέ που λέγει...”

“Θα το κάνομε σαν το μισελέ που λέει...”

“Ηκσες το μισελέ που λέγει...”

“Ξέρεις το μισελέ που λέγει ...” κλπ.

Η διαδικασία αυτή φανερώνει τη δύναμη που είχε ο μισελές στην αναπαραγωγή του τρόπου ζωής και σκέψης.

Από το περιεχόμενο του συγκεντρωμένου υλικού αλλά και τα συμφοραζόμενα μέσα στα οποία συλλέχτηκε, συνάγεται ότι υπάρχουν κατηγορίες μισελέδων που εν μέρει αλληλοτεμνούνται και διακρίνονται: ως προς την χρονική περίοδο, το θέμα τους, τη δομή τους, την προτίμησή τους κατά κοινωνική κατηγορία (φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη).

Ως προς τη χρονική περίοδο, οι μισελέδες διακρίνονται σε παλιούς, νεότερους και σύγχρονους. Οι παλιοί μισελέδες που έχουν χαθεί ή χάνονται-όλο και πιο σπάνια τους ακούς- είναι εκείνοι της μετάδοσης γνώσης και των αξιών της αγροτικής ζωής, εκείνοι δηλαδή που έπαιζαν το ρόλο κώδικα εμπειρικής γνώσης και συμπεριφοράς στην παλιά, παραδοσιακή, αγροτική κοινωνία. Οι νεότεροι σχετίζονται με τις έντονες αντιθέσεις της κοινωνικής δομής στα πλαίσια της όξυνσης των αντιθέσεων κατά την περίοδο 1940-1970 (Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, μεταπολεμική-μετεμφυλιακή περίοδος). Σύγχρονοι μισελέδες είναι εκείνοι που σατιρίζουν την αφέλεια του χωριάτη, που πάει στην πόλη, σκωπτικά ανέκδοτα για τον τύπο του καθυστερημένου τσοπάνου, καθώς και ανέκδοτα από τη σύγχρονη τουριστική πραγματικότητα (βασίζονται σε

λογοπαίγνια, παραφθορές λέξεων κλπ.). Σύγχρονοι μισελέδες μπορούν να θεωρηθούν και τα ανέκδοτα που κυκλοφορούν ιδιαίτερα μεταξύ των νέων. Πολλά από αυτά ενσωματώνουν παλιά υλικά, πετυχαίνοντας γελιοποιήσεις και απομυθοποιήσεις με σουρεαλιστικά ξεκαρδιστικά αποτελέσματα, π.χ. το ανέκδοτο του Δημητρώ Παπαλή, «Ε, Νικολέλ' (ι), πού 'ν ι μπαμπάς σ' ;» (βλ. ΠΑΡ / ΜΑ, αρ.141)

Η κατηγοριοποίηση των μισελέδων με βάση τη χρονική περίοδο είναι αρκετά συμβατική, αφού από τη μια, παλιοί και «διαχρονικοί» κατά τεκμήριο λαϊκοί μύθοι και παραδόσεις, παραλλάζουν, για να εξυπηρετήσουν σύγχρονες λειτουργίες π.χ. η παμπάλαια λαϊκή παράδοση με το χάρο και τα καντήλια (βλ. ΠΑΡ/ΜΑ Μισελές αριθ, 11), ενώ από την άλλη, σύγχρονες ανέκδοτες ιστορίες χρησιμοποιούν το καλούπι μιας παραδοσιακής λαϊκής αφήγησης με ίδιο νοηματικό πυρήνα, για να εξυπηρετήσουν σύγχρονες ανάγκες έκφρασης, π.χ. ο μισελές «πρέπει να μπορείς» (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ, αρ. 26) είναι σύγχρονος μισελές, βασισμένος στο λαϊκό λεσβιακό παραμύθι «Οι δύο αδελφές» (Ζούρου, 1980: 61-62). Αυτή άλλωστε είναι και η διαδικασία που κυρίως χαρακτηρίζει το μισελέ ως ιδιαίτερο είδος λαϊκής αφήγησης και όχι τόσο κάποια ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία. Υπάρχει στη συλλογική μνήμη, ένα σώμα – παρακαταθήκη, πολυποίκλων λαϊκών αφηγήσεων, (παραμύθια, λαϊκές παραδόσεις, ιστορίες του Χότζα, «Χιακά ανέκδοτα σκωπτικά»(Βίου, 1932: 464-86), μύθοι του Αισώπου, ανέκδοτα κα.), το οποίο εμπλουτίζεται και μεταλλάσσεται μέσα στο χρόνο και από το οποίο αντλούν μοτίβα αυτοσχεδιάζοντας πάνω σε παλιά πατήματα.

Ως προς το θέμα τους οι μισελέδες μπορούν να διακριθούν σε 10 κατηγορίες, ανάλογα με το κεντρικό μοτίβο ή τον κεντρικό τους

ήρωα. Πολλοί από αυτούς μπορούν να ενταχθούν σε παραπάνω από μια κατηγορίες:

-Αγροτικοί, της δουλειάς, του μόχθου, της εκμετάλλευσης του χωρικού (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 1, 2, 3, 6, 45, 46, 47).

-Σάτιρα της χωριάτικης αφέλειας⁶⁹ του χωρικού που πάει στην πόλη, του τσοπάνου, του αφελή κοντοχωριανού ή και συγχωριανού, του « Γιάννη», του Χιώτη (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 31, 32, 33, 34, 35, 48, 49, 53, 54)

-Σάτιρα του κλήρου (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 19, 20, 21, 22, 23).

-Οικογενειακές σχέσεις (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 24, 25, 28, 29).

-Σχέσεις των φύλων, η γυναικεία εξυπνάδα, γυναίκα διάβολος-πειρασμός (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 27, 38).

-Σεξουαλικότητα (μοιχεία- ομοφυλοφιλία -χήρες), (βλ. ΠΑΡ /ΜΑ μισελέδες αριθ. 4, 26, 30)

-Φτώχεια-πεινά -σκατολογία, (βλ. ΠΑ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 63, 66, 68, 71-79).

-Του χάρου (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 11, 12).

-Ιστορίες του Χότζα, (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 39, 40, 41, 42).

-Ανέκδοτα (βλ. ΠΑΡ/ ΜΑ μισελέδες αριθ. 5, 138, 139, 140, 141).

-Διάφοροι άλλοι (βλ. ΠΑΡ /ΜΑ μισελέδες αριθ. αριθ. 8, 10, 37, 38, 43, 44, 50, 51, 52).

Ως προς την προτίμηση του μισελέ κατά κοινωνική κατηγορία (φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη) και με βάση όσα θα αναφερθούν πιο αναλυτικά, μπορεί κανείς να διακινδυνεύσει μια γενίκευση: Οι γυναίκες

⁶⁹ Στους πρόσφατους κυρίως μισελέδες που χρησιμοποιούνται για να συγκρίνουν το παρελθόν με το παρόν, το παλιό με το καινούριο.

προτιμούν τους μισελέδες που αναδεικνύουν την υπεροχή του φύλου τους, τη μύηση στην κοινωνική γνώση και συμπεριφορά. Οι άντρες προτιμούν τους μισελέδες που αναδεικνύουν τις τις κοινωνικές αντιθέσεις και αντιπαλότητες καθώς και τους μισελέδες με σεξουαλικό και ευτράπελο περιεχόμενο. Οι νέοι προτιμούν τις αφηγήσεις που βασίζονται κατεξοχήν στο χιούμορ, την ειρωνεία και τη σάτιρα και αναδεικνύουν τις αντιθέσεις μεταξύ παλιάς και νέας γενιάς, παλιάς και νέας νοοτροπίας, καθώς και τις αντιθέσεις «ξένου» και εγχώριου.

Μισελές, κοινωνική δομή και κοινωνική αλλαγή

Η προφορική παράδοση και ομαδική δημιουργία, οι μη εγγράμματες μορφές εκμάθησης και διάδοσης η αυτοσχεδιαστική ικανότητα στα όρια της παράδοσης είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά στις διαδικασίες παραγωγής του Μισελέ καθώς και ένας κοινωνικός χώρος με ποικιλία κοινωνικών ομάδων και στρωμάτων, παραδοσιακά περιθωριοποιούμενος στα πλαίσια της συνολικής κοινωνίας.

Η οργάνωση και χρήση του χώρου σε συνδυασμό με την οργάνωση της εργασίας και την ιεράρχηση της κοινωνίας καθόρισαν τους τρόπους δημιουργίας και διάδοσης των μισελέδων. Η διαδικασία δημιουργίας, διάδοσης και μετάπλασης του μισελέ είναι συλλογική και ανώνυμη, ανάλογη με το συλλογικό και ανώνυμο χαρακτήρα της προφορικότητας. Η διαδικασία συλλογικής λαϊκής δημιουργίας του μισελέ βασίζεται στον κανόνα της μίμησης, της επανάληψης και του αυτοσχεδιασμού. Υπαγορεύεται, από έναν αντίστοιχο τρόπο ζωής της συμβιωτικής ομάδας, βασισμένο στην επανάληψη εποχών, τόπων, κινήσεων και λόγων, μέσα σ' ένα σ' ένα μικρό σύμπαν, ένα σύνολο που κλείνει.

Στη διαδικασία αυτή της συλλογικής λαϊκής δημιουργίας, η πρώτη ύλη αντλείται από την καθημερινότητα. Τα λόγια, τα επεισόδια, τα γεγονότα, μεταδίδονται και αναμεταδίδονται, ζυμώνονται, πλάθονται, ανακυκλώνονται, μηρυκάζονται, από άντρες, γυναίκες, παιδιά, στους κοινούς τόπους συνάντησης και δουλειάς: στους καφενέδες, στην αγορά, στο σπίτι, στο «γειτονιό», στο σχολείο, στα τρίστρατα και στις γωνίες, στον κάμπο και στις μάντρες, την ώρα της δουλειάς και της ξεκούρασης στα μαγαζιά, στα στέκια, αντρικά και γυναικεία.

Κάποιοι άνθρωποι με δαιμόνιο χιούμορ (διακρίνονται οι καφετζήδες, μουσικοί και άλλοι επαγγελματίες «πιατσαλήδες») σχολιάζοντας και μεταδίδοντας στο καφενείο ή και σ' άλλους τόπους συνάντησης, επεισόδια της καθημερινής ζωής, σκαρώνουν την ιστορία. Από πολλούς άλλους η ιστορία επαναλαμβάνεται. Τα ατέλειωτα βράδια του χειμώνα, γίνονται οι δοκιμές, για να

σερβιριστεί η ιστορία σ' ευρύτερη παρέα και σε νέα πρόσωπα το καλοκαίρι. Προσθήκες, αφαιρέσεις, παραλλαγές, ανάλογα με το πρόσωπο που αφηγείται, την ομήγυρη, την περίσταση.

Υπάρχουν στο χωριό ορισμένοι άλλοι, λίγο «ελαφρήδες», λίγο «ξηλωμένοι», λίγο αφελείς ή γραφικοί, που τους πειράζουν. Το πείραγμα επαναλαμβάνεται με άπειρες παραλλαγές επί χρόνια. Τα αστεία επεισόδια που δημιουργούνται γίνονται αντικείμενα αφήγησης για καλοκαίρια και χειμώνες, άμα το φέρει η κουβέντα ή οι περιστάσεις. Ο Ν. Π. μπορεί να λείπει την ίδια ιστορία συνέχεια ένα καλοκαίρι ολόκληρο, σαν μια προετοιμασία για τη μία φορά που θα την πει πετυχημένα και σε ευνοϊκές περιστάσεις, προκαλώντας γέλια ατελείωτα στην παρέα. και εξασφαλίζοντας μια ένδοξη συνέχεια απανωτών επεισοδίων με τον ίδιο συνήθως ήρωα. Καθώς και μια ένδοξη κλιμάκωση του γέλιου που μερικές φορές φτάνει στον παροξυσμό.

Η επανάληψη στην πράξη κάποιων πειραγμάτων, στα οποία συμμετέχουν πολλοί, η πλατεία-σκηνικό, η παράσταση που επαναλαμβάνεται, τα πειράγματα που τυποποιούνται με την επανάληψη ή γεννούν αντιδράσεις- λόγος- αντίλογος- διάλογος- δημιουργούν γεγονότα και η ιστορία τους πλέκεται, μεταδίδεται στερεότυπα σχεδόν με τα χλίοειπωμένα, χλιακουσμένα λόγια, που 'χουν γίνει κοινό κτήμα και παράλληλα πλάθεται. Μέσα από τέτοιες επεξεργασίες διαμορφώνεται ένας μισελές.

Πολλές φορές αφετηρία του μισελέ είναι αυτοσχέδιες φάρσες, αναπαράσταση σκηνών της καθημερινής ζωής για γελοιοποίηση, θέατρο του δρόμου, του κάμπου, και του καφενέ. Ζωντανός караγκιόζης. Οι φιγούρες και οι κινήσεις τους θυμίζουν παραστάσεις αρχαίας κωμωδίας ή φιγούρες και κινήσεις του θεάτρου σκιών, π.χ. στήσιμο ολόκληρης παράστασης από τον Περόνη και άλλους, στο γιαλό, που παντρολογούσαν το Γαβρήλο. Μοιρασμένοι οι ρόλοι: ο προξενιτής, ο πεθερός, η αρραβωνιαστικιά, ο παπάς, οι θεατές. Αν η παράσταση πετύχει, αναμεταδίδεται στο χωριό, η φάρσα συνεχίζεται σε επεισόδια.

Ο Γαβρήλος, ήταν ένας αγαθός ερεσιώτης γύρω στα 75. Στα νιάτα του δούλευε στις μάντρες παραγωγής. «Είχε σύρει πολλή δουλειά», σήκωνε βάρη, ήταν πολύ δυνατός. Επειδή ήταν «λίγο ελαφρύς στο μυαλό», έμεινε μπεκιάρης. Ζούσε με την αδελφή του ανύπαντρη κι αυτή, που τον φρόντιζε. Οι αδυναμίες του ήταν το ποτό και τα μικρά κορίτσια, οι «λευτεροόδες». Οι δυο αυτές αδυναμίες είχαν

γίνει αιτία να τον πειράζουν στο χωριό και να του σκαρώνουνε φάρσες για να γελάνε. Φόραγε δυο παντελόνια και τα λεφτά τα 'χε στην τσέπη του μέσα παντελονιού, χλιοδυλωμένα μέσα σε κάλτσα , για να μην του τα πάρουν. Ήταν λένε μεγάλος τσιγκούνης.

Ο Γαβρήλος στα νιάτα του ήταν δεινός «πότης» και γλεντζές. Είχε προτίμηση στο «Αραβικό» ζειμπέκικο. Στα πανηγύρια, όταν μερακλωνόταν έσπαγε μπουκάλια μπύρα στο κεφάλι του. Έπινε και μέθαγε. Στον καφενέ του άδειαιζαν το κρασί στο στόμα από έναν τενεκέ με το χωνί. Κάποτε του 'βαλαν αντί για πιωτό ένα ανακάτεμα με πετρέλαιο και το ήπιε. Κι όλα αυτά για να γελούν! Σκληρότητα αλλά και δέος, θαυμασμός και περιέργεια.

Ο Γαβρήλος ήθελε σε κάθε γάμο να φιλάει αυτός τη νύφη, πριν ακόμα πάει ο γαμπρός στην εκκλησία. Στην αρχή του δίνανε λεφτά –κανα κατοστάρικο- τον πλήρωναν για να μη τη φιλήσει. Εκείνος αφού τα έπαιρνε, πώς τα κατάφερνε, φιλούσε και τη νύφη. Με τον καιρό άρχισαν να πιστεύουν ότι, αν δε φιλήσει ο Γαβρήλος τη νύφη, ο γάμος δε στεριώνει. Έτσι και τη φιλάει και παίρνει και το «μπαχτσίσου» του.

Ο Γαβρήλος ερωτευότανε τις μικρές και πολλοί τον παντρολογούσαν με τις κόρες τους από τα 10-12 τους χρόνια, για να διασκεδάσουν μαζί του. Έτσι, έχουν γίνει πολλά προξενιά με πολλές «λευτερούδες» του χωριού και ο Γαβρήλος έχει πολλούς «παρ' ολίγον» πεθερούς. Μέχρι και παραστάσεις γάμου γίνονταν στο Γιαλό. « Εκεί να ιδείς γέλια να γελάσεις!»

Ο Περόνης καθαρίζει μπάμιες μαζί μ' άλλους γέρους μπροστά στο μαγαζί του Λουκά. Κάθε πρωί μαζεύονται εκεί , πίνουν τον καφέ τους, καθαρίζουν μπάμιες για το μαγαζί, αργότερα πίνουν κανένα ουζάκι. Δίπλα από το μαγαζί, σ' ένα σπιτάκι μένει ο Γαβρήλος με την αδερφή του. Ο Γαβρήλος έχει βάλει στο μάτι την κόρη του Λουκά. Ξεμυτάει το πρωί με το μαστούνη του, τα στρογγυλά χοντρά γυαλιά του, το κάτασπρο κουρεμένο κεφάλι του, κάνει τη γύρα του, τον κερνούν κάνα ποτήρι και στήνεται στο αγνάντι. Ο Περόνης, αρχίζει το πείραγμα. Οι άλλοι σιγοντάρουν. Τον παντρολογούν με την κόρη του Λουκά. Ο Λ. παριστάνει τον πεθερό, του 'βαλε και βέρα.

“Τέλια να ιδείς να γελάσεις! Ο Περόνης ντύθηκε παπιάς και πάντρεψε το Γαβρήλο με την κόρη του Λουκά. Τον έρανε με ξύδι. Σαν αύριο, πάει ένας της παρέας με μαχαίρι να του ζητήσει τα λεφτά για την απόδειξη της εκκλησίας.

-Δος τα λεφτά βρε παλιάνθρωπε!

-Δος τα μπε, τα λεφτά! σιγοντάρει ο Περόνης.

Αυτός που να τα δώσει! Τέτοιοςτσιγγούναρος! Σηκώνει τη μαγκούρα:

-Ας του διάβουλου! Τά 'χε πει και κουρδίζόταν πιο εύκολα. Σηκώνει κι ο Περόνης τη δική του και τον φοβερίζει. Βλέπει τον αδερφό του Γαβρήλου να 'ρχεται. Αφήκε τις μπάμιες που καθάριζε και πηγαίνει στο Γαβρήλο:

-Έχεις πει; Άι να κοιμηθείς μουρέλι μ'! λέει και ξαναπιάνει τις μπάμιες.

-Ποιος τον πειράζει το Γαβρήλο;λέει ο αδερφός του ο Αλέκος... Με σένα τά 'χει Περόνη!

-Εγώ, δεν τον πείραξα! Οι ξένοι τον ποτίσανε κρασί και μέθυσε.»

Παρόμοιες σκηνές με πρωταγωνιστές το Γαβρήλο και τον Περόνη, επαναλήφθηκαν πολλές φορές το καλοκαίρι του 1991 στο μαγαζί του Λουκά και της Άννας στο Γιαλό. Πάνω στο Χωριό είχαν άλλο Γαβρήλο να πειράζουν, τον «Πρόεδρο Γαβρήλο».

Μια πραγματική ιστορία-φάρσα του Γαβρήλου, βρίσκεται στο μεταίχμιο του μισελέ. Είναι μια αφήγηση ενός ευτράπελου γεγονότος, από αυτά που στήνονταν σαν φάρσες, για να προκαλέσουν γέλιο και που λειτουργεί ως μισελές γι' αυτούς που την ξέρουν και την αναπαράγουν. Την ιστορία αυτή, την έχω ακούσει πολλές φορές στο καφενείο, από το Ν. Π., μουσικό, που ήταν παρών, με τη σχετική μίμηση της φωνής του Γαβρήλου:

«Μια φορά, γινόταν μίαν αρραβώνα μέσα σ' ένα σπίτι. Ταίριασε κι ο πατέρας της νύφης είχε τάξει την κόρη του στο Γαβρήλο. Κάποιος, του πρόφταζε το νέο. Το βράδυ, πάει ο Γαβρήλος στο σπίτι που γινόταν η αρραβώνα. Μέσα ήταν τα όργανα. Τρώγαν και πίνουν. Ανοίγει την πόρτα, μπαίνει.

Πώς καρφώνει το μάτι του το πουλί στο ποντίκι, έτσι κι ο Γαβρήλος κάρφωσε τη νύφη κι όρμησε να την αρπάξει...

Τον παίρνουν με τρόπο.. με καλοπάσματα, ο πατέρας της νύφης, οι άλλοι, και τον βγάζουν όξω. Κι έκανε μια βροχή! Έριχνε με το σιντζίμ¹. Τραβούν την πόρτα, βάζουν το μπαράντι² και τον κλείνουν απ' όξω.

Μέσα ζέστη, τραγούδια, φαγί, πιωτό, κι ο καημένος ο Γαβρήλος όξω, να βρέχεται. Άρχισε να χτυπά απελπισμένος την πόρτα και να φωνάζει :

« Γιατί πατέρα μου το 'κανες αυτό; Πατέρα, αυτό δεν το περίμενα από σένα! » «Κι ο πατέρας ήταν πιο νέος από αυτόν.»

Η ιστορία αυτή φυσικά κυκλοφόρησε σ' όλο το χωριό. Το «Γιατί πατέρα» εκτός από τη συγκεκριμένη ιστορία ανακαλεί και όλες τις άλλες που συνοδεύουν το Γαβρήλο. Μερικές φορές ηχεί σα σύνθημα για ν' αρχίσει το ρεπερτόριο του Γαβρήλου. Κι ο καθένας λέει ό,τι θυμάται, ότι έχει δει ή ότι έχει ακούσει, τα παλιά, τα πιο πρόσφατα μερικές φορές και τα εντελώς φρέσκα.

Η επανάληψη στις κινήσεις, τα πειράγματα, τις αφηγήσεις, είναι λες μια συνεχής πρόβα και προετοιμασία για να προκύψει «το πετυχημένο»: πείραγμα επεισόδιο, πλοκή, λόγος, αφήγηση, ιστορία. Μέσα από αυτή τη διαδικασία της επανάληψης κινήσεων, επεισοδίων, λόγων, πειραγμάτων, αφηγήσεων, (τυποποίηση, αποστήθιση, μετάδοση) γεννιούνται οι μισελέδες. Ένα «επιτυχημένο» επεισόδιο διαδίδεται αμέσως, έχει μεγαλύτερη δυναμική, αντέχει στο χρόνο. Με την επανάληψη και τη διάδοση ποικίλλεται και διαμορφώνεται σε μισελέ μετά από κατάλληλη επεξεργασία από στόμα σε στόμα. Στον καφενέ δοκιμάζεται και διαμορφώνονται οι παραλλαγές του.

Οι μισελέδες εμπλέκονται στα λεγόμενα, στην πιο πλατιά τους τουλάχιστον μορφή, κυρίως σε ώρεςσχόλης ή συλλογικής δουλειάς. Οι συνθήκες χώροι και οι συνθήκες είναι στη «μάντρα» (μαντρί) ή στο χωράφι, σε ώρα διακοπής από τη δουλειά που συνοδεύεται από καφέ, στο καφενείο ή στο «γειτόνεμα», στα γυναικεία, ή και μεικτά καφεδιάσματα, στις βραδινές επισκέψεις και βεγγέρες που γίνονται για οποιοδήποτε λόγο. Λέγονται στα πλαίσια του κοινωνικού σχόλιου («αχταγή) ή στο κουβεντολόι (μπαφίρα). Το ρεπερτόριο και το κλίμα αλλάζει, κατά κανόνα, ανάλογα με τους χώρους, το

¹ σιντζίμ' = τούρκ. λέξη που σημαίνει κορδόνι. «Έριχνε με το σιντζίμ'» σημαίνει ότι το νερό πέφτει σαν να το ρίχνεις με την κανάτα, συνεχόμενο.

² Μπαράντι = σύρτης που ασφαλίζει την πόρτα.

φύλο, την ηλικία. Στους ίδιους χώρους, συνθήκες και πλαίσια μορφοποιούνται αλλά και γεννιούνται.

Η αφήγηση του παρακάτω μισελέ εμπεριέχει τα πλαίσια και τη διαδικασία αναπαραγωγής αλλά και δημιουργίας του. Εμπεριέχει ακόμα και μια άποψη για το πώς «βγαίνουν» οι παροιμίες:

Συμβούλευε μια φορά, η μάνα την κόρη να προσέχει τι άντρα θα διαλέξει. Μέσα στις συμβουλές ήταν να προσέξει και την πεθερά. Έτσι της είτε και το σχετικό μισελέ, τον οποίο μου μετέφερε:

«Είχαν λείει μαζευτεί οι γυναίκες και έλεγαν τα παράπονά τους για την πεθερά τους. Λέγε η μια, λέγε η άλλη, τις έβριζαν. Μια απ' όλες, όταν έφτασε η σειρά της να μιλήξει, είτε: -Εγώ όμως, έχω καλή πεθερά! Αφού πια είπαν...έκαναν συμβούλιο κι αποφάσισαν ν' ανάψουν ένα φούρνο να πετάξουν τις πεθερές των όλες μέσα. Μόλις λοιπόν ανάψαν το φούρνο, εκείνη πό 'χε την καλή πεθερά λέει: -Δεν πετάμε μέσα τη δική μου πεθερά για προσάναμμα.

Κι έτσι ήβγε αυτό που λεν' « η πιο καλή πεθερά κάνει για προσάναμμα στο φούρνο!»

*

Με το πέρασμα του χρόνου, πολλοί μισελέδες λησμονιούνται, δημιουργούνται καινούριοι και άλλοι μετεξελίσσονται αλλάζοντας ρόλο. Ακούγονταν μέχρι χθες από το στόμα των γερόντων ιστορίες με ήρωες ιμάμηδες, βεζίρηδες, καδήδες, χανούμισσες κλπ. μπορεί να υποθέσει κανείς ότι πλήθος τέτοιοι μισελέδες ευδοκμούσαν στη σχετικά πρόσφατη ιστορικά εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας, ενώ σήμερα ακόμα κι αν είναι γνωστοί, δεν ακούγονται. Ωστόσο η επωνυμία «μισελές» παρέμεινε, αν και σήμερα δηλώνεται όλο και πιο σπάνια για να χαρακτηρίσει τις λαϊκές αφηγήσεις. Εξάλλου, στις σύγχρονες προφορικές αφηγήσεις κυριαρχούν τα ανέκδοτα των νέων, που χρησιμοποιούν όμως παραδοσιακούς τρόπους, τεχνικές και υλικά, για να απομυθοποιήσουν καταστάσεις και πρόσωπα με σουρεαλιστικά πολλές φορές αποτελέσματα, που προξενούν το γέλιο.

Ο «μισελές» αποτελεί συλλογική έκφραση κυρίως των κατώτερων αλλά και των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων της Ερεσού. Τα χαρακτηριστικά των στρωμάτων αυτών, είναι τα εξής:

- Η αγροτική τους προέλευση ή ιδιότητα.

- Σ' αυτά πιο συχνά συναντά κανείς τον προεξέχοντα ρόλο της γυναίκας στην οικογένεια καθώς και τη δύναμη της μητροπλευρικής συγγένειας, η οποία συγκροτεί ομάδες συνεργασίας, δίκτυα πληροφοριών, εστίες συναντήσεων («γειτονιό», «καφεδιάσματα» «μπαφίρω» και «αχταγή»). Τα μητρεστιακά δίκτυα συγγένειας αποτελούν τους μάντες διάδοσης των μισελέδων, που μεταβιβάζουν την κοινωνική μνήμη και τις αξίες από γενιά σε γενιά. Από το χώρο των αντρών, οι τσοπάνηδες συνήθιζαν παλιά να αφηγούνται μισελέδες στις μάντρες, στους καφενέδες σήμερα.

- Οι ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ νοικοκυριών, μεταξύ σογιών, αντιπαλότητα νοικοκυριού και συγγένειας. Τάση να εξουσιάζουν και να ελέγξουν κάθε νέο νοικοκυριό τα γυναικόσογα της νύφης και του γαμπρού, μητέρες, θείες και αδελφές, που στήνουν και τους γάμους.

- Έντονος διαχωρισμός γαμήλιας και σεξουαλικής σχέσης, γάμου και σεξουαλικότητας. Και η σεξουαλικότητα υποτασσόταν στο χρήμα. Ο γάμος είναι καρπός ανάγκης και συμβιβασμών τις περισσότερες φορές, πράγμα που εξηγεί εν μέρει την ανεκτικότητα στις εξωσυζυγικές σχέσεις («τον αγαπούσε πριν παντρευτεί»). Και για ένα άλλο λόγο: «τουλάχιστον τώρα πάνε γιατί κάνουν κέφι τον άλλο κι όχι με το ζόρ' στους αφεντάδες». Όσοι δεν είχαν αναγκάζονταν να δίνουν και τις γυναίκες τους στα αφεντικά. Από την άλλη υπήρχε σεξουαλική στέρηση και κτηνοβοσσία. («Ε, τώρα, να τα πούμε, εμείς γυναίκα δεν είχαμε δει πριν να πάμε στο στρατό. Οι πρώτες μας γυναίκες ήταν οι γαϊδούρες.» «Δε λογιάζεις το βλέμμα του πώς κοιτά; Εμ γυναίκα κοιτά εμ γελάδα, δεν ξεχωρίζε»).

- Η βαριά εκμετάλλευση και η κυριαρχία της ανώτερης τάξης, που αντλούσε τη δύναμή της από το μονοπώλιο της γης και του εμπορίου και ασκούσε την εξουσία της με αυθαιρεσία είχε σα συνέπεια την ανάπτυξη στις κατώτερες τάξεις ενός αμυντικού μηχανισμού στη συμπεριφορά, που χαρακτηρίζεται από επιφυλακτικότητα, καχυποψία, πονηριά, μερικές φορές δουλικότητα, διπλωματία, ευελιξία. Χαρακτηρίζεται από την αντίληψη ότι «η

τιμή έχει τιμή», π.χ. στο γάμο, (σε αντίστιξη με το «η τιμή τιμή δεν έχει».) Χαρακτηριστικά τα λόγια δύο μανάδων από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα: Λέει η μια που δεν άφηνε την κόρη της να ξεμυτίσει από το σπίτι «Φτωχοί είμαστε, περιουσία δεν έχει για να παντρευτεί μόνο την τιμή της έχει». Λέει και η άλλη, που η κόρη της γύρναγε με τον ένα και με τον άλλο: «Εγώ θα της το χρυσώσω και θα την παντρέψω». Χαρακτηρίζεται επίσης από τη διεκδίκηση και την υπεράσπιση του ατομικού συμφέροντος με όλα τα μέσα. Μια έντονα συναλλακτική νοοτροπία με στόχο τη μέγιστη δυνατή αξιοποίηση κάθε ευκαιρίας. Μεγάλη ποικιλία τρόπων στον αγώνα για επιβίωση, για κοινωνικά οφέλη (κοινωνική αποδοχή, καταξίωση, γόητρο). Αντιπαλότητα προς την κυρίαρχη τάξη και τις αξίες της, ανάπτυξη άλλων, πολλές φορές αντίταλων αξιακών συστημάτων. Αμφισβήτηση του κυρίαρχου κώδικα κοινωνικών αξιών καθώς και κάθε κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας (αφεντικά, κλήρος)

Η ερεσιώτικη κοινωνία αποτυπώνεται στους μισελέδες, εγγράφει σ' αυτούς τις δικές της σχέσεις, τις δικές της αξίες και τις δικές της αντιθέσεις (Κιουρτσάκης, 1985: 310), π.χ. στο μισελέ «όταν ο θεός μοίραζε τα χωράφια ...» - «μύθο γένεσης»³ (Παράρτημα, μισελές αριθ. 1) της σύγχρονης Ερεσού- έχει εγγραφεί η αγροτική δομή ως κυρίαρχη δομή της τοπικής κοινωνίας, το σύστημα ιδιοκτησίας, η κοινωνική διαστρωμάτωση, το γεγονός ότι η γη αποτελεί υπέρτατη αξία, η σχέση πλούσιων και φτωχών. Στο μισελέ εξισορροπείται η οικονομική ανισότητα με την «άνωθεν» νομομοποίηση της κλεισιάς.

Στους «σκατολογικούς» μισελέδες (Παρ/τημα, μισελέδες αριθ. 7 και 34), τα «σκατά» που προορίζονται για τροφή των πλούσιων είναι η απάντηση των φτωχών- του κοινωνικού «κάτω»- στην απληστία των πλούσιων- του κοινωνικού «πάνω». Το «κάτω» και το «πάνω» στο κοινωνικό σώμα αντιστρέφονται με υποβιβασμό του «πάνω» και προβιβασμό του «κάτω» (Κιουρτσάκης, 1985: 125-127). Τα «σκατά», προϊόν του σωματικού «κάτω», προβιβάζονται σε τροφή των πλούσιων, ενώ το στόμα τους, σωματικό «πάνω», υποβιβάζεται σε πισινό.

³ Εδώ αξίζει να σημειωθούν δύο σχόλια για το μύθο: Όταν κάποιος σχολίασε: «Ο περόνης ούλο αστεία ήλεγε», ένας άλλος είπε ότι πίσω από αυτό το αστείο υπάρχει η πραγματική ιστορία του πατέρα του Πλούταρχου Χατζησάββα (πρώην φορτοεφορτωτή και διαδοχικά καφετζή και περιπτερά ως το 2002 στην πλατεία του χωριού), που ήταν πρόεδρος στα «ανταλλάξιμα». Αυτός ζούσε με σύκα και ρακί. Αν του έδινες κάνα σύκο και τον κέρναγες κάνα ρακί, σου έβρισκε το καλύτερο κτήμα. «Όταν αυτός έδινε, εγώ ήμουνα για σαλιάτσου» είπε κάποιος. Πιθανώς τότε σκαρώθηκε ο μισελές, από το «Περόνη», χρησιμοποιώντας ίσως κάποιο καλύτερο υλικό.

Όταν ο πλούσιος- το «πάνω»- τρέφεται από το μόχθο του φτωχού- το «κάτω»-, η ανισότητα αποκαθίσταται σε συμβολικό επίπεδο με το λόγο, με την αντιστροφή της αντίθεσης. Είσαι δηλαδή ό,τι τρως.

Στους δύο αυτούς μισελέδες, που βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα, είναι αξιοπρόσεκτο πώς η μεταφορά ουσιαστικά είναι ή εξελίσσεται σε κυριολεξία.⁴ Στον μισελέ αρ. , το χώμα που λιώνει από τη βροχή, είναι από τις «χωματοβωλάδες» του κάμπου, ενώ τα «σκατά» που λιώνουν, ήταν τα περιτώματα ανθρώπων και ζώων που σύμφωνα με διηγήσεις, αφθονούσαν στον κάμπο και όταν έβρεχε διαλύονταν και ζυμώνονταν με τη λάσπη. Από την άλλη, στον μισελέ αρ. 34, η μεταφορά εξελίσσεται σε κυριολεξία στη φράση του Πλουπ «Ε, αφού θες να φας από μένα ένα τενεκέ σκατά, φάτον! »

Πολλοί Ερεσιώτες, μέσης ηλικίας είχαν κάνει παραγοί και υπηρέτριες σε πλούσιους. Έχουν ένα πηγαίο χιούμορ, καταλυτικό, ανατρεπτικό, σαρκαστικό, ένα έντονα καραγκιοζίστικο στοιχείο. Στοιχεία του θεάτρου σκιών έρχονται και επανέρχονται: οι κούλες και τα ντάμια/ σεράγια και καλύβια. Όταν πέφτει το βράδυ η σκηνή της πλατείας φωτίζεται. Μία - μία προβάλλουν οι φιγούρες και παίρνουν τις θέσεις τους στους καφενέδες. Αρχίζουν οι ιστορίες της ημέρας, τα σχόλια και τα λόγια, ιστορίες καινούριες που ζυμώνονται με τις παλιές. Κύριο στοιχείο η αντιστροφή του κοινωνικού «πάνω – κάτω». Οι μισελέδες που ακούς σ' αυτούς τους αντρικούς χώρους καθώς και οι κουβέντες μέσα στις οποίες εμπλέκονται, αφορούν στη σεξουαλικότητα, στην κοινωνική ανισότητα , τη φτώχεια και την ένδεια του παρελθόντες, την κλεψιά την ψευτιά, την πονηριά, την πείνα και έχουν απαραίτητα το στοιχείο του χιούμορ και του γέλιου, της καυστικής σάτιρας. Πρωταγωνιστές οι «πιατσαλήδες», μια διαταξική-διαστρωματική κατηγορία, όλων των ηλικιών, που συχνάζει στα μαγαζιά της πλατείας αλλά και της «Φόνισσα», στις διάφορες δηλαδή κοινωνικές πιάτσες (εργάτες, εργολάβοι, ξυλουργοί, τσοπάνηδες, συνταξιούχοι, μεταφορείς, μουσικοί, παλιοί καφετζήδες, κλπ.) Ανάμεσα σε αυτούς, περισσότερες ιστορίες γνωρίζουν

⁴ Αυτό οφείλεται στην εξοικείωση των ανθρώπων με τα περιτώματα και φαίνεται και σε άλλες τοπικές παροιματικές εκφράσεις, όπως: “Φάε σκατά και πες νερό να δεις τα’ αγάπης τον καίμο” , “Εκεί που καθόσουνα καλά πώς πήγες βρε να χέσεις, να γκρεμιστείς μες τα σκατά να πέσεις.” , “ Δε χέζει για να μη φάει”(=είναι σπάγγος).“Τόσο ταγγούνης είναι που το σκατό του ξεραίνει” , “Τα ξερά σκατά δεν κολλουν στον τοίχο” κά.

οι παλιοί καφετζήδες, καθώς και οι λαϊκοί οργανοπαίκτες, οι οποίοι έχουν και ιδιαίτερη ικανότητα στην αφήγηση και στη μίμηση.

Οι κοινωνικές κατηγορίες που κατά κανόνα γνωρίζουν και χρησιμοποιούν μισελέδες διακρίνονται για την συνοχή τους. Είναι η κατηγορία των τσοπάνηδων και των γυναικών (τα γυναικεία καφενεύα ανθούν, βασισμένα στις σχέσεις γειτονίας και συγγένειας). Οι πιατσαλήδες και οι τσοπάνηδες είναι δύο αντρικοί κύκλοι που τέμνονται, ενώ επικοινωνούν και οι δύο στο σπίτι και τροφοδοτούν το χώρο των γυναικών και των παιδιών. Εδώ θα ήθελα να παρατηρήσω ότι οι αφηγητές χρησιμοποιούν διαφορετικούς μισελέδες ο καθένας, δεν γνωρίζουν ή δε χρησιμοποιούν όλοι τους ίδιους και φαίνεται να έχουν μια δική τους παράδοση ή αφηγούνται με διαφορετικούς τρόπους κοινά γνωστούς μισελέδες. Αυτό σημαίνει ότι κάθε κοινωνικό στρώμα, κατηγορία ή συγγενιακή ομάδα, γνώριζε και δημιουργούσε διαφορετικούς μισελέδες ή έκανε διαφορετική επιλογή και εκφορά των κοινώς γνωστών μισελέδων καταλήγοντας σε διαφορετικό συμπέρασμα και εκφράζοντας διαφορετικές αρχές, αξίες, στάσεις κλπ. για να εξυπηρετήσει την κοινωνική συσπείρωση και άμυνά της.

Μισελέδες με διδακτικό χαρακτήρα έχω ακούσει κυρίως από γυναίκες, που ανήκουν στο μεσαίο κοινωνικό στρώμα των «νοικοκυρηδων», στο χώρο του σπιτιού και της οικογένειας. Σκοπός τους η κοινωνικοποίηση των παιδιών με τη μύησή τους στα μυστικά των σχέσεων και στους κοινωνικούς κώδικες συμπεριφοράς.

Μισελέδες με τολμηρό σεξουαλικό περιεχόμενο λένε οι άντρες μεταξύ τους στον καφενέ, αλλά και -όταν συμβεί- σε παρέες με γυναίκες.

«Στρογγυλά» (=αθυρόστομα), τα λένε και ορισμένες γυναίκες, μεγάλης κυρίως ηλικίας, που έχουν το «χάρισμα» να κάνουν τις άλλες να γελούν, σε γυναικεία κυρίως περιβάλλοντα (καφεδιάσματα, ομαδικές γυναικείες δουλειές, προσκυνήματα κ.α.)

Ανέκδοτα και λογοπαίγνια τύπου μισελέ, με θέματα που αφορούν κυρίως στις σχέσεις ντόπιων και ξένων τουριστών, συνηθίζονται ανάμεσα στους νέους. Σ' αυτά χρησιμοποιούνται παραδοσιακοί τρόποι, τεχνικές και υλικά, για

να απομυθοποιηθούν καταστάσεις και πρόσωπα, με σουρεαλιστικά πολλές φορές αποτελέσματα, που προξενούν το γέλιο.

Ο διαχωρισμός των χώρων και των εποχών αντιστοιχεί σε ηλικιακούς και φυλετικούς διαχωρισμούς. Η πλατεία στο Πάνω χωριό, εξακολουθεί να είναι επικράτεια των υπέργηρων και των συνταξιούχων, των ξενύχτηδων και των μεπκρήδων αλλά και χώρος για «αλισβερίσι». Στα καφενεία και τις καφετέριες του Κάτω χωριού, στη «Φόνισσα», συχνάζουν οι νέοι και οι μαστόροι. Στις καφετέριες γίνεται αποδόμηση της παλιάς κατάστασης και η προσαρμογή στη σύγχρονη εποχή. Εκεί η σάτιρα της βαριάς ερεσιώτικης γλώσσας και των παλιών ηθών που αντιπροσωπεύει ο τύπος του τσοπάνου. Εκεί η αποδόμηση του μισελέ και η υποκατάστασή του με μορφές πιο ευέλικτες και θνησιγενείς, όπως το ανέκδοτο και το λογοπαίγνιο. Εκεί το χημικό εργαστήριο, όπου το ανέκδοτο δρα ως καταλύτης που ξεχωρίζει τα δικά από τα ξένα αλλά και τα συνταιριάζει σε πρωτότυπες συνθέσεις: Ήρωες οι ντόπιοι νεαροί μπακάληδες και τα γκαρσόνια από τη μια, οι τουρίστριες και οι τουρίστες από την άλλη :

Κυκλοφορούν σαν ανέκδοτα οι πιο κάτω διάλογοι:

Τουρίστρια ρωτάει γκαρσόνι: - Ντου γιου σπηκ ίνγκλις; Και εκείνος απαντάει: -Εγώ δεν έχω σπικ' στην Ερεσό και θα 'χω στην Αγγλία;

Τουρίστρια μπαινει στο μπακάλικο και δείχνοντας τα καρύδια λέει:- Πουντς; Και αυτός της λέει: -Νατ'ς!

Ερεσιώτικος χαιρετισμός σε ξένο: «Χάιντουγιουρούκ;»- από τον εγγλέζικο χαιρετισμό και το «γιουρούκου» (= μικρασιατικό φύλο που έρχονταν στο νησί από απέναντι και ξεχέρσωνε τα πεύκα για να φυτευτούν ελιές. Συνώνυμο του καθυστερημένου πολιτισμικά).

Σάτιρα και αυτοσάτιρα. Τη θέση των τσοπάνων στους νεότερους μισελέδες πήραν οι τουρίστες ως αντικείμενα σάτιρας αλλά η σάτιρα αυτή όπως και η παλιότερη είναι αμφίσημη. Αυτοί που σατίριζαν το μπάρμπα- Βασίλη που δεν μπορούσε να κατοικήσει, γιατί του θύμιζε η τουαλέτα της Αθήνας «μπαρμπεριό» (μισελές αρ.49, ΠΑΡ / ΜΑ) αυτοί οι ίδιοι κατορούσαν έξω, πάνω σ' ένα ντουβάρι, λίγο πριν μπουν σε σπίτι που είχε καμινέ. Προφανώς είχαν την ίδια δυσκολία με τον μπάρμπα-Βασίλη που σατίριζαν.

Οι περισσότεροι μισελέδες όπως και τα ανέκδοτα περιέχουν αμφισημία και διαλεκτικότητα, που αντιστοιχεί στις διάφορες όψεις της ίδιας της ζωής από την οποία αντλούν το υλικό τους. Από την άλλη, με βάση την Προφορικότητα, οι διάφορες κοινωνικές ομάδες μπορούν να τους διαπλάθουν δίνοντάς τους διάφορα ηθικά διδάγματα, κατευθύνσεις κλπ. Ο Μ. Μερακλής στον πρόλογο του στα «Λεσβιακά Παραμύθια» της Φρόσως Ζούρου (Ζούρου, 1978: 7-8) παρατηρεί ότι ο «ορθολογισμός» που χαρακτηρίζει γενικά το ελληνικό παραμύθι, υπάρχει με ξεχωριστή έμφαση στη λεσβιακή σκέψη και ζωή και διαπιστώνει μια έντονη τάση εξορθολογισμού στην εξέλιξη του λεσβιακού παραμυθιού, που φαίνεται στην αύξηση των «ρεαλιστικότερων» κειμένων, τα οποία ονομάζει «νουβέλες», και «ευτράπελες διηγήσεις» καθώς και στην προϊούσα διάβρωση των λεσβιακών μαγικών παραμυθιών. Η εξέλιξη αυτή του λεσβιακού παραμυθιού, με τη ζωντάνια του, την ποικιλία και τη συνύπαρξη πολλών μορφών λαϊκής αφήγησης, αντιστοιχεί στην τοπική κοινωνική εξέλιξη από μια αρχαϊκή σε μια σύγχρονη εποχή, που χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη εποχών, κοινωνικών συστημάτων και την κοινωνική ποικιλία και πολυπλοκότητα.

Στους μισελέδες εγγράφεται η ιεραρχική και καταταμημένη κοινωνική δομή της Ερεσού με τις αντιθέσεις της-ταξικές, μεταξύ φύλων και ηλικιών, στα πλαίσια της οικογένειας και της συγγένειας (μεταξύ αδερφών, μεταξύ πεθεράς-νύφης κλπ., π.χ μισελέδες αρ. 28, 24, 25 βλ. Παράρτημα)

Εγγράφονται οι κοινωνικές διχοτομίες και αντιπαλότητες μεταξύ πλούσιων και φτωχών, αφεντάδων και δούλων, αστών και χωρικών, ξύπνιων και αφελών, του καινούριου και του παλιού, του ξένου και του τοπικού. Εξάλλου ο μισελές παρακολουθεί την καταταμημένη κοινωνική δομή. Αν και ένα βασικό σώμα μισελέδων είναι κοινώς γνωστό (κυρίως οι πιο παλιοί μισελέδες), δεν είναι όλοι οι μισελέδες γνωστοί σε όλους. Κάθε κοινωνική κατηγορία δημιουργεί, χρησιμοποιεί, προτιμά, επιλέγει διαφορετικούς μισελέδες από τις άλλες. Εξάλλου, η επιλογή και η χρήση τους διαφοροποιείται ανάλογα με τα κοινωνικά περιβάλλοντα και την συγκυρία, δείχνοντας τις αντιθέσεις της κοινωνικής δομής. Από την άλλη ο μισελές επηρεάζεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Όπως έχει αλλού σημειωθεί, επηρεάζεται από τις δομικές συνθήκες- ηλικία, φύλο, τάξη –

αλλά δέχεται και άλλες επιρροές (εξαστισμός, τουρισμός, κράτος), που αλλάζουν τη δομή του.

Οι ποικίλες κοινωνικές ομάδες - ράκη της παλιάς κοινωνικής δομής- και νέες υπό διαμόρφωση- συγκροτούν μια ρευστή, συνεχώς διαμορφούμενη κοινωνική δομή που αντιστοιχεί πλήρως με τη ρευστότητα, την ελαστικότητα και την αμφισημία του μισελέ. Στη δομή και στο περιεχόμενό των μισελέδων αποτυπώνεται η κοινωνική δομή με τις αντιθέσεις-αντιφάσεις της και τις διαφορετικές αξίες της. Εδώ μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι στους νεότερους μισελέδες, καταγράφονται άμεσα οι κοινωνικές αντιθέσεις και η ταξικότητα. Στους πιο παλιούς η ταξική αντιπαράθεση υπονοούνταν δε δηλώνονταν έτσι άμεσα.

Η κοινωνία της Ερεσού χαρακτηριζόταν και χαρακτηρίζεται από την έντονη κοινωνική κατάτμηση: διαχωρισμοί, αντιθέσεις και ανταγωνισμοί μεταξύ κοινωνικών στρωμάτων, σογιών, οικογενειών, ηλικιακοί, φύλου, πολιτικοί και κομματικοί, μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, με διαφορετικό βαθμό εντοπιότητας. Το τοπικό κοινωνικό μωσαϊκό έχει καταγραφεί στην κοινωνική δομή προσδίδοντάς της μια πολλαπλότητα που γεννά ένα συνεχή διάλογο με το διαφορετικό. Προϊόν αυτού του διαλόγου είναι ο Μισελές. Δεν υπήρξε στο παρελθόν, αλλά ούτε και σήμερα είναι, προνομιακό είδος μιας κάστας. Γι' αυτό και αποτελεί ένα μέσο επικοινωνίας μεταξύ των τάξεων, ένα εργαλείο-όπλο για χρήση, στα χέρια όλων, και λόγω της αμφισημίας του και επειδή υπάρχει αποδοχή και κατανόηση από όλους της ταξικότητας της κοινωνίας.

Σ' αυτά τα πλαίσια, η επιβίωση και η αναπαραγωγή της τοπικής κοινωνικής ταυτότητας, δε στηρίζεται σε κάποιες αξίες ή αρχές ζωής κοινά αποδεκτές, αλλά στους διαφορετικούς τρόπους θέασης της ζωής, στην ικανότητά της κοινωνίας να αναπτύσσει μηχανισμούς (τρόπους) για να εξισορροπεί τις αντιθέσεις και να εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή. Ο Μισελές είναι ένας τέτοιος μηχανισμός στην ιεραρχημένη και κατατμημένη κοινωνική δομή. Είτε ως εργαλείο ανατροπής των καθιερωμένων, είτε ως μέσο εκτόνωσης των εντάσεων, άμβλυνσης και εξισορρόπησης των αντιθέσεων, γίνεται το συνδετικό υλικό που συνδέει ετερόκλητα στοιχεία, διαφυλάσσοντας τη συνοχή της τοπικής κοινωνίας και εξυπηρετώντας την ανάγκη της για επιβίωση. Το ρόλο αυτό εξυπηρετεί η

ελαστικότητα, η δυνατότητα προσαρμογής του στις περιστάσεις και η αμφισημία του, που όπως έχουμε επισημάνει, αποτελεί δομικό του χαρακτηριστικό.

Στον παρακάτω παράδειγμα, εκτός από την καταγραφή της κοινωνικής δομής μπορεί κανείς να διακρίνει την αντιμετάθεση του «πάνω» και του «κάτω», την αντιστροφή και ένωση των αντιθέτων καθώς και πώς λειτουργεί η αμφισημία του μισελέ μέσα από τις παραλλαγές του.

Τον παρακάτω μισελέ τον άκουσα στο καφενείο (Απρίλιος 1992), την ώρα που ο Αρίστος, μάζευε τα σκουπίδια στην πλατεία της Ερεσού. Ο Αρίστος είναι ένας πολύ φτωχός με μια οικογένεια με δέκα παιδιά. Δουλεύει άμα τύχει κανένα μεροκάματο - «...δεν πολυαγαπά βέβαια τη δ'λειά» - και κλέβει τη νύχτα τους μπαχτσέδες, τα χωράφια -μπάλες τριφύλλι, σύκα- και τα πουλάει την ημέρα. Το καλοκαίρι, συνήθως κυκλοφορεί στην παραλία μ' ένα καλάθι σύκα, που τα πουλάει στους τουρίστες.

Πριν από την αφήγηση του μισελέ γίνονταν σχόλια, με διάθεση κριτική και περιττικτική, ως συνήθως, για την κίνηση στην πλατεία, από ντόπιους θαμώνες του καφενέ. Κάτι έλεγαν για τον Αρίστο και γέλαγαν. Κάποιος βρίσκοντας το κοινό μέτρο (εξαιτίας και της παρουσίας μου), σχολίασε: «Οι πλούσιοι τα τρυγάνε την ημέρα κι οι φτωχοί τη νύχτα». Αφού έγιναν οι απαραίτητες συστάσεις για το βίο και την πολιτεία του Αρίστου ακολούθησε η αφήγηση του μισελέ.

«Όταν ο θιος μοίραζε τα χωράφια έβρεξε. Οι φτωχοί πήγαν να μαζέψουν σαλιάτσοι κι έμειναν οι πλούσιοι. Έτσι ο Χριστός μοίρασε τα χωράφια στους πλούσιους. Γυρίσαν οι φτωχοί απ' τις σαλιάτσοι, λένε:

- Τι έκανες βρε Χριστέ; Έδωσες τα χωράφια στους πλούσιους,, σε μας δεν έδωσες;

Ε, τι να κάνει κι ο Χριστός..., λέει:

- Οι πλούσιοι να τα 'χουν και να τα τρυγάνε την ημέρα κι οι φτωχοί την νύχτα».

Την παραλλαγή του παραπάνω μισελέ την άκουσα πάλι στο καφενείο από τον Ν. Π. το καλοκαίρι του 1995. Ο Ν. Π. μικρασιάτης από καλοστεκούμενη οικογένεια, αλλά, λόγω κοινωνικών και οικογενειακών πλοκών, ακτήμονας και με χαμηλό εισόδημα, έχοντας συνείδηση της κοινωνικής του θέσης και αριστερή

πολιτική τοποθέτηση, έδωσε χαριτολογώντας αυτή την ερμηνεία στην κοινωνική του θέση: «όταν μοίραζε ο Θεός τα χωράφια, εμείς οι φτωχοί είμαστε για σαλιάτσου».

Ακολούθησε ομισελές:

«Πλεγε γι Περόνης:

Όταν μοίραζε ο Θεός τα χωράφια και πέρασε από δω Χριστός, εμείς οι φτωχοί είμαστε για σαλιάγγι και τα μοίρασε στους λίγους που ήβρε. Όταν πα γυρίσαμε, είχαν απομείνει λίγα. Τα πήρασι λίγοι κι αυτά κι οι πολλοί μείνασι χωρίς τίποτα.

-Δος μας κι εμάς βρε Χριστέ! Τι θα γίνει, εμείς δε θα πάρομε;

-Αυτοί, λει θα είναι την ημέρα, για να τα τρυγάνε και σεις τη νύχτα, για να κλεύγιετε.

Ι Περόνης πλια ούλο αστεία ήτανε!»

Στον παραπάνω μισελέ καταγράφεται το γαιοκτητικό καθεστώς, τα τρία κοινωνικά στρώματα, η συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια, η ένδεια των πολλών, η ύπαρξη μιας ισχυρής μεσαιάς τάξης μικροϊδιοκτητών. Γίνεται ανακατανομή του πλούτου και εξισορρόπηση της κοινωνικής ανισότητας με την κλεψιά, που καθαγιάζεται από το θεό.

Ο καθένας αφηγήθηκε το μισελέ από τη δική του τη μεριά δίνοντας και διαφορετική σημασία. Στην πρώτη περίπτωση, κρίνοντας από τα συμφραζόμενα, ο μισελές μπορεί να σημαίνει ή ότι ο θεός εκτός από το νοικοκύρη αγαπά και τον κλέφτη (συμβιβαστική στάση) ή ότι δεν αγαπά μόνο το νοικοκύρη αλλά και το κλέφτη (αντιστροφή της αντίθεσης). Στη δεύτερη περίπτωση, κρίνοντας πάλι από τα συμφραζόμενα, σημαίνει μια ρεαλιστική αποδοχή της κοινωνικής ανισότητας.

*

Ο μισελές επηρεάζεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Σε περιόδους κοινωνικού μετασχηματισμού, όπως η περίοδος των τελευταίων χρόνων, αλλάζουν οι θέσεις και οι ρόλοι, εντείνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις, κινητοποιούνται μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής, εντείνεται η λειτουργία τους. Η χρήση των μισελεδων την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα,- δεκαετία ραγδαίας

Ο μισελές επηρεάζεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Σε περιόδους κοινωνικού μετασχηματισμού, όπως η περίοδος των τελευταίων χρόνων, αλλάζουν οι θέσεις και οι ρόλοι, εντείνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις, κινητοποιούνται μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής, εντείνεται η λειτουργία τους. Η χρήση των μισελέδων την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα,- δεκαετία ραγδαίας αλλαγής (αναδιάρθρωσης) των κοινωνικών δομών - είχε μια έξαρση που σήμερα έχει κοπάσει. Η έξαρση της αφήγησης των μισελέδων τη δεκαετία του 1990 εκδήλωνε και ενίσχυε την νέα οικονομική δομή, που διαμορφώθηκε με τις κρατικές επιδοτήσεις και την ενίσχυση της κτηνοτροφίας από το κράτος και την Κοινότητα, αλλά και την ανάπτυξη του τουρισμού. Δεν είναι τυχαίο το ότι τους περισσότερους μισελέδες και σε μεγαλύτερη συχνότητα, τους άκουσα τη δεκαετία του 1990.

Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι οι μισελέδες που επιλέγονταν και τα συμφραζόμενά τους (χώρος, άνθρωποι, περιστάσεις) έδειχναν τις αντιθέσεις και την αλλαγή της κοινωνικής δομής. Μισελέδες άκουσα στα καφενεία, από ανθρώπους που ανήκαν στα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα, αλλά κατείχαν τη μόρφωση της «πιάτσας» και είχαν περάσει σε άλλη ανώτερη κοινωνική κατηγορία. Η χρήση των μισελέδων στερέωνε συνήθως τη νέα τους θέση αντιστρέφοντας το πάνω-κάτω και εξισώνοντας. (π.χ. μισελές Σάββα Σκούρτσου). «Ανέκδοτα», πάνω στα πατήματα του μισελέ, κυκλοφορούν στις παρέες των νέων, τα καλοκαίρια, βγαλμένα τα περισσότερα από την καθημερινή πραγματικότητα. Αναδεικνύουν το σουρεαλιστικό στοιχείο, που προκύπτει από τον ξαφνικό συγχρωτισμό του «χωριάτη» με τον ξένο τουρίστα, τις σπίθες του γέλιου από τη σύγχυση και τις παρανοήσεις, που προξενούν οι αναπάντεχες συμπτώσεις της γλώσσας, (ομόηχες λέξεις: σπίκ'=σπίτι - speak, «-Nuts, nuts! - Πουντ'ς;» κλπ. και την «γελοία συνεννόηση», που συντελείται από αυτού του είδους την επικοινωνία.

Η αμφισημία των μισελέδων αυτών καθώς και ο διαφορούμενος συχνά, τρόπος εκφοράς τους είναι χαρακτηριστικά (σάτιρα –αυτοσάτιρα, σαρκασμός- αυτοσαρκασμός, αντιστροφή και ταύτιση των αντιθέτων: πάνω-κάτω, αφέντης-δούλος, γυναίκα-άντρας, παλιό-καινούριο, πόλη χωριό, ξένο- ντόπιο). Αυτοί αναφέρονταν κυρίως:

- Στη διαφορά πόλης-χωριού και τη διακωμώδηση της χωριάτικης αφέλειας.(κεντρικός ήρωας ο Μπάρμπα- Βασίλης ο «Κόμπος», ιστορίες το Κ. Γνήσιου και Ν. Παραλή)).

-Στην «αιχμαλωσία», τη φτώχεια και την καταπίεση εκ μέρους των «αφεντάδων»- πρόσφατες μνήμες και εμπειρίες των σημερινών γερόντων αλλά και χωρικών μέσης ηλικίας (μισελές του Σ. Σκούρτσου κ.α.)

-Στη σεξουαλικότητα (μοιχεία- ομοφυλοφιλία -χήρες)

-Σε ανέκδοτα για τουρίστες και ντόπιους.

Σ' αυτά ακριβώς τα θέματα επικεντρώνεται και η κοινωνική αλλαγή και αυτά κυρίως αφορούν :

- τον εκσυγχρονισμό και εξαστισμό του χωριού

-την κατάρρευση της παλιάς κοινωνικής και οικονομικής ιεραρχίας και τον επαναπροσδιορισμό θέσεων και ρόλων

-την επικοινωνία με το «ξένο», «το άλλο», που σήμερα επιτελείται κυρίως μέσω του της ανάπτυξης του τουρισμού

-τη φιλελευθεροποίηση των ηθών.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα που συντελείται, ουσιαστικά μετά από αιώνες, το πέραςμα σε μια νέα εποχή και ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, του οι ρυθμοί εξέλιξης και αλλαγών στην τοπική οικονομία και την κοινωνία έχουν επιταχυνθεί, ο μισελές πρωτοστάτησε μέσα στους καφενέδες και τις συντροφίες, για να «ιστορήσει» το παρελθόν και να αναμετρηθεί με το καινούριο, χρησιμοποιώντας τη σάτιρα και την αυτοσάτιρα, το σαρκασμό και τον αυτοσαρκασμό. Εκκληρώνοντας την αποστολή, να προσαρμόσει στις καινούριες καταστάσεις, ίσως να βρίσκεται στις τελευταίες του αναλαμπές φωτίζοντας τα καινούρια μονοπάτια με το σκληρό αλλά παρήγορο φως της παλιάς γνώσης, με τη σοφή και διαχρονική, τη λίγο «κυνική» αλλά πάντα «κριτική» σάτιρα. και το γέλιο.

Κι ενώ φαίνεται ότι χάνεται σαν «μισελές», δίνει τη θέση του στο ανέκδοτο, το «σχόλιο» και τις «αστείες ιστορίες», στις «πλάκες», τις «φάρσες», στην προφορική αφήγηση και αναμετάδοσή τους, στο χιούμορ και τη σάτιρα , πηγή ανεξάντλητη από όπου αντλούσε και ο ίδιος. Αφήνει δηλαδή πίσω τα στοιχεία από τα ποία και ο ίδιος είχε συντεθεί.

Συμπεράσματα

Ο ερεσιώτικος μισελές γεννήθηκε σε μια περιοχή και ένα γεωφυσικό χώρο που χαρακτηρίζεται από τη μεσογειακή ενότητα και πολυμορφία, από τη μεσογειακή ποικιλία και τις αντιθέσεις στο φυσικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τοπίο. Σε μια περιοχή ορίων, στο μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης, περιοχή συγκρούσεων και ξένων κυριαρχιών, με πολιτικό κατακερματισμό των τοπικών κοινοτήτων, όπου αναπτύχθηκε η διαπραγμάτευση, η συνδιαλλαγή με τον εκάστοτε επικυρίαρχο, παράλληλα με μια τοπική αυτοδύναμη συνείδηση. Γεννήθηκε στο «μέτωπο» μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών, και στα πλαίσια μηχανισμών που αναπαρήγαγαν την κεντρική δομή και το υπάρχον κοινωνικό σύστημα, εκτονώνοντας και εξισορροπώντας τις κοινωνικές αντιθέσεις. Μετεξελίχθηκε στην περιφέρεια του νεότερου ελληνικού κράτους, σε συνθήκες περιθωριοποίησης του λαϊκού πολιτισμού.

Ο ερεσιώτικος μισελές γεννήθηκε και εξελίχθηκε στα πλαίσια μιας αγροτικής προβιομηχανικής κοινωνίας με αστική ανάπτυξη. Μιας κοινωνίας που βασιζόταν σε ένα ασιατικό τύπο ιδιοκτησίας της γης και ένα αντίστοιχο τρόπο παραγωγής, που διατηρούσε τη μικρή ιδιοκτησία και προγενέστερα δίκτυα μητρεστιάκης συγγένειας. Μιας κοινωνίας μεικτής, συναποτελούμενης από ορθόδοξους και μουσουλμάνους με αντίστοιχα μεικτή κουλτούρα. Γεννήθηκε και αναπτύχθηκε σε μια κοινωνία με έντονη διαστρωμάτωση, κοινωνική ιεραρχία και κοινωνική κατάτμηση, έντονες διχοτομίες και αντιπαλότητες, αντιθέσεις και διαφορές σε όλα τα επίπεδα- κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό- και στις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων, στρωμάτων, σογιών, οικογενειών, μελών της οικογένειας, φύλων, ηλικιών.

Γεννήθηκε και αναπτύχθηκε τέλος, στα πλαίσια ενός τοπικού πολιτισμού που χαρακτηρίζεται από ποικιλία και αντιθέσεις. Εσωστρεφής και εξωστρεφής, απομονωμένος και κοσμοπολίτικος, με διχοτομία και συνύπαρξη λαϊκού και λόγιου πολιτισμού, προφορικού και γραπτού, περιφερειακού και κεντρικού, επαρχιακού και πρωτευουσάνικου, χωριάτικου και αστικού, μικρής και μεγάλης παράδοσης, επίσημης και λαϊκής. Αποτελεί ιδιαίτερη έκφραση του τοπικού

λαϊκού πολιτισμού που είναι κατεξοχήν προφορικός και αυτοσχεδιαστικός. Ο προφορικός πολιτισμός αντλεί από το γραπτό, τον ζυμώνει, τον μεταπλάθει υποτάσσοντάς τον στους δικούς του νόμους λειτουργίας. Ο λαϊκός αντλεί από το λόγιο πολιτισμό και κυριαρχεί σαν έκφραση στο λόγο, το τραγούδι, το χορό, τη μίμηση, την παράσταση, όλα αυτά δεμένα, το ένα μέσα στο άλλο. Κίνηση, μελωδία και ρυθμός, συνοδεύουν το λόγο στο μισελέ, λες σ' ένα αρχαϊκό στάδιο, πριν ακόμα ξεχωρίσουν ολωσδιόλου μεταξύ τους.

Ο ερεσιώτικος μισελές αποτελεί μια ζώσα και εξελισσόμενη μορφή προφορικής έκφρασης της τοπικής κοινωνίας, που ακολουθεί την εξέλιξη και τους μετασχηματισμούς της. Μπορούμε να διαβάσουμε σ' αυτόν τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας που τον γέννησε. Μπορούμε να διακρίνουμε στην εξέλιξη και το μετασχηματισμό του την κοινωνική εξέλιξη και μετασχηματισμό.

Μελετώντας την τοπική κοινωνία και τους μισελέδες της, μέσα από τη διαδικασία γέννησης, ανάπτυξης και εξαφάνισής τους, διαπιστώνουμε ότι οι αντιθέσεις που δομούν την ερεσιώτικη κοινωνία εγγράφονται στις ιστορίες της (μισελέδες), ενώ στις ίδιες μπορούμε να αναγνώσουμε την τοπική κοινωνία ως ένα δομημένο σύνολο αντιθέσεων. Ο μισελές, ως λαϊκό δημιούργημα, αποκαλύπτει αυτές τις αντιθέσεις και γίνεται σύμβολο αυτό-αναγνώρισης της τοπικής κοινωνίας.

Ως είδος λαϊκής αφήγησης χαρακτηρίζεται από λειτουργική πλαστικότητα. Η προσαρμογή του στις περιστάσεις γεννάει άπειρες εκδοχές του ίδιου μισελέ. Σε κάθε μισελέ ενυπάρχει η κοινωνική του προέλευση ως μήνυμα, ως εκφορά, ως μορφολογία. Μεταπλαθόμενος αποκτά άλλη σημασία. Η λαϊκή διαλεκτική είναι εγγεγραμμένη στο μισελέ ως ενότητα των αντιθέτων, ως αντιθέσεις που γεννιούνται στο ένα, ως αμφισημία. Η σύγχρονη ρευστότητα της κοινωνικής δομής αποτυπώνεται στην αυξημένη-σε σχέση με το παρελθόν-ρευστότητα και αμφισημία του, δοκιμάζοντας την ελαστικότητά του.

Ο μισελές κρυσταλλώνει τη συλλογική μνήμη και εμπειρία σαν ηφαιστειογενής πέτρα που περικλείει θραύσματα από προϋπάρχουσες κοινωνικές δομές, εμπειρικές γνώσεις, ιδέες, αξίες, αντιλήψεις. Από την άλλη, διαθέτει την ελαστικότητα και την ευελιξία ενός υπερσύγχρονου εργαλείου που βοηθάει τη μετάβαση της ερεσιώτικης κοινωνίας στη σύγχρονη εποχή, μέσα στην οποία ο ίδιος ο «Μισελές» ως παραδοσιακή μορφή λαϊκού πολιτισμού, αρχίζει

να αποδομείται και να διαλύεται, δίνοντας τη θέση του στα σύγχρονα ανέκδοτα. Βοηθώντας την τοπική κοινωνία, να διατηρεί την ταυτότητα και την πολιτισμική της φυσιογνωμία μέσα στην αλλαγή, ο ίδιος χάνει τη δική του ταυτότητα. Αυτή να είναι η δική του αλλαγή, μια από τις αιώνιες μεταμορφώσεις του προφορικού λόγου.

Ο μισελές είναι φορέας της συλλογικής ψυχής, σαν ένα αναμμένο καντηλάκι που ταξιδεύει και ο καθένας προσθέτει το λαδάκι του για να κρατιέται ζωντανή η συλλογική ζωή. Μια κιβωτός που φέρνει μέσα της σπέρματα-μορφές ενός λαϊκού λόγου και πολιτισμού, που χάθηκε ή φαίνεται ότι έχει χαθεί. Είναι ένα εύπλαστο πολιτισμικό στοιχείο, ένα μέσο επικοινωνίας μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, που δίνει την ευκαιρία στην τοπική κοινωνία που το χρησιμοποιεί, να αποτυπώνεται επάνω του. Στη σύγχρονη φάση εξαστισμού και εκσυγχρονισμού, φάση περιθωριοποίησης του λαϊκού πολιτισμού, η τοπική κοινωνία χρησιμοποιεί το μισελέ περιθωριακά, όσο περιθωριακός είναι και ο παλιός παραδοσιακός της κόσμος, σφραγίζοντας τις μορφές και την εξέλιξή του (Κοταρίδης, 1996: 21). Ο μισελές σήμερα όπως και ο γενικότερος τοπικός λαϊκός πολιτισμός, είναι περιθωριακός, «αντιπροσωπεύει έναν πολιτισμό διαφοροποίησης, πρακτικές δυστροπίας και συμπεριφορές αντίστασης στις διαδικασίες ενοποίησης και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης» (ό. π. , 25), παράλληλα όμως εξακολουθεί να βοηθάει σαν εργαλείο στην εξοικείωση με τη νέα εποχή. Μέσω του γέλιου, της σάτιρας και της κριτικής μεταφέρει στο τοπικό ιδίωμα τα -όχι και τόσο-νέα ήθη και αξίες.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤ' ΑΠΟΓΡΑΦΑΣ

(αριθμός οικογενειών ανά θρήσκευμα κατά τους τοπικούς ιστοριογράφους)

Θρήσκευμα	1840	1850	1874	1881	1894	1909
Χριστιανοί	303	---	475	480	600	660
Μουσουλμάνοι	74	---	70	70	70	120
Σύνολο	3777	---	545	550	670	780

Πηγή: Συνοπτική Ιστορία της Λέσβου, Στ. Γ. Τάξη, Παρ/μα. Κωνσταντινούπολη 1874

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ. ΠΟΛΥΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤ' ΑΠΟΓΡΑΦΑΣ 1920-1991

			Ερεσός	Σκάλα	Μ. Πυθαρίων	Σύνολο
A.	ΕΤΟΥΣ	1920	2.485	94	7	2.586
B.	"	1928	2.892	213	---	3.105
Γ.	"	1940	3.131	169	4	3.304
Δ.	"	1951	2.793	142	---	2.935
E.	"	1961	2.675	112	---	2.787
Στ.	"	1971	1.772	34	---	1.806
Z.	"	1981	1.392	102	---	1.494
H.	"	1991	1.244	307	---	1.551

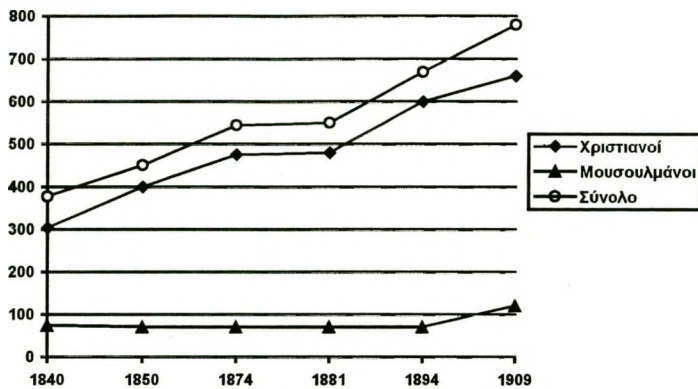
Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε.Α.

Ο πληθυσμός της Ερεσού γνώρισε μια σταθερή τάση δημογραφικής αύξησης σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ακολουθώντας το ρυθμό δημογραφικής ανάπτυξης όλου του νησιού (Χάρτης).

Αρχικά ο πληθυσμός υπολογιζόταν κατά εστίες (χανέδες στα τουρκικά. Ο χανές αντιπροσωπεύει κατά προσέγγιση τη φοροδοτική μονάδα που προσδιορίζει σε γενικές γραμμές τις οικογενειακές εστίες) και στη συνέχεια ανά κάτοικο (*Σιφναίων*, σελ. 55).

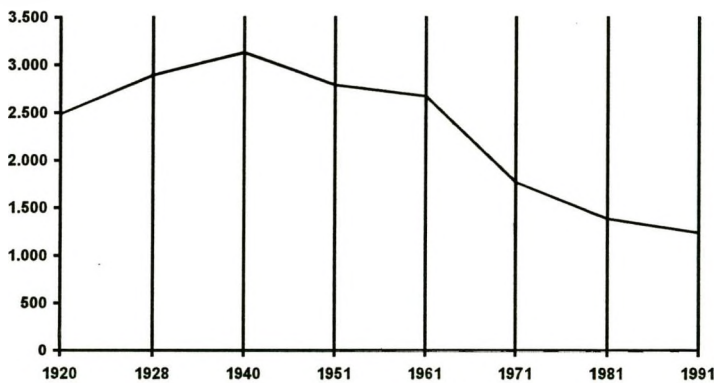
1920 - 40	αύξηση	28%
1940 - 60	μείωση	15%
1960 - 80	μείωση	47%

ΧΑΝΕΔΕΣΣ



Γραφική Παράσταση Πίνακα Ι

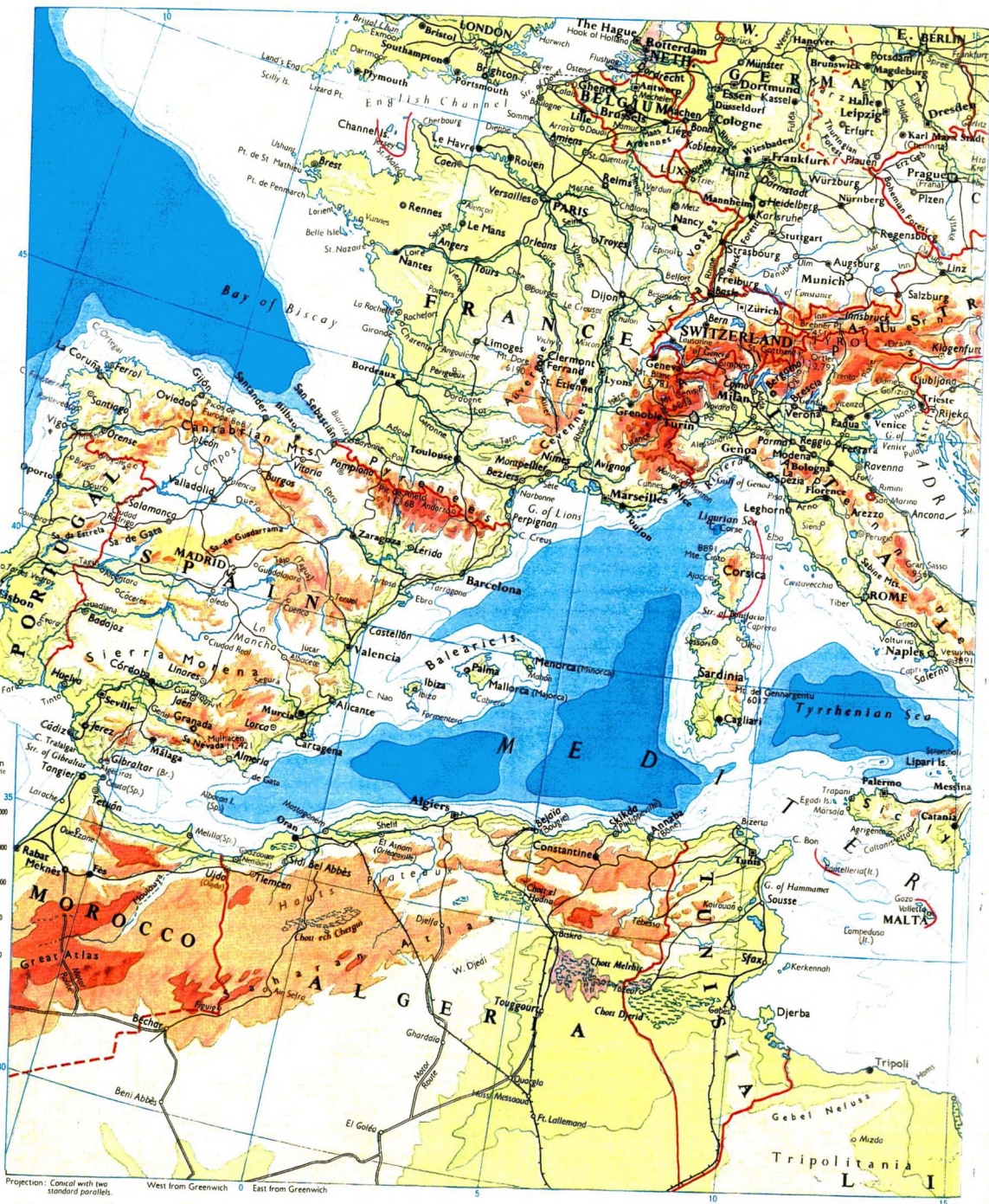
Κατοικοι



Γραφική Παράσταση Πίνακα ΙΙ

ΧΑΡΤΕΣ

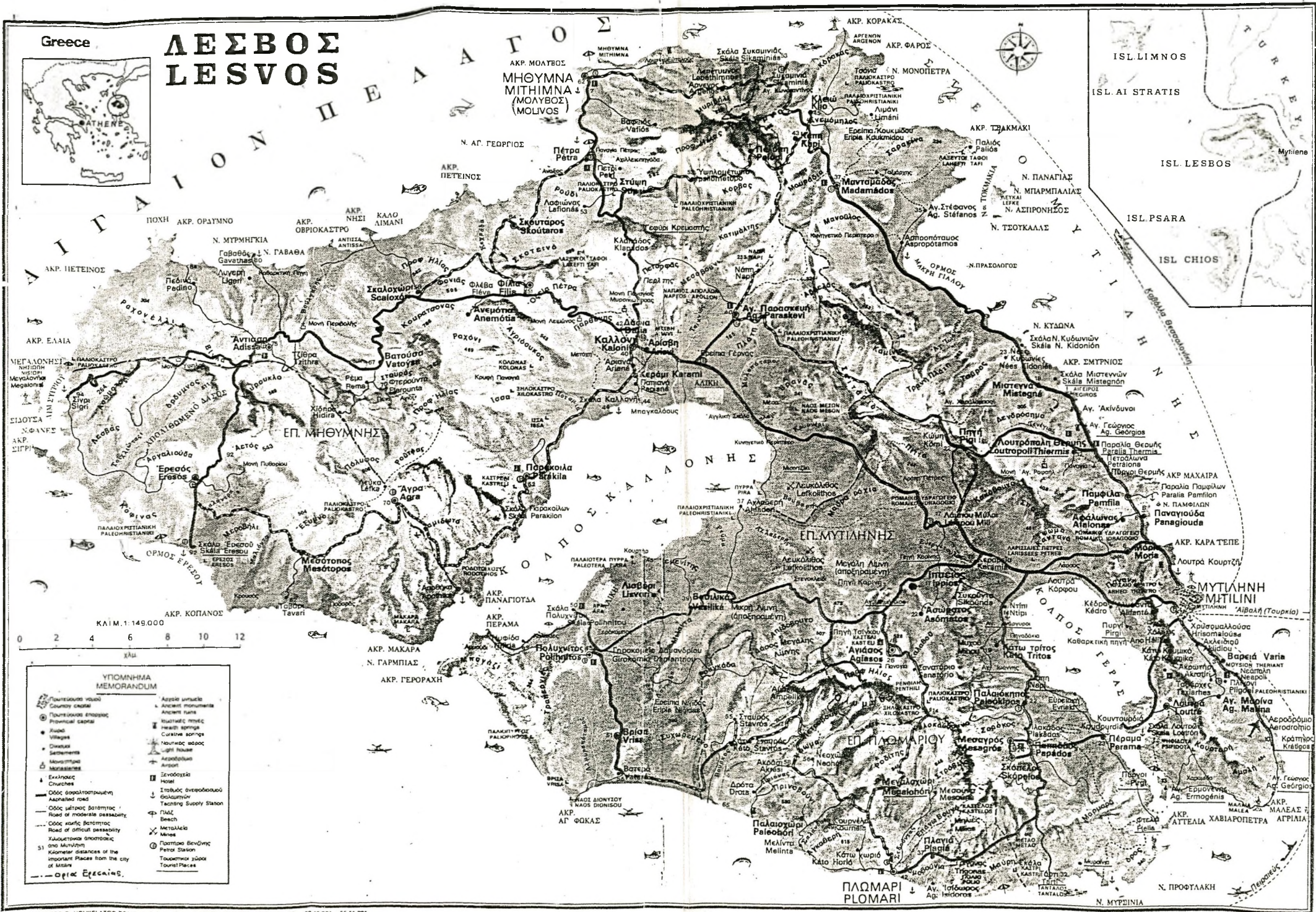
1. ΧΑΡΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ
2. ΧΑΡΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ
3. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ
4. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΕΡΕΣΟΥ (ΕΡΕΣΑΙΑΣ)
5. ΧΑΡΤΗΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ - ΣΚΑΛΑΣ ΚΑΙ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ



1, ΧΑΡΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ



2. ΧΑΡΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ



ΛΕΣΒΟΣ LESVOS

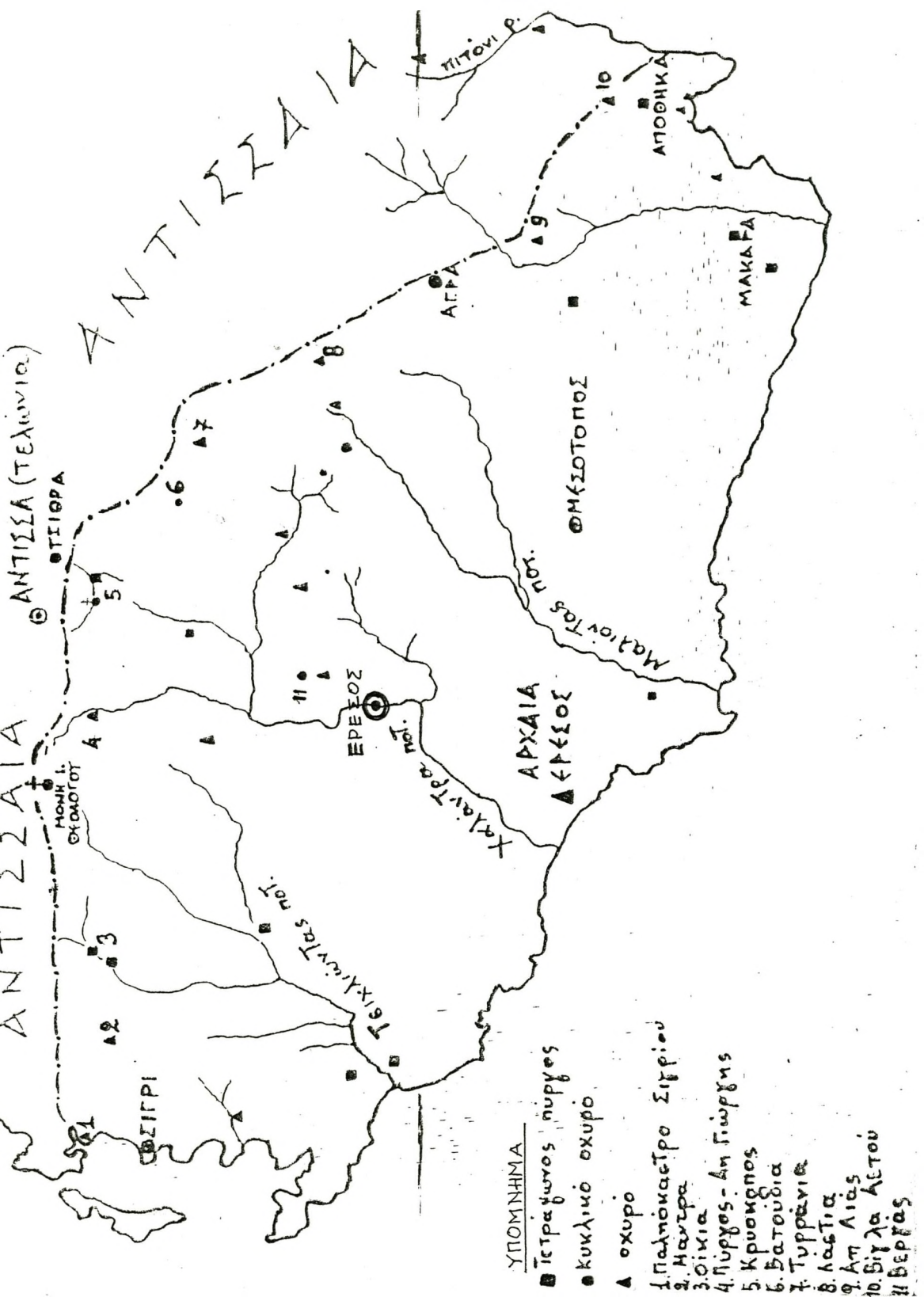


ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΜΕΜΟΡΑΝΔΥΜ

Πρωτεύουσα νήσου County capital	Αρχαία μνημεία Ancient monuments
Πρωτεύουσα επαρχίας Provincial capital	Μνημεία πολιτισμού Cultural monuments
Γιαλός Village	Μνημείο νεκρών Necropolis
Ορεινά χωριά Mountain settlements	Αεροδρόμιο Airport
Μοναστήρια Monasteries	Εκκλησιαστικά κτίρια Churches
Οδός ασφαλείας Road of safety	Τηλεγραφικός σταθμός Telegraph station
Οδός μέτριας βεβαιότητας Road of moderate reliability	Πλάζ Beach
Οδός αβέβαιης βεβαιότητας Road of doubtful reliability	Μεταλλείο Mines
Χαλαρή οδός Loose road	Προστασία βενζίνης Petrol station
51 Κιλιμετρική απόσταση από Μυτιλήνη Distance from Mytilene	Τουριστικά μέρη Tourist places
Ορίες Ερεσών Eressos boundaries	

3. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

© Copyright ΝΙΚΟΣ Δ. ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ ΤΟΜΠΑΖΙ 2 & ΜΑΓΔΑΛΗ ΓΛΥΦΑΔΑ ΑΘΗΝΕΣ GREECE TEL. 89 46 901 - 95 61 201



ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Τετραγωνος πύργος
- κυκλικό οχυρό
- ▲ οχυρό
- 1. Παλιόκαστρο Σιφιδίου
- 2. Μαντρα
- 3. Οικία
- 4. Πύργος - Αν Γιώργης
- 5. Κρουσκάριος
- 6. Βατούδια
- 7. Τυρράνια
- 8. Λαστία
- 9. Αγ. Λιάς
- 10. Σιγχα Λετού
- 11. Βεργας



5. ΧΑΡΤΗΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ - ΣΚΑΛΑΣ ΚΑΙ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνώστου Σ., *Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και ο αντίκτυπός του στη Λέσβο*, Μυτιλήνη, 1997
- Αναγνωστοπούλου Μ., *Η γυναίκα της Λέσβου στα χρόνια της Οθωμανοκρατίας*, Έκδοση Δήμου Μυτιλήνης, 1998
- Αναστασιάδης Ι., - Κάραβας, Σ., "Ο Σ. Γ. Τάξης και η συνοπτική ιστορία της Λέσβου 1874-1909", στο Τάξης, Γ. Σ., *Συνοπτική Ιστορία της Λέσβου και Τοπογραφία αυτής*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1996, VII –XXV
- Αποστόλου Ε., *Μνήμες: Η Εθνική Αντίσταση στη Λέσβο*, Καπόπουλος, Αθήνα 1985
- Αργύρης Π., "Λέσβος: Από την κατάκτηση (1462) στη σύγχρονη εποχή" στο *Λέσβος η Αιολική*, Αστερισμός-Λίζα Έβερτ, Αθήνα 1995, 36-69
- Ασδραχάς Σ., (Εισαγωγή-Επιλογή κειμένων) *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Μέλισσα, Αθήνα 1979
- Αχειλαρά Δ., "Η Βυζαντινή Λέσβος" στο *Λέσβος η Αιολική*, Αστερισμός-Λίζα Έβερτ, Αθήνα 1995, 26-35
- Αψηνώτης Β., «Οι Εφτά Παναγιές», στο Περιοδικό *ΕΡΕΣΣΟΣ*, Αρ. φ. 75-76, 1983, 6
- «Στο Γιαλό», στο Περιοδικό *ΕΡΕΣΣΟΣ*, Αρ. φ.80, 1984, 5
- Βαλαβάνης Π., "Τι μας λένε τα παλιά κτίσματα και τ' απομεινάριά" στο Κοντέλλη Π., "...ο κόσμος ο μικρός...", Μεσότοπος Λέσβου Ιστορικά-Λαογραφικά, εκδ. του Συλλόγου Μεσοτοπιτών Λέσβου "Αναγέννηση", τ. Ι., Αθήνα 1985, 85-87
- Βατζλάβικ Πολ, *Η γλώσσα της αλλαγής- Στοιχεία θεραπευτικής επικοινωνίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1986.
- Βεΐκου Χ., *Κακό Μάτι: Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998
- Barthes, R., «Introduction a l'analyse structurale du récit», στο *Communication* 8, Paris Seuil, 1981

- Βελιτζέλος Ε., "Το απολιθωμένο δάσος Λέσβου - Μοναδικό διατηρητέο μνημείο της Φύσης", Πρακτικά του 1^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου με θέμα "Απολιθωμένο δάσος Λέσβου, διατηρητέο μνημείο της φύσης. Συνθήκες δημιουργίας - Προστασία - Αξιοποίηση", Μυτιλήνη-Σίγρι 26-27 Απριλίου 1996, Μουσείο Φυσ. Ιστορίας Απολιθωμένου δάσους Λέσβου - Γεωτεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδα, παρ/ μα Αιγαίου, Μυτιλήνη 1998, 35-42
- Βεργόπουλος Κ., *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1975
- Βίου Σ., «Σύλλογή χιακών σκωπτικών ανεκδότων» στο *Λαογραφία*, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, τόμος Ι', τεύχ. Γ' κα Δ', Θεσσαλονίκη 1932
- Blum, Eva and Richard, *The Dangerous Hour*, London, 1970
- Βολοσίνοφ Β., *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1998
- Βοστάνη-Κουμπά Ει., *Λέσβος: Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα 1982
- Boutet j., *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1984
- Braudel F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l' époque de Philippe II*, 1, 2, Armand Colin, Paris 1982
- Braudel F., *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την Εποχή του Φιλίππου του Β'*, Τόμος Β', ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997
- Braudel F., Aymard M., Coarelli F., *Μεσόγειος : Ο χώρος και η ιστορία*, Μετάφραση Ε. Αβδελά - Ρ.Μπενβενίστε, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990
- Burgel Guy, "Προλεγόμενα" στο Σιφναίου Ευ., *Λέσβος, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, Δήμος Μυτιλήνης-Τροχαλία, 1996, 17-18
- Γεροντίδη Σ., Κοσμά Κ., "Η απερίμωση στη Λέσβο" στο: *Νέα Οικολογία, Αφιέρωμα απερίμωση*, Ιούλιος-Αύγουστος 1998, τεύχ. 165-166, 25-28
- Γιαννουλέλης Γ., *Νεοελληνικές Ιδιωματικές Λέξεις Δάνειες από Ξένες Γλώσσες*, Κείμενα, Αθήνα, 1982
- *Πλωμάρι Λέσβου: I Οι τοπωνυμίες, II Η καταγωγή των Πλωμαριτών*, Εκδ. Στεφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1983
 - *Τα καϊκία - το Σκαρί και η Αρματωσιά τους, ετυμολογικό λεξικό ναυτικής ορολογίας*, εκδόσεις Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1994

- Campbell, J.K. *Honor, Family and Patronage*, Oxford University Press, New York & Oxford, 1964
- Gokalp A., *L' Ottomanité: invariant d' une différence?*, CNRS, Laboratoire d' Ethnologie et de Sociologie comparative, Paris X, Nanterre, Paris, 1979
- Collard A., «The inequalities of Change in a Greek mountain village (Sterea Hellas:Evritania)», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1981, (209) no special, 208-211
- «Οι ανισότητες του μετασχηματισμού σε ένα ελληνικό ορεινό χωριό (Στερεά Ελλάδα: Ευρυτανία), στο *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εισαγωγή-Επιμέλεια: Στάθης Δαμιανάκος, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987.
- Contes de Turquie*, Traduits du turc et présentés par A. Fleming et M. Nicolas, G., -P. Maisonneuve & Larose, Paris, 1977
- Γκρέιβς Ρόμπερτ, *Οι ελληνικοί μύθοι*, τ. 1, Πλειάς-Ρούγκας, Αθήνα 1979
- Griaule G., C. *Ethnologie et langage: La parole chez les Dogon*, Institut d'Ethnologie, Paris 1987
- Δαμιανάκος Στ., *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Ερμείας, Αθήνα 1976.
- *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, 1987
 - «Ο Λόγος, ο Μύθος και ο Ήρωας στον Ελληνικό Καραγκιόζη: Σημειολογικές εκδοχές μιας τριπλής παράβασης», στο *ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ*, Περιοδική έκδοση της ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας, τ.3/1994, Αθήνα, 1995.
- Damianakos St., *Le paysan grec : Défis et adaptations face a la société moderne*, L' Armattan, Paris, 1996.
- Danforth L. M., *Fire walking and religious healing. The Anastenaria of Greece and the American Firewalking Movement*, Princeton U. P., 1989
- Dubisch Jill (ed.) *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton U. P., 1986
- Du Boulay, Juliet, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974
- Δαυίδ Γ., «Τα σνουπαρτά στην Ερεσό» στην Εφημερίδα της Μυτιλήνης «Δημοκράτης», Ιούνιος 1978 (αναδημοσίευση στο περιοδικό *Ερεσός*, τεύχ. 14, 1986 και τεύχ. 120, 1991)
- Δαυίδ Εμμ., *Επιγραφαί Ερεσού*, Αθήνα 1895
- Έκο Ουμπέρτο, *Το Όνομα του Ρόδου*, Γνώση, Αθήνα 1985

- Ελύτης Ο., «Από τη Σαπφώ στον Ελύτη» στο *ΛΕΣΒΟΣ* Δήμος Μυτιλήνης, 1995, 36
- Ζούρος Ν. Κ., Δρ., "Γεωτουριστικές διαδρομές στη Λέσβο", στο περιοδικό "Εν Λέσβω", τουριστικός οδηγός '98, Promoline Ο.Ε., Μυτιλήνη, Ιούνης 1998.
- Ζούρου Φρ., *Ο γάμος στη Βόρεια Λέσβο*, 1974.
- *Λεσβιακά Παραμύθια*, Πρόλογος και σχόλια Μιχάλη Γ. Μερακλή, Αθήνα 1978
 - *Λεσβιακά Παραμύθια*, Αθήνα 1980
- Hall Edwards. T., "*Le Langage silencieux*", Paris, Mame, 1973.
- Herzfeld M., "*Closure as Cure: Tropes in the Exploration of mobility and social disorder*", *Current Anthropology*, 27, 2, 1986, 107-20
- "*Meaning and Morality: a Semiotic Approach*", *American Ethnologist*, 1981, 547-60
- Hirschon R., *Heirs of the Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, Clarendon Press, Oxford, 1989
- Θεοχάρης Ν., *Το Αντάρτικο της Μυτιλήνης 1945-1950*, Νίκαια 1986
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, « Προϊστορία και Πρωτοϊστορία», τ. Ι., Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., 1970
- Κακίση Σ., *Σαπφώ*, Κέδρος, Αθήνα 1979
- Κακριδής, Φ., *Σειρά διαλέξεων* στο Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν, Φεβρουάριος 1992.
- Κάραβας Σ., "Η Λέσβος τον 19^ο αιώνα: δημογραφικές παρατηρήσεις" στο Τάξης, Γ., *Συνοπτική ιστορία της Λέσβου και Τοπογραφία αυτής*, φωτομηχανική ανατύπωση α' εκδ. του 1874, Παν/μιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη 1996, Επίμετρο, Ι-XXVI.
- Καραβίδας Κ., *Αγροτικά: Μελέτη συγκριτική*, Φωτογραφική ανατύπωση της έκδοσης του 1931, Παλαζήσης, Αθήνα 1978
- Καραγιαννοπούλου Κ., "Αρχαία Νομού Λέσβου" στο *Γραπτιές πηγές στη Λέσβο: Ο πλούτος των τοπικών συλλόγων*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 1993, 57-82
- Καρυδής Δ.-Kiel M., *Μυτιλήνης Αστυγραφία και Λέσβου Χωρογραφία(15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Ολκός, Αθήνα 2000
- Καψωμένος Ε. Γ. *Δημοτικό Τραγούδι. Μία διαφορετική προσέγγιση*, Αρσενίδης, Αθήνα 1990

- Κεμερλή Κ. – Πολυχρονιάδη Σ., *Η Αντίσταση στη Λέσβο: Πηγές και Πτυχές της*, Αθήνα 1988.
- Κιουρτσάκης Γ., *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Κέδρος, Αθήνα 1985
- Κιουρτσάκης Γ., *Η τρελή σοφία ή τα ανίερα ιερά. Δοκίμιο για το καρναβάλι και τη γλώσσα του*, Νεφέλη, Αθήνα 2003
- Kolodny, E., *La Population des îles de le Grèce: Essai de géographie insulaire en Mediterranee Orientale*, τόμος 2, Aix- en- Provence, 1974
- Κλεομβρότου Ιακώβου, Μητρ. Μυτιλήνης, «*Mytilena Sacra*», τ. 1, Θεσσαλονίκη 1970.
- Κλεομβρότου Ιακώβου, Μητρ. Μυτιλήνης, «*Mytilena Sacra*», τ. 2, Θεσσαλονίκη 1974.
- Κοντέλη, Π., «*..Ο κόσμος ο μικρός..*», τ. Ι., Αναγέννηση, Αθήνα 1985
- Κοντής Δ., *Λέσβος και η Μικρασιατική της περιοχή*, Αρχαίες ελληνικές πόλεις, τ. 24, Αθηναϊκός Τεχνολογικός Όμιλος, Αθηναϊκό Κέντρο Οικιστικής, Αθήνα 1978
- Κοντής Δ., *ΛΕΣΒΙΑΚΟ ΠΟΛΥΠΤΥΧΟ: Από την Ιστορία την Τέχνη και τη Λογοτεχνία*, Έσπερος, Αθήνα 1973
- Κοντογιώργης Γ., *Κοινωνική Δυναμική και Πολιτική Αυτοδιοίκηση: Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982
- Κοταρίδης Ν., *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, (Εισαγωγή – Επιμέλεια), Πλέθρον, Αθήνα 1996
- Κουμαρέλας Β., «Άγνωστοι πύργοι και περιβόλοι της Αρχαίας Ερεσού», στο Περ. *ΕΡΕΣΟΣ*, αριθμ. Τεύχ. 138, 1995
- Κουρβανιού Β., "Βυζαντινή Εποχή", στο *Ιστορία της Λέσβου*, Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Λέσβου, Μυτιλήνη 1998, 75-105
- Κουτσή Ευ. *Τοπική Κοινωνία και Ιδρύματα εγκλεισμού: Η περίπτωση της Λέρου*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη, 2001.
- Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά μελετήματα Ι*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989
- Λάμπρου Σπ., «Ιχνη Μητρικού Δικαίου παρά τοις Νέοις Έλλησι της Λυκίας», στο *Νέος Έλληνομνημών*, τ. πρώτος, Αθήνησιν, 1904, 162-171

- Λάσκαρις, Γ., « Η αρχαιολογική συλλογή Ερεσού» στο περιοδικό *ΕΡΕΣΟΣ*, τεύχ. 120, 1991, 22-25
- "Τα λείψανα της αρχαίας Ερεσού", περιοδικό "*Λεσβιακά*", τ. Γ', 64-74
- ΛΕΣΒΟΣ, *Από τη Σαπφώ στον Ελύτη*, Δήμος Μυτιλήνης, 1995
- Λεκατσά Π., *Σαπφούς Άπαντα*, αρχ. κείμενο εισαγωγή - μετάφρασις - σχόλια, Τα Άπαντα των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, Επιστημονική Εταιρία των Ελληνικών Γραμμάτων, Πάπυρος, Αθήνα
- Λουκάτος Σ., *Επιμέλεια, Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι*, Ερμής, Αθήνα 1978
- Λουκίδης, Δ. Σ., *Ιστορικά σημειώματα περί Ερεσού της Λέσβου 3000 π.Χ. - 1955 μ.Χ.*, 1955
- Λούπης Δ., *Ο Πιρί Ρεϊς η οθωμανική χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου*, Τροχαλία, Αθήνα 1999
- Μαγιόπουλος, Σ., *Ο Ναστρεττίν Χότζας*, Βιβλιπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991
- Μάκιστος, «Λεσβιακές εκδρομές στα δυτικά του νησιού», *Εφημερίς Ταχυδρόμος Μυτιλήνης*, Έτος 4, φ.258, Παρ.6Αυγ.1926, 1, στο περιοδικό *Ερεσός*, αρ. τεύχ. 142, 1996
- Μαμμόπουλος Αλ., *Μισελέδες στο Ήπειρος: Λαογραφία-Ήθογραφία-Εθνογραφία*, τόμος Α', Αθήνα 1961, 1-3
- Μέγα Γ., *Εισαγωγή εις την λαογραφίαν*, Αθήνα 1972
- Μέγας Οδηγός της Νήσου Λέσβου: (1-12-1934), στο περιοδικό *Ερεσός*, αρθμ. φ.13, 1978
- Μερακλής, Γ., *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993
- *Εντράπεζες διηγήσεις : Το κοινωνικό τους περιεχόμενο*, Εστία, Αθήνα 1980
- Μιχαηλάρης Π., "Νεότεροι Χρόνοι", στο "*Λέσβος: Από τη Σαπφώ στον Ελύτη*", Δήμος Μυτιλήνης 1995, 20-33.
- Μιχαηλίδου - Νουάρου Γεωργίου, *Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών στα οικογενειακά και κληρονομικά έθιμα της Καρπάθου και άλλων νησιών*, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, 31, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995
- Μουντζούρης Ι., «Τα μεσαιωνικά κάστρα της Λέσβου» στο περιοδικό *Λεσβιακά*, τόμος Δ', 1962, 50

- Μουντράκης Δ., "Γεωτεχνική εξέλιξη του χώρου του Αιγαίου και η σχέση της με τη δημιουργία του Απολιθωμένου Δάσους" στα Πρακτικά του 1^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου με θέμα "Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου, διατηρητέο μνημείο της φύσης. Συνθήκες δημιουργίας - Προστασία - Αξιοποίηση", Μυτιλήνη-Σίγρι 26-27 Απριλίου 1996, Μουσείο Φυσ. Ιστορίας Απολιθωμένου δάσους Λέσβου - Γεωτεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, παρ/ μα Αιγαίου, Μυτιλήνη 1998, 59-66
- Μουταφτσίεβα Β., *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αιώνας)*, Πορεία, Αθήνα 1990
- Μπαχτιν Μ., *Έπος και Μυθιστόρημα* (πρόλογος – μετάφραση Γιάννης Κιουρτσάκης) Πόλις, Αθήνα 1995
- *Ζητήματα της Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, Πόλις, Αθήνα 2000
- Μπεοπούλου Ι., «Τρίκερι:Κινητικότητα και σχέσεις ένταξης» στο Σ. Δαμιανάκος (εισαγ.-επιμ.) *Διαδικασίες Κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987, 277-295
- Μπέργκσον Α., *Το γέλιο*, Εξάντας, Αθήνα 1998
- Μπλίξεν Κ., *Εφτά Γοτθικές Ιστορίες*, Μέδουσα, Αθήνα 1995
- Μυριβήλης Στρατής, «[Το χωριό Μουριά]», απόσπασμα από το μυθιστόρημα Η Παναγιά η Γοργόνα, στο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α΄ Γυμνασίου, Ο Ε Δ Β, Αθήνα 1979.
- Νιτσιάκος Β., *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991.
- *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995.
 - (Γενική Επιμέλεια), *Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία*, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998
- Ξενέλλης, Φ., "Τα πρώτα τροχοφόρα στην Ερεσό", Περ. *Ερεσός*, αρ. φ. 18-19, 1978, 12-14
- "Η Νέα Ερεσός και οι αγώνες του ιδρυτού της" στο περιοδικό *Ερεσός*, αρ. φ. 60-61, 1982, 4-6
- Οικονομίδης, Δ., «Το Παραμύθι και ο Παραμυθιάς εν Ελλάδι» στο *Άκου μια Ιστορία*, Επιμέλεια-Μετάφραση Ντορίνα Παπαλιού, Ακρίτας, Αθήνα 1996
- «Οι πολιτισμοί του Αιγαίου» (συλλογικό), Καρδαμήτσας, Αθήνα 1996
- Ong W., «Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη», Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997

- Πανταχός Δημήτρης, «Γι Θιόφραστους-Γι αρχόγκ' τσι γι γραμμακ'ζούμιν τ' χουριού μας», στο περιοδικό *Ερεσός*, αρ.φ. 64-65, 1982, 21-22
- Παπαταξιάρχης Ε., «Εισαγωγή: Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 13-78
- Παπαταξιάρχης Ε., «Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον αντρικό συμποσιασμό» στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, 209-250
- «Εισαγωγή. Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας» στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, 11-98
- Παραδέλλης Θ., «Εισαγωγή στην Ελληνική έκδοση» στο Ong W., *Προφορική και εγγραμματοσύνη*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997
- Pavlidis E, and Hesser J., "*Women 's Roles and House Form and Decoration, in Eressos, Greece*" στο Dubisch 1986, 68-96.
- Pavlidis E., Roger Williams University, "*The expression of institutional meaning in greek domestic architecture*", in «Constructed Meaning: Form and process in Greek Architecture», edited by eleftherios Pavlidis and Susan Buck Sutton, Modern Greek Studies, University of Minnesota, 1995, 345-388
- Πανσέληνος Α., "*Τότε που ζούσαμε..* ..", Κέδρος, 1974
- Παπάζογλου Π., "*Ιστορία της Ερεσού*", Παπάζογλου, Αθήνα 1981
- «Πρωτοχρονιάτικα στη λησμονιά», στο περιοδικό *Ερεσός*, αρ. τεύχ. 194, 1994
- Παρασκευαΐδη Παν., *Οι περιηγητές για τη Λέσβο*, Βιβ/λίο των Βιβλ/φίλων, Αθήνα 1983
- «Ρωμαϊκή εποχή» στο *Ιστορία της Λέσβου*, Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Λέσβου, Μυτιλήνη 1998, 54-74
- Πατριαρχικό σιγίλιο 1626, στο Περιοδικό *Ερεσός*, αρ τεύχ. 143, 1996, 13-17

- Πετρίης Γ., *Λαϊκή ζωγραφική*: Πρώτη Προσέγγιση, Γνώση, 1988
- Πιπεράς Σ., «Η απελευθέρωση της Ερεσού από τον τουρκικό ζυγό το Δεκέμβριο του 1912» στο Περιοδικό *Ερεσός*, αρ. τεύχ. 120, 1991, 46-49
- Προπ Β. Γ., *Μορφολογία του Παραμυθίου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987
- Rapoport Amos, *Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και Πολιτιστικοί Παράγοντες*, έκδοση «Αρχιτεκτονικών Θεμάτων», Αθήνα 1976
- Ρώμας Χ., (Εισαγωγή -Μετάφραση-Σχόλια) *Αρχαίοι Έλληνες Λυρικοί, I, Αλκμάν-Στησίχορος-Αλκaios- Σαπφώ*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1995
- Σαρρής Ν., *Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος*, Ηρόδοτος, Αθήνα 1993
- *Οσμανική Πραγματικότητα I: Το δεσποτικό Κράτος*, Αρσενίδης, Αθήνα
 - *Οσμανική Πραγματικότητα II: Η Δοσιματική Διοίκηση*, Αρσενίδης, Αθήνα.
- Σιμόπουλου Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. Β', Αθήνα 1988
- Σιφναίου Ευ., *Λέσβος: Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, Δήμος Μυτιλήνης-Τροχαλία, 1996
- Σκαμπαβίας Κ., "Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Μυτιλήνη", στο *ΛΕΣΒΟΣ, Από τη Σαπφώ στον Ελύτη*, Δήμος Μυτιλήνης 1995, 16-19
- Σκούρτζου Α., «Η Ερεσός το 1940» στο περιοδικό *Ερεσός*, αρ. τεύχ. 126, 1993, 20-21
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα 1984
- Στασινοπούλου Δ., «Ο Σκορδαλός, η γιαγιά μου και άλλα» στο περιοδικό *Ερεσός*, αριθ. τεύχ. 136, 1995
- Stewart C., "The exotica: Greek values and their supernatural antitheses", in *Book of Folklore*, 1985, 35-64
- Stojanovite T., «*Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και οθωμανικό κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός*», στο *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1980, 158-198
- Τάξη Σ., Οικονόμου, *Συνοπτική Ιστορία και Τοπογραφία της Λέσβου*, εκδ. δεύτερα, εν Καίρω 1909, Φωτομηχανική ανατύπωση, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη 1995

- Τάξη Σ., *Συνοπτική ιστορία της ΛΕΣΒΟΥ και Τοπογραφία αυτής*, εν Κωνσταντινουπόλει 1874, Φωτομηχανική ανατύπωση, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη 1996
- Tekeli I., "Οι θεσμοθετημένες εξωτερικές σχέσεις των πόλεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εξέταση οικιστικών μοντέλων", στο Η οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15^{ος} - 19^{ος} αιώνας), εισαγωγή-επιλογή κειμένων, Σπύρος Ασδραχάς, Μέλισσα 1979, 475-496
- Τερζοπούλου Μιράντα, «Ιστορία Μνήμη και "Γεγονότα Τραγούδια" », στο *Μουσικές της Θράκης, Μια διεπιστημονική προσέγγιση, Έβρος, Φίλοι της Μουσικής*, Αθήνα 1999
- Τσίρκας Σ., *Αριάγνη*, Κέδρος, Αθήνα 1962
- Vernier Bernard, «Μετανάστευση και αποδιοργάνωση της γαμήλιας αγοράς - η περίπτωση της Καρπάθου» (ελλ.μετ.), Σκούπα,3, Δεκ. 1979
- «Filiation Transmition des biens Regles de Residence et Pouvoir Domestique dans les iles de la Mer Egee» στο Gravis-Giordani (επιμ). *Femmes et Patrimoine dans les Societes Rurales de l'Europe Mediterranee*, Editions de CNRS ; Paris 1987, 365-400
- Φουντούλη Ι., Γαβριήλ Μητροπολίτου Μηθύμνης "*Περιγραφή της Λέσβου*", Αθήνα 1960
- Φραγκέλλη Π., *Η Άντισσα*, Αθήνα 1995
- Χαβαράνης Π., «Ανέκδοτο Πατριαρχικό Σιγίλιο του 1626 για την Επισκοπή Ερεσού», στο Περιοδικό Ερεσός, αρ. τ. 143, 1996
- Χατζησάββας Αλέκος, "Αναδρομή στα περασμένα", στο περιοδ. *ΕΡΕΣΟΣ*, αρ. τ. 127, 1993, 33-34
- "Ανοιχτή επιστολή στην εξουσία" στο περιοδικό *ΕΡΕΣΟΣ*, αρ. τ. 137, 1995, 24-25
- Χατζηγιάννου Κ., *Λαογραφικά Κύπρου*, έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσού, Λευκωσία 1984
- Χουτζαίος Γ. Μ., «*Συμβολή στη μελέτη του Κλίματος της νήσου Λέσβου*», Ανάτυπο από το περιοδικό "ΜΥΤΙΛΗΝΗ του Φίλοτεχνικού Ομίλου Μυτιλήνης", Μυτιλήνη 1981

Λεξικά

Ανδριώτης Π., *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1995

Βοσταντζόγλου Θ., *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής*, Δομή, Αθήνα 1962

Δεμίρης, Κλ. Χαράλαμπος, *Λεξικό Γλωσσικού Ιδιώματος Ερεσού Λέσβου*, Έκδοση των απανταχού Ερεσιών «Ο Θεόφραστος», Αθήνα 2003.

Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης (επιμ Γ. Ζευγώλη), εκδ. «Πρωίας», αθήνα 1933

Παμπούκης, Τ., *Τουρκικό Λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής*, τ. Α΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1988

Fağuk Tunçay-Λεωνίδας Καρατζάς, *Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού, Αθήνα 2000

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**Λαϊκές Αφηγήσεις-Μισελέδες
Που συλλέχτηκαν κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας
στην Ερεσό της Λέσβου**

Ερεσός Απρίλιος 1992. Πρωί. Τα τραπέζια του καφενείου έξω, γεμάτα κόσμο. Ο Αρίστος μάζευε τα σκουπίδια της πλατείας, Ο Αρίστος είναι ένας κάτοικος της Ερεσού, πολύ φτωχός και έχει οικογένεια με δέκα παιδιά. Δουλεύει άμα τύχει κανένα μεροκάματο - «... δεν πολυαγαπά βέβαια τη δλειά» - και κλέβει τη νύχτα τους μπαχτσέδες, τα χωράφια -μπάλες τριφύλλι, σύκα- και τα πουλάει την ημέρα. Το καλοκαίρι, τον βλέπεις συνήθως να διασχίζει την αμμουδιά, μ' ένα καλάθι σύκα, ψάχνοντας για πελάτες ανάμεσα στους λουόμενους.

Πριν από την αφήγηση του μισελέ γίνονταν σχόλια, με διάθεση κριτική και περιπαικτική, ως συνήθως, για την κίνηση στην πλατεία, από ντόπιους θαμώνες του καφενέ. Κάτι έλεγαν για τον Αρίστο και γέλαγαν. Κάποιος βρίσκοντας το κοινό μέτρο (εξαιτίας και της παρουσίας μου), σχολίασε: «Οι πλούσιοι τα τρυγάνε την ημέρα κι οι φτωχοί τη νύχτα». Αφού έγιναν οι απαραίτητες συστάσεις για το βίο και την πολιτεία του αρίστου ακολούθησε η αφήγηση του μισελέ.

1-6

«Όταν μοίραζε ο θεός τα χωράφια»

«Όταν ο θιος μοίραζε τα χωράφια έβρεξε. Οι φτωχοί πήγαν να μαζέψουν σαλιάτσου κι έμειναν οι πλούσιοι. Έτσι ο Χριστός μοίρασε τα χωράφια στους πλούσιους. Γύρισαν οι φτωχοί απ' τις σαλιάτσου, λένε:

- Τι έκανες βρε Χριστέ; Έδωσες τα χωράφια στους πλούσιους,, σε μας δεν έδωσες;

Έ, τι να κάνει κι ο Χριστός..., λέει:

- Οι πλούσιοι να τα 'χουν και να τα τρυγάνε την ημέρα κι οι φτωχοί την νύχτα»

Την παραλλαγή του παραπάνω μισελέ την άκουσα πάλι στο καφενείο από τον Ν.Π. το καλοκαίρι του 1995. Ο Ν.Π. μικρασιάτης από καλοστεκούμενη οικογένεια, αλλά, λόγω κοινωνικών και οικογενειακών πλοκών, ακτήμονας και με χαμηλό εισόδημα, έχοντας συνείδηση της κοινωνικής του θέσης και αριστερή πολιτική τοποθέτηση, έδωσε χαριτολογώντας αυτή την ερμηνεία στην κοινωνική του θέση: *«όταν μοίραζε ιθιος τα χωράφια , εμείς οι φτωχοί είμαστε για σαλιάτσοι».*

Ακολούθησε ομισελές:

«Άλεγε γι Περόνης:

Όταν μοίραζε ιθιος τα χωράφια και πέρασε από δω Χριστός, εμείς οι φτωχοί είμαστε για σαλιάτσοι και τα μοίρασε στους λίγους που ήβρε. Όταν πια γυρίσαμε, είχαν απομείνει λίγα. Τα πήρασι λίγοι κι αυτά κι οι πολλοί μείνασι χωρίς τίποτα.

-Δος μας κι εμάς βρε Χριστέ! Τι θα γίνει, εμείς δε θα πάρομε;

-Αυτοί , λειι θα είναι την ημέρα, για να τα τρυγάνε και σεις τη νύχτα,για να κλειύγιετε.

Ι Περόνης πλια ούλο αστεία ήτανε!»

(Ν.Π. Υπάλληλος του Δήμου στους ψεκασμούς, περιστασιακά μπαζεβάνης, εργάτης και οργανοπαίκτης στο ούτι 65 χρονών. Καλοκαίρι, του 1995).

Στον παραπάνω μισελέ καταγράφεται το γαιοκτητικό καθεστώς, τα κοινωνικά στρώματα, η συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια, η ένδεια των πολλών. Κατοχυρώνεται άνωθεν η πρακτική της κλεψιάς ως μέσο ανακατανομής του πλούτου. Μεταξύ των δύο εκδοχών του υπάρχουν διαφοροποιήσεις.

Στην α' του εκδοχή, τα κοινωνικά στρώματα είναι δύο, πλούσιοι και φτωχοί. Η μη απόκτηση γης αποδίδεται στην ανάγκη για άμεση ικανοποίηση των βιωτικών αναγκών. Υπάρχει απαίτηση να αποκατασταθεί η αδικία, η οποία αποκαθίσταται με τον καθαγιασμό της κλεψιάς ως πρακτικής.

Στην β' του εκδοχή, στα κοινωνικά στρώματα προστίθεται μια ισχνή μεσαία τάξη μικροϊδιοκτητών. Η μη απόκτηση γης αποδίδεται όχι μόνο στην ανάγκη για ικανοποίηση των βιωτικών αναγκών αλλά και στην ολιγωρία των φτωχών. Η εξισορρόπηση της κοινωνικής ανισότητας γίνεται ως παραχώρηση μετά από παράκληση των φτωχών.

Ο καθένας μπορεί να πει το μισελέ από τη δική του την πλευρά. Η σημασία του εξαρτάται ανάλογα από το ποιος, πού, με τι απόχρωση, ποια στιγμή και σε ποια πλοκή, τον λέει. Έτσι μπορεί να σημαίνει, άλλοτε ότι ο θεός εκτός από το νοικοκύρη αγαπά και τον κλέφτη (συμβιβαστική στάση) άλλοτε ότι δεν αγαπά μόνο το νοικοκύρη αλλά και τον κλέφτη (αντιστροφή της αντίθεσης) κι άλλοτε μια ρεαλιστική αποδοχή της κοινωνικής ανισότητας.

«Ένας γέρος και μια γρια είχαν δυο παιδιά, μεγάλα πια, που 'μέναν χώρια. Λέει μια μέρα, η γριά:

- Έ γέρο, δεν πας να δεις τι κάνουν τα παιδιά μας;

Πάει ο γέρος κι ο καιρός ήταν μια να βρέξει, μια να μη βρέξει. Βρίσκει τον ένα γιο που ήταν μπαζεβάνης.

- Πατέρα, του λέει, αν δεν βρέξει χάθηκα. Χάλασαν ούλα τα μπαζεβανικά, και θα πεινάσω.

Πάει πιο πέρα βρίσκει τον άλλο γιο που είχε καμίνι κι έφτιαχνε κεραμίδια.

- Πατέρα, του λέει, αν πιάσει βροχή, τα κεραμίδια ούλα ξαναγίνονται λάσπη και μένα με παίρνει ο διάβολος.

Γυρνάει στο σπίτι ο γέρος και τον ρωτάει η γριά:

- Τι γίνονται τα παιδιά, γέρο;

Κι αυτός της απαντά: - Είτε βρέξει είτε δεν βρέξει το ένα μας το παιδί το παίρνει ο διάβολος».

(Ερεσός, 28-10-91. «Ένας ερεσιώτικος μισελές που τον έλεγαν οι παλιοί».)

Τον έγραψα αμέσως μετά την αφήγηση ενός συνταξιούχου ερεσιώτη εγκατεστημένου στην Αθήνα.

Αλλιώς: « Γριά, αν δε βρέξει τι θα γίνουμε κι άμα βρέξει πού θα πάμε; »

« Αν δε βρέξει τι θα κάνουμε κι αν βρέχει που θα κρυφτούμε; »

Είπα ένα μισελέ στο Δημητράκη πού 'χε πολλές γυναίκες: "Άραμ αν μάθει να μη μάθει"(= Να κι αν μάθει κι αν δε μάθει!)

"Τότες αυτοί πού 'χασι τα λεφτά παίρνανε στη δούλεψη τους ένα φτωχό.

-Στείλε πρώτα τη γυναίκα σ', τ' 'λέγαν.

Αυτός το σκέφτοντο. Είχε 4-5 παιδιά και δεν έφτανε το ψωμί να τα ταΐσει... Την ίστεινε. Έπιανε φτός δλειά στο μαγαζί. Ίμπαινε κόσμος... κι όταν έπαιρνε με τη σέσουλα το ρύζι, ούλο ήλεγε:

- Άραγες τώρα, κί να λέγει ι κόσμος;

Υστερα, άμα έπαιρνε με τη σέσουλα τις φασόλες, ήλεγε πάλι...

- Άραγες τό 'μαθε ι κόσμος;

Τονε φώναζε η γυναίκα του αφέντη. Λειει:

-Τι έχει κι είσαι στεναχωρεμένος;

-Να, έτσι κι έτσι.

-Έλα τώρα και συ σε μένα, να σου περάσει η στεναχώρια. Και θα φχαριστηθείς και λεφτά θα βγάλεις.

Αφού πλια πήγε,την βρήκε καλύτερη απ' τη γυναίκα τ' και την άλλη μέρα έπαιρνε με τη σέσουλα το ρύζι κι ήλεγε:

-Άραμ αν μάθει ι κόσμος και δε μάθει."

- Είπα στο Δημητράκη, έτσι θα τα πάθεις και συ!

-Πού τον έμαθες το μισελέ; ρώτησε ο Κώστας.

-Ε, τον έμαθα..

-Ποιο 'ς σου τον είπε; επέμεινε ο Κώστας.

-Ε, πώς τον ακούς σύ τώρα, έτσι τον άκουσα και γω...

Ο άλλος μισελές πού 'πα στο Δημητράκη:

4

"Ήταν δυο φίλοι, που είχαν πολλές γυναίκες - τις έφερναν βόλτα μια με την ομορφιά μια με τα λεφτά - ένας Ερεσιώτης κι ένας Μεσοτοπίτης. Κι όταν συναντιούνταν, έλεγαν πόσες είχαν περασμένες. Γιατί οι άντρες αν δεν το καυχηθούν δεν το φχαριστιούνται.

Καμιά φορά γέρασαν. Ο Ερεσιώτης έδινε λεφτά, αλλά δεν εμπορεί πια να κάνει τίποτα και οι γυναίκες τον φτυματούσασι. Είδε και απόειδε... πήρε τη ν απόφαση. Θα πάω λει να πνιγώ. Παίρνει κι ένα σκοινί να δέσει την πέτρα.

Εκεί που κατέβαινε το δρόμο, κοντά στο γήπεδο, στη διασταύρωση, ανταμώνει το Μεσοτοπίτη, το φίλο του.

-Γεια σου, τι κάνεις;...

-Ε, τι να κάνω...

-Που πας; τονε ρωτά .

-Πάω να πνιγώ.

-Γιατί;

-Ε, δε με θέλουνσι πια οι γυναίκες, δε μπορώ να κάνω τίποτα και με φτυματούσι.

-Τι λες βρε άθρωπε; Αφού δε μπορείς,εκεί που πλήρωνες για να το κάνεις, πλήρωσε για να στο κάνουν, το ίδιο είναι.

-Εγώ να κάνω τέτοιο πράμα; Όχι λει, δε μπορώ, θα πα να πιγιά.

Παει στ' Αφεντέλι, ανεβαίνει πα στο ράχτη ,δένει την πέτρα στο λαιμό τ', γδύνεται και κει που τοιμαζόταν να πέσει ... βλέπει τον εαυτό του να καθρεφτίζεται στο νερό και λει:

-Τι άσπρα κρέατα πο 'χω!

Τα λυπήθηκε...

-Καλά λει τό'πε! Δεν πάω να πληρώσω να μου το κάνουν;

Κι έτσι έγινε. "

- Ε, να, το ίδιο θα πάθεις και συ, είπα στο Δημητράκη.

(Από καταγραφή κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά την αφήγηση).

Παραλλαγή:

3

Αύγουστος 1992. Καθόμαστε σ' ένα καφενείο, στην πλατεία του χωριού. Εκεί σύχναζαν ηλικιωμένοι συνταξιούχοι και τσοπάνηδες-αγρότες. Είναι το πιο παλιό μαγαζί που συγκεντρώνει τον πιο λαϊκό κόσμο. Καθόμαστε ένα απόγευμα μ' ένα παλιό καφετζή κι έναν αγρότη «κοτζάμ μπεκταρή». Ο καφετζής της παρέας ήξερε ότι μας άρεσαν οι παλιές ιστορίες.

« Κάτστε, να σας πω μια ιστορία, κη έχω πει τσε στο Δημητράκη τσε στη κυρά-Δέσποινα. Δεν ήντο γι' αυτούς αλλά αυτοί έβαναν φτνούς στο νου τους.

«Ένας πήγε στον Δημητράκη κάποια φορά, λέει:

- Βρε λυπήσου τα μωρά μ', πάρε με στη δ'λειά, πάρε μ'!

Του λέει:

- Για φέρ' τη γυναίκα σ'!

Μ' αυτό το σύστημα δούλευαν. Έπρεπε να 'χεις ή τη γυναίκα σ' ή την κόρη σ'... αλλιώς δε σ' έπαιρνε ή σ' ίδινη ψεύτικη δ'λειά...αλλιώς δε σε κρατούσαν, κάτι τέτοιο ένα συμφέρον... »

Η ιστορία:

«Επήε λέει ένας στο Δημητράκη. Λέει:

- Βρε πεθαίνουν τα παιδιά μ' απ' την πείνα! Λεει, συ έχεις διειές στο μαγαζί, ζέρω γω, κάπου βάλε με, να πούμε.

Λέει:

- Θα φερ'ς τη γυναίκα σ'.

Σκέφτηκε, ξανασκέφτηκε, το λέει της γυναίκας τα'. Λέει: . (Η φωνή χαμηλώνει και γίνεται παρακλητική)

- Έχω κάκ' φυσίκια να πας... Θα φάμε! Αφού π'νούμε, πεθαίνομε! Άμε συ, θα πάω μια μέρα κι εγώ.

Επήγε. (η γυναίκα)

Πως πιάσε δ'λειάαα! (ο άντρας) . .

Αλλά όσο το σκέφτοντο, και το Δημητράκη και τη γυναίκα τ'. . . τό μαθε ι κόσμος; Κάθε παρτίδα που 'πιανε να βάζει ζάχαρη ή ρύζι ή φασόλες στη σέσουλα, λέγει:

- Άραγε η κόσμος τί θα λέει; Μάθασι που η γυναίκα μ', έκανε με το Δημητράκη ετούκ' η δ'λειά; (Το είπα και τσι Κυρα-Δέσποινας, τα γέλια που γέλασε! Τώρα γι' άλλοι ήταν η ιστορία ..α.λ.' αυκή έβαλε τον εαυτό της..)

Μια μέρα βγήκε κι το Δημητράκη στο εμπόριο, ξέρω γω, κάπου γύριζε. Η γυναίκα τον παρακ'λούθα. Λέει :

- Το μεσημέρ' να πας τη γυναίκα σ' στο σπίκ', σε θέλω... να 'χει και το φαϊ καλομαγειρεμένο.

Τα κατάλαβε πλιά ότι . . . ανησύχα. Νά που λει κάθε μέρα... Λέει, σεβντά θα 'χει ι άνθρωπος! Την ώρα που πήγε απάνω (ο εργάτης), λέει (η κυρά-Δέσποινα):

- Θα μου πεις γιατί και λες, άραγες ...

- Α τι να στο πω, λέει, που ντρέπομαι.

- Πε το, λει, σύ, τσαι γω θα σε σάζω.

Λέει:

-Για να πιάσω δ'λειά στον άντρα σ', στο μαγαζί, παράδωσα τη γυναίκα μ'. Τσαι λέω τώρα, άραγες ι κόσμος τι θα λέει; Τό 'μαθ' ι κόσμος; Φτιάχτηκ' η δλειά;

Λέει:

-Μη στεναχωριέσαι. Την τάισες, του την έδωσες. Λέει, έλα πα' στο κρεβάτι μ'!

Πήε ι εργάτης. Ύστερα, άμια ζαναπήγε στο μαγαζί, λειι τώρα:

- Άραμ' λειι ι κόσμος κι δε λέει! ». (Ακολούθησαν γέλια)

-Πιο καλά ποίκε (έκανε) κι η πλούσια κι ι εργάτης! Πρώτα λειι, " άραγες ο κόσμος τι να λειι» κι ύστερα λειι, "άραμ λειι ικόσμος κι δε λειι». (γέλια)

Μ' αυτό το σύστημα δούλενγ' ι κόσμος και γι' αυτό γυρεύγει ακόμα στο τί κατηγορία θα μας κηρύξει. Για να πιάσει δ'λειά σσι πλούσιοι, -ήτουντο ρουφιάνοι, μη λογαριάζεις!- πρέπει να έχει κάποιο συμφέρον μεγάλο, τη γυναίκα σ', τη κόρη σ'... Της δίνει μια φούστα, ένα αυτό, ένα τιποτένιο πράμα και μετά, ούλα τα πληρώνουμε.

-Αιχμαλωσία ήταν, αιχμαλωσία!... .

-Βρε τις κираτάδες, βρε να μη μπορούμε να δούμε και μεις οι φτωχοί απ' τσι πλούσιους ποιος είναι...

-Είναι η μαγιά των τέτοια, είναι η μαγιά των.

-Σήμερα που βλέπουν τα φτωχοπαίδια κι έρχονται απ' κη Αθήνα, ένα κουστουμάκι παίρνουν, μια γραβάντα, λειι, ακούς λειι: Τι λέ(ει), πήγαν και κερδίσαν κι ήρθαν μπροστά μας; Αφού τις είχαν σαν τις σκύλοι μπροστά των!

-Έπρεπε να παρακαλέσεις μ' αυτά τα εύτα για να σε πάρ' στη δλεια να δλέψεις, ένα μεροκάματο 10-15 δραχμές...

-Απέναντι είναι ο Δημητράκης.

-Τσιφλίκι, τσιφλίκι είχανε!

(Σ. Σ. 3-8 1992, 75 χρονών. Από μαγνητοφώνηση στο καφενείο)

Παραλλαγή:

~ 4 ~

-Άλλον ένα του 'πα. Τον καιρό πού 'μουν καφετζής, πιάσε να με πειράζει το Δημητράκι, λέω κάτσε να σ' πω μια ιστορία και του 'πα.

«Το Δημητράκη είπαμε... - Λεύτερα να τα λέω; Έχουν να κάν' πραγματικότητες, την ιστορία άμα δεν την πεις όλη, δεν την μαθαίνεις - άμα καταλάβαινε καμιά φτωχιά, λει έλα δ'να, πάρε καμιά φούστα, της έδινε 50-100 δραχμές, την έκανε γυναίκα του. Μια-δυο... είχε ένα φίλο του απ' το Μεσότοπο, ήρχεντο κι αυτός. Και παρασύρνασι τις κοπέλες μέσα - για παντρεμένες για λεύτερες- με το Δημητράκη, για τιποτένια πράματα.

Καμιά φορά γέρασε το Δημητράκη.. Τις κάνανε, αλλά δεν καταφέρνανε τίποτα και φτιουματούσασι. Καμιά φορά λειι ..θα πα να πνιγώ. Όταν έφτασε στη διασταύρωση , ερχόταν ο φίλος του απ' το Μεσότοπο και ανταμώνάσασι. Λέει:

-Ξέρεις πόσες γυναίκες χάλασα, πλήρωσα και με φτυματίσασι, τελευταία που δεν μπορώ να κάνω τίποτα.; Ε, τώρα πια αναγκάστηκα να πα να πνιγώ.Λέει:

-Δε λυπάσαι τα νιάτα σου; Ως τώρα πλήρωνες και τις βόλενες, τώρα να πληρώσεις να βολεύουν σένα.

Πήγε στην Παναγιούδα ή στ' Αφεντέλι στην Παναγία, ήβγαλε τα ρούχα του να πέσει να πνιγεί, είδε τις κωλάρες τ' που ήντασι άσπρες, ε δα πού 'νταν καλοταϊσμένοι,

-Καλά λέει, μου το 'πε γι άνθρωπος ότι θα με φαν τα ψάρια.

Πάει πίσω. Βλέπει έναν εκεί πού 'ναι ο τασμάς. Λέει:

- Πού πας μπέ;

- Να σκάψω λέει.

- Πόσα λειι παίρνεις μεροκάματο;

- Πενήντα.

Λεει:- Έλ' απάνω... »

- Όσα έχει κάνει λει θα ντα πληρώσει και παραπάνω.»

-Ε, κάναν, και πολλά κάναν...

-Μ' αυτό το σύστημα δουλεύασι ούλοι οι πλούσιοι εδώ, και τώρα παραπονευγόνται...

-Δυο-δυο τις είχαν τις δούλες. Τώρα δεν υπάρχει δούλα καμιά να πάει. Ούτε παραγιός ούτε δούλα πάει.

-Αααάχ!

(Σ. Σ. 3-8 –1992, από μαγνητοφώνηση στο καφεενείο)

Ο Σ. Σ. ξέρει τους μισελέδες από τους τσοπάνους, όταν μαζεύονταν στο βουνό, στις μάντρες και τους έλεγαν μεταξύ τους - ήταν κι αυτός τσοπάνος στα νιάτα του. Αργότερα έκανε και καφετζής. “Οι τζομπανοί τά'λεγαν βαριά ερεσώτικα και δεν καταλάβαινες τίποτα εγώ όμως καταλάβαινα”. Άλλους έμαθε και από τη φυλακή που έκανε στη Μυτιλήνη- “εκεί είχε όλο μορφωμένους, καθηγητές, γιατρούς, δικηγόρους...” Π.χ. “Ο τσιγάρος” που του τον είτε ένας γιατρός.

Μια φορά γινόταν κουβέντα για το τσιγάρο. Όλοι στην παρέα είμαστε καπνιστές, όλοι μιλούσαμε κατά του τσιγάρου καπνίζοντας. Ο Σάββας δεινός καπνιστής κι αυτός, παρόλο που είχε άσθμα, δεν μπορούσε να το κόψει. Όλοι συμφωνούσαν ότι είναι άτιμο πράγμα αλλά πολύ δύσκολο να κοπεί. Πάνω σ' αυτή την κουβέντα λει ο Σάββας:

« Ήταν ένας που ήθελε να κόψει τον τσιγάρο. Παι στο γιατρό, λέει

-Γιατρέ δόσε μου μια συνταγή να κόψω το τσιγάρο. Και τι δεν έκανα για να το κόψω, αλλά τίποτα δε γίνεται.

-Θα σου πω τι να κάνεις, του λέει ο γιατρός. Θα παίρνεις τον τσιγάρο και πριν να τον καπνίσεις, θα τον βάνεις 'πό πίσω, στον κ... σου, θα ξεβρωμεί και δε θα θες να το

βάνεις πλια στο στόμα. Ακ'λούθα ότι σου λέω και έλα να μου πεις. Αν δεν τον έχεις κοψει, να μην είμαι γω γιατρός.

Τι να κάμει ο άνθρωπος, δοκίμασε κι αυτή τη συνταγή. Πέρασε ένας μήνας, δυό μήνες, πάει πάλι στο γιατρό. Χτυπά, μπαίνει μέσα.

- Καλημέρα, γιατρέ.

-Καλώς τον. Πώς τα πήγαμε;

-Καλά...

-Εκοψες το τσιγάρο;

-Ξερεis, γιατρέ, λέει, έκοψα τον τσιγάρο αλλά πήρα συνήθειο να τον βάνω 'πό πίσω και πώς θα το κόψω;

Το καλοκαίρι του 1984 για πρώτη φορά άκουσα τον παρακάτω μισελέ. Μαζεύαμε σύκα σ' ένα μεγάλο συκιάνα. Εγώ είχα πάει να βοηθήσω φιλικά, γιατί γνώριζα την οικογένεια που θα τα μάζευε.

Οι άντρες πάνω στη συκιά με τη «ντέμπλα» έριχναν τα σύκα κάτω, οι γυναίκες τα μαζεύαμε και τα παιδιά έκανα μικρές μεταφορές κι άδειαζαν τα σύκα από τον τσίγκινο κουβά ή το καλάθι στα μεγάλα σακιά και τα καφάσια, που ήταν φορτωμένα πάνω στο γάιδαρο. Δεν έλειπαν τα λόγια και τα πειράγματα, που συνδούλιζαν το κέφι και την όρεξη για τη δουλειά, κέντριζαν το φιλότιμο των παιδιών, ενίσχυαν το κουράγιο και το συναγωνισμό μεταξύ των μεγάλων - ποιος είναι πιο γρήγορος στη δουλειά, πιο ελαφρύς, πιο ανθεκτικός, ποιος θα μαζέψει τα πιο πολλά σύκα. Και τα καλαμπύρια περίσσευαν:

«Εμείς δεν έχουμε ανάγκη να πάμε στην εκκλήσά. Με τόσες μετάνοιες που κάνομε ούλες οι αμαρτίες μας έχουν σχωρευθεί.»

Όταν κάτσαμε κάτω από μια τη συκιά για να πιούμε καφέ «*ίσα που είχε αρχίσει να καίει ο ήλιος*», η Θ.¹ είπε τον μισελέ. Ακολούθησαν σχόλια για τη σκληρή δουλειά που «έσερναν» παλιά οι ζευγάδες.

¹ Η Θ.Α. αγρότισσα 39 χρόνων τότε, είχε αναλάβει με την οικογένειά της -τη δική της και της αδελφής της- να μαζέψει τα σύκα «κμισάρικα» με τον ιδιοκτήτη του συκιάνα, που ήταν κουμπάρος της

«Βλέπεις κείνο το ντουμάνι πα στον κάμπο; Απ' τω ζευγάδω τον κώλο λει βγαίνει.»

«Ήτανε δυο κουμπάροι. Όταν έφτασε το θέρος, ο ένας που ήταν ζευγάς πήγε στον κουμπάρο του και του ζήτησε να τον βοηθήσει.

-Εντάξει, λει, κουμπάρε έρχομαι.

Την πρώτη μέρα ζύπνησε χαράματα και πήγε να βοηθήσει. Μόλις γύρισε το βράδυ, του λει η γυναίκα του:

-Πού ήσουνα;

-Στο θέρο, της λει με φωνή σβησμένη από την κούραση.

Την άλλη μέρα πέρασε ο κουμπάρος του και τον πήρε πάλι. Το βράδυ άμα γύρισε τον ρωτά η γυναίκα του:

-Πού ήσουνα;

Λει:

-Όλη μέρα έτρωγα χωραφορές.»

Αυτή άκουσε «ψαρουρές». Λει:

-Δεν έφερνες κι εδώ καμιά ψαρουρά να φάμε!

- Όχι ψαρουρές, χω-ρα-φο-ρές!

Την Τρίτη μέρα όταν πήγε να τον πάρει ο κουμπάρος, λει της γυναίκας του:

-Πες του πως δεν είμαι μέσα.

Βγαίνει η γυναίκα του στην πόρτα και λει στον κουμπάρο:

-Ο άντρας μου δεν είναι μέσα.

-Μ' αφού τον άκουσα που σό 'λεγε να πεις πως δεν είναι μέσα.

Πάει η γυναίκα του το λει:

-Σ' άκουσε ο κουμπάρος πό 'λεγες ότι.. δεν είμαι μέσα και να βγεις να του μ'λήξεις:

-Αραμ είμαι και δεν είμαι¹, δεν πάω πουθενά.

Ξανακοιμήθηκε και σκώθηκε κατά τις δέκα. Βγαίνει έξω και λει της γυναίκα του:

-Γυναίκα, έλα να δεις. Κοπάς στον κάμπο εκεί κάτω; Βλέπεις ένα ντουμάνι; Ξέρεις 'πο πού βγαίνει; Απ' τω ζευγάδων τον κόλο βγαίνει.»

Ακολούθησαν σχόλια για τη σκληρή δουλειά που «έσερναν»παλιά οι ζευγάδες.

Η αφήγηση του παραπάνω μισελέ στη συγκεκριμένη περίπτωση (στο συκιάνα, την ώρα του καφέ, με την παρουσία μου κ.λ.π.), περιέκλειε πολλές σημασίες. Άλλες εισέπραξα άμεσα και άλλες μπόρεσα να καταλάβω με τον καιρό:

α)Στη μικρή τελετή του καφέ έγινε η υποδοχή, οι συστάσεις, η ξενάγηση και η εξοικείωση της «ξένης» μ' έναν κόσμο και μια δουλειά που δε γνώριζε. Ο υπαινιγμός για όποιον δεν είναι συνηθισμένος στη δουλειά, ίσως έβαζε το μέτρο για τη δοκιμασία μου στην αντοχή και τη συνέπεια.

β) Προετοίμασε την επιτυχή συνέχιση τη δουλειάς.

Αυτό το πέτυχε με τους εξής τρόπους:

Ήταν ένα ευχάριστο συμπλήρωμα της ολιγόλεπτης ανάπαυσης που ξεκούραζε με την απομάκρυνση από το παρόν και εκτόνωνε με το γέλιο και τη σάτιρα. Μέσα από

¹ Αραμ είμαι και δεν είμαι = Να κι αν είμαι κι αν δεν είμαι

τη σύγκριση με τη σκληρή δουλειά των ζευγάρων, η σημερινή δουλειά φαινόταν πολύ πιο εύκολη και ξεκούραστη.

γ) Αναδείχθηκε η ικανότητα και η αξία του αγρότη, μέσα από τη σύγκριση με τον αμάθητο στη δουλειά κουμπάρο και επιβεβαιώθηκε η ταυτότητα και η ενότητα της ομάδας μέσα από τη σχετική διακωμώδηση-γελοιοποίηση του κουμπάρου και της γυναίκας του.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι ο συκιάνας είχε παραχωρηθεί για χρήση στην συγκεκριμένη οικογένεια από τον κουμπάρο-ιδιοκτήτη, με τη συμφωνία να μοιραστούν την παραγωγή σύκων μισή-μισή. Η σχέση κουμπαριάς ήταν πατροπαράδοτη μεταξύ των ιδιοκτητών της περιοχής και της οικογένειας της γυναίκας.

Με την κουμπαριά επισφραγίζονταν τα νεότερα χρόνια, οι σχέσεις εργασιακής εξάρτησης μεταξύ μεγαλοιδιοκτητών και επίμορτων αγροτών. Πολλοί από αυτούς τους αγρότες απόκτησαν μικτηματικές περιουσίες που τους παραχώρησε ή τους πούλησε το αφεντικό τους.

Παραλλαγή:

«Ήντασι λέει δυο κουμπάροι. Όταν έφτασε το θέρος, λέει γι ένας που ήντο ζευγάς στον κουμπάρο του:

- Βρε κουμπάρε, λέει, δεν έρχεσαι να με βοηθήσεις να θερίσωμε;

Λέει:

- Πώς, λέει, έρχομαι.

Ξεκίνησαν, λέει, το πρωί διάφορ',

- Γεια σου, ξέρω γω, Κώστα, γεια σου Παύλο...

Έφευγε χαρούμενος, που πήγαινε.

Πήγαν λέει μέσα στο χωράφ', αρχίσαν. Γι άλλος ήταν τσι δλειάς -ι ζευγάς. Έκοβγιε ένα τσικίμ-τσικίμ το λέγαν οι ζευγάδες -και τουτνού του 'λεγε ότι πάρε και τούκ' τη χωραφορά - γι ένας, ι κουμπάρος ι ζευγάς, ήλεγε στον άλλον. Ξαναέκοβγιε πάλι(- όπως είναι τώρα τούτ' το χωράφ' έβγαине φτός από δω τσε τ' άφηνε τούτο το πλευρό τσε πήγαινε μέχρι κει-) λέει:

- Άντε πάρε κη χωραφορά.

Μέχρι το βραδ' -ι άλλος ήταν τσι δλειάς- δεν ηκουράστηκε. Ι κουμπάρος έγινε πτώμα μέχρι που να βραδιάσ' είδε κι έπαθε. Το βράδ' από την κούραση αντί να λειι καλησπέρα... Λέει το πρωί πια ήλεγε: «Γειά σας, καλημέρα, το χαϊρ . . .,θα πάω στο θέρος έλεγε το πρωί, το βράδ', η καλησπέρα λέει, πια ήβγαине και 'γω δεν ζέρω π' το στόμα τ'- δεν ημπορούσε να μιλήζ'. Αμα βράδιασε λέει πλιά:

- Κουμπάρε θα 'ρθεις και αύριο;

Λέει:

-Πώς θα ν' έρθω.

Αλλά τού 'πε πλιά. . . (Αλλά το είπε πια!)

Επήγε στη νοικοτσερά το βράδ':

- Πώς τα πέρασες, λέει, άντρα μ';

Λέει:

-Ούλη μέρα, λέει, γυναίκα, έτρωγα λέει χωραφορές.

Λέει:

-Άντρα μ' δε μό 'φερεις και μένα ψα... Φτνής της φάνει ψαρορές.

Λέει:

-Όχι ψαρορές (τι ψαρορές;), χω-ρα-φο-ρές!¹

Λέει:

- Θα μπας, λέει, τσ' αύριο;

Λέει:

-Αύριο, λέει, είπε, λέει, ι κουμπάρος ότι θα ν' έρθει να με φωνάζει, λέει, αλλά άμα περάσει λέει, το πρωί, πές του, λέει, ότι δεν είμαι μέσα.

Ε, το πρωί, λέει, ι κουμπάρος σκόθηκε, πήγε λέει, φώναζε:

- Βρε κουμπάρε, βρε κουμπάρε, βρε κουμπάρε . . .

Αυκή ντρέποντο να πει, λέει, πως δεν είναι μέσα..

- Ρε κουμπάρε ..!

Λέει:

- Σήκω, λέει, τσε πες ότι δεν είμαι μέσα. Απ' τα ψες, λέει, δε σου είπα; Βγε, λέει, στο παναθύρ!.

Ανοίγει, λέει, το παναθύρ', βγαίνει, λέει, στο παναθύρ'...

- Ρε κουμπάρε! -

Λέει:

-Δεν είναι, λέει, εδώ λέ, ι κουμπάρος.

Λέει:

- Εγώ, λέει, τον άκουσα που 'πε, λέει, 'πο μέσα, ότι πες ότι δεν είμαι μέσα.

¹ « Ένα κομμάκ' κάθε αυτό. Τσικίμ έτσι που έκανε -τσικίμ λέγεται αυτό που το κόβγει ο ζευγάς και το άλλο χωραφορά που 'πομένει, το κομμάκ'». (τσικίμ=αυτό που κόβει ο ζευγάς. Χωραφορά= το καμμάτι που απομένει.

Λέει:

- Άρα μ' είμαι, λέει, και δεν είμαι Δε θα ν' έρθω, λέει, σήμερα κουμπάρ'.¹

- Ε, καλά, λέει, αφού δε θα ν' έρθεις. . .

Φτός λέει κοιμήθει, γίνηκε λέει εννιά, γίνηκε δέκα, γίνηκε έντεκα... δώδεκα η ώρα λέγει ,σηκώθησε στο παράθυρο, λέει:

- Έλα, λέει τσι γυναίκας τ', να δεις.

Λέει:

- Τι να δω;

- Βλέπεις λέει ένα ντουμάνι που βγαίνει μέσα στον κάμπο;

Λέει:

-Το βλέπω, λέει.

- Απ' τω ζευγάδω τον κώλο λει βγαίνει!²

*

- Γι' αυτό λει εγώ δεν ήθελα να...

-Καλά λει, έκανες άντρα μ', και δεν πήγες.

Λει:

-Ε', εμ συ, ήντο για να πάγω; λει..»

«Άμα δεν είσαι συνηθισμένος δεν μπορείς να δλέψεις. Γι άλλος που ήντο τσι δλειάς, ίσα-ίσα-ίσα δεν εκουράζετο. Κι ι άλλος που δεν ήντο ζευγάς...»

¹ Αλλιώς: Άραμ κι αν είμαι κι αν δεν είμαι λει στον κουμπάρο, δεν είναι να ρθω.

² Αλλιώς: «Βλέπεις λει τούτο τον ντουμάνι που βγαίνει πα στον κάμπο; Λει το βλέπω. Είν' ι καπνός που βγαίνει απ' τω ζευγάδω τον κώλο»

Παραπάνω παρατέθηκαν δύο εκδοχές του ίδιου μισελέ

Η πρώτη είναι από αφήγηση που κατέγραψα το 1985 - ένα περίπου χρόνο μετά από την αρχική αφήγηση- όπως τη θυμόμουν, όταν πήγα σπίτι μου. Αυτό συνέβη αφού είχα ζητήσει επανειλημμένα να ακούσω τον ίδιο μισελέ και είχα αρχίσει να καταλαβαίνω στοιχειωδώς το τοπικό ιδίωμα

Η δεύτερη εκδοχή προέρχεται από μαγνητοφώνηση το 1991.

Το μισελέ αυτό τον έχω ακούσει πολλές φορές από το ίδιο άτομο. Ανάλογα με τις συνθήκες εκφέρεται σε πιο συνοπτική ή πιο διευρυμένη μορφή και βέβαια πάντα παραλλαγμένος στις λεπτομέρειες.

Για παράδειγμα, πηγαινοντας να μαζέψουμε χόρτα, η Θ. μου 'δειξε ένα κτήμα που βάζανε παλιά πατάτες:

“Τραβούσαμε πολύ ζόρ’ γιατί ήταν όλο κούπετρο, δηλαδή γεμάτο πέτρα, και έπρεπε να καθαρίσουμε όλο το χωράφι... Γι’ αυτό ίλεγε ένας -Βλέπεις κείνο το ντουμάνι πα στον κάμπο; Απ’ τω ζευγάδω τον κόλο λειει βγαίνει.»

Παλιά καθόντασι λέει οι αρχόντοι και τα πίνανε στου Κουντρομπάνου το μπακάλικο, και τραγουδούσαν αμανέ:

-Να βρέξει ο θεός να μαλακώσουν οι πέτρες να φάνε οι φτωχοί...

Πέρναγε απέξω ένας..., πα' στ'άλογο, (του Ν. Π.. ι πατέρας. Θε νάταν τότε παλικάρι είκοσι χρονώ, είχαν έρθει από τη Μικρασία). Τους ήκ'σε. Λέγει:

-Βρέξε, θεέ, να λιώσουν τα σκατά, να φαν οι πλούσιοι...

Αυτοί πλια κάγιουνταν απ' το πιστό. Σκωθήκασι να τον κυνηγήσουν, αυτός πα' στ' άλογο είχε γίνει καπνός».

(1996, Θ.Α., αγρότισσα 51 χρονών)

Την ιστορία αυτή την άκουσα τον Αύγουστο του 1996. Βραδάκι στο σουβλατζηδικο της Παραλιακής Ερεσού με φιλικό ζευγάρι ερεσιώτες. Όπως κάθε καλοκαίρι, γινόταν κουβέντα για τα νέα μαγαζιά, εστιατόρια και καφενεία. Το μαγαζί του Κουντρομπάνου, παλιό μπακάλικο, νοικιάστηκε από τον έγγονό και κληρονόμο του ως εστιατόριο για το καλοκαίρι. Το δούλεψε ως γκαρσόνι ο Δ.Π., εγγονός του μικρασιάτη Δ.Π. του περίφανου καβαλάρη των παλιών χρόνων. Το γεγονός αυτό έφερε στην επιφάνεια την παλιά εκείνη ιστορία. Το ενδιαφέρον είναι ότι η Θ. Α ξεκίνησε να την αφηγείται ως μισελέ, με την πρόθεση -λόγω κεκτημένης συνθηειας- να μην αναφερθεί επώνυμα στον πρωταγωνιστή, αλλά στην πορεία τον ονόμασε γιατί είχε άμεση σχέση με την προηγούμενη συζήτηση.

“Τον ξέρεις το μισελέ με τον Τράγο πού ‘σερνε την Παλιβάνα;”

“Τότε με τους αντάρτες, άμα σε πιάνανε να τους έχεις ποτίσει ή να τους έχεις τα-
γίσει σε χορταίναν ζύλο».

«Ήταν τότε το πρωτοπαλικάρο των ανταρτών, που τον λέγαν Παλιβάνα¹.

Εκατέβηκε αυτός μια βραδιά στο χωριό κι έσερνε μαζί τ' έναν παπά. Και πήγε
στο σικ(ι) μιανού κι έβαλε να τους ποτίσει και να τους ταγίσει. Τι να κάνει γι άνθρωπος!
φοβόταν και να μην τον σκοτώσουν... και τους έβαλε και φάγαν. Την επαύριο ήρθαν οι
άλλοι, τον πιάσαν και τον ρώτησαν: μήπως είδες καν αντάρτη να περνά από δω; Κι λει-
γι άνθρωπος: τι να σας πω; δεν είδα τίποτ' άλλο, μόνο ένα τράγο να σέρνει μια παλιβά-
να.

Έτσι και την αλήθεια είπε και δεν πρόδωσε”.

Παραλλαγή:

«Ήταν ένας παπάς αντάρτης μαζί μ'έναν άλλο αντάρτη-το παρατσούκλι του ήντο
Παλιβάνας. Πέρασαν το βράδυ από να σπίκ'(ι), κάθισαν, έφαγαν, έφυγαν. Σαν αύριο,
πήγε στο σπίκ'(ι) ένας απ'τις άλλοι και ρώτησε το νοικοκύρη:

- Είδες κανέναν να περνά από δω ψες το βράδυ
- Είδα λειει έναν τράγο να τραβά έναν παλιβάνα.»

«Έτσι και ψέματα δεν είπε και δεν πρόδωσε.»

(1997, Θ.Α. αγρότισσα 52 χρονών)

¹ Παλιβάνι ή παλιβάνα είναι ένα μυτερό σίδερο στην άκρη του σκοινιού ή της αλυσίδας που κρατά δε-
μένο ένα ζώο (κατσικά ή γάδαρο). Η παλιβάνα μπηγεται στη γη για να μη φεύγει το ζώο. Πολλές φορές
όμως, το ζώο καταφέρνει να την τραβήξει έξω και να φύγει σέρνοντάς την πίσω του.

Ο παρακάτω μισελές είναι σχετικός με τη θέση του άνδρα στην ερεσιώτικη οικογένεια. Αναφέρθηκε στην κουβέντα μεταξύ μαστόρων, την ώρα που σταμάτησαν τη δουλειά για να πιουν έναν καφέ. Με αφορμή ένα γαϊδούρι που ήθελε κάποιος να αγοράσει, έγινε ένα σχόλιο για το πώς έχουν οι γυναίκες τους άνδρες - «γαϊδούρια και άνδρες μαζί». Ακολούθησε ο μισελές:



« Μια γυναίκα τα παλιά τα χρόνια , μάζευε δραχμές, ν' αγοράσει ένα γάιδαρο, να παει να βγάλει αστ(ι)βές, να τις κουβαλάει στο χωριό, να βγάλει μεροκάματο. Μια άλλη την ορμήνεψε:

- Να μην πάρεις γάιδαρο, μόν' να πάρεις μια φούστα, να κουνηθείς και λίγο, να μαγκώσει κάνας άντρας. Έτσι θα 'χεις και τα δυο, και άντρα και γάιδαρο.»

(1999, Α.Κ., βοσκός και περιστασιακά χτίστης ξερολιθιάς 55 χρονών)

Παραλλαγή του παραπάνω μισελέ ειπώθηκε ως παράδειγμα, για να δείξει τα καλά της παντρειάς για τη γυναίκα και τη μειονεκτική θέση του άντρα.

«Ήταν δύο γειτόνισσες, μια χήρα και μια παντρεμένη. Η χήρα πάντα κουβανούσε ζύλα στην πλάτη. Την έβλεπε η παντρεμένη, κάθε μέρα να περνά φορτωμένη. Της λέει:

-Τι κουβανείς τα ζύλα και βασανίζεσαι; Λέει:

-Μαζεύω λεφτά να πάρω ένα γάιδαρο.

-Δεν παντρεύεσαι, λέει, καλύτερα, να έχεις και άντρα και γάιδαρο;»

(1999, Ν.Π, Μουσικός 69 χρονών)

« Της χελώνας το φασίλ'(ι) »¹

Η ιστορία της χελώνας ακολούθησε μετά τον εξής διάλογο:

- Μου φαίνεται πως δεν είναι για να βγω απόψε,
είπε η Ρένα, όταν είδε ότι δεν έπαιρνε μπρος το μηχανάκι της.
-Μην το πάθεις σαν της χελώνας το φασίλ'(ι), σχολίασε η μητέρα της.
-Τι είναι της χελώνας το φασίλ'(ι);

« Μια χελώνα περνούσε δίπλα απ' το πηγάδ', δεν επρόσεξε, τινάχτηκε μέσα. Έτσι πόνιδε ένα γύρο, λει, μου φαίνεται πως δεν είναι νά βγω απόψε 'πο δω μέσα. Δεν ήξερε πως δεν ήταν να βγει ποτέ 'πο μέσα. »

(Θ. Α. αγρότισσα 51 χρονών, Αύγουστος 1996)

¹ Η ιστορία αυτή υπάρχει σε διευρυμένη μορφή, σε βιβλίο Μυτιληνιού συγγραφέα. Και εκεί χρησιμοποιείται ως μισελές : «Κάθισε ν' ακούσεις μια ιστορία»... «σαν τη χελώνα την πάθαμε κι εμείς» (Αποστόλου Α., 1985: 265).

Παραλλαγή:

Το λεωφορείο έκανε τη διαδρομή Ερεσό-Μυτιλήνη. Λίγο πριν να φτάσει στην Άντισσα χάλασε. Ο οδηγός κατέβηκε να δει τη μηχανή και αργούσε. Ο κόσμος άρχισε να ανησυχεί και να γκρινιάζει: «Ωχ! πότε θα φτάσουμε», «πότε θα φάμε», «κι αν πιάσει φωτιά;» κλπ. Ένας παππούς, ψηλός, γαλανομάτης, με καπέλο το φιλοσοφούσε. Όταν η γκρίνια μεγάλωσε παρενέβη με το μισελέ:

«Ξέρετε τη χελώνα και το ξεροπήγαδο!»

Η χελώνα σαλάγαγε, πέφτει μέσα στο ξεροπήγαδο. Ήταν μόνη της. Ωχ! Λέει, θα με πιάσει η νύχτα και πώς θα βγω! Όχι μόνο την έπιασε η νύχτα αλλά πέθανε κι έμεινε το καβούκι της μεσ'το ξεροπήγαδο».

«Τι περιμένετε, σε 5 και 10 λεπτά; Το βράδυ θα φύγουμε.

Ο Μαθρακάς¹, πρώην ζωέμπορος και χασάπης, ένας από τους παλιούς «μπου-
λασίκηδες»² του χωριού, που «βροντούσε τον κόσμο με το μπαστούνι» μετά την Κατοχή,
καθόταν στο καφενείο, δέκα η ώρα το πρωί. Σνιαρισμένος όπως πάντα, με τη σκαλι-
στή μπαστούνα του φερμένη απ' το Ζαΐρ, χρυσό χοντρό δαχτυλίδι στο χέρι, ανοιχτά
ποδάρια, για να κρατούν την τουρλωτή κουλιά του, κόκκινη μούρη απ' το ποτό. Κλαι-
γόταν για τις αρρώστιες του - ο γιατρός του 'χε απαγορέψει τελευταία το ποτό- που
άλλοι κάνουν καταχρήσεις και δεν παθαίνουν τίποτα, πόσο θα ζήσει ακόμα και τα πα-
ρόμοια. Ήταν φανερό πως γύρευε να πιάσει κουβέντα με κάποιον, ίσως ν' ακούσει κά-
ποια λόγια παρηγοριάς. Στο απέναντι τραπέζι καθόταν ο Ν. Κ., πρώην αραμπατζής
που πήρε στη συνέχεια άδεια για τρίκυκλο και εκτελεί μεταφορές. Αντί για τίποτε άλ-
λο άρχισε να λειει:



«Σώθηκε το λάδι στο καντήλι του»

*« Ένας είχε το χάρο κουμπάρο κι όταν επήγε να τότε πάρει, φτος παρακάλει, να
τον αφήσει ακόμα να ζήσει. Μα κείνος δεν τον άκουγε. «Βρε γιαβρούμ, βρε κουζούμ!»
Τίποτα. Τόνη παίρνει τότε και τον πα σ' ένα εκκλησέλ.(ι) κι ήτανε γεμάτο καντήλια. «Νά,
τούτονα είναι δικό σ'», του λειει ο χάρος. Κι ήταν ένα καντήλι πού 'χε σωθεί το λάδι τ'
και τσιτσιρίζε. Τότε παίρνει φτος και βάνει λάδι από τ' άλλα καντήλια. «Έεπ!», του λειει ο
χάρος, «Αυτό δε γένεται. Κάθε καντήλι είναι μια ζωή κι έχει το δικό του λάδι, άλλο λίγο,
άλλο πολύ, και δε γένεται να πάρεις απ' άλλουνού ν' αωγατίσεις τη δικιά σ'. Ηρθ' η ώρα
σ', τέλειωσε » Και σε λίγο... χτύπησε η καμπάνα. »*

(Γ.Κ., μεταφορέας 57 χρονών, Ιούλιος 1992)

¹ Μαθρακάς(παρατσούκλι) = Βάτραχος

² μπουλασίκης = ψευτοπαλληκαράς

Το μοτίβο του καντηλιού με το λάδι, που συμβολίζει τη ζωή του ανθρώπου, υπάρχει στο παραμύθι «Ο τσοπάνης κι οι τρεις αρρώστιες» (Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Α΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ). Στην παραπάνω εκδοχή της λαϊκής αφήγησης ο επισκέπτης της εκκλησίας, παίρνει και βάζει λάδι από τ'άλλα καντήλια στο δικό του, που τσιτσιρίζει, ενώ στο λαϊκό παραμύθι ζητάει να βγει λίγο λάδι από το δικό του, το ξεχειλό και να μπει στου αδελφού του που τσιτσιρίζε. Και στις δύο περιπτώσεις αυτό το πράγμα «δε γίνεται». Η τοπική παραλλαγή είναι φανερό ότι εξυπηρετεί τις ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις. Εν προκειμένω Γ.Κ. με το μισελέ έβαλε έμμεσα φραγμό στην απληστία του Μαθρακά. Σα να του είπε: «μπορεί στη ζωή σου να 'φαγες από άλλους και να φτιάχτηκες –όπως και είχε γίνει- αλλά τώρα δεν μπορείς να πάρεις απ' τη ζωή τ' άλλου ν' αυγατίσεις τη δικιά σου».

Παραλλαγή:

Τέσσερα χρόνια αργότερα, έτυχε να κάθομαι στο ίδιο τραπέζι με τον Γ.Κ. και τον Ν.Π. Εντωμεταξύ, είχα ήδη ρωτήσει δυο-τρεις φορές τον Γ.Κ. να μου πει ξανά την ιστορία με το χάρο και τον κουμπάρο του αλλά του ήταν αδύνατο έτσι, στα καλά καθούμενα. Αυτή τη φορά, χρησιμοποίησα τέχνασμα. Είπα: «Χτες, χτύπαγε η καμπάνα, ποιος πέθανε;» «*Ι μπαμπάς του Α. του Κ.. Ήντο άρρωστος*» μου απάντησαν “*Τέλειωσε το λάδι στο καντήλι τ’*” είπα εγώ.

Άρχισε ο Ν.Π. να λέει την ιστορία.

“*Όχι, δεν το ξέρεις καλά*”, είπα ο Ν.Κ. κι έπιασε να τη λει αυτός:

«*Μια φορά ήταν ένας κι ήντασι απ' το χάρο¹ κουμπάροι. Μια μέρα πήγε ο χάρος και τον ήβρε να πέφτει². Λεει: “τι κάνεις κουμπάρε;” Λεει: “δεν είμαι καλά, θ' απο-*

¹ απ' το χάρο = με το χάρο

² να πέφτει = «να κείται στο κρεβάτι άρρωστος»

θάνω.” Λεει: “δεν είν’ η ώρα σου ακόμα.” “Όχι θ’ αποθάνω.” “Βρε δεν αποθαίνεις.” “Ε, λει, για να το λες συ, κάτι θα ζέρεις.” “Έλα, λει, να δεις.”

Τον παίρνει ο χάρος και τον πα μακριά, σ’ ένα ζωκλήσι. Ήταν μια εκκλησιά... γεμάτη καντήλια, άλλο γεμάτο, άλλο μισοάδειο, άλλο τσιπσίριζε. “Κάθε καντήλι, λει, είναι και μια ζωή.” “Ε, λει, πούν’ το δικό μου καντήλι;” Ε, όταν του τό δειξε και σωνόταν, έκανε μια αυτός με το δαχτύλι του, σ’ ένα άλλο καντήλι, για ν’ αργατίσει το δικό του. Τον είδε ο χάρος, λει: “ότι και να κάνεις, αδιαφόρητ¹!”. Όταν το δικό σ’ καντήλι σωθεί, θ’ αποθάνεις.” “Βρε κουζούμ, βρε γιαβρούμ...», τίποτις! Όταν είδε κείνος πως λίγη ήταν η ζωή τ’, λει « αφού κοντεύ’ η ώρα μ’, ζούβα² το ν’ αποθάνω». Λει ο χάρος: «Αυτό δε γένεται», “Ζούβα το βρε, πεθαίνω”, “γιαβρούμ...», «Τίποτις δεν είναι για να γένει.»

(Γ.Κ., μεταφορέας 61 χρονών, 11-9-96)

Η παραλλαγή του μισελέ ήταν πιστεύω προσαρμοσμένη στον άνθρωπο και στον τρόπο που τέλειωσε η ζωή του. Έτυχε να μάθω αργότερα ότι ο μακαρίτης είχε πεθάνει μετά από μακρόχρονη αρρώστια, κατάκλιση και ταλαιπωρία του ίδιου και των παιδιών του που τον περιποιούνταν.

¹ αδιαφόρητ’(ο) = ανώφελο. Από το α-στερητικό και το ρήμα διαφορώ = ωφελώ (Λεξικό Ανδριώτη)

² ζούβα = σβήσε

«Είχε το χάρο κουμπάρο»

«Ένας λει, είχε το χάρο κουμπάρο. Μια φορά, ο χάρος του 'κανε επίσκεψη, όταν αρρώστησε. Λει: « Μη με παίρνεις, χάρισέ μου τη ζωή. » «Καλά λει, δε σε παίρνω ακόμα, δεν ήρθε η ώρα σου.» « Άλλη φορά λει, άμα είναι να 'ρθεις, να με ειδοποιήσεις.»

Πέρασε καιρός. Τον έπιασε πόνος στα κόκαλα, ύστερα πόνος στο στήθος, πόνος στα χέρια, πόνος στα πόδια. Πέρναγαν οι πόνοι κι ήρχοντο άλλοι.

Μια μέρα έρχεται πάλι ο χάρος. Νάτος πάλι μπροστά του! Λει: «δε σου είπα να με ειδοποιήσεις;» « Πώς δε σε ειδοποίησα, λει, τόσα μηνύματα σου έστειλα!»

«Οι πόνοι στα χέρια, στα πόδια ..αυτά ήταν τα μηνύματα και οι ειδοποιήσεις.»

(Α.Τ., Χημικός 27 χρονών, 1999. Αφήγηση που είχε ακούσει από τη μητρική γιαγιά της.)

“Ο καθένας με τη στενοχώρια τ’”

«Ήταν λέγει ένας κι εγύρισε όλο τον κόσμ.ο.Όπου ρωτούσε, καθένας είχε τη στενοχώρια του, άλλος μεγάλη άλλος μικρή.

Καμιά φορά λει, άμα έφτασε στο τέλος, σ'ένα σπικ', κοιτάζει λέγει απέξω... άκουσε κάποιο απέξω, κι έπαιζε μέσα. Κι άκουσε να παίζει λει τόσο ωραία! Είπε λει αυτός, για να παίζει και να τραγουδάει, είναι χαρούμενος, δεν έχει στενοχώρια. Μπαίνει λει μέσα, το χαιρέτησε, λει τι κάνεις, ξέρω γω... Λει, παίζω λει. Εσύ λει πώς βρέθηκες εδώ; Λει, εγώ λέγει, γύρισα όλο τον κόσμο λει, να βρω άνθρωπο να μην έχει στενοχώρια και δε βρήκα κανένα. Και περνούσα λει απέξω κι άκουσα λέγει που τραγουδούσες εσύ, κι είπα λει αυτός ο άνθρωπος τί δεν έχει στενοχώρια; και μπήκα λει μέσα να σε ρωτήσω.

Κάθισε λει, να δεις και τη δικιά μου τη στενοχώρια. Εκάθησε λει στο πλάι. Καμιά φορά, βλέπει λει ένα κύριο δυο μέτρα. Μπαίνει λει μέσα - αυτός καθόταν κάτω, αυτός λει, έφυγε απάνω κει. Φωνάζει τη γυναίκα τ', έφυγε απάνω.

Λει κοίτα λει ποια είναι η δικιά μου η στενοχώρια: Να τη σκοτώσω, θα μπω φυλακή, κι έτσι λει, παίζω τη μουσική και ζηλώνω τον πόνο μου.»

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

“Φωτιά, νερό και κακιά γυνή” ή “Ο θεός να σε φυλάγει από την κακιά γυνή”

«Έλεγε, λει, “ο θεός να σε φυλάει από την κακιά γυνή”. Το ήκσε λέγει κάποιος κι είπε λέγει : “Τι μπορεί να μ’ κάνει, μια γυναίκα;” Ε, τ’άσε λει ακή η γυναίκα που το είπανε.. Στάσου λει, να δεις, τι μπορεί να σ’ κάνει μια κακιά γυναίκα!

Τον βλέπει, λει, λει “το βράδυ σ’έχω καλεσμένο, να ρθείς στο σπίτι μ’”- από κάτ’ λει ήταν καφενείο-. Λει, “τι ώρα να ’ρθω;” Λει, “νά ’ρθείς λει, κατά τις έντεκα η ώρα”. Λει, “πώς... θαν’αυτό;” Λει, “θα κάνεις έτσ’, θα χτυπήσεις το.. αυτό και γω θα καταλάβω,να’ ρθω για να σ’ανοίξω.” Όπως το είπε, λει, πήγε. Αυτή, τι κάνει; Βγάνει λει δυο σανίδια καταμεσί και το ζεύγει το χράμ’ από πάνω. Ε, αυτός λει πήγε για χαρά, περνά λει μέσα Λει, “ήρθα”. Λει, “πήγαινε στο διπλανό δωμάτιο, ζεντύθητι λει κι έρχομαι κι εγώ..” “Σας ευχαριστώ” “ε,ν’αυτό”

Ε, πά λε αυτός, ζεντώνεται, μπαίνει λει στο διπλανό. Μόλις πήε λει να πατήσει πα στο χράμι, βρέθηκε λει γυμνός α που τον γέννησε η μάνα του καταμεσί στο καφενείο. Λέσι, ι κόσμος λει τότε,ς λένε αυτό, σηκωθήκαν λει όλοι “βρε παλιάνθρωπε, δεν ντρέπεσαι, ξέρω εγώ..πώς βρέθηκες φτού; δώσαν,δώσαν δώσαν, καμιά φορά ετέλειωσαν... γλυτώνει απ’ τα χέρια των. Είπε λει “και το όντις, δίκιο είχε γι άνθρωπος κι έλεγε, ο θεός να σε φυλάει απ’την κακιά γυνή. Φαίνεται λει ήτανε παθών..”

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

«Η γυναίκα που έβγαλε κι έβαλε στη στιγμή, το διάβολο μες το μπουκάλι»

“Το διάβολο ένας άντρας έκανε σαράντα χρόνια να τον βάλει μες το μπουκάλι. Μια στεναχώρια λει, εν’ αυτό!.. Στα σαράντα λει τα χρόνια, τον έβαλε μες το μπουκάλι..με τόσο αγώνα λει που έκανε. Το στιμπώνει¹ από πάνω. Τον βάνει πάνω στο πχαρι² και είπε λει στη γυναίκα του πως αυτό το μπουκάλι δε θα το ανοίξ’, θα κάθεται κλειστό. Αυτή λει ήταν τόσο περιέργη που ήθελε να το... αυτό. Λει, “τι έχει μέσα και δε θέλει λει να το ανοίξω;”

Μια μέρα που έλειπε στη δουλειά,λει, (χαμηλώνει η φωνή) “δεν τ’ανοίγω να δω τι έχει αυτός μέσα και δε μ’ αφήνει...;” Βγάζει λει το στίμπωμα από πάνω, πετιέται λει από μέσα ένας άνθρωπος, κάθεται λει από δίπλα απ’ το μπουκάλι. Λει, “καλά λει, πού ήσουν εσύ και βρέθηκες εδώ;” Λει “μες το μπουκάλι ήμουνα”. “Α, λει, τόσοσ άνθρωπος λέγει δε χωρείς μες το μπουκάλι”. Λει “χωρώ”. “Εμ, για έμπα μέσα να σε δω” λει “να δούμε χωρείς;” “Δεν έφταξ’ λει να τον δει, βάζει το καπάκι.

Το βράδυ λει μόλις ήρθε, “είδες λει,που δε μ’ άφηνες άντρα μ’, ν’ανοίξω το μπουκάλι;” Λει “εγώ λει τ’ άνοιξα”. Λει “ Αλήθεια λει το λες ;Και γω λει το...”.Λει “εγώ λει το άνοιξα άντρα μ’, αλλά στιγμής λει, τον έβγαλα και τον ήβαλα”.

Λει “Μπράβο σ’ λει!”

“ Γι’ αυτό λέγει οι γυναίκες ... Στιγμής τον έβγαλε και τον ήβαλε..Λει “ Αφού ήμαν μέσα!” “Α, όχι” λει, “αφού δε σε παίρνει... Τόσο μπουκάλι θα σε πάρει μέσα; Έμπα λει μέσα να σε δω, να το πιστέψω.”

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

¹ στιμπώνω = βουλώνω

² πχαρι = το ράφι πάνω από το τζάκι

«Μια φορά ένας καλόγηρος λει καθόταν, καλογήρευγε λει 40 χρόνια; για πενήντα; Όπως είναι λει ο Προφήτης Ηλίας, έτσι καθότανε λει, απάνω. Μια γυναίκα λει που ήντο κι αυκή.., πόρνη ξέρω γω, λει θα πα' α ντον κολάσω. Λε, «Ω, λει, τόσοσ κόσμος που πά' λει, τσ' φτός λε δε γυρίζει να δει κανένα αν τον έχ' απατήσει λει, ξέρω γω αυτό, είναι λει τόσο αγιασμένος που...»

- Κάτσε λει να δεις θα τον κολάσω ή δε θα τον κολάσω;

Σκώθητσε μια μέρα, πήγε λει αυκή.. Ηλεε αυτόσ λει μόλις κη είδε :

-Πίσω μου Σατανά!

Πήγε κοντά ,λει:

-Τι κάνεις εδώ; Ασικτεύεις; ..που η ζωή είναι ωραία, που κάθεσαι, θα πεθά- νεις, τι θα καταλάβεις, τι θα ν' αυτό...;

Λέει:

-Τι πρέπει λει να κάνω;

-Ε, να ρθείς στο σπίτι μ'.

-Εμ, και πού 'ναι λει το σπίτι σ'; Λέει:

- Το σπίτι μ' λει, είναι λει πιο πάν' απ' την πλατεία. Αλλά για να το γνωρίσεις λει,θα κρεμάσω ένα κοφίνι απ έξω. Κι άμα δεις λει το κοφίνι, θα ρίζεις λει μια πέτρα και γω λει θα το κατεβάσω απ' το σκοινί, να σε βάλω λει μέσα, να σ' ανεβάσω απάνω. Να μη σε δουν οι γειτόνοι στην πόρτα μ'.

Κείνη είχε το πονηρό να τον βάλει μέσα, να τον αφήσει κρεμασμένο στο κοφίνι, να μαζέψει το χωριό όλο, να τον ρεζιλέψει. Κι όπως λει το λέγει, αυτόσ ο εξόριστος, περί- μενε ώρα κη ώρα να σκοτεινιάσει για να κατέβ'. Ηρθε η ώρα, κατέβηκε λει αρχίνηκε

πια τις δρόμοι όλοι .. , καμιά φορά το είδε λει το κοφίνι. Πετά λει φτος πα στο παράθυρο κι τήρευγε και τον περίμενε για! Κατεβάζει λει το κοφίνι, τον βάζει μέσα. Ίσα που πήγε λει στα μισά, -το σπίτι ήταν διώροφο- το έδεσε από πάνω το σκοινί. Φώναζε λει αυτός, «ανέβασέ με απάνω, ξέρω γω αυτό..» τίποτα. Αυτός να σκαει γι άνθρωπος. Να πέσ'; 'Ηθελ' α σκοτωθεί. Καμιά φορά ξημέρωσε λει ο Θιος, βγαίνει λει σ' όλο το μαχαλιά. Μαζεύτκασι γι ένας «φτιου γι άλλος «φτιού», «κοίτα γι άγιος πού 'θελε ν' αγιάσει».. Μετά τον κατέβασε λει κάτω. Κατέβηκε λέ γι άνθρωπος, δεν είδε 'πό πού να πάρ', πήγε λει 'κει πάλι στο βουνό.

Λέγει:

-Είδες λει, που λέτε ότι δεν μπορεί μια γυναίκα να τον κολάσ'; Ας ασκητεύει.»

«Είναι .. η γυναίκα θέλει να σ' πει..»

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

« Στις εννιά του μακαρίτη...»

« Ήταν ένας παπάς νιος και μια παπαδιά νια κι ο παπάς πέθανε. Η παπαδιά έκλαιγε και χτυπιόταν. Είπαν λέγει της παπαδιάς ότι τάχα αν τον θάβαν όρθιο με το ευαγγέλιο ανοιχτό, δε θα ν' έπαιρνε άλλον άντρα, αν τονε θάβανε ανάσκελα θα ν' έπαιρνε.

Όταν ήταν να τον θάψουν ρωτούν την παπαδιά:

-Πώς θες να τον θάψουμε;

-Τι να πω και τι να λέγω πού 'μαι νια και κατανιά! Βάλτε τον παπά ανάσκελα.

Και στις εννιά του μακαρίτη άλλον έβαλε στο σπίτι.»

(Α. Α. Εργάτης 75 χρονών, 1998)

Ο παραπάνω μισελές επώθηκε στο καφενείο ως σχόλιο για μια νέα χήρα, που επρόκειτο να ξαναξαναπαντρευτεί, ενώ είχε χάσει πρόσφατα τον άντρα της.

«Εγώ θα σκάσω που θα χάσω το μλάρ' και το στάρ'»

«Παλιά ήταν αγωγιάτες. Κι απ' το νεκροταφείο, έπρεπε να περάσει ο αγωγιάτης. Πέρναγε ένας, κι άκουσε μια γυναίκα κι έκλαιγε.

-Ε, παπά, λει, τι έχει και κλαίει η γυναίκα;

-Ε, πέθανε γι άντρας της.

-Ε, θέλεις να την κάνω να πέσει;

-Α, αυτή αγάπαγέ τον, αυτή.

-Ε, παπά, βάζεις στοίχημα πως θα την κάνω να πέσει;

-Όχι, δεν μπορείς.

-Άμα μπορέσω, θα πληρώσεις εμ το μλάρ' εμ το στάρ'. Άμα δεν μπορέσω, τα παίρνεις συ. Πήγαινε πάνω στο καμπαναριό.

Κλάμα αυτός... αρχινά το κλάμα. Έκλαιγε αυτή.. πιο δυνατά αυτός.

-Τι έχεις μαθές, και κλαις τόσο πολύ;

-Πέθανε η γυναίκα μ'.

-Πώς πέθανε η γυναίκα σ';

-Εσκασε γιατί' ήταν χοντρή.

-Ε, κάνε με και μένα να σκάσω.

Πάνε κάτω απ' το καμπαναριό, να βλέπει ο παπάς...

-Θα σκάσω, λει, αυτή.

-Συ δε θα σκάσεις, λει ι παπάς πάνω απ' το καμπαριό. Εγώ θα σκάσω, που θα πληρώσω το μλαρ' και το στάρ'!»

(Α. Α., εργάτης 75 χρονών. Καλοκαίρι του 1998, στο καφενείο)

Οι μισελέδες για τους παπάδες αναφέρονται συνήθως όποτε έρθει η συζήτηση πάνω στους νέους παπάδες του χωριού. Έχουν απομυθοποιητικό χαρακτήρα. Διακωμωδούν αποκαλύπτοντας την υποκρισία, (μισελές 19 και 20) την απληστία τους, την καταλήστευση των χριστιανών (μισελές 23) αλλά και την αφέλεια, την αμάθεια και την ανεκτικότητα του κόσμου (μισελές 21).

~19 ~

“ Ένας παπάς λέγει, έβγαλε κήρυγμα, όπως συνήθως βγάζει και λεν ότι όποιος έχει πολλά, να δίνει και στις φτωχοί. Αυτός λει ήβγε κι έλεγε ότι όποιος έχει δυο ζεύγη παπούτσια, ζέρω γω, το ένα να το δίνει.

Ε, η παπαδιά η κακομοίρα το άκσε κι εκείνη. Ι παπάς είχε δυο ζευγάρια ,ένα που πήγαινε στην εκκλήσια κι ένα που πήγαινε λει στην εξοχή, στον κάμπο, άμα ήταν να κάνει καμιά δουλειά. Ταίριασε λει κείνη κη μέρα που το κήρυζ' ι παπάς στην εκκλήσια, να πα ένας ζητιάνος αζυπόλυτος – είχ' μια γκρυάδα λει έζω! Μπαίνει λει μες το υπόγειο που το είχε το ζευγάρ' τα παπούτσια, τα δίνει, «ε πάρτα» λει .

Καμιά φορά λει επίστηκ' ι παπάς να πα στο κάμπο. Λει: «Παπαδιά, φέρε λει τις αρβύλες –άρβυλα λει ήταν- να τα βάλω λει να πάω μια βόλτα, έχω δουλειά στον κάμπο» «Εγώ λει, τά 'δωσα λει, παπά.» «Καλά, ποιος σου 'πε λει να τα δώσεις τα παπούτσια, δυο ζευγάρια παπούτσια...» « Καλά λει, την πιο περασμένη Κυριακή λει πό 'βγαλες λόγο λει ,δεν είπες λει ότι όποιος έχει δυο ζεύγη παπούτσια, το ένα να το δίνει;» Λέγει; «Αυτό λει το είπα για τον κόσμο λει, όχι για μας!»

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

Καθόμαστε στο καφενείο με τους: Κ. Γ. 65 χρονών, πρώην κουρέα, μουσικό στην τοπική κομπανία, εστιατόρα και καφετζή για πολλά χρόνια και τον Α. Α. 75 χρονών, πρώην παραγιό σε ζευγά και σημερινό εργάτη-τεχνίτη.

Ο Κ. κατηγορούσε τους παπάδες: «Εμείς τους πληρώνουμε, βγάζουν κι απ' τις λειτουργιές..» «Η θρησκεία μας είναι είναι καλή» έλεγε ο Α. «αλλά οι παπάδες δεν είναι καλοί.» Ύστερα είτε τον μισελέ:

«Ήταν λειί ένας φτωχός που είχε παιδιά και δεν είχε λεφτά καθόλου. Ήρθε το Πάσχα και δεν είχε να τα ταΐσει. Δεν είχε ούτε αρνί, ούτε λάδι, ούτε ψωμί να φάει. Είχε ένα γείτονα παπά. Πάει, του χτυπάει την πόρτα. Ο παπάς λειί:

-Ω, καλώς το γείτονα.

-Τι κάνεις παπά; ... Έρχεται το Πάσχα και δεν έχω ούτε κρέας ούτε λάδι ούτε ψωμί να ταΐσω τα παιδιά μου κι ήρθα να σου ζητήσω δανεικά και θα στα επιστρέψω.

-Αυτό δε γίνεται, δεν έχω να σου δώσω.

-Βρε δώσε μου, πώς θα κάνουν Πάσχα τα παιδιά μ';

-Όχι δεν μπορώ.

-Ε, τότε θα πάω και γω να κλέψω ένα αρνί και την αμαρτία θα την έχεις εσύ.

-Τι λες! Θα πας να κλέψεις; Μην το κάνεις είναι μεγάλο αμάρτημα.

-Όχι θα πάω και την αμαρτία θα ν' έχεις συ που δε μου δίνεις.

-Μην πας και κλέψεις.

-Θα πάω.

-Ε, μια και θα πας δεν κλέβεις κι ένα αρνί για μένα;

-Δεν μπορώ να το κουβαλήσω. Ένα μπορώ, δύο δεν μπορώ.

-Ε, να σου δώσω το γάιδαρο να τα κουβαλήσεις και τα δύο.

Πήρε το γάιδαρο και πήγε να κλέψει τ' αρνιά. Στο δρόμο συνάντησε έναν...

-Γεια σου του λει, τι γάιδαρος είναι αυτός που έχεις;

-Ε, γάιδαρος είναι.

- Κάνουμε ένα παζάρι να μου τον πουλήσεις;

Τον πούλησε το γάιδαρο, πήρε τα λεφτά, πήγε αγόρασε και κρέας και λάδι και ψωμί και κάμαν Πάσχα.

Το 'μαθε ο παπάς αλλά δεν μπορούσε να ζητήσει τα ρέστα, γιατί αν τα ζηταγε, θα 'βγαине κι αυτός στη φόρα.»

(Α. Α. Εργάτης 75 χρονών, 1998)

«Βρήκα χώρα γαϊδουρινή και ανθρώποι βοδούσα»

«Ο Δεσπότης έστειλε έναν παπά όπως, -θέλω να σ' πω παραδείγματος χάρη- στο δικό μας το χωριό. Ο παπάς δεν ήξερε καθόλου από ψάλξιμο¹, μονάχα τα ράσα που φορούσε. Ε, μόνο λεφτά οικονομούσε, αλλά 'πο πού τα οικονομούσε; Έκανε άλλες δλεις, λειτουργιές, ξέρω γω, χτύπαε πολύ.² και πέντε-δέκα μάζεψε μια περιουσία μεγάλη. Έκανε χίλια πρόβατα ξέρω γω, και χίλια γελάδια (βόδια)

Κάνουν αναφορά στο Δεσπότη, λει «τον παπά που μας έστειλες δεν είναι καλός, δεν ξέρει να ψάλλει.» Κατεβαίνει ο Δεσπότης λει, μπαίν' στη λειτουργία. Αρχίνησε λει φτος ο παπάς, ξέρω γω, (να ψέλνει): « Βρήκα χώρα γαϊδουρινή και ανθρώποι βοδούσα και καζάντισα - κέρδισα που λεν- χίλια πρόβατα και πεντακόσα γελάδια. τα μισά δικά σου και τα μισά δικά μου, άγιε μου Δέσποτα. »

Γυρίζ' λει ο Δεσπότης και λει: «Ποιος είν' αυτός που λει ότι ο παπάς δε ξέρει να ψάλλει;» Όλοι λει, δεν εβγάλαν τσιμουδιά.

«Αυτός ο παπάς λει, ξέρει πολύ ωραία και ψέλνει.»

Και καθώς αγαθός ο κόσμος, δεν αντέδρασε μετά να πει:

«Κι λέ, ξέρ' να ψάλλει³; Αφού το ψάλσιμο είναι τα πρόβατα και τα βόδια τ'!»

¹ ψάλξιμο ή ψάλσιμο = ψάλξιμο, ψάλσιμο

² χτύπαε πολύ = χτύπαγε πολύ στις τιμές

³ κι λε, ξέρ' να ψάλλει, = τι λέει, ξέρει να ψάλλει;

«Αυτά τα έλεγε η μαμά μ' η σχωρεμένη».

Σε άλλη σύντομη εκδοχή: “Δεσπότης έστειλε παπά...-Βρήκα χώρα γαϊδουρινή και ανθρώποι βοδούσα και καζάντησα 1000 πρόβατα και 100 γελάδια, τα μισά δικά σου και τα μισά δικά μου, άγιε μου δέσποτααα... » .

(Θ. Τ. , αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

Το μισελέ αυτό τον έχω ακούσει αρκετές φορές από την ίδια αφηγήτρια, όταν αναφερόταν σε περιπτώσεις φανεράς εκμετάλλευσης, και όχι μόνο εκ μέρους της εκκλησίας. Υπάρχει μέσω του μισελέ ο ψόγος για την αμάθεια και την απάθεια, την παθητικότητα και την έλειψη αντίδρασης. Ο υκαινιγμός δηλεί και κυριολεκτικά και μεταφορικά ότι η χώρα είναι γεμάτη ζώα.

«Κατά που μαρτυρούν τα κουκιά, νε φέτος θα 'χουμε Λαμπρή, νε του χρόνου Πάσχα»¹

« Ήταν ένας παπάς λειι..-όταν άρχιζε η Μεγάλη Σαρακοστή, για να ρθει το Πάσχα ήθελ' σαράντα μέρες- κι ήθελε να βάλει σαράντα κουκιά μες την τσέπη τ', και κάθε μέρα να τρω από ένα κουκί κι άμα τελειώναν τα κουκιά, έκανε το Πάσχα. Ε, έβαλε τα κουκιά μέσα στο ράσο τ' κι όπως συνήθως κάθε χρόνο, κι έτρωγε κάθε μέρα ένα κουκί.

Μια μέρα λειι, πώς η παπαδιά πήγε λειι να κρεμάσει το ράσο τ' και κοιτάει λειι πού 'χε κουκιά μέσα στην τζέπη τ'. « Κοίτα λειι να δεις ο παπάς που τ' αρέσ' λειι τα κουκιά. » Παίρνει λέγει ένα μονόχειρα² ακόμα, ρίχνει λειι μες την τζέπη τ'.

Ε, ι κόσμος πια περίμενε, λογάριαζε πάνω-κάτω, δεν ήξερε τις μέρες, αλλά υπολόγιζε ότ' η Λαμπρή έπρεπε να πλησιάζει. Τον βλέπανε λειι στο δρόμο, « Πάτερ, πότε θα 'χομε λειι, Λαμπρή;» Λέγει ο παπάς: « Κατά που μαρτυρούν λειι τα κουκιά λειι, νε³ φέτος λειι θα 'χομε Λαμπρή, νε του χρόνου Πάσχα. »

Αφού λειι πλια περάσαν αρκετές μέρες, μια μέρα πώς κάθσε λειι απ' την παπαδιά⁴ έτο' να συζητήσει, είπε λειι «φέτος λειι τα κουκιά δεν τελειώνουν για να ..αυτό. Κάθε χρόνο λειι έβαζα ξέρω γω, σαράντα κουκιά και τα έτρωγα. Μόλις τέλειωναν, κάναμε το

¹ Η ίδια ιστορία υπάρχει σε Κυπριακή παραλλαγή (Χατζηιωάννου, 1984, παρ. 22, σ. 56.)

² μονόχειρας = χούφτα

³ νε...νε... = ούτε ...ούτε...

⁴ κάθσε απ' την παπαδιά = κάθισε με την παπαδιά

Πάσχα.» Λέγει η παπαδιά : «Α, λει, για τέτοια δουλειά τά 'χες; Κι εγώ λει τα είδα και νόμιζα λει, ότι τ' αγαπούσες τα κουκιά λει και σό 'βαλα λει κι άλλα μέσα»

Ε, πότε πια έγινε το Πάσχα..!» «...Ε, σ' λέγει αγαθός που ήταν ο κόσμος!»

(Θ.Τ.αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991, από μαγνητοφώνηση)

Τον παρακάτω μισελέ τον έχω ακούσει αρκετές φορές από την ίδια αφηγήτρια, με αφορμή τον εκάστοτε καινούριο παπά, που «όταν κλείσει χρόνο στο χωριό κάνει κουλιά και γίνεται θρεφτάρν». Πιθανώς ανήκει σε παλιά βυζαντινή παράδοση, που εκφράζε την αντίθεση της εγχώριας με την επίσημη λατινική λατρεία..

~23~

«Ένας παπάς, φραγκοπαπάς»

« Ένας παπάς, φραγκοπαπάς ήταν -Φράγκος θα ν' ήταν- ήταν λει σαν τον Πα-ναγιώταρο. Ε, τσ' ήβρε φαϊ μπόλικο. Και στο μήνα πάνω ο φραγκοπαπάς έγινε μινιόν.

Κάνανε παράπονα στο βασιλιά ότι έτρωγε πολύ ι παπάς και τα μάζευγε όλα. Και τον κάλεσε ο βασιλιάς, αφού έτρωγε τόσο πολύ πλια... Λει κοιτάζτε να δείτε τι θα τον κάνω σ' ένα μήνα: να μη γνωρίζεται. Και τον κάλεσε και του είπε ότι για να γλιτώσεις τη ζωή σ', θε ν' απαντήσεις σ' αυτές τις τρεις ερωτήσεις. Ξέρω γω... ποιο είναι το κέντρο της γης, τι είναι αυτό που στην αρχή περπατάει με τα τέσσερα, μετά με τα δύο και μετά με τα τρία... Ε... τρεις ερωτήσεις τον έβαλε και άμα δεν τσι βρεις σ' ένα μήνα να πάρει το κεφάλι τ'. (Μετά το βρήκε... εν το θυμάμαι ..αλλά τ' χάρισε τη ζωή τ' νομίζω ε;)

Ε, αφού τον έκανε κι έμεινε τέτοιος απ' τη στενοχώρια του ο βασιλιάς... Στο μή-να πάνω εν εγνωρίζοταν λει, έμεινε σκελετός. Απ' τη στενοχώρια του που πλησίαζε... κάθε μέρα που περνούσε, αυτός στεναχωριόταν πιο πολύ. Άμα συμπληρώθηκε, εικοσενιά μέρες και ξημέρωνε τριάντα, λει πια που 'θελαναυτό, έγινε... μονάχα που έστεκε, σκελε-τός.

Από μακριά λει που τον είδε ο βασιλιάς, λει αχ, λει, καημένη λει φραγκοπαπά λει, πώς ήσουν και πώς έγινες!»

«Έγινε σκελετός. Θέλει να σου πει, η στεναχώρια τι τον κάνει τον άνθρωπο, τον λιώνει.»

(Θ. Τ. αγρότισσα 56 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

« Η πιο καλή πεθερά »

Συμβούλευε η μάνα την κόρη να προσέχει τι άντρα θα διαλέξει. Μέσα στις συμβουλές ήταν να προσέξει και την πεθερά. Έτσι της είπε και το σχετικό μισελέ, τον οποίο μου μετέφερε.

«Είχαν λει μαζευτεί οι γυναίκες και έλεγαν τα παράπονά τους για την πεθερά τους. Λέγε η μια, λέγε η άλλη, τις έβριζαν. Μια απ' όλες, όταν έφτασε η σειρά της να μιλήσει, είπε:

-Εγώ όμως, έχω καλή πεθερά!

Αφού πια είπαν... έκαναν συμβούλιο κι αποφάσισαν ν' ανάψουν ένα φούρνο να πετάξουν τις πεθερές των όλες μέσα. Μόλις λοιπόν ανάψαν το φούρνο, εκείνη πό 'χε την καλή πεθερά λει:

-Δεν πετάμε μέσα τη δική μου πεθερά για προσάναμμα;»

«Κι έτσι ήβγε αυτό που λεν' « η πιο καλή πεθερά κάνει για προσάναμμα στο φούρνο »

(Α. Τ., Χημικός 26 χρονών, Αύγουστος 1998)

«Αύριο είναι το μελί ποιανού η μάνα θα κολυμπεί!»

« Μια γυναίκα δεν ήθελε τη μάνα του άντρα της και είχε βάλει σκοπό να την ξεκάνει. Σκέφτηκε λοιπόν, τη νύχτα που θα κοιμάται, να τη βάλει σ'ένα τσουβάλι και να την πετάξει στον ποταμό. Ο άντρας της όμως κατάλαβε το σκοπό της. Φύλαξε το βράδυ και στη θέση της μάνας του, βάζει τη μάνα της γυναίκας του στο κρεβάτι.

Πάει η γυναίκα τη νύχτα, σηκώνει τη γριά, τη βάνει στο τσουβάλι, την πετά στον ποταμό. Γυρίζει χαρούμενη στο σπίτι. Ο άντρας την περίμενε ζύπνιος. Λέει:

-«Καλώς τη, πού ήσουνα; Λέει:

-Να, δεν είχα ύπνο, δε μ'άφηνε η μάνα σου να κοιμηθώ και βγήκα λίγο όζω.

Πιάσανε τα λόγια κι ετσακώνουντο...

-Καλά έκανα και την έριξα στον ποταμό, λέει η γυναίκα. Λέει ο άντρας:

-Αύριο θα 'ναι το μελί πιανού η μάνα θα κολυμπεί!»

(Α. Τ., Χημικός 26 χρονών, Αύγουστος 1998)

Ο παρακάτω μισελές αναφέρθηκε κατά την αναμετάδοση ενός επεισοδίου στη γειτονιά.

Δυο γειτόνισσες πιάσαν τον καυγά κι έβρισε η μια την άλλη π...Κι αυτή της είπε: «κι αυτό επάγγελμα είναι, εσύ μπορείς να το κάνεις;»

26

«Πρέπει να μπορείς ...»

«Ήντασι δυο γυναίκες. Οι άντρες των ήντασι ζευγάδες- ίδια δουλειά , ίδια οικονομικά. Της μια το σπίτι όμως είχε πιο πολλά πράματα, όλα τα καλά, ενώ η άλλη δεν είχε. Της λειι λοιπόν μια μέρα:

-Καλά Κυρά – Δέσποινα, τι κάνεις κι έχεις συ πιο πολλά, αφού οι άντρες μας την ίδια δουλειά κάνουν, ίδια βγάζουν , ούλα ίδια;

-Α, λειι ακή, εγώ κάνω τούκ'(η) τη δλειά και έχω πιο πολλά.

-Α, αυτή ;Εύκολη είναι.

-Ναι, αλλά πρέπει να μπορείς να την κάνεις. Άμα θες, να σου κλείσω και σένα ραντεβού μ' έναν άντρα.

-Ε, καιά, είπε αυτή.

Το ραντεβού ήταν την επαύριο, στις πέντε η ώρα το απόγεμα. Ξημερώνει. Πάει 9, πάει 10, πάει 11..Αυκή το σκέφτουντο. Πάει μεσημέρι... Ε, πια δεν ημπόρει, βγαίνει όζω και φωνάζει της γειτόνισσας :

-Ε, Κυρά-Δέσποινα, εκείνο που λέγαμε δεν είναι για να γένει..»

Παραλλαγή:

« Ήταν δυο γειτόνισσες, γυναίκες ζευγάδων. Δούλευαν οι ζευγάδες, ίδια δλειά, ίδιες ώρες. Ίδια ήντασι και τα σπίτια των. Το ένα όμως ήταν γεμάτο με πράματα λογιώ-λογιώ, ενώ το άλλο ήταν άδειο. Είπε η γυναίκα του ενούς ζευγά σκη άλλ -Δέσποινα την έλεγαν - :

-Καλά, αφού οι άντρες μας την ίδια δλεια κάνουσι, τα ίδια βγάζουν. Πώς κι έτσι, το δικό σ' σπίκ' είναι γεμάτο;

-Α, λει, εγώ κάνω δικές μ' δλειές και γεμίζω το σπίκ'.

Ήντασι λει κι οι γειτόνισσες εκεί κι ήβλεπαν κόσμο να μπαινοβγαίνει στις Κυ-ρα-Δέσποινας.

-Ε, λει, να κάνω και γω το ίδιο, να γεμίσω το σπίκ' μ'.

-Α, της λει η άλλη, εσύ δεν μπορείς να το κάνεις.

-Μπορώ, της λει εκείνη.

Ε, της κλείνει κι αυτή μια συνάντηση, την άλλη μέρα στις πέντε. Περνά η μια μέ-ρα, κι αυτή ήρχισε να το σκέφτεται. Έρχεται η άλλη μέρα κι αυτή το σκέφτονταν. Το 'φερνε από δω, το 'φερνε από κει. Κάθε ώρα που περνούσε, κόβουνταν κι απ' τη ζωή της..-την έκοβγιε. Φτάνει τέσσερις, κοντεύγει πέντε... και πετάγεται:

-Ε, δεν μπορώ να κάνω τη δλεια ακή, Δέσποινα »

«Πρέπει δηλαδή να μπορείς να γένεις π.χ. ρουφιάνος ή ... »

(Θ. Τ. αγρότισσα 51 χρονών, Ιούλιος 1996. Από μαγνητοφώνηση.)

“Γινόταν πανηγύρι στο Γαββαθά, που είν’ της της Λιότας, και πήγαινε από δώ-
πολύς κόσμος. Κι είχαμε ένα χωριανό... – ετούτο θάναι δουλειά ίσαμ’ 35-40 χρόνια-
Είχε πάει κι η μαμά μ’, ι μπαμπά μ’ ι σχωρεμένος και κατεβαίναν πλια με τα γαϊδουρέ-
λια.. Κατεβαίναν. Ισα-ίσα στη διακάδωση, χαμιά πού ‘χε ένα νερό.-πριν π’ είχε κάτι
λεύκοι, τώρα πια ξεραθήκασι- καθήσαν να ξεκουραστούν. Είχε ένα μπαλιό χτίσμα, τώρα
χάλασε. Πιο μπροστά ήταν σπιτάκι.. Βάζασι καπνά οι Αντισσαίοι και καθόταν μέσα..

Εβγήκαν λειι αυτές οι Αντισσαίες, χαιρετήσαν τις Ερεσιώτες που κατεβαί-
ναν. Λειι, “πως πήγε το πανηγύρι; Λειι, “καλά”. Λειι, “ δεν έγινε τίποτα, κανα νέο, κα-
μιάν αρραβώνα;” Λειι, “πώς” λειι -γυρίζει ατός ο χωριανός μας-τον λέγαν Πανάγο,
Μπάκας ήταν, ήταν μπεκιάρης- “επέρσυ λειι, ι κάναμε μιαν αρραβώνα. Ένας χωριανός
μας λειι, πήρε μιαν Αντισσαία.” Λειι, “είναι καλό παιδί;” Λειι, “πώς λειι, “πολύ καλό
παιδί είναι. Αργαλιοκούτσκα λειι μας δώσατε-ήταν του νεκροθάφτη η κόρ’ - βατραχο-
κούραδα σας δώσαμε.

Οι Αντισσαίοι λειι δαιμονίστησι. Λειι “τ’ είνι, ι γαμπρός δεν είν’ καλός;” “Ο-
χι” λειι, “ κατά που μας δώσατε σας δώσαμε”.

“Ήταν φαίνεται άρρωστη.. Ήταν άσπρ’..άσπρ’ σαν κρίνος, δεν είχε χρώμα κα-
θιόλου. Αυτός ζει, ήταν χωριανός μας. Μετά ξαναπαντρεύτηκε, πήρε μια Κρητικιά.”

(©. Τ., αγρότισσα 46 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

«Σακίντα μπε, να περάσω»

«Δυο αδέρφια, ο Φωτής και ο Μαλής μαλώσασα για τα κληρονομικά. Στο δρόμο δε χαιρετούνταν. Δεν ήθελε να βλέπει ο ένας τον άλλον. Ο Φωτής παντρεύτηκε μια σκαλοχωρίτισα κι έφυγε από το χωριό.

Πέρασαν χρόνια. Μια μέρα ο Μαλής πήγαινε με το γάδαρό του προς το Σκαλοχώρι. Έξω από το χωριό, τα δυο αδέρφια αντάμωσαν κοντά σ'ένα πηγάδι. Είχαν χρόνια να ειπωθούν, δε γνώρισε ο ένα τον άλλον.

Ο ένας, ο Μαλής, λέει στον άλλο: -Αι μπε, σακίντα¹.

-Έ, συ δεν είσαι Σκαλοχωρίτης, του λέει ο Φωτής. Από πού είσαι;

-Από την Ερεσό, λέει. Λέει: - Έχω αδελφό στην Ερεσό. - Ποιος είναι;

-Μαλή τότε λένε. - Από πια γενιά; - Απ'τσι Κ...ς. - Της Κασσάντρας ή της

Ραλλούς; - Της Ραλλούς.

Ο Μαλής σκυφτός κι ο γάδαρος κουβάνει², λέει στον αδελφό του, χωρίς να σηκώσει το κεφάλι:

-Σακίντα μπε, να περάσω!»

(Φωτής Ξενέλλης, επαγγελματίας 55 χρονών Αύγουστος 2003. Από μνήμης.)

¹ Σακίντα=παραμέρισε (Προστακτική του σακιντίζου=παραμερίζω) (λεξικό Δεμίρη)

² κουβάνει=κουβαλούσε (το φορτίο του)

Το ζτέλ'(ι)¹

«Σ'ένα σπίτι ζούσε ένα παιδί με τη μάνα του και τον πατέρα του και δίπλα σ'ένα παράσπιτο ήταν κι ο παππούς. Εριχνε η μάνα κανα δυο κουταλιές απ'το φαί των στο ζτέλ'(ι) και το πήγαινε στον παππού να φά και κείνος.

Γέρασε ο παππούς, πέθανε. Ο γιος του, για να ξαχάσει τις κακιές στιγμές και να διώξει τη στεναχώρια, πετά το αχνρένιο στρώμα, παίρνει και του ζτέλ', του δίνει μια, το κάνει κομμάτια. Αρχινάει το παιδί να κλαίει και να σκούζει. Βγαίνει η μάνα τρομομαγμένη, μην έγινε κακό, βλέπει τον άντρα της καλά, ησυχάζει. Βλέπει και το παιδί να χτυπιέται.

-Τι έχεις και κάνεις έτσι, του λέει.

-Του ζτέλ'! μπαμπάς έσπασε του ζτέλ'!

-Ε, και για ένα παλιοκοτέλ' κάνεις έτσι;

-Ναι, αλλά πού θα δίνω γω φαί στο μπαμπά όταν γεράσει;»

(Σ. Π., Ερεσιώτης της Αθήνας Χημικός 55 χρονών, Καλοκαίρι 2003. Από μνήμης)

¹ ζτέλ'(ι)=σπασμένο κανάτι όπου συνήθως ταΐζουν τις κότες. Πήλινο πάτο[Λατιν. scutella <scutum =μικρή γαβάθα (Λεξικό Δεμίρη)]

“Ας το διάβουλο, και συ και τα κουκιά σου!”

“Στην Κατοχή, το 41 στην πείνα, ερχόταν μια γυναίκα απ’ τη Βρυσά με τα πόδια και μπήκε σ’ ένα κτήμα στο Πορτό και έκοψε δυο κουκιά για να φάει. Την έπιασε το αφεντικό και της λέει:

-Τι κάνεις εκεί, κλέβεις;

-“Ε, ναι, κλέβω για να φάω.”

-Θα σε πάω στην αστυνομία εκτός αν κάτσεις...

Το σκέφτηκε αυτή,

-Ε, λει, ας κάτσω.

Έκατσε, ξάπλωσαν ανάσκελα, αλλά αυτός δεν μπορούσε. Τότε αυτή σηκώθηκε και του κοπάνησε τα κουκιά στο κεφάλι και του 'πε:

-Ας το διάβουλο, και συ και τα κουκιά σου! “

(Λ.Κ. , βοσκός και περιστασιακά χτίστης ξερολιθιάς 54 χρονών, 17-10-1998)

Χιώτες και Γιάννηδες¹

31

«Πηγαίνουν λειο δυο Χιώτες και είδαν πάνω, στο καλάμ' απάνω, να είναι λερωμένο, να 'χει λερώσει μια αγελάδα, - είχε και κάτω λειο λερώσει. Κι είπε λειο ο ένας στον άλλο, «πώς ανέβηκε η αγελάδα κει και λέρωσε;» Λειο γι ένας, «κόμπο πα στον κόμπο ανέβηκε το βόδιον κι έκανε στην κορυφή κακά.» «Μετά, κόμπο πα στον κόμπο κατέβηκε κι έκανε και στη γη κακά». Πέρασε κι ένας Έλληνας κει πέρα και τ' άκουσε. « Βλαξ Λάθος λειο ζώνον, το πάτησε λειο το καλάμ' και λερώθησε στην κορυφή.

32

« Κι άλλοι δυο Χιώτες ηθέλαν λειο να σπείρουν αλάτ², να το κάνουν εμπόριο- δεν το ξέραν ότι γίνονται στη θάλασσα- και παίρνουν λειο, ξέρω πόσα κιλά αλάτ' και το σπείραν. Ε, περιμένουν λειο μια μέρα, δυο, μια βδομάδα, τρεις, να φυτρώσει τ' αλάτ' ...Δε φύτρωνε. Είπε λειο ο ένας, «αυτό φυτρώνει και κάποιος το κλέβει. Θα πάρω λειο το όπλο.» Επήγε λειο ο ένας στη μια τη γωνία απ' το όπλο και στη άλλη τη γωνία λειο, εκαθόταν ο άλλος και περιμένανε, μια μέρα, δυο, τρεις... Καμιά φορά λειο, έτσι που καθόταν λειο ι ένας και περίμενε, βγαίνει λειο μια μύγια και κάθεται στο κούτελο τ'. Σφυρίζε λειο στον άλλον. Το παίρνει ο άλλος είδηση, λειο «τι τρέχει;» ξέρω εγώ.. Λειο « να μαμούνη λειο, που τρώει αλάτι.» Γι άλλος λειο, καθιόλου να σκεφτεί ότι το μαμούνη άμα σκοτώνε, θα σκοτώσει και το σύντροφο τ', τραβάνε λειο κη σκανδάλη, πατ! λειο, τέζα, λειο.»

«Γι' αυτό λέγει οι Χιώτες, πηγαίν' όλο μαζεμένοι, γιατί δεν των κόβγει κι ι ένας τον άλλον...»

¹ Και οι τρεις παρακάτω μισελέδες περιέχονται και στο "Μυθιστόρημα του Μισέ - Τζανή"(Στυλ. Γ. Βί- ου, "Συλλογή γιακών σκωπτικών ανεκδότων". Λαογραφία, τ.1', τευχ.Γ' και Δ', 1932).

² Η ιστορία περιλαμβάνεται στη συλλογή : (Les Contes de Turquie, 6, «La mouche», 104-105).

“ Ήντασι δυο Γιάννηδες¹ και θέλασι να κόψουν ένα κλαρί γι' αδράχτι, να παν της μάνας τους. Πιάνεται ι ένας, κι ι άλλος απ' τα πόδια τ', ν' ανέβουν πα στο δέντρο. Πλή- γιάσασι τα χέρια του, όπως κρατιόταν, και λεέει τ' αδελφού του:

-Κάτσε να φκυματίσω τις απαλάμες μου».²

Τα φκυμάτισε και πέσανε κι οι δυο κάτω και τσακιστήκαν.»

(Θ. Τ., αγρότισσα 46 χρονών, Ιούλιος 1991.

Και τους τρεις μισελέδες άκουσε από τη μητέρα της Ει. Φ. Από μαγνητοφώνηση)

¹ Η ιστορία περιλαμβάνεται στη συλλογή (Contes de Turquie, “Les anectodes de Karatepe”,3, “la chaîne” p. 103). Παρόμοιο μοτίβο έχει και η ιστορία στη συλλογή του Μαγιόπουλου “Το βόδι που σκαρφάλωσε στο δέντρο”, (Μαγιόπουλος, 1991-92-93,126-127)

² « κάτσε να φκυματίσω τις απαλάμες μου» = «κάτσε λίγο να κάνω αφτοκούκου τα χέρια μου, να κάνω κλου κλου» = κάτσε λίγο να φτύσω τα χέρια μου.

“Πρέπει να τακάνεις οκά”

-Πες μας την ιστορία μ'εκείνον που τα έκανε στη γωνία...

-Φτο μας το έλεγε ο δάσκαλος ο Χριστόφορος.

“Ξεκίνησε λέγει ένας από δω, όπως πηγαίναν όλοι στην Αθήνα, για να δουλέψει. Επήγε λει στην Αθήνα, εγύριζε, ζητούσε για δουλειά στο' να τομέα, ζητούσε στον άλλο... Καμιά φορά λει του ήρθε να ... κάνει τα αυτά του. Βρίφτει λει μια εφημερίδα, τη βάλλει λει στη γωνία και τα κάνει λει μέσα. Μετά τα τύλιζε. Τα πιάνει στο χέρ' τ'. Εκείνη την ώρα λει ταίριασε να περνά ένας αστυφύλακας. Λέγει: “Τι έχεις λει, μες το χαρτί;” Λέει: “Χαλβά”. Λέει: “Πόσος είναι;” Λέει: “Μιαν οκά. Λέει: “Πο πού τον πήρες;” Λέει: “Παρακάτω λει, απ' ένα μαγαζί, τον πήρα το χαλβά.” Λέει: “Αυτό λει δε μοιάζει, να είναι λει και οκά! « Εγώ λει, οκά λει τον πήρα.» «Εμπρός λει, να μου δείξεις λει, πού 'ναι λει το μαγαζί που τον πήρες, να δούμε αν είναι οκά.»

Πηγαίνασι λει μες τό 'να το μαγαζί, αφού δεν είχε πάρ'..., δεν αυτό. Υστερα λει, άμα γυρίσασι πέντ' εζ' μαγαζιά, λει:, «Ορίστε λει, τούτο είναι.» Φτός λει ι μακάλης δαιμονίζετο. Ηλεγε: «Τούτο τον άνθρωπο πρώτη φορά το βλέπω. Γω δεν πούλησα ..» Λέει: «Όχι». Τον βάζει λει μέσα στη ζυγαριά κι ήβγε τριακόσια δράμια- τετρακόσια ήταν η οκά, ήβγε πιο λίγο. Αρχίνισε λει τον έβριζε, «να σε κάνω μήνυση, ν' αυτό..» Ανοίγει λει να συμπληρώσει το ... αυτό, τι να δούσι!

Τον παίρνει λει ο αστυφύλακας στο τμήμα, να ζύλο! Λέει «βρε παλιάνθρωπε..» Λέει: «τι φταιω εγώ» λει. Λέει: « εγώ λει, θ' αυτ..., συ λει με πήρες να...» «Ε, δεν μπορούσες λει να...»

Ε, καμιά φορά λει δούλεψε ένα μήνα, δυο- τρεις -πέντε, γύρισε λει στο χωριό. Λέει «Πώς πήγε λέγει η Αθήνα;» Λέει: «η Αθήνα λει, είναι καλά λει, αλλά πρέπει λει,

να τα κάνεις οκά λέει, άμα δεν τα κάνεις λέει οκά λέει, έχει ζύλο!» «Πρέπει να τα κάνεις λέει οκά, άμα ήντο οκά τώρα δε θα ...»

Πήγε ο νους του ότι αδιτήθηκ' κι έφραε το ζύλο. Δεν το.. αυτό που κορόιδεψε τον αστυφύλακα.»

(Θ. Τ., αγρότισσα 46 χρονών, Ιούλιος 1991. Από μαγνητοφώνηση.)

«*Ι πατέρας του Πλουπ ήντο σκατατζής. Ίβγαζι απ' τσι βόθροι τα σκατά -μετά συγ-
χωρήσεως- και τα κουβανούσε απ' τσι τινεκέδες. Πληρώνουνταν με τον τενεκέ.»*

«*Μια φορά ι Πλουπ -έτσι ήλεγαν τσε τον πατέρα τ', παρατσούκλι ήντο- ήβγαλε
από το βόθρο του Μηνά -φτος ήντο πλούσιος- δεκαεφτά τενεκέδες*

Όταν κάνασι το λογαριασμό, ο Μηνάς ήθελε να τονε ρίξει, να πληρώσει ένα τε-
νεκέ λιγώτερο. Λεει:

-Πόσοι είναι οι τενεκέδες; Λεει:

-Δεκαφτά ήντασι. Λεει :

-Όχι, ήντασι δεκάξ¹.

-Δεκαφτά!.-Όχι, δεκάξ!

-Ε λεει ι Πλουπ, άμα καταδέχεσαι να φας από μένα ένα τενεκέ σκαπ , φα τον.»¹

(Θ. Α., αγρότισσα 47 χρονών, Καλοκαίρι 1992. Από μνήμης.)

¹ Με άλλες εκδοχές: «Ε, άμα θες να φας δυο τενεκέδες σκατά από μένα φα τα» και

“Πήρε και ο Μαλεσάκος (Πλουπ) κινητό. Παίρνει λει τη γυναίκα του και του λει έναν αριθμό. Λει αυτός:

-Θα τον γράψω στη μνήμη μ’.

-Πού; Στο μ’νί ‘μ; Λει η Αθηνά.

-Α, βρε παλιό χρείγια¹ γυναίκα!

(Πραγματικός διάλογος σε άμεση αναμετάδοση, στο καφενείο. Καλοκαίρι 2002)

«Ε, αφού θέλεις να φας ένα τενεκέ σκατά, φα τον.»

¹ χρείγια=1)Αποχωρητήριο 12) «είσαι μια χρείγια!=είσαι ένα βρωμόστομο!»(Λεξικό Δεμίρη)

Η καλή αφήγηση θεωρείται χάρισμα. Ο καλός αφηγητής γίνεται το επίκεντρο του ενδιαφέροντος, επιθυμητός και περιζήτητος στις παρέες, τον κερνούν. Αποκτά κοινωνική αξία, κύρος, αναγνώριση.

Και η αφήγηση διακρίνεται σε λόγια και λαϊκή. Η λόγια αφήγηση, αν και δε διατυπώνεται στο τοπικό ιδίωμα, όμως το διατηρεί στις κρίσιμες στερεότυπες εκφράσεις των μισελέδων.

Μια τέτοια αφήγηση ανήκει στον Σ. Π., ο οποίος μου μετέφερε ένα επεισόδιο που συνέβη τις πρώτες μέρες της μεταπολίτευσης. Η συζήτηση γινόταν για τον Δ. Κούκκο, τελευταίο εναπομεινάντα μεγάλο γαιοκτήμονα της περιοχής και Δήμαρχο της Ερεσού για πολλά χρόνια. Ο συνομιλητής μου για να τονίσει την εξυπνάδα, το χιούμορ και τα δημοκρατικά φρονήματά του, αναφέρθηκε στο εν λόγω επεισόδιο. Είναι στην ουσία ένας μισελές μέσα στον μισελέ.

Τον μεταφέρω εδώ όπως τον έγραψα αμέσως μετά την αφήγηση.

~ 37 ~

«Ήταν ανάγκη να κ'νιέσαι κιόλας»

«Είναι 28 Αυγούστου 1974 μετά την πτώση της Χούντας και στην πλατεία της Σκάλας κάθονταν ο Δημητράκης ο Κούκκος, ο νόμιμα εκλεγμένος Δήμαρχος πριν τη Χούντα, ο Αρίστος ο Κούκκος, Δήμαρχος επί Χούντας και άλλοι. Πέρναγε και ο Π. ο Ιγνάτιος. Το Δημητράκη ποιος τον έπιανε - ήταν στα πάνω του. Φώναζε τον Ιγνάτιο: «Έλα δω!» Εκείνος δεν ερχόταν, έκανε πως δεν άκουγε. Με τα πολλά ήρθε. Κάτσε κάτω ν' ακούσεις τώρα ένα μισελέ, του λει ο Δημητράκης.

« Ήταν λει ένας Εβραίος και πήγε στο παζάρι με τη γυναίκα του. Πούλησαν ότι είχαν για πούλημα, βάλανε τις λίρες στο σαλάχι και πήραν το δρόμο του γουρισμού.

Στο δρόμο τους ρίχτηκαν ληστές και τους πιάσανε. Βρήκαν και τις λίρες και τότε λει ο αρχιληστής στον Εβραίο: «Αμα μας αφήσεις να γ... τη γυναίκα σου, δε θα σε πειράζουμε ούτε θ' αγιζόμαστε τις λίρες σου. Αλλιώς θα σε σφάζουμε.

Φωνάζει ο Εβραίος τη γυναίκα του να το συζητήσουνε.

-Τι λες βρε γυναίκα να κάνουμε;

-Προτιμώ χίλιες φορές να με σφάζουνε παρά να κάνω αυτή την ατιμία.

-Να το σκεφτούμε βρε γυναίκα.

-Αδύνατο να κάνω τέτοιο πράγμα.

-Κάτσε να το ξανασκεφτούμε. Δεν είναι που θα μας σφάζουνε, θα μας πάρουν και τους παράδες.

-Ε, αφού επιμένεις τόσο πολύ, ας γίνει έτσι. Αλλά να μου υποσχεθείς ότι δε θ' αλλάξει τίποτα μεταξύ μας και θα συνεχίσουμε να ζούμε όπως και πριν.

-Τι λες βρε γυναίκα, και βέβαια θα ζούμε μαζί όπως και πριν... Τίποτα δε θ' αλλάξει.

Έτσι κι έγινε. Κάθεται η γυναίκα και την πηδούν πρώτα ο ένας, ο άλλος, ο άλλος και οι δεκαπέντε. Μετά... κύριοι! Δεν πείραζαν τα λεφτά, ούτε τον Εβραίο και σκόθηκαν κι έφυγαν.

Ο Εβραίος γύρισε μουτρωμένος απ' την άλλη. Τον σκουντά η γυναίκα του:

-Ε, του λει, τι έχεις;

Αυτός συνέχισε να είναι γυρισμένος.

-Δεν είπαμε, του λει, πως δε θ' αλλάξει τίποτα;

-Ναι, της λει, καλά που σε πηδούσαν, εσύ κ'νιόσουν κιόλας !»

«Έτσι και σένα! Σε γαμούσε η Χούντα, ήταν ανάγκη να κ'νιέσαι κιόλας;»

(Σ. Π., επιστήμονας 48 χρονών Αύγουστος 1999)

Ο Κ. Γ., πρώην κουρέας και οργανοπαίκτης, είχε καφενείο και εστιατόριο στην πλατεία της Ερεσού. Μας είχε πελάτες και φίλους. Εκείνη την εποχή φιλοξενούσαμε φίλους και συχνά τα βράδια τρώγαμε στο μαγαζί του. Ένα πρωί φεύγοντας από το καφενείο, μου έδωσε ένα μεγάλο δοχείο με πηγμένο γιαούρτι για το σπίτι. Όταν του είπα ότι είναι πολύ για μας, ένας άλλος φίλος, ο Ν. Π., που ήταν μπροστά, είπε: «Ξέρει η Γιάννης τι έχει μέσα στο ντρουβά!» Όταν ρώτησα γιατί το λει, μου απάντησε: «Στο δίνει γιατί έχεις ξένοι να ταΐσεις!» Στη συνέχεια ζήτησα από τον Κ. Γ. να μου διηγηθεί τη σχετική ιστορία και μου αφηγήθηκε τον παρακάτω μισελέ.¹

38

«Ξέρει ο Γιάννης τι έχει στο ντρουβά...»

«Μια φορά μάλωνε ένα αντρόγυνο στη γειτονιά. Σηκώνει ο Γιάννης το ντρουβά κι εβάρηγ' τη γυναίκα του.

-Τντα με το ντρουβά τη βαρείς και δεν παίρνεις ένα ζύλο μαθές;

-Ξέρει η Γιάννης τι έχει μέσα στο ντρουβά...

Η Γιάννης είχε βάλει μέσα στο ντρουβά μια πέτρα και την εβάρη. Ήξερε αυτός!

«Την είχε βάλει για να μην τον βλέπει ο κόσμος».

(Κ. Γ. εστιατορας 59 χρονών, 23 Απριλίου 1992. Από μνήμης)

¹ Η ίδια ιστορία υπάρχει σε εκτεταμένο λεσβιακό παραμύθι. Και άλλα λεσβιακά παραμύθια με ρεαλιστικό περιεχόμενο (βλ. Ζούρου, 1980), κυκλοφορούν στην Ερεσό με σύντομη μορφή ως μισελέδες.

«Του Μαστραντίν Χότζα»

ΟΙ ιστορίες του Ναστρεδίν Χότζα είναι γνωστές και δημοφιλείς από παλιά στην Ερεσό. Αυτό φαίνεται από την εξοικείωση και συχνότητα που εμπλέκονται στο λόγο συντομευμένα, ως μισελέδες. Από τις ιστορίες του Χότζα που άκουσα, περιλαμβάνονται οι περισσότερες και σε σχετικές συλλογές:

« Η γούνα που την τάζε ο Χότζας» (Μαγιόπουλος, 1991: 167)

«Ο καυγός ήταν για το πάπλωμα» (Μαγιόπουλος, 1991: 201 και Χατζηγιάννου, 1984: παρ. 80, σ. 107),

«Ο φούρνος του Χότζα », «Ο τέντζερης του Χότζα» (Μαγιόπουλος, 1991:360 και Χατζηγιάννου, 1984: παρ.48, σ. 60) κ. ά.

Παραθέτω εδώ μόνο μερικές:

~39~

«Ζαμπαριλίκια¹ γενόνται στο μαχαλιά»

Ο Ναστεντίν Χότζας είχε ξαπλώσει με τη γυναίκα τ' το βράδυ. Έξω γινόταν φασαρία, χαμός!

-Βρε χότζα, βγες έξω να ιδείς τι γίνεται!

Λέει ο Χότζας:

-Μακριά απ' το δικό μ' το σπίκ' κι ότι θέλει ας γίνεται.

-Ζαμπαριλίκια γενόνται στο μαχαλιά. Λέει :

¹ ζαμπαραλίκ = οι ενέργειες του γυναικοθήρα (Λεξικό Δεμίρη)

-Μακριά απ' τη νοικοτσερά κι ότι θέλει ας γίνεται.

-Η νοικετσερά είναι..

Κάνει έτς'... (η αφήγηση συνοδεύεται από χειρονομία):

- Μια π'θαμή μακριά απ' το δικό μ' τον κόλο κι ας είν' κι η νοικοτσερά¹!

(Θ.Τ., αγρότισσα)

¹ Άλλη εκδοχή του επιμύθιου είναι η γνωστή λεσβιακή παροιμία « Μια σπιθαμή μακριά από μένα κι όπου θέλει ας μπε» (Λιαρέλης, Στρατής, «Ζούμε στη χώρα της υπερβολής», Εφημ. Ελευθεροτυπία, 21-12-1997)

Σ' ένα φιλικό σπίτι, ο νοικοκύρης και ένας γείτονας πιάσαν τη συζήτηση για τη «λιτότητα» -λέξη καινούρια για τα τοπικά δεδομένα, που εισήγαγε η τηλεόραση. Ο γείτονας σχολίασε:

~40~

«Τόνε ξέρεις το μισελέ που ο Χότζας ήθελε να μάθει το γάιδαρό του να μην τρώει, κι απά' που μάθαινε, ψόφησε;»

Αλλιώς: «Είχε μάθει στη δίγα κι απά' που μάθαινε και στην πείνα, ψόφησε»

(Κ. Κ., συνταξιούχος αγρότης)

~ 41 ~

«Ο τέντζερης του Χότζα»

Μια γειτόνισσα μου είχε δανείσει ένα πετρογκάζ, που δεν το χρειαζόταν. Στα πλαίσια των σχέσεων καλής γειτονίας, της έκανα κι εγώ κάποια δώρα, όταν ερχόμαστε από την Αθήνα. Κάθε φορά της πρότεινα να το πάρει πίσω κι αρνιόταν λέγοντας ότι δεν το χρειάζεται, ώσπου το πράγμα ξεχάστηκε. Όταν πια χρειάστηκε το πετρογκάζ, μετά από καιρό, το ζήτησε με χιούμορ που τη διέκρινε:

«Μην το κάνουμε σαν τον τέντζερη του Χότζα που αφού γεννάει, πεθαίνει κιόλας!»

(Στέλλα Μιχαλακέλλου, εργάτρια 38 χρονών. Καλοκαίρι 1983)

Ανεπτυγμένη μορφή της ίδιας ιστορίας σε άλλη περίπτωση:

Πρωτομαγιά 2000. Στο καφενείο καθόμουν με το Ν.Π. και το Σ.Κ., δύο μουσικούς της Ερεσού. Πιο πέρα καθόταν ο Γ.Κ. που είχε χάσει πρόσφατα την κόρη του, νέα γυναίκα, που άφησε πίσω της τρία παιδιά. Το κλίμα ήταν βαρύ και η συζήτηση αφορούσε το συγκεκριμένο γεγονός.

-Ότι γεννιέται πεθαίνει, λέει ο Ν.Π. με σοβαρό φιλοσοφικό τόνο κλείνοντας αρκετά σύντομα τη συζήτηση. Ο Σ.Κ. λες και του έδωσαν το σύνθημα επαναλαμβάνει:

-Βέβαια, ότι γεννιέται πεθαίνει, όπως με το καζάνι του Χότζα...

«Μια φορά ο Μαστραντίν Χότζας πήγε σε μια γειτόνισα και της ζήτησε ένα καζάνι. Σε λίγες μέρες της δίνει το καζάνι πίσω μ'ένα καζανάκι μέσα.

- Τι είναι αυτό Χότζα;

-Γέννησε το καζάνι.

Το πήρε αυτή, δε μίληξε. Μετά από καμμιά δεκαριά μέρες ξαναπήγε στη γειτόνισα και ζήτησε πάλι το καζάνι. Περνάνε δέκα μέρες, ένας μήνας κι ο Χότζας δεν το πήγαινε πίσω. Πάει η γειτόνισα να το ζητήσει.

-Α, της λέει, πάει πέθανε το καζάνι.

-Μα γίνεται μαθές, να πεθάνει το καζάνι;

-Πράμα που γεννιέται πεθαίνει κιόλας, λέει ο Χότζας.»

«Κι έτσι αντάλλαξε το μεγάλο καζάνι με το μικρό».

Ν.Π. : - Όλο κατσιποδιές έκανε ο Μαστραντίν Χότζας. Δεν έκανε τίποτα ίσιο.

Σ.Κ.: «Μια φορά λέει ήθελε να πεθάνει. Πάει σ'ένα τρίστρατο, σκάβει ένα λάκο, μπαίνει μέσα και ίσα-ίσα ήβγαινε το κεφάλι του απόξω για να βλέπει. Περνούσαν τότε μ'λάρια, γαιδάροι με φόρτωμα. Εισπάσασι(=τρόμαζαν) τα ζώα μόλις τον είδαν. Να, τα πράματα κάτω! Αρπάνε το Χότζα οι αγωγιάτες, να, ζύλο τον φορτώνουν! Όταν γύρισε σπίτι, του λέει η γυναίκα του:

-Πώς πέρασες Χότζα στον άλλο κόσμο, εκεί που ήθελες να πας;

-Καιά λέει ήταν, αλλά είχε πολύ ζύλο!

Ν.Π.: Ήθελε βλέπεις να είναι στο τρίστρατο για να βλέπει κιόλας!

(Σ. Κ. ή Μαρούδας, Ν.Π. ή Λαβίδας 1-5-2000)

Στο καφενείο του Πλούτου, καλοκαίρι, Κυριακή πρωί. Έρχεται ένας γέρος

με τραγιάσκα. Τον χαιρετάνε όλοι:

-Καλώς τον!

-Τι κάνετε; ρωτάει.

- Γερνάμε! απαντάει ένας.

-Η ζωή δεν είν' για χόρταση! αντιλέγει αυτός.

-Ε, να φύγομε, ν'αδειάσει ο τόπος.

-Χα,χα, κάνει ο Καϊμης, τώρα τούδωσε κουράγιο! "Τι κάνει ο πατέρα σ';" "Πέθανε." "Μακάρ' μωρό μ', μακάρ'!"

Απευθυνόμενος σε μένα:

-Ακούς κυρά- δασκάλα; Το ξέρεις αυτό;

☞ 43 ☜

“Μακάρ' μωρό μ' μακάρ'”

“Ήταν μια γριά, στοματούου... και γύρευε όποιος περνούσε να πιάσει συζήτηση. Περνούσε ένας του λειει:

-Τι κάνει μωρό μ' ο πατέρας σ';

-Πέθανε.

Κι όπως είχε πάρει φόρα,

-Μακάρ', του λειει, μωρό μ', μακάρ'!”

(Γ. Κ. ,Καλοκαίρι 1994)

Μια μέρα η συζήτηση ήταν για ένα μάστορα που δεν είναι τακτικός στη δουλειά.

-Τα παραπίνει αποβραδής και σαν αύριο, δεν πάει στη δλεια.

-Παρολαυτά, παρατήρησα, είναι περιζήτητος και έχει πάντα δουλειά.

Ακολούθησε η εξήγηση:

-Η δουλειά του έχει Χου¹!

-Από πού να βγαίνει άραγες, αυτό το «Χου», ρώτησα εγώ.

Ένας Μανταμαδιώτης φίλος που ήταν παρών, είτε πως στο δικό του χωριό, το Μανταμάδο, λένε μια ιστορία που μπορεί να είναι σχετική:

☞ 44 ☞

«Έχει Χου!»

« Ήταν ένας τεχνίτης γιαλιού-έφτιαχνε ποτήρια, τζάμια κ.λ.π. και είχε ένα μαθητή, που έφυγε και έκανε δική του δουλειά. Αλλά όλα –ότι κι αν έφτιαχνε- του έσπαζαν. Πήγε τότε να ρωτήσει τον τεχνίτη γιατί του σπάνε.

Εκείνος πήρε ένα ποτήρι και του κάνει με την ανάσα του «χου».

-Να, του λέει, γιατί δεν τους έκανες χου, γι' αυτό έσπασαν.»

«Γιατί δεν είχανε χου...»

(Γιάννης Καρανικόλας, Καλοκαίρι 1998)

¹ «Έχει χου»- «Δεν έχει χου» (= έχει ή δεν έχει τέχνη, νοστιμιά, έμπνευση): Μια έκφραση που ακούγεται συχνά στην Ερεσό, για να χαρακτηρίσει την ποιότητα της δουλειάς, κυρίως των μαστόρων.

Πριν από μερικά χρόνια ναυάγησε ένα καράβι φορτηγό στα νερά της Ερεσού. Όλοι όσοι μπορούσαν, έκαναν τη βόλτα τους από κει να το δουν. Πήγαμε κι εμείς με τη βάρκα να το δούμε. Ήταν ένα μεγάλο ξύλινο καράβι από τη Συρία, μπαταρισμένο στα ρηγά. Βλέπαμε το ναυάγιο και λέγαμε για τους ναυτικούς ότι μπορεί να βγάξουν πολλά λεφτά αλλά τι τραβούν! Οπότε θυμήθηκε κι η Θ. την ιστορία:

45

« Παλιά λει το ψωμί ήταν μαύρο, επειδή ήταν από σίκαλη, δεν ήταν από σιτάρι. Το άλλο, το είχαν σα γλυκό, - το άσπρο πό 'χουμε μεις- , σαν κέικ.

Μια μέρα πού 'χε φορτούνα, άραζε ένα καϊκι στην Παναγιούδα κι επήγε ο προπάππος μου κάτι να τους πά'. Εκείνη την ώρα τρώγασι - ι καπετάνιος μαζί με τις άλλου- τέτοιο ψωμί, άσπρο, με λίες. Οπότε λει ο προπάππος μου:

-Τι καλά, λει, πού 'σαστε σεις που τρώτε τέτοιο ψωμί! Όχι σαν το δ'κό μας!

Τότε γυρίζει ο καπετάνιος και του λει:

-Άκου να δεις Μπάρμπα: ας πατούσα στη στεριά κι ας έτρωγα και καβαλίνα».

(Θ. Τ., αγρότισσα 51 χρονών. Καλοκαίρι 1996)

Ο μισελές δείχνει πόσο ριζωμένος είναι στους αγρότες της Ερεσού ο φόβος για τους κινδύνους της θάλασσας και την έλειψη εκοικειώσης με αυτήν. Καταξιώνει την αγροτική ζωή και προκρίνει τη σιγουριά με φτώχεια από τον κίνδυνο με καλοπέραση. Επιβεβαιώνει ότι η «Νέα Ερεσός, ενώ είναι μια κοινωνία νησιωτική, είχε μέχρι πρόσφατα, κυριολεκτικά «γυρισμένη την πλάτη στη θάλασσα» (Braudel).

Το μισελέ που ακολουθεί τον είτε η Θ.Τ. , όταν κάποιο από τα παιδιά της εξιστορούσε την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στο μάθημα ενός καθηγητή λίγο... «ζηλωμένου».

-Όλη η τάξη στο πόδι, φωνές, βρισιές, σπρωξιές κλπ. και αυτός απαθής ψείριζε τα γένια του.. Μέχρι που κάποιος έφαγε μια σπρωξιά κι έπεσε πάνω του. Τότε σηκώθηκε εξαγριωμένος και άρχισε να βρίζει.

Λεει λοιπόν η Θ. χωρίς άλλο σχόλιο:

» 46 «

«Σ' ένα καράβι γινόταν γλέντι μεγάλο. Κάποτε πιάστηκαν στα χέρια. Λένε στον καπετάνιο:

-Έλα να τους χωρίσεις.

Αυτός όμως συνέχισε να πίνει το κρασί του. Όταν πέσανε όμως πάνω στο τραπέζι του, τότε σκώθηκε! »

Χρόνια γινόταν η συζήτηση, ν' αγοράσω κι εγώ ένα σπίτι να 'χω να πηγαίνω στο χωριό. Γινόταν λόγος για ένα σπίτι που δεν είχα προσέξει.

-Ε, πού να το προσέξεις, κατεβαίνεις τόσο δρόμο...

47

“Μια φορά ένας, είκοσι χρόνια πόσα, δεκαπέντε, λέγει όργωνε ένα ζευγάρ' βόδια κι είχε πει στ' αφεντικό πως άμα τα πουλήσει, ενδιαφέρεται φτος να τ' αγοράσει.

Ε, άμα ήρθ' η ώρα λέει να τα πλήσει, είπε λέει: «Θέλω τον παραγιό» – παραγιοί τις λέγανε- «ότι έβολα σκοπό να πλίσω το ζευγάρι». «Είσαι για να το πάρ'ς;» Λέει: «Να τα πάρω λέει, αύριο να τα δοκιμάσω». Λέει: «Καλά λέει, δεκαπέντε χρόνια που σ' έχω δω παραγιό λέει, δεν τα δοκίμασες;» Λέει: «Δεκαπέντε χρόνια τα ζευγάριζα για σένανε. Αύριο λέει που θα πάω, θα τα ζευγαρίσω για τον εαυτό μου.”

«Θέλει να σ' πει, ένα πράμα άμα δεν είναι δικόσ'δε δίνεις σημασία.»

(Θ. Τ.)

Ο Μπάρμπα-Βασίλης ήταν ένας τσομπάνος. Πάει λίγος καιρός που πέθανε. Ζουν τα παιδιά και τα εγγόνια του. Το παρατσούκλι του ήταν «Κόμπος» γιατί, για να δέσει τις βράκες του, είχε ένα τεράστιο μαύρο ζουνάρι που το 'φερνε βόλτα πολλές φορές κι έτσι που ήταν κοντός έμοιαζε με κόμπο. Ήταν κοντός αλλά βροντόφωνος. «Όσο μπόι του 'λειπε τόσο βροντερή ήταν η φωνή του». Επί πλέον σύχναζε στην πιάτσα Κοντός, βροντόφωνος και αφελής. Συγκέντρωνε όλα τα στοιχεία για να γίνει το επίκεντρο πειραγμάτων, ο πρωταγωνιστής «ευτράπελων» επεισοδίων και αφηγήσεων, στις οποίες κυριαρχεί η μίμηση της φωνής – βροντώδης και σα να σαλαγάει πρόβατα.

Καθόταν λειο ο Μπάρμπα-Βασίλης με τις βράκες και τα σπιβάλια του και λιαζόταν μπροστά στο καφενείο. Μ' ανοιχτά τα πόδια, ακουμπισμένος με τα χέρια και το σαγόνι πάνω στο μπιστούνι του, κοιτάζε μέσα από κάτι χοντρά ολοστρόγγυλα γυαλιά σαν την κουκουβάγια. Όποιος πέραγε χαιρέταγε :

-Καλήμέρα, Μπάρμπα-Βασίλη...

-Καλώστον! Απαντούσε βροντόφωνα.

• 48 •

«Ο Μπάρμπα-Βασίλης μια μέρα κάθοντο στον καφενέ και του 'ρθε να κάνει εμετό. Δίπλα του κάθοντο ένας άλλος χωριανός. Έπιασε ο Μπαρμπα-Βασίλης να το λέγει:

-Ταλαμπουρχίζομαι... Ταλαμπουρχίζομαι...

-Τι έχεις, Μπαρμπα-Βασίλ'ι;

-Ε δανά, ταλαμπουρχίζομαι ... Ταλαμπουρχίζομαι μπε...

-Ε, πήστο (ποίησέ το) ντε, ντα το λες; Του λειο ο διπλανός του.

(Κάνει εμετό)

-Εδανανά, να! ☺

(Ν. Π.)

« Όταν πήγε ο Μπαρμπα-Βασίλης στην Αθήνα, στην κόρη του, του 'ρθε να τα κάνει.. Τον πάνε μέσα στο αποχωρητήριο (σύγχρονο βέβαια) ..κι έτσι που τα είδε όλα άσπρα, καθαρά, δεν ημπόρει -μετά συγχωρήσεως- να χέσει.

-Τι 'ναι είδω μπε, μπαρμπεριό; Μυρίζ' κολόνια. Πού θα ντα κάνω;

Του δείχνουν τη λεκάνη.

- Είδω μέσα θα ντα κάνω; Είδω μπε, είναι για να πήξεις το γιαούρτι.

Δεν ημπόρει! Κόντεψε πλια να σκάσει ι Μπάρμπα-Βασίλης. Τηλεφωνούν στο γιο του να 'ρθει να τον πάρει με το αυτοκίνητο, να τον πα κάπου όζω, να τα κάνει. Ε, πλια πού πήγαν, ποιος ζέρ; - στον Υμηττό, στην Πάρνηθα, στην Πεντέλη;- πα στο β'νο κι έκατσε και τά 'κανε.

(Ν.Π.)

Μια συνομιλία με μισελέδες

Ο Περόνης-πέθανε πρόσφατα- ήταν ένας από τους καφετζήδες της Ερεσού, ίσως ο πιο διάσημος για τα καλαμπούρια και τις φάρσες που σκάρωνε, για να κάνει του άλλους να γελούν και να τα οικονομάει. «Μεγάλο περαχτήρη», «δεν αφήνει άνθρωπο σε χλωρό κλαρί». Τελευταία -είχε αποσυρθεί από το επάγγελμα κι ήταν συνταξιούχος- έπασχε από ζάχαρο, κούτσαινε και κρατούσε μπαστούνι.

Η σκηνή εκτυλίσσεται το πρωί στο αγροτικό ιατρείο της Σκάλας. Στον προθάλαμο, ο Περόνης, εγώ, άλλος ένας γέρος που μπήκε κουτσαίνοντας.

-Πληθόνανε βλέπω οι κουτσοί ! είτε ο Περόνης σαν προοίμιο. Δεν πολυέπιασε. Και συνέχισε:

♣ 50 ♣

«Πάει ένας στο γιατρό και περίμενε έξω και βόγκαγε:

-Δεν μπορώ θα πεθάνω, δεν μπορώ θα πεθάνω.

-Ε, πέθανε πια να ησυχάσουμε, του λέει ο διπλανός του.

-Α, τώρα βρέχει έξω. Άσε να φτιάξει πρώτα ο καιρός!»

Κανείς δεν είχε όρεξη πρωί – πρωί.

Είπα και γω ένα παρόμοιο μισελέ που ήξερα, Ηπειρώτικο, αλλά προσαρμοσμένο στο ερεσιώτικο ιδίωμα:

«Ένας κουβανούσε αστβές κι εκουράστη. Λέει: -

-Έλα Χάρε, να με πάρεις.

Έρχεται ο Χάρος.

-Συ με φώναζες; λέει. Λέει:

-Ναι...

-Τι θέλεις από μένα;

-Να... ήθελα να με βοηθήσεις κομμάτ' να σηκώσω τις αστβές.»

*

Ο Περόνης γέλασε πονηρά. Η γιατρίνα άνοιξε την πόρτα -είχε έρθει η σειρά του- κι έτσι έληξε αυτή η σύντομη συνομιλία με μισελέδες.

Τότε η Κυρία Βουκαλίδου, που νοίκιαζε ένα σπίτι δίπατο στο Γιαλό, είτε κλείνοντας «λόγια» την κουβέντα: «Ο θάνατος είναι πικρός σαν την αλήθεια!»

Ο μόνος που δεν έβγαλε μιλά ως το τέλος, ήταν ο γέρο-κουτσός με το μπαστούνι, ομοιοπαθής με τον Περόνη. Ποιος ξέρει τι χρώσταγε ν' ακούσει πρωί -πρωί όλον αυτό τον εξάψαλμο, που δικαίως ή αδικώς προκάλεσε ο δαιμόνιος συγχωριανός του.

(Ιούλιος 1992, Αγροτικό Ιατρείο)

“Η Περόνης; Είναι αυτόοος!...« περόνι ξεσηκωσάρικο». Κάνει και την ομιλία των, ο καθένας που... »

☞ 51 ☞

“ Είχαμε κάποιον στην Κορώνη, τον λεν Κωσταντή, -του Χ... ήταν- και τον έβαλε λέει η νοικοκυερά να τον μπανιάρ' στη σκάφη. Ε, είχε ένα μικρό γιο, ήταν λέει πεντ'έξη χρονώ. Κάνει να ιδεί λέει, πάνω απ' το σοφά πό 'χει τα κάγκελα, λέγει:

-Μαμάα, ένα μπλάρ'! (μουλάρι)

Και του λέει αυτός: (με βαρεία φωνή)

-Ι μπαμπάς σου είμαι, λέει.” (γέλια)

“Ήντο μαυριδερός... Ήντο ποτέ;... (δηλαδή ήταν ποτέ δυνατόν να έχει γίνει αυτό;) Εγώ λέω απ' το νού των τα βγάζουν. Ήταν ποτέ, το μωρό να δει το μπαμπά;”

Καθόμαστε συχνά στο καφενείο-μαγειρείο του Κώστα Γνήσιου. Ο Κ.Γ. είναι από πατέρα Μεσοτοπίτη και μητέρα Ερεσιώτισσα, γύρω στα 65, πρώην κουρέας, μουσικός στην τοπική κομπανία, εστιατοράς και καφετζής για πολλά χρόνια. Όταν είχε χρόνο, καθόταν στο τραπέζι μας και άρχιζε τις ιστορίες.

Ο Κώστας είχε ένα φίλο από τα νιάτα του-σύντροφο στην κομπανία, στο πιωτό, στο χαρτί- και αργότερα συνεταιίρο. Ο Βασίλης δεν κοιτάζε τη δουλειά με αποτέλεσμα να λήξει άδοξα η μακρόχρονη συνεργασία τους. Ο Κ. μας ανέφερε μια ιστορία, που είχε συμβεί στο καφενείο του, για να τονίσει ότι ο Β. δεν έκανε όχι μόνο για συνεταιίρους αλλά ούτε για φίλους. Μέσα στην ιστορία του χρησιμοποίησε για έμφαση, μια άλλη ιστορία, ένα μισελέ.

52

“... Ένα βράδυ μια παρέα ήταν καθισμένοι κοντά στο τεζιάκι¹ και συζητούσαν. Ο Βασίλης ήταν ακουμπισμένος στο τεζιάκι και γελούσε. Εγώ δεν καταλάβαινα γιατί. Ύστερα γελούσε πάλι.. Κάποιος έλεγε στην παρέα ότι θα με σκοτώσει. Ο Καρακούσης είπε στο νταή: “ άμα πειράξεις τον Κώστα θα 'χεις να κάνεις μαζί μου.” Ύστερα μου το είπε και φύλαγα έξω από το μαγαζί δυο ώρες караούλι. Αυτό άκουγε ο Βασίλης και γελούσε. Ακούς να γελάει, επειδή άκουσε τον άλλο ότι ήθελε να με σκοτώσει.!

Την ξέρεις την ιστορία που λέει:

“Ήταν δυο φίλοι – κι οι δυο κυνηγοί- και κει που κυνηγούσαν, να σου μια αρκούδα Ο ένας σκάλωσε πα στο δέντρο, ο άλλος δεν επρόλαβε κι έπεσε κάτω κι έκανε τον πεθαμένο. Πήγε η αρκούδα, τον μύρισε με τη μουσούδα της στο κεφάλι – η αρκούδα άμα δεν ανασαίνεις δε σε πειράζει- κι έφυγε. Μόλις κατέβηκε ο άλλος, ρώτησε:

-Τι σου 'λεγε η αρκούδα μεσ' το αυτί;

-Τέτοιοι φίλοι να μην κάνεις. Αυτό μό 'λεγε! Το ίδιο και με το Βασίλη.”

28-12-1991. Βράδυ στο καφενείο του Γνήσιου. Δύο παρέες αντρών. Ο Κώστας κι η Ξενούλα - τ' αφεντικά - κι εμείς. Ο Κώστας σερβίριζε πασιά. Γινόταν συναγωνισμός ποιος θα πρωτοάρει. Καπάρωσαν 2-3 μερίδες ο καθένας. Του Κώστα γελούσαν και τ' αυτιά πού 'χε πελατεία τέτοια μέρα. Ειχαν όλοι κέφια και πειράζονταν. Κάτι λέγαν για χαρτιά και χαρτοπαιξίες και γελούσαν. Δύσκολο να παρακολουθήσεις τις πλάκες και τα υπονοούμενα σε τέτοιες στιγμές.

“Πες μας Κώστα την ιστορία με τ' αμύγδαλα”, παραγγέλνει ο Μπάμπης ο χωροφύλακας. Φαίνεται την είχε ξανακούσει και του άρεσε ιδιαίτερα. Ο Κώστας άρχισε να λειει:

• 53 •

“Το '60 είμαστε παρέα κομιά εικοσαριά άτομα και παίζαμε τριανταμία με αμύγδαλα. Η Ξενούλα δεν έπαιζε, καθόταν κοντά μου κι έτρωγε τ' αμύγδαλα. Εγώ έχανα.

-Τι τα τρως βρε γυναίκα, τ' αμύγδαλα;

Αυτή το χαβά της. Σε μια δόση έπρεπε να κάνω τη μάνα. Κοιτάζω, τι να δω!

-Πάνε τ' αμύγδαλα!

Λειει η Ξενούλα:

-Τι σε μέλλει, Κώστα, έχουμε μια σφίδα γεμάτη στο κατώι!”

¹ Τεζιάκι = ο πάγκος που χωρίζει την κουζίνα από την αίθουσα του μαγαζιού.

«Μακριά απ το ούζο»

“Πριν μέρες, μια παρέα τρεις - τέσσερις απ’ την Ερεσό, πήγαν στο Ταβάρι. Έκατσαν σ’ ένα μαγαζί. Παράγγειλαν κάτι μεζέδες, κάτι ούζα. Δίπλα ήταν ένα τραπέζι μ’ ένα καραφάκι, ένα ποτήρι και μεζέ. Αλλά δεν εκάθονταν κανένας. Τρία – τέσσερα μέτρα πιο πέρα, εκάθοντα ένας σε μια καρέκλα. Σηκωνόταν, ερχόταν στο τραπέζι, έπινε μια, έτρωγε ένα μεζέ και ζαναπήγαινε στην καρέκλα. Σε λίγο, άντε πάλι, έρχονταν, έπινε, ζαναπέυγε.

Ρωτάνε το γκαρσόν:

-Γιατί αυτός κάθεται εκεί και σηκώνεται κι έρχεται;

-Ε, λει το γκαρσόν, να τον ρωτήσομε.

-Γιατί, του λει, κάθεται μακριά απ’ το τραπέζι και σηκώνεται κι έρχεται;

-Ο γιατρός μού ‘πε: Μακριά απ’ ντο ούζο.(με μεσοτοπίτικη βαριά προφορά)”(Τέλια)

(Κ.Γ.)

“Όταν είχε καφενείο ο Βασίλης ο Φλωράς, το Κιγιαμέτι¹ του ‘κλεψε απ’ το κοτέτσι ένα κόκορα και του τον πήγε στο καφενείο να τον βράσει. Εκείνος τον γνώρισε τον κόκορα, ήταν δικός τ’.

Μόλις έβρασε, παει στο Κιγιαμέτ’ τον κόκορα, αλλά με ένα πόδι. Το άλλο έλειπε. Μόλις το βλέπει κείνος άρχισε να βρίζει:

-Βρε, την Παναγία σ’, το Χριστό σ’, έχει κοκόροι μ’ ένα πόδι;

-Σσσι! του λει (κάνει την ανάλογη χειρονομία με το δέικτη στα χείλη), κι έχει κοκόροι μ’ ένα πόδι.

Φώναζε αυτός, έβριζε... Τότε του λει ο Φλωράς:

-Βρε παλιοκοπρόσκυλο, που πήγες και σήκωσες, (έκλεψες) τον κόκορα! Στον έβρασα, στον έφερα και μου λες πως δεν έχει κοκόροι μ’ ένα πόδι και φωνάζεις!”

“ Φωνάζεις δηλαδή που πήρα και γω ένα μεζέ από τον κόκορά μου;”

“Το Κιγιαμέτ’ είχε βάλει ο Περόνης, να πηδήξει μια φοράδα μες την πλατεία για ένα τενεκέ λάδι, τότες που πείναγε ο κόσμος... είχε μαζευτεί όλο το χωριό. Κι ο Περόνης είχε βάλει στοίχημα. Πήρε τον τενεκέ απ’ τον Κούκκο.”

(Κ. Γ.)

¹ Κιγιαμέτι = τούρκ. Δευτέρα παρουσία.

Μισελέδες σε σύντομη, ημιτελή ή αποφθεγματική μορφή

• 56 •

Λένε για ένα σπίτι ή για ένα χωράφι που πουλιέται σε υπερβολική τιμή:

«Σαν το μισελέ που λει: -Μη με π'λεις! - Μη φοβάσαι (μη σε νοιάζει), θα σε δώσω ακριβά να μη σε πάρουν».(Είναι δηλαδή για πούλημα, αλλά... δε θέλουν να το πουλήσουν) ή

«Αν δε θες να το δώσεις, πες μένα να το πω ακριβά να μη το πάρουν.»

Αλλιώς:

“Ξέρεις το μισελέ που λει:

-Μη με π'λεις γιατί με κρίμα!

-Ξέρεις λει, θα σε δώσω ακριβά να μη σε πάρουνι.”

ή

«Μια φορά ήθελε ένας να πουλήσει το παιδί τ’»

-Μη με π'λήσεις!

-Θα σε δώσω ακριβά να μη σε πάρουν.»

• 57 •

« Από φιλότιμο συνεχίζει τα μαθήματα. Τον ξέρεις το μισελέ που λειει :

-Από το πολύ φιλότιμο κάναμε τα παιδιά μας και δε μοιάζει το ένα με το άλλο!

Χρειάζεται ένα μέτρο.» (Θ. Τ. 16-9-1998)

• 58 •

«Ποιος είναι πιο έξυπνος, γι αλεπός για τ' αλεπέλ'(ι) ;»

“Η αλεπού εκατό χρονών και τ' αλεπουδάκι εκατόν δέκα.”

• 59 •

«Άλλα λογαριάζ' ι ζιβγάς τσ' άλλα τα βόδια τ'.» ή αλλιώς: “άλλα θέλει ο ζευγάς κι άλλο τα βόδια”(είπε ο Ν.Π., αντί για άλλη δικαιολογία, που μας είχε στήσει στο ρα-
ντεβού.)

• 60 •

«Δε φτάνει που σκουντουφλώ και πέφτω με κάνεις και... «χο».»

(«Χο» κάνουν στα βόδια για να προχωρήσουν.) ή αλλιώς:

“ Γι ένας χάνονταν κ' ι άλλος έκανε Χο!”

Παραπλήσιο : “Εγώ χάνομαι και συ αλέμ ψοφά.”

61

“Το ‘πε ο αφέντης; Το ‘πε ο θιος!. Τ’πε ο Φαρμάκης; Το ‘πε παλαϊός.”

Αλλιώς: « Ο αφέντης το λει; Ο θιος το λει..Ο Φαρμάκης το λει;Ο παλαβός το λει.»

62

“Μιλας; Είσαι κακός. Δε μιλάς; Είσαι μπουλάδος”

(= “ άμα υπερασπίζεσαι το συμφέρον σου είσαι κακός. Αν δεν ξέρεις να υπερασπιστείς το δικιο σου είσαι κοροϊδο.” “Λέγεται στα πολιτικά, για κάποιες κοινές υποθέσεις.”

63

« -Φάγε τουλουμοτόρ’.

- Όχι, ευχαριστώ.

- Φάγε, είν’ ωραίο!

- Δε θέλω τώρα.

- Εμ, τώρα που δε θέλεις, να το φας. Όταν θέλεις δεν έχει αζία.»

Στο καφενείο του Πλούτου Χατζησάββα, πίνουμε καφέ ένα πρωί. Σε διπλανό τραπέζι καθόταν ο Σάββας ο Σκούρτσος, σε άλλο ο Στρατής. Κρατούσα ένα ντρουβά δερμάτινο και ως συνήθως έγινε αφορμή και πρόσχημα για να ξεκινήσει κουβέντα.

Ο Στρατής με πληροφόρησε ότι η θηλεά στην άκρη του ντρουβά λέγεται "τακισήτη". Τον έβαλα να μου το πει δυο τρεις φορές για να καταλάβω τι λει. Μετά βάλθηκε να μου εξηγήει τα είδη των θηλιών. "Σαραμοθηλιά" είναι η διπλή θηλιά στο σαμάρι για να συγκρατούν τους "τινεκέδες". Όταν ρώτησα και ξαναρώτησα πως λένε τη θηλιά, λει ο Σάββας ο Σκούρτσος:

"-Σαν κάποιος πού 'ρθε να μάθει την ελληνική γλώσσα, κι αφού τά 'μαθε όλα, κατέβηκε στον Περαία να φύγει. Ρώτησε τι ώρα φεύγει το καράβι και του λένε:

-*(σφύριγμα)*, τώωωρα!

-Τι θα πει αυτό;

-Έφυγε, να!

-Αυτό δεν το 'ξερα!

-Να που όσα και να μάθεις κάτι σου ξεφεύγει! Και συ, δασκάλα είσαι, μα κάτι δεν ξέρεις. Η ελληνική γλώσσα έχει πολλά για κάθε λέξη.."

«Το Αλάτι Μπερδάνι»

(= Ο Αυγερινός που ξεγέλασε τους κλέφτες γιατί τον νόμισαν Αποσπερίτη.)

"Παλιά το λέγασι «Αλάτι μπερδάνι» γιατί γέλασε, λέει τσι κλέφτες και τσι πιάσασι.

Κινήσαν νύχτα να παν να κλέψουν αλλά έφεξε και τσι πιάσασι. Αυτό το μισιέ τον ήλεγε 'η μαμά μ' η σχωρεμένη".

"Γελούσε και μας πολλές φορές, γιατί δουλεύαμε ήλιο μ' ήλιο, δεν είχαμε ρολόγια, πέφταμε σηκωνόμαστων νύχτα, πηγαίναμε, περιμέναμε να ξημερώσει, περιμέναμε .. και δεν ξημέρωνε".

«Αφρίζ' ξαφρίζ'»

«Μια γυναίκα πήγε στο μπακάλη να πάρει τυρί κι αντίς τυρί της έδωσε σαπούνι. Έβαλε πια να φα... άφρισε το στόμα της. Κι εκεί που έτρωγε λέει:

-Αφρίζ' ξαφρίζ' θα σε φάγω τυρί, τον παρά μου έδωκα.» και ακολούθησε το σχόλιο: «Έτικια(έτσι) και με τα ροδάκινα, ώριμα ζώριμα, θα τα φάγωμε, τον παρά μας δώκαμε!».»

(Ξ. Π. Καλοκαίρι 1999)

«Οι φτωχοί όλη μέρα μουσικές» ή «Πώς ταλεφτά έδιωξαν τη χαρά απ' το σπίτι»

«Πανρεύεσαι, Μαθιέ;»

Λέει η γυναίκα στον άντρα της:

-Ξέρω γω τι θέλει, να φτιάξει το σπίτι. .Κι εκείνος απαντά:

-Παράδες θέλει, Μαθιέ. Τότε κι εκείνη αντιλέγει:

-Εμ, να, φτούναι γιά, (αυτό είναι) μαθές! Ακολούθησαν γέλια και η ιστορία:

«Λέει ένας:

-Πανρεύεσαι, Μαθιέ;

-Παντρεύομαι, μαθές.

-Παράδες γιά, Μαθιέ;

-Εμ, να, φτού 'ναι γιά, μαθές!»

(Ξ.Π και Ν.Π.Καλοκαίρι 1996)

“Η φτώχεια δεν είναι ντροπή αλλά μην αφήνεις κι ντροπιάζεσαι απ' αυτή.”

“Το κοψορούχι κόμπωμα δε γίνεται αλλά στη ανάγκη γίνεται”

(= “Εκεί που δε θα φας τίποτα τρως και σκέτο ψωμί”)

Κοψορούχι= χορτάρι καφετερό. Κόμπωμα= συμπλήρωμα

Λένε: “ θα πάρω και τυρί κόμπωμα με το ψωμί”

71

“Έβρεις το μισελέ που λει, ο χορτάτος τον πεινασμένο δεν τον λογαριάζει;” ή

“ο χορτάτος τον πεινασμένο δεν τον πιστεύγει”

72

«-Δεν έχει νερό. Πώς θα φας κολιό; Φάε τον κολιό και το νερό το βρίσκεις.»

73

“Κι ο ποντικός να κατουρήσει μες το λάδι όφελος είναι.”

74

«Εμείς ψωμί δεν είχαμε χοντρή ψωλή γυρεύαμε» ή

« Ψωμί τυρί δεν είχαμε, χοντρή ψωλή γυρεύαμε.»

75

“Φάε σκατά και πιες νερό να δεις τα ' αγάπης τον καιμό.”

76

“Νε προίκα νε τρύπα” (“Όταν η γυναίκα είναι εμ άσχημη εμ φτωχή”)

77

“ Δε χέζει για να μη φάει ” (=είναι σπάγγος)

78

“Τόσο τσιγγούνης είναι που το σκατό του ξεράίνει”

79

“Τα ξερά σκατά δεν κολλουν στον τοίχο.”

80

(Α. Τ. 1998. Το είπε στο αφεντικό της, όταν έφερε καινούριο υπολογιστή στο γραφείο αντί να φτιάξει τον παλιό που 'χε ένα μικρό πρόβλημα:

“Εκεί που καθόσουν καλά πώς πήγες βρε να χέσεις, να γκρεμιστείς μες τα σκατά να πέσεις;”

Αλλιώς: “Κει που καθόσουν καλά, πώς πήγες μπε να χέσεις, να γκρεμιστείς μες τα σκατά να πέσεις;”

81

«Γι ένας πνίγονταν κι ο άλλος ήλεγε τι άσπρο κώλο πό 'χεις.» Παραπλήσιο:

«Δε φτάνει που γλυστράς, (και πέφτεις) σου λεν τι άσπρο κώλο πό 'χεις.»

82

“ Ούλα μέσα κι ο κώλος απ’ όξω ”

83

« Ούλα μέσα κι ο κώλος μ’ έξω. » « Ούλα μέσα κι ο κώλος τ’ έξω »

84

« Εκατό ραβδιές σε ξένο κώλο δεν είναι τίποτα, αλλά στο δικό σου μια, λες ότι πονεί. »

85

Παραπλήσιο: « Σε ξένο κώλο εκατό ζυλιές δεν ν’ τίποτα. »

86

« -Με δέρνουν λει, γιατί λέγω τα ίσια. Λει: Τι είπες; Λει- να με συγχωρείτε- είπα ότι φαίνεται ο κώλος της και με δείρανε. »

87

« Όσα τραβά του γαιδάρ’ γι κώλους δεν τα τραβά γι κόσμους όλους »

88

« Γαιδάρ’ παρλείς; Πορδές ακούς. »

• 89 •

“... μη σταζ’ η ουρά του γαϊδάρου στο πηγάδ’!”

• 90 •

« Αν έχεις ξένο γάιδαρο, γρήγορα τον ξεκαβαλικεύεις. » ή

« Τον ξένο γάιδαρο γρήγορα τον ξεκαβαλικεύεις. »

• 91 •

« Παλιός γάιδαρος, νέα περπατησιά. »

• 92 •

« Να ήταν τα κτσά ψήμενα να βράζαν μ’ έναν χόχλο »

(= Να ήταν τα κουκιά βραστερά να βράζαν με μια βράση)

• 93 •

“Κίς είναι; Έμπα να φας.”

• 94 •

“Και για κλιάματα όρεξη θέλει.”

• 95 •

“Το δεν μπορώ το σπείραν τσι δε φύτρωσι.”

• 96 •

«Μην κρατάς το καλάθι σ' τόσο αψηλιά, κατέβασ' το κομμάτι μέχρι τη ρίζα!»

• 97 •

“Πέντε λεπτών δουλειά (ή μιας ώρας δουλειά), νους χρονού ανεμελιά”

• 98 •

“Το τηγάνι ση φωτιά και το ψάρι στο γιάλό.”

• 99 •

“ Το καλό τ' απίδι το τρώει το γ' ρούνι. ”

• 100 •

“Σ' αγαπώ και θα σε γδάρω και την πέτσα θα σου πάρω.”

• 101 •

«Δε σε μέλλει; Μη ρωτάς, τίποτα να μην πάθεις.»(Μια από τις τρεις συμβουλές που έδωσε το αφεντικό στον παραγιό του, στο παραμύθι του Ν.Π.)

☞ 102 ☞

"Καλύτερα νά 'χεις φίλοι παρά λεφτά."

☞ 103 ☞

"Πιο καλά να ξέρεις παρά να 'χεις."

☞ 104 ☞

"Λεει η κυδωνιά (το Μάη) : - Ω, πουτάνα αμυγδαλιά, που ανθίζεις το Γενάρη, γιατί δε μ' επερίμενες ν' ανθίσομε μαζί;"

☞ 105 ☞

"Τα δικά σ' είναι σύκα και λυγώνται και τα δικά μ' καρύδια και βροντούσι»
(οι πομπές δηλαδή)"

☞ 106 ☞

"Τη δική της τη στακομεριά την έχει πίσω και δεν τη βλέπει."

☞ 107 ☞

"Ερσιώτικο χόμα μανταμαδιώτικο κμάρ' δε γίνεται" ή "Ερσιώτικο χόμα κουμάρι δεν κάνει"

108

“Δώδεκα Μυτιληνιοί ένα γάιδαρο φορτώναν.”

109

“Καλή ζωή κακιά διαθήκη”

110

“Άμα σε πιάσει η κασίδα, η μύγα έρχεται από τη Βαγδάτη”

111

“Αγάντα το πανί κι ως κει που θα σε πάει”

112

“Μοναχός σου χόρευε και πήδα όσο θέλεις.”

113

«“Τα λόγια των πολλώ κάνουν τον άθρωπο λωλό”

114

«“Έξη χρόνια στο Μισίρι και στραγάλια δεν επήρε.»

• 115 •

“Με συγγενή φάε και πιε κι αλισιβερισί αλάργα”

• 116 •

“Άμα καείς στον τσεβρά φουσάς και το ζυνόγαλο”

• 117 •

“Κέρασαν γλυκό ένα γαμπρό και είπε: “Ιστέμ¹. Δεν είμ' μπνες να φάω γλυκό!”

• 118 •

“Γιατί έχει ο λύκος χοντρό σβέρκο; Γιατί κάνει όλες τις δλιές μόνος του”

(“Δηλαδή μην περιμένεις από άλλον να κάνει τις δλιεις»)

• 119 •

“Κυλά η πέτρα σπα τ'αγό. Κυλά τ'αγό, πάιι τ'αγό σπα”.

• 120 •

“Καλώς τηνε τη συνφορά μονάχα να 'ναι μόνη”

¹ Ιστέμ = τούρκ. Δε θέλω

• 121 •

“Ευχή γονέων πάρε και στα βουνά περπάτα.”

• 122 •

“Ο τζιτζικας τζιτζικιαζε και χάλαγε τον κόσμο κι ο μέρμηγκας κουβάλαγε γι' αυτόν και τα παιδιά του”

• 123 •

“Αγάλια-αγάλια φύτευε ο φρόνιμος αμπέλι κι αγάλια –αγάλια γίνονταν η αγουρίδα μέλι”

• 124 •

“Τσάμπα ζύδι γλυκό σα μέλι”

• 125 •

“Ο κάβουρας στο σπίτι του κανέναν δε φοβάται”

• 126 •

“Όση ώρα με διανότας τσαρά και πεθερά, εγώ μετρούσα τις αλογόμυγες στις αγελάδας μας την ουρά.”

☪ 127 ☪

“Πρωί στη δουλειά νωρίς το βράδυ στον οντά”

☪ 128 ☪

“Παστρικό γουρούνι δε θρέφεται”

Π.χ. όταν ένα παιδί δεν παίζει με τα χρώματα δε μεγαλώνει.

☪ 129 ☪

“Τον αδελφό σου αγάπαγε κι όχι το μερτικό του”

☪ 130 ☪

“Κάλλιο λάχανα με γέλια παρά ζάχαρη με γκρίνια”

☪ 131 ☪

“Ο θεός δίνει καρύδια αλλά δεν τα σπάει.”

☪ 132 ☪

“Ο φρόνιμος νικά τον αντρειωμένο”

133

“Το κρασί και οι γυναίκες ξελογιάζουν τους φρόνιμους”

134

“Ο φρόνιμος σαν γελαστεί λιγάκι δεν ξαναγιελιέται.

135

«Αι άντρα μ', έτοικια που γινήκαμε, για συ ν' αποθάινεις για γω να χηρέψω»

136

« Ήβρες φαϊ, φάγε. Ήβρες ζύλο, φύγε. Αν δεν προλάβεις φάγε το κι αυτό. »

137

Μιλώντας για κείνους που έχουν τη συνήθεια να κλέβουν, δεν έλειψε ο μισελές:

«Ήταν λειει κάποιος που δεν είχε να κλέψει κι έκλεψε τον εαυτό του για να μην ξεχάσει την τέχνη» Και το σχόλιο: «Είναι από τη ράτσα των έτσι.»

Σύγχρονα ανέκδοτα

138

“Πάει μια ξένη στο μπακάλικο (το σούπερ μάρκετ του Γαληνού). Για να εξηγήσει τι θέλει, δείχνει τα καρύδια και λει:

-Νατς, νάτς!

Κι ο μπακάλης :

-Πούντ'ς, πούντ'ς;”

139

“Μια ξένη έκανε καμάκι σ' ένα νεαρό Ερεσιώτη. Τον ρωτάει:

-Γιου σπήκ ίνγκλις;

Κι εκείνος απάντάει:

-Εγώ δεν έχω σπίκ¹ στην Ερεσό, θα 'χω στην Αγγλία;”

140

Ένας λέει σ'έναν ξένο «αϊντουγιουρούκ». Αντί να τους πούμε «χαιρώ πολύ», στους ξένους, τους κάναμε γιουρούκια² (Αύγουστος 1995)

¹ σπίκ' = σπίτ' = σπίτι

² γιουρούκ' ς= άξεστος, βάρβαρος, από το τουρκ. yirik= νομάδας (λεξικό Δεμίρη)

Ο γιος του Νίκου Π., Δ. Π., έχει το χάρισμα του καλού αφηγητή και μίμου σαν τον πατέρα του καθώς και πηγαίο χιούμορ και είναι ένα από τα πιο ταλαντούχα γκαρσόνια της Ερεσού. Είχαμε πολύ καιρό να συναντηθούμε. Ένα απόγευμα πήγαμε στην καφετέρια , που δούλευε, να πιούμε καφέ.

-Γεια σου, τι κάνεις; Τι κάνει ο μπαμπάς σου;

-Να σας πω ένα καινούριο:

141

«Μια φορά στην εκκλησία του Άι Νικόλα, είχε μια μεγάλη εικόνα του Άγιου. Πάνε δυο ληστές παραμονές της γιορτής του, να την κλέψουνε. Μόλις τη σηκώσανε ακούνε μια φωνή κι έλεγε:

-Αφήστε με κι αύριο γιορτάζω, να 'μαι και στο πανηγύρι, θα 'χει και λεφτά στο παγκάρι. Ελάτε μεθαύριο.

-Ας έρθουμε άλλη μέρα, λένε οι ληστές και φεύγουν.

Την επαύριο πάνε πάλι στην εκκλή.ησά, τι να δουν! Έλειπε η εικόνα του Άγιου και στη θέση της ήταν μια τόσο δα μικρή.

-Ε, Νικολέ! '(ι), λέει, ποδν ι μπαμπάς σ';

(Δ. Π., καλοκαίρι 2000)

